Elias Canetti

išgelbėtas liežuvis

VIENOS VAIKYSTĖS ISTORIJA

baltos lankos

Elias Canetti

IŠGELBĖTAS LIEŽUVIS

VIENOS VAIKYSTĖS ISTORIJA

Iš vokiečių kalbos vertė

AUSTĖJA MERKEVIČIŪTĖ

baltų lankų
rinktinė proza

baltos lankos

UDK 830(436)-3
Ca-152

Knygos leidimą parėmė
Kultūros rėmimo fondas

Serijos apipavidalinimo idėjos autorė
AGNĖ DAUTARTAITĖ-KRUTULIENĖ

Knygos dailininkas
ZIGMANTAS BUTAUTIS

Redagavo
DALIA KIŽLIENĖ

Versta iš:
Elias Canetti, *Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend*,
Carl Hanser Verlag, 1994

Printed in Lithuania
ISSN 1822-6930
ISBN 978-9955-23-351-0

Georges'ui Canetti

1911–1971

Pirma dalis

Rusčiukas

1905–1911

Mano pirmasis prisiminimas

Mano pirmasis prisiminimas nutviekstas raudonio. Auklė ant rankų išneša mane pro duris, grindys priešais mane raudonos, kairėje – laiptai žemyn, irgi raudoni. Tiesiog priešais atsiveria durys, pro jas išeina vyras ir maloniai šypsodamasis žengia link manęs. Prieina visai arti, sustoja ir sako: „Parodyk liežuvį!“ Iškišu, jis pagraibo kišenėje, ištraukia lenktinį peilį, atlenkia jį ir prikiša ašmenis: „Dabar nupjausime jam liežuvį.“ Nedrįstu liežuvio įtraukti, vyras vis artėja, netrukus palies jį ašmenimis. Paskutinę akimirką atitraukęs peilį sako: „Ne šiandien, rytoj.“ Vėl sulenkia ir įsideda peilį kišenėn.

Kas rytą išeiname pro duris į raudoną koridorių, kas rytą atsiveria anos durys ir pasirodo besišypsantis vyras. Žinau, ką jis pasakys, laukiu įsakymo parodyti liežuvį. Žinau, kad jį nupjaus ir bijau kaskart labiau. Taip prasideda diena – daugybę kartų.

Niekam apie tai neprasitariu, tik po daugelio metų paklausiu mamos. Iš raudonos spalvos ji atpažįsta Karlsbado pensioną, kur su manimi ir tėvu praleido 1907 m. vasarą. Dėl manęs, dvimečio, iš Bulgarijos juodu atsivežė auklę, šioji dar nebuvo nė penkiolikos metų. Paprastai auklė su vaiku ant rankų išeina labai anksti; nors kalba tik bulgariškai, tačiau puikiai gaudosi judriame Karlsbade ir visada laiku grįžta. Kartą tėvai pamato

ją gatvėje su nepažįstamu jaunuoliu, ji nieko negali apie jį pasakyti, – atsitiktinė pažintis. Po kelių savaičių paaiškėja, kad jaunuolis gyvena kaip tik kambaryje priešais mūsiškį, kitoje koridoriaus pusėje. Naktimis mergaitė kartais skubiai šmurkšteli pas jį. Tėvai jaučiasi atsakingi už ją ir nedelsdami išsiunčia atgal į Bulgariją.

Abudu, mergaitė ir jaunuolis, iš viešbučio išeidavo labai anksti, šitaip jie veikiausiai susitiko pirmą kartą, šitaip, matyt, viskas prasidėjo. Grasinimas peiliu buvo veiksmingas, vaikas ištylėjo dešimt metų.

Šeimos puikybė

Dunojaus žemupyje įsikūręs Rusčiukas, kur atėjau į pasaulį, buvo nuostabus miestas vaikui; nepakankamai apibūdinsiu miestą pasakydamas, kad jis buvo Bulgarijoje, mat jame gyveno įvairių tautų žmonių, per dieną galėjai išgirsti šnekant septyniomis ar aštuoniomis kalbomis. Iš kaimų dažnai atvykdavo bulgarų, gyveno daugybė turkų, jie turėjo savo kvartalą, su juo ribojosi mūsiškis, sefardų, kvartalas. Buvo ir graikų, albanų, armėnų, čigonų. Per Dunojų iš kito kranto persikeldavo rumunų, mano žindyvė, kurios neprisimenu, buvo rumunė. Pasitaikydavo ir vienas kitas rusas.

Žinoma, kaip vaikas visos šios įvairovės negalėjau aprėpti, tačiau nuolat jaučiau jos įtaką. Kai kurie žmonės išliko atmintyje tik todėl, kad priklausė prie ypatingos grupės ir skyrėsi nuo kitų savo apdarais. Tarp tarnų, dirbusių mūsų namuose per tuos šešerius metus Rusčiuke, buvo vienas čerkesas, paskui – armėnas. Geriausia mamos draugė buvo rusė Olga. Kartą per savaitę kiemą užplūsdavo čigonai, tokia daugybė, kad atrodydavo, jog

susirinko visa tauta; kokį siaubą man įvarydavo pastarieji, dar papasakosiu.

Rusčiukas buvo senas Dunojaus uostas, todėl ir savaip svarbus. Kaip uostas jis buvo pritraukęs žmonių iš visų kraštų, ir kalbos čia nuolat sukosi apie Dunojų. Sklandė istorijų apie ypatingus metus, kai Dunojus užšaldavo; apie keliones rogėmis ledu į Rumuniją; apie alkanus vilkus, sekančius paskui rogių kinkinio arklius.

Vilkai buvo pirmieji žvėrys, apie kuriuos išgirdau. Pasakose, kurias man sekdavo bulgarų valstiečių mergaitės, pasitaikydavo vilkolakių, su vilko kauke ant veido vieną naktį mane išgąsdino tėvas.

Kažin, ar pavyks perteikti šių ankstyvųjų metų spalvingumą, aistras ir siaubus. Visa, ką patyriau vėliau, kartą jau buvo įvykę Rusčiuke. Visas likęs pasaulis čia vadinosi Europa, kam nors išvykstant Dunojumi aukštyn į Vieną buvo sakoma, kad jis keliaująs į Europą, – Europa prasidėjo ten, kur kadaise baigėsi turkų imperija. Dauguma sefardų tebebuvo Turkijos piliečiai. Jiems visada gerai ėjosi tarp turkų, geriau nei krikščionims Balkanų slavams. Nemažai sefardų buvo pasiturintys prekybininkai, tad ir naujasis bulgarų režimas palaikė su jais gerus santykius, – ilgai valdęs karalius Ferdinandas buvo laikomas žydų draugu.

Sefardai pasižymėjo gana savotišku lojalumu. Kaip dievobaimingiems žydams bendruomenės gyvenimas jiems buvo itin svarbus. Neperdėsiu sakydamas jį buvus tiesiog jų egzistencijos centru. Tačiau dėl ispaniškosios tradicijos jie laikė save ypatingais žydais. Kalbėjo tarpusavyje ispanų kalba, bemaž nepakitusia per šimtmečius, praėjusius nuo žydų ištrėmimo iš Ispanijos. Ją papildė keletas turkų kalbos žodžių, tačiau šie žodžiai buvo

suvokiami kaip turkiški ir bemaž visada turėjo ispaniškus atitikmenis. Ispaniškos buvo pirmosios vaikiškos dainelės, kurias išgirdau, girdėdavau ir senų ispaniškų „romansų", tačiau stipriausia ir vaikui patraukliausia buvo ispaniška nuostata. Su naiviu pranašumu sefardai iš aukšto žvelgė į kitus žydus; žodyje *todesco*, reiškiančiame vokiečių arba aškenazių žydą, visada kūpėjo panieka. Santuoka su *todesco* buvo neįsivaizduojama, neprisimenu nė vienos tokios mišrios santuokos tarp daugybės šeimų, kurias pats pažinojau Rusčiuke arba kurias minėdavo aplinkiniai. Nebuvau dar nė šešerių, kai senelis įspėjo mane dėl tokio mezalianso. Tačiau nepakako šios bendros diskriminacijos. Tarp pačių sefardų išsiskyrė „geros", taigi seniai praturtėjusios, šeimos. Didžiausias pagyrimas, kurį galėjai išgirsti apibūdinant žmogų, buvo *es de buena famiglia,* jis iš geros šeimos. Kaip dažnai girdėdavau šią iki gyvo kaulo įkyrėjusią frazę iš mamos! Tais laikais, kai ji svajojo apie Pilies teatrą ir skaitė su manimi Šekspyrą, o ir kur kas vėliau, kalbėdama jau apie jos asmeniniu rašytoju tapusį Strindbergą, ji visai nesidrovėdavo pabrėžti, kad kilusi iš geros šeimos, geresnės apskritai nesą. Nors tikrąjį jos gyvenimo turinį sudarė kultūrų, kurių kalbas mokėjo, literatūra, ji nejuto nė menkiausio prieštaravimo tarp šio aistringo universalumo ir pasipūtėliškos šeimos puikybės, kurią nenuilsdama kurstė.

Jau anuomet, dar visiškai jai atsidavęs, – ji atvėrė man visus dvasios vartus, visur sekiau paskui ją aklai pasikliaudamas ir žavėdamasis, – atkreipiau dėmesį į šį mane kamavusį ir trikdžiusį prieštaravimą; daugybę kartų kiekvienu vaikystės ir jaunystės laikotarpiu kalbėjau su ja apie tai, priekaištavau jai, tačiau mano žodžiai nepadarė nė menkiausio įspūdžio. Jos puikybė anksti aptiko vagas, kuriomis sklido nedvejodama, – mane šis nesuvokiamas ribotumas anksti nuteikė prieš bet kokį puikavimąsi

kilme. Negaliu rimtai žiūrėti į žmones, jaučiančius bet kokią kastos puikybę, laikau juos egzotiškais, tačiau šiek tiek juokingais gyvūnais. Nutveriu save turintį priešingą išankstinę nuomonę apie žmones, bent kiek paisančius savo aukštos kilmės. Tiems keliems aristokratams, su kuriais susidraugavau, pirma turėjau nuolaidžiauti, kad jie kalba apie savo kilmę; jie nenujautė, kiek pastangų man tai kainavo, antraip būtų atsisakę mano draugystės. Kiekvieną išankstinę nuomonę lemia kita išankstinė nuomonė, ir dažniausiai ji atsiranda kaip tik iš savo priešingybės.

Kasta, kuriai save priskyrė mama, buvo ne tik ispaniškos kilmės, bet ir pinigų kasta. Ir savo, ir ypač jos šeimoje mačiau, kas žmonėms atsitinka per pinigus. Mano akimis, blogiausi buvo kaip tik tie, kurie mieliausiai atsidavė pinigams. Pažinau visus tokio atsidavimo laipsnius – nuo godumo iki persekiojimo manijos. Mačiau brolius, per godumą sužlugdžiusius vienas kitą metų metus trunkančiais teismo procesais ir vis tebesiteisiančius, nors pinigų jau nebuvo nė kvapo. Jie priklausė prie tos pačios „geros" šeimos, kuria mama taip didžiavosi. Ji pati visa tai matė, dažnai apie tai kalbėdavome. Mama buvo skvarbaus proto, jos gebą pažinti žmones išlavino didieji pasaulio literatūros kūriniai ir jos pačios gyvenimo patirtis. Ji suvokė jos šeimą apėmusios beprotiškos savigriovos motyvus, būtų galėjusi parašyti ištisą romaną, tačiau ir toliau nepalaužiamai didžiavosi šia šeima. Meilę dar būčiau supratęs. Tačiau daugelio protagonistų ji visiškai nemylėjo, vienais piktinosi, kitus niekino, – vis dėlto šeima, kaip visuma, ji tiktai didžiavosi.

Gana vėlai supratau, kad, žvelgiant į platesnį visos žmonijos kontekstą, esu toks pat kaip ji. Geriausią gyvenimo dalį praleidau stengdamasis demaskuoti žmogų – tokį, koks jis yra istorinėse civilizacijose. Tyrinėjau galią, išnarsčiau ją taip pat negailestingai

kaip mama savo šeimos procesus. Bemaž nėra blogio, kurio negalėčiau prikišti žmogui ir žmonijai. Ir vis dėlto tebesididžiuoju ja taip, kad iš tikrųjų nekenčiu vienintelio dalyko – žmonijos priešo, mirties.

Kako la gallinica
Vilkai ir vilkolakiai

Dažnai girdėdavau uoliai ir kartu švelniai tariamą žodį *la butica*. Taip buvo vadinama parduotuvė, kurioje leido dienas senelis ir jo sūnūs. Mane jie retai ten nusivesdavo, buvau per mažas. Parduotuvė buvo stačioje, nuo turtingesnių Rusčiuko kvartalų aukštumos tiesiai į uostą besileidžiančioje gatvėje. Čia telkėsi visos didėlesnės parduotuvės; senelio parduotuvė buvo triaukščiame name, jis man atrodė didelis ir aukštas, – gyvenamieji namai kalvos viršuje buvo vienaukščiai. Parduotuvėje buvo prekiaujama kolonijinėmis prekėmis urmu, ji buvo erdvi ir joje nuostabiai kvepėjo. Ant grindų stovėjo didžiuliai atrišti maišai su įvairiais javais – soromis, miežiais, ryžiais. Jei mano rankos būdavo švarios, galėdavau sukišti jas į maišus ir čiuopti grūdus. Jausmas būdavo malonus, pasemdavau saują grūdų, pakeldavau, pauostydavau ir vėl pamažu išberdavau; dažnai taip darydavau, – nors parduotuvėje buvo begalė kitų nuostabių dalykų, tai man labiausiai patiko, sunku būdavo atplėšti mane nuo maišų. Čia taip pat buvo arbatos, kavos ir svarbiausia – šokolado. Viskas dideliais kiekiais ir gražiai supakuota; mažmenomis, kaip įprastose parduotuvėse, nebuvo prekiaujama; atrišti maišai ant grindų man ypač patiko dar ir todėl, kad jie nebuvo per aukšti, kišdamas ranką galėjau justi daugybę grūdų, kaip tik tai man ir rūpėjo.

Dauguma parduodamų daiktų buvo valgomi, tačiau ne visi. Buvo ir degtukų, muilo, žvakių. Taip pat peilių, žirklių, tekėlų, pjautuvų ir dalgių. Valstiečiai, atvykę apsipirkti iš kaimų, ilgai stoviniuodavo prie jų, pirštu mėgindami ašmenis. Stebėdavau juos susidomėjęs ir kiek baimindamasis, man buvo draudžiama liesti peilį. Kartą vieną valstietį, matyt, pralinksmino tokia mano veido išraiška, jis suėmė mano nykštį ir pridėjo prie savojo rodydamas, kokia kieta jo oda. Niekada negaudavau dovanų šokolado, senelis, sėdintis parduotuvės gilumoje, kontoroje, komandavo griežtai, viskas buvo tik urmu. Namie jis įrodydavo man savo meilę, nes buvau vadinamas visiškai taip pat kaip jis – ir tuo pačiu vardu. Tačiau nepageidavo matyti manęs parduotuvėje, todėl niekada negalėdavau užtrukti joje ilgėliau. Jis duodavo nurodymą kokiam nors tarnautojui ir šis tuoj pat išskubėdavo, kartais kuris nors išeidavo iš parduotuvės su paketais. Labiausiai mėgau liesą, skurdžiai apsirengusį senyvą vyrą, jis visada išsiblaškęs šypsojosi. Jo judesiai buvo nelabai aiškūs, jis krūptelėdavo seneliui ką nors pasakius. Atrodė užsisvajojęs ir labai skyrėsi nuo kitų žmonių, kuriuos matydavau parduotuvėje. Man jis visada atrasdavo draugišką žodį, tiesa, nesuprasdavau jo, nes kalbėjo labai neaiškiai, tačiau jaučiau, kad yra man palankus. Senelis šį vyrą, vardu Čelebonas, įdarbino iš pasigailėjimo kaip vargšą beviltiškai netikusį giminaitį. Visada girdėdavau šaukiant Čeleboną tarsi tarną, tokį jį įsiminiau ir tik daug vėliau sužinojau, kad jis buvo senelio brolis.

Gatvė priešais didžiuosius mūsų kiemo vartus buvo dulkėta ir rami. Smarkiai lyjant ji virsdavo purvynu ir vežimaičiai palikdavo joje gilias provėžas. Man buvo draudžiama žaisti gatvėje, mūsų dideliame kieme vietos buvo per akis ir jis buvo saugus. Tačiau kartais už tvoros pasigirsdavo smarkus kuda-

kavimas, vis garsesnis ir įnirtingesnis. Netrukus pro vartus kudakuodamas ir tirtėdamas iš baimės įpuldavo gatvės vaikų persekiojamas vyras juodais nudriskusiais drabužiais. Vaikai spiesdavosi jam už nugaros šaukdami: „Kako! Kako!" ir kudakuodami kaip vištos. Jie persekiojo jį, nes jis bijojo vištų. Vyras, atsiplėšęs nuo vaikų per keletą žingsnių, mano akivaizdoje pats virsdavo višta. Smarkiai kudakuodavo, apimtas beviltiškos baimės, ir plasnodavo rankomis. Be kvapo užlėkdavo senelio namo laiptais, tačiau niekada nedrįsdavo užeiti vidun, nušokdavo kitapus, krisdavo ir gulėdavo nejudėdamas. Vaikai kudakuodami stovėdavo prie vartų, įeiti į kiemą jiems buvo draudžiama. Matydami jį gulintį tarsi negyvą, kiek pabūgdavo ir pasitraukdavo. Tačiau netrukus už tvoros užtraukdavo triumfo dainą: „*Kako la gallinica! Kako la gallinica!* Kako vištelė! Kako vištelė!" Kol jų balsai būdavo girdimi, Kako gulėdavo nejudėdamas. Vos jiems nuščiuvus pakildavo, apsičiupinėdavo, atsargiai apsidairydavo, valandžiukę būgštaudamas pasiklausydavo, paskui susigūžęs tylutėliai išslinkdavo iš kiemo. Jau nebūdavo višta, neplasnodavo ir nekudakuodavo, vėl tapdavo užguitu apylinkės idiotu.

Kartais vaikai tykodavo netoliese gatvėje ir klaikus žaidimas prasidėdavo iš naujo. Dažniausiai jis persikeldavo į kitą gatvę, todėl tęsinio nematydavau. Tikriausiai gailėjau Kako, visada išsigąsdavau jam šokant žemyn, tačiau reginio, kaip jis virsta milžiniška juoda višta, man niekada nebuvo gana, visada žiūrėdavau taip pat susijaudinęs. Nesupratau, kodėl vaikai jį persekioja; kai nušokęs jis tylutėliai gulėdavo ant žemės, baimindavausi, kad neatsikels ir daugiau niekada nepavirs višta.

Bulgariškojoje žemupio atkarpoje Dunojus labai platus. Džurdžu, miestas kitoje pusėje, priklausė Rumunijai. Iš ten, pasakojo namiškiai, atkeliavusi žindyvė, kuri penėjo mane savo pienu. Tai buvusi stipri, sveika valstietė, maitinusi ir savo atsineštą vaiką. Apie ją visada girdėjau tik pagyras, todėl nors ir neprisimenu jos, žodis „rumuniškas" man įgavo švelnų skambesį.

Kartais, gana retai, žiemą Dunojus užšaldavo, – apie tai buvo pasakojama jaudinančių istorijų. Jaunystėje mama ne kartą važiavusi rogėmis į Rumuniją, ji parodė man šiltus kailius, kuriais tada apsisiausdavusi. Per didžiulius šalčius, būdavo, iš kalnų nusileidžia vilkai ir iš bado puola į roges pakinkytus arklius. Vežikas mėgina juos vaikyti rimbo smūgiais, tačiau tai negelbėja, tenka šaudyti. Per vieną tokią kelionę paaiškėjo, kad šautuvo nėra. Tąsyk kartu turėjo važiuoti vienas tarnas, ginkluotas čerkesas, tačiau jis neatėjo ir vežikas jo nelaukdamas išvažiavo. Buvo vargo ginantis nuo vilkų, kilo didelis pavojus. Viskas galėjo baigtis labai prastai, jei atsitiktinai priešpriešiais nebūtų išnirusios rogės su dviem vyrais, šie nušovė vieną vilką ir išvaikė kitus. Mama labai išsigandusi, ji nupasakojo raudonus vilkų liežuvius, buvusius taip arti, kad ir po daugelio metų juos sapnuodavusi.

Dažnai maldaudavau papasakoti šią istoriją, ji mielai sutikdavo. Taip vilkai tapo pirmiausia mano vaizduotę užvaldžiusiais žvėrimis. Baimė sėmėsi peno ir iš pasakų, jas sekdavo bulgarų valstiečių mergaitės. Penkios ar šešios nuolat gyveno mūsų namuose. Labai jaunos, gal dešimties–dvylikos metų; mergaičių tėvai atveždavo jas iš kaimų į miestą, miestiečiai samdydavo jas tarnauti namuose. Mergaitės lakstė po namus basos, visada gerai nusiteikusios, darbo turėjo nedaug ir viską darė drauge, – šios mergaitės tapo pirmosiomis mano žaidimų draugėmis.

Vakarais tėvams išėjus likdavau su jomis namie. Visi didžiojo kambario pasieniai buvo nustatyti žemomis turkiškomis sofomis. Neskaitant kelių stalelių ir aibės kilimų, tai buvo vieninteliai nuolatiniai šio kambario baldai, kuriuos atsimenu. Sutūpdavome susigrūdę ant vienos sofos prie pat lango, mergaitės priimdavo mane į vidurį ir pradėdavo istorijas apie vilkolakius ir vampyrus. Vos pabaigusios vieną sekdavo kitą, būdavo baisu, tačiau mergaičių tvirtai suspaustas iš visų pusių jausdavausi saugus. Įsibaugindavome taip, kad niekas nedrįsdavo atsistoti, – grįžę tėvai rasdavo mus visus drebančius krūvoje.

Atmintyje išliko tik anuomet girdėtos pasakos apie vilkolakius ir vampyrus. Galbūt kitokių mergaitės ir nesekdavo. Paėmęs bet kokią Balkanų pasakų knygą, tuoj pat atpažįstu kurią nors iš tų pasakų. Prisimenu kiekvieną mažmožį, tačiau ne ta kalba, kuria girdėjau. Girdėjau tas pasakas bulgariškai, tačiau žinau jas vokiškai, – bene keisčiausias mano vaikystės reiškinys ir yra šis paslaptingas pasakų išvertimas; kalbos atžvilgiu daugumos vaikų likimas kitoks, todėl galbūt reikėtų daugiau apie tai pasakyti.

Visada, kai man ko nors nederėjo suprasti, tėvai tarp savęs kalbėjo vokiškai. Su mumis, vaikais, taip pat su visais giminaičiais ir draugais jie kalbėjo ispaniškai. Tai buvo išties šnekamoji kalba, beje, senovinė ispanų, ją dažnai girdėjau ir vėliau, niekada jos nepamiršau. Valstiečių mergaitės namie kalbėjo tik bulgariškai, matyt, iš jų ir išmokau šią kalbą. Tačiau niekada nėjau į bulgarų mokyklą, iš Rusčiuko išvykau šešerių metų, todėl netrukus šią kalbą visiškai pamiršau. Visi anų dienų įvykiai vyko ispanų arba bulgarų kalba. Ilgainiui dauguma jų išsivertė man į vokiečių kalbą. Ispaniški išliko tik tekstai, susiję su ypač dramatiškais įvykiais, žmogžudyste ir didžiausiais siaubais, – tačiau

šie ypač tikslūs ir neišdildomi. Visa kita, taigi didžioji dalis, ir ypač viskas, ką girdėjau bulgariškai, įskaitant pasakas, dabar glūdi mano galvoje vokiečių kalba.

Negaliu pasakyti, kaip iš tikrųjų tai įvyko. Nežinau, kada ir kokia dingstimi išsivertė vienas ar kitas įvykis. Niekada to netyrinėjau, veikiausiai baiminausi metodišku, griežtais principais grindžiamu tyrimu sunaikinsiąs brangiausius prisiminimus. Tikrai tegaliu pasakyti viena: anų metų įvykiai išsaugojo visą jėgą ir ryškumą – daugiau nei šešiasdešimt metų mitau jais, – tačiau didžia dalimi susiję su žodžiais, kurių anuomet nežinojau. Dabar man atrodo visiškai natūralu užrašyti juos vokiškai, nesijaučiu ką nors keičiantis ar iškraipantis. Tai nė kiek nepanašu į literatūrinį knygos vertimą iš vienos kalbos į kitą, šis vertimas įvyko savaime pasąmonėje, – šio termino, nuvalkioto taip, kad jis jau nieko nebesako, vengiu kaip maro, todėl tebus man atleistas jo vartojimas šį vieną vienintelį kartą.

Armėno kirvis
Čigonai

Man svetimas pomėgis braižyti topografinius brėžinius, ką lengva ranka daro Stendalis autobiografijoje *Anri Briularo gyvenimas*; labai apgailestauju, bet visada buvau blogas piešėjas. Todėl gyvenamųjų pastatų išsidėstymą mūsų didžiajame kieme turėsiu trumpai aprašyti.

Vos įžengęs pro vartus iš gatvės į kiemą, dešinėje pamatydavai senelio Kanečio namą. Jis atrodė įspūdingesnis nei kiti, be to, ir aukštesnis. Vis dėlto negaliu pasakyti, ar ir aukštų buvo daugiau, palyginti su gretimais, vienaukščiais, namais. Šiaip

ar taip, namas atrodė didesnis, iki jo durų turėjai palypėti daugiau laiptelių. Buvo ir šviesesnis už kitus, veikiausiai šviesiai dažytas.

Priešpriešiais, name į kairę nuo kiemo vartų, gyveno vyriausioji tėvo sesuo, teta Sofija, su vyru, dėde Natanu. Man niekada nepatiko jo pavardė, Eljakimas, tikriausiai trikdžiusi mane, nes skambėjo ne ispaniškai kaip visi kiti vardai. Juodu turėjo tris vaikus, Reginą, Žaką ir Lauriką. Pastaroji, nors ir jauniausia, vis dėlto buvo ketveriais metais už mane vyresnė, ir ilgainiui šis amžiaus skirtumas suvaidino pragaištingą vaidmenį.

Greta šio namo, irgi kairėje kiemo pusėje, stovėjo mūsiškis, toks pat kaip dėdės. Į abu reikėjo palypėti keletu laiptelių iki platformos per visą abiejų namų plotį.

Kiemas tarp šių trijų namų buvo labai didelis, priešais mūsų namą, ne vidury, o kiek į šoną, stūksojo šulinys. Jo vandens nepakako, todėl didesnė dalis buvo atgabenama iš Dunojaus mulų traukiamose statinėse. Upės vandens nebuvo galima vartoti pirma jo neužvirinus, paskui jis vėso dideliuose dubenyse ant platformos priešais namą.

Už šulinio, gyvatvorės skiriamas nuo kiemo, augo vaismedžių sodas. Ne itin gražus, pernelyg tvarkingas, gal ir nepakankamai senas; pas motinos giminaičius mačiau daug gražesnių sodų.

Įėjimas iš didžiojo kiemo į mūsų namą buvo iš siauresnės namo pusės. Įėjus namas tęsėsi tolyn, ir nors tebuvo šis vienas aukštas, namas išlikęs mano atmintyje kaip labai erdvus. Tolimesniu kiemo pakraščiu jį galėjai apeiti palei ilgąjį šoną, tada atsidurdavai mažesniajame kieme, į kurį išėjo virtuvė. Čia gulėjo suverstos pliauskos, lakstė vištos ir žąsys, už atidarytų virtuvės durų nuolat virė darbas, virėja zujo pirmyn atgal nešina įvairiais daiktais, aplink triūsdamos šurmuliavo pustuzinis mergaičių.

Dažnai šiame virtuvės kieme malkas skaldydavo tarnas; geriausiai prisimenu vieną, liūdnąjį armėną, kuris buvo mano bičiulis. Skaldydamas malkas jis traukdavo dainas, jos, nors ir nesuprantamos, draskė man širdį. Kartą paklausiau mamos, kodėl jis toks liūdnas, ji atsakė, kad pikti žmonės Stambule norėję išžudyti visus armėnus, ten jis praradęs visą šeimą. Iš savo slėptuvės matęs, kaip buvusi nužudyta sesutė. Paskui pabėgęs į Bulgariją, mano tėvas pagailėjęs ir priėmęs jį. Dabar skaldydamas malkas jis veikiausiai prisimenąs sesutę, todėl ir jo dainos tokios liūdnos.

Be galo jį pamilau. Jam dirbant įsitaisydavau ilgo kambario gale ant sofos, prie lango į virtuvės kiemą. Žiūrėdavau persisvėręs per langą, o kai jis uždainuodavo, galvodavau apie jo sesutę, – visada norėjau sesutės. Ilgi armėno ūsai buvo juodi, plaukai irgi dervos juodumo, jis atrodė labai aukštas, gal todėl, kad matydavau jį su rankoje iškeltu kirviu. Mylėjau armėną dar labiau nei parduotuvės tarną Čeleboną, kurį, šiaip ar taip, labai retai matydavau. Mudu ištardavome vienas kitam keletą žodžių, nežinau, kokia kalba. Prieš imdamasis darbo jis laukdavo manęs. Pamatęs nusišypsodavo ir iškeldavo kirvį, baimingai žiūrėdavau, su kokiu įniršiu puola medį. Darbuodamasis kirviu armėnas apniukdavo ir traukdavo savo dainas. Padėjęs kirvį vėl man nusišypsodavo, laukdavau tos šypsenos taip, kaip jis laukdavo manęs – pirmasis pabėgėlis mano gyvenime.

Kiekvieną penktadienį kiemas prigužėdavo čigonų. Penktadieniais žydų namuose buvo ruošiamasi šabui. Namus reikėjo išgrandyti nuo viršaus iki apačios, bulgarės mergaitės šiaip sau maldavosi aplinkui, virtuvėje vykdavo didžioji ruoša, niekas

neturėdavo man laiko. Visiškai vienas prisispaudęs veidu prie didžiulio kambario lango laukdavau čigonų. Gyvenau apimtas paniškos čigonų baimės. Turbūt ilgais tamsiais vakarais ant sofos mergaitės pripasakojo man ir apie čigonus. Maniau, kad jie vagia vaikus, ir buvau įsitikinęs, kad mane jau nusižiūrėjo.

Vis dėlto net ir taip bijodamas nenorėjau praleisti progos pamatyti iškilmingą reginį. Kiemo vartai būdavo atlapoti, nes čigonams reikėjo daug vietos. Atrodydavo, tarsi ateina visa gentis, viduryje tiesus aklas patriarchas, girdėjau kalbas, kad tai prosenelis, gražus, baltaplaukis senis; jis eidavo labai lėtai, abiem rankom remdamasis į dvi suaugusias, margais skarmalais vilkinčias anūkes. Aplink jį būriuodavosi įvairaus amžiaus čigonai, nedaug vyrų, beveik vien moterys, ir begalė vaikų, mažyliai ant motinų rankų, kiti straksėdavo aplink, pernelyg nenutoldami nuo išdidaus senolio, visada liekančio centrine figūra. Visa procesija atrodė nepaprastai tiršta, šiaip niekada nemačiau tiek daug žmonių, traukiančių pirmyn taip susibūrusių, tai buvo spalvingiausias reginys net ir šiame labai margame mieste. Skarmalai, iš kurių sudurstyti jų drabužiai, raibuliavo įvairiausiomis spalvomis, tačiau labiausiai visur akį rėžė raudonis. Ant daugelio pečių kūpsojo maišai, pamatęs juos neįstengdavau atsikratyti minties, kad ten čigonų prisivogti vaikai.

Man atrodė, kad čigonų nesuskaičiuojama daugybė; vis dėlto dabar mėgindamas daugmaž įvertinti jų skaičių įsivaizduoju, kad jų galėjo būti apie trisdešimt ar keturiasdešimt. Šiaip ar taip, tiek daug žmonių didžiajame kieme nebuvau matęs, be to, dėl senolio jie slinkdavo pirmyn labai lėtai, todėl atrodydavo, kad į kiemą eina nepaprastai ilgai. Tačiau čia neužsibūdavo – patraukdavo aplink namą į mažesnį kiemą priešais virtuvę, kur buvo sukrautos pliauskų rietuvės, ir sutūpdavo ten.

Įpratęs laukti akimirkos, kai jie pasirodys prie kiemo vartų, vos pamatęs akląjį senolį šaižiai šaukdamas „Zinganas! Zinganas!" lekiu, būdavo, per ilgąjį kambarį ir dar ilgesniu koridoriumi, jungiančiu kambarį su virtuve. Virtuvėje mama nurodinėja, kaip ruošti šabo patiekalus, ypatingus skanėstus gamina pati. Nekreipiu dėmesio į mergaites, dažnai pasitaikančias kelyje, šaižiai šaukiu, kol atsiduriu šalia mamos, o ši pasako man raminantį žodį. Užuot pasilikęs šalia jos, vėl lekiu ilgą kelią atgal, užmetu akį pro langą į čigonų eiseną, jau kiek pasistūmėjusią, ir netrukus vėl pranešu apie tai virtuvėje. Geidžiu matyti čigonus tarsi apsėstas, tačiau iš baimės, kad jie mane nusižiūrėjo, vos pamatęs vėl skuodžiu šaukdamas virtuvėn. Tai trunka gana ilgai, – turbūt kaip tik todėl namo ištęstumo tarp dviejų kiemų pojūtis išliko toks stiprus.

Visiems pasiekus tikslą, kiemą priešais virtuvę, senolis atsisėda, kiti susiburia aplink jį, atriša maišus, moterys be ginčų ima visas dovanas. Jos gauna iš rietuvės didelių pliauskų, kurių, regis, ypač trokšta, ir daug maisto. Namiškiai joms duoda po truputį visų jau pagamintų patiekalų, anaiptol nemaitina atliekomis. Pamatęs, kad maišuose ne vaikai, atsipučiu ir mamos prieglobstyje vaikštinėju tarp čigonų įdėmiai juos apžiūrinėdamas, tačiau stengiuosi pernelyg nepriartėti prie moterų, ketinančių mane paglostyti. Aklasis senolis valgo iš dubens pailsėdamas ir neskubėdamas. Kiti neprisiliečia prie patiekalų, viskas dingsta didžiuliuose maišuose, tik vaikai gali krimsti saldumynus, kuriais juos vaišina namiškiai. Stebiuosi, kokie malonūs čigonai savo vaikams, visai nepanašūs į piktus vaikų vagis. Po kiek laiko, man labai prailgstančio, jie pakyla, eisena kiek greičiau nei ateidama patraukia aplink namą ir per didįjį kiemą atgal. Pro tą patį langą stebiu, kaip ji pranyksta už vartų. Paskutinįsyk

nubėgu į virtuvę ir pranešu: „Čigonai išėjo"; tarnas paima mane už rankos, nusiveda prie vartų ir užrakina juos sakydamas: „Dabar jie nebegrįš." Šiaip kiemo vartai būdavo atviri visą dieną, tačiau penktadieniais juos užrakindavo, tad jei pasitaikydavo kita čigonų grupė, ji žinodavo, kad jų žmonės čia jau buvo, ir traukdavo toliau.

Brolio gimimas

Ankstyvoje vaikystėje, kai dar sėdėjau ant aukštos vaikiškos kėdės, grindys atrodė esančios labai toli ir baimindavausi iškrisiąs. Atėjęs į svečius, dėdė *Bucco*, vyriausias tėvo brolis, nukeldavo mane ir pastatydavo ant grindų. Paskui nutaisęs iškilmingą miną uždėdavo delną man ant galvos ir tardavo: „*Yo ti bendigo, Eliachicu, Amen!* Laiminu tave, mažasis Elijau, amen!" Jis kalbėdavo labai įtaigiai, man patiko iškilmingas tonas, turbūt jo laiminamas jaučiausi didesnis. Tačiau dėdė buvo pokštininkas, jis per anksti pradėdavo juoktis; pajusdavau, kad šaiposi iš manęs, ir didžioji palaiminimo akimirka, kuria jis mane vis iš naujo apmaudavo, baigdavosi gėda.

Kad ir ką darytų, viską šis dėdė kartojo begales kartų. Jis išmokė mane daugybės dainų – tol nenurimdavo, kol pats vienas jų nepadainuodavau. Apsilankęs kitą kartą, pasidomėdavo tomis dainomis ir kantriai mokydavo mane padainuoti suaugusiesiems. Laukdavau jo palaiminimo, kurį jis pats bemat atšaukdavo, – jei būtų elgęsis geriau, būtų tapęs mylimiausiu mano dėde. Jis gyveno Varnoje, vadovavo tenykščiam senelio verslo filialui, į Rusčiuką atvykdavo tik švenčių dienomis ir ypatingomis progomis. Visi apie jį kalbėjo pagarbiai, nes jis buvo *Bucco*, – tai

garbingas kiekvienos šeimos pirmagimio sūnaus titulas. Anksti supratau, koks reikšmingas yra pirmagimis; likęs Rusčiuke irgi būčiau tapęs *Bucco*.

Ketverius metus buvau vienintelis vaikas šeimoje, visą tą laiką segėjau sijoną kaip mergaitė. Troškau vaikščioti kelnėtas kaip berniukas ir nuolat buvau guodžiamas pažadais. Paskui į pasaulį atėjo brolis Nisimas, šia proga galėjau užsimauti pirmąsias kelnes. Visa, kas vyko tomis dienomis, išgyvenau kelnėtas, be galo tuo didžiuodamasis, galbūt kaip tik todėl įsidėmėjau viską iki menkiausių smulkmenų.

Namuose buvo daugybė žmonių, mačiau baimingus veidus. Man buvo uždrausta eiti pas mamą į miegamąjį, kur stovėjo ir mano lovelė, todėl šlaisčiausi palei duris, kad kam nors einant į miegamąjį galėčiau žvilgtelėti į mamą. Tačiau durys kaskart taip greitai užsitrenkdavo, kad nė karto jos nepamačiau. Girdėjau dejuojantį balsą, kurio nepažinau, pakláusęs, kas tai, išgirdau: eik šalin! Dar niekada nebuvau matęs tokių išsigandusių suaugusiųjų, niekas manimi nesirūpino, tai buvo neįprasta (vėliau sužinojau, kad gimdymas buvo ilgas ir sunkus, visi baiminosi dėl mamos gyvybės). Buvo ir dr. Menachemofas, gydytojas ilga juoda barzda, tačiau ir iš jo, šiaip labai malonaus, visada išklausančio ir pagiriančio mano daineles, šįsyk nesulaukiau nei žvilgsnio, nei žodžio, jis tik piktai nužvelgė mane, nesitraukiantį nuo durų. Dejonės garsėjo, girdėjau šauksmą: *„Madre mia querida! Madre mia querida!**" Priglaudžiau galvą prie durų, joms atsivėrus dejonės tapo tokios garsios, kad mane apėmė siaubas. Staiga supratau, kad dejuoja mama, – buvo taip klaiku, kad jau nebenorėjau jos matyti.

* Motina mieliausioji! (Ladinos). (Čia ir toliau – vertėjos pastabos.)

Galiausiai ir aš galėjau įeiti į miegamąjį, visi šypsojosi, tėvas juokėsi ir parodė man mažąjį brolį. Mama gulėjo lovoje išblyškusi ir nejudėdama. Dr. Menachemofas pasakė: „Jai reikia ramybės!" Tačiau ramybės anaiptol nebuvo. Svetimos moterys vaikštinėjo po kambarį, visi staiga vėl pamatė mane ir padrąsino, senelė Arditi, šiaip retai pas mus užsukanti, pasakė: „Jai jau geriau." Mama tylėjo. Bijojau jos, išbėgau iš kambario ir net nesustojau už durų. Dar ilgai mama man buvo svetima, praėjo ištisi mėnesiai, kol vėl pradėjau ja pasitikėti.

Taip pat regiu apipjaustymo šventę. Į namus sugužėjo kur kas daugiau žmonių. Galėjau stebėti apipjaustymą. Turbūt buvau sąmoningai įtrauktas į ceremoniją, visos durys, taip pat ir lauko, buvo atlapos, didžiajame kambaryje buvo padengtas ilgas stalas, kitame kambaryje priešais miegamąjį vyko apipjaustymas. Čia susibūrė vien vyrai, visi stovėjo. Laikė mažulytį brolį virš dubens, mačiau peilį, ypač mano dėmesį patraukė gausiai į dubenį lašantis kraujas.

Brolis buvo pavadintas Nisimu, mamos tėvo vardu; išgirdau paaiškinimą, kad esu vyriausias, todėl vadinuosi kito senelio, tėvo tėvo, vardu. Visi taip aukštino vyriausiojo sūnaus padėtį, kad nuo tos apipjaustymo akimirkos įsisąmoninau ją ir jau niekada nenustojau ja didžiuotis.

Paskui prasidėjo linksmybės prie šventinio stalo, išvedžiau savo kelnes pasivaikščioti. Nenurimau tol, kol visi svečiai jų nepastebėjo; kai ateidavo kiti, bėgdavau prie durų jų pasitikti ir lūkestingai sustodavau priešais. Daug kas įeidavo ir išeidavo, visiems susirinkus trūko pusbrolio Žako iš kaimyninio namo. „Jis išvažiavo su dviračiu", – pasakė kažkas, ir visi pasmerkė tokį elgesį. Po vaišių jis atsirado visas dulkinas. Pamačiau nušokantį nuo dviračio priešais namą, Žakas, aštuoneriais metais vyresnis

už mane, vilkėjo gimnazisto uniformą. Pusbrolis aprodė man savo naująją grožybę, dviratį kaip tik buvo gavęs dovanų. Paskui pamėgino nepastebėtas prasmukti į namą ir įsimaišyti tarp svečių, tačiau sužlugdžiau jo ketinimą garsiai pareikšdamas, kad ir aš noriu dviračio; pusbrolio mama, teta Sofija, prišokusi jį išbarė. Jis pagrasino man pirštu ir vėl dingo.

Tą dieną man paaiškėjo ir tai, kad valgyti reikia užsičiaupus. Regina, dviratininko sesuo, susižėrė į burną riešutų, stovėjau priešais ir tarsi pakerėtas žiūrėjau, kaip ji kramto sučiaupusi lūpas. Tai truko ilgai, baigusi ji paaiškino, kad dabar ir aš turėsiąs taip valgyti, antraip man vėl užvilksią sijonėlį. Tikriausiai greitai išmokau, nes nė už ką pasaulyje nenorėjau atsisakyti savo kelnių.

Turko namas
Du seneliai

Kartais, seneliui Kanečiui darbuojantis parduotuvėje, kas nors nuvesdavo mane į jo namą pareikšti pagarbos senelei. Ji sėdėdavo ant turkiškos sofos, rūkydavo ir gerdavo juodą kavą. Senelė visada būdavo namie, niekada neišeidavo, negaliu prisiminti kada nors ją matęs ne name. Ji buvo vardu Laura, kaip ir senelis kilusi iš Adrianopolio. Jis vadino ją *Oro*, iš tikrųjų tai reiškė „auksas", niekaip nesupratau tokio vardo. Iš visų giminaičių ji išlaikė daugiausia turkiškų įpročių. Niekada nesikėlė nuo sofos, net neįsivaizduoju, kaip ją pasiekdavo, nes niekad nemačiau jos einančios, ten įsitaisiusi ji kartkartėmis atsidusdavo, išgerdavo dar vieną puodelį kavos ir vėl užsirūkydavo. Mane pasitikdavo aimanomis, taip pat aimanuodama išleisdavo,

nieko man nepasakiusi. Lydinčiam asmeniui ištardavo keletą graudžių frazių. Galbūt laikė save ligone, gal iš tikrųjų sirgo, vis dėlto neabejotina, kad rytietišku papročiu buvo labai tingi ir tikrai prisikentėjo greta velnioniškai gyvybingo senelio.

Anuomet dar nežinojau, kad vos kur nors pasirodęs jis iškart atsiduria dėmesio centre; buvo tironas, kurio bijojo visa šeima, užsimanęs galėjo apsipilti karštomis ašaromis ir maloniausiai jautėsi jo vardu vadinamų anūkų bendrijoje. Draugai ir pažįstami, net visa bendruomenė mėgo jį dėl gražaus balso, ypač jam neatsispirdavo moterys. Kur nors kviečiamas jis nesivesdavo senelės, jį slėgė jos kvailumas ir amžinos aimanos. Netrukus aplink susibūrusiam didžiuliam žmonių ratui jis pasakodavo istorijas, kuriose vaidino daugybę vaidmenų, ypatingomis progomis leisdavosi įkalbamas padainuoti.

Rusčiuke buvo daugybė turkiškų dalykų, ne tik senelė Kaneti. Pirmoji vaikiška dainelė, kurią išmokau – „*Manzanicas coloradas, las que vienen de Stambol!* Obuolėliai raudonieji, atkeliavę iš Stambulo!" – baigėsi Stambulo pavadinimu; buvau girdėjęs apie šį miestą, apie tai, koks jis milžiniškas, ir netrukus susiejau jį su turkais, kuriuos mačiau Rusčiuke. Dažnai buvo minima Edirnė – taip turkiškai vadinosi Adrianopolis, – miestas, iš kurio kadaise atvyko seneliai Kanečiai. Senelis traukdavo niekada nesibaigiančias turkų dainas, jas dainuojant buvo svarbu ypač ilgai išlaikyti kai kuriuos aukštus tonus; man labiau patiko veržlesnės ir greitesnės ispanų dainos.

Pasiturinčių turkų namus netoliese galėjai atpažinti iš tankių grotų, dengiančių langus ir turinčių saugoti moteris. Pirmąją žmogžudystę, apie kurią išgirdau, įvykdė vienas pavydulingas turkas. Kartą, kai mama vedėsi mane pas senelį Arditį, mudviem einant pro vieną iš tokių namų ji parodė grotas viršuje ir pasakė,

kad ten stovėjusi turkė ir žiūrėjusi į praeinantį bulgarą. Priėjęs jos vyras turkas ir ją nudūręs. Kažin ar anksčiau iš tiesų suvokiau, kas yra negyvėlis. Per šį pasivaikščiojimą, mamos laikomas už rankos, tai sužinojau. Paklausiau jos, ar turkė, kurią žmonės rado ant grindų kraujo klane, paskui neatsistojusi. „Niekada! – pasakė mama. – Niekada! Ji buvo negyva, supranti?" Girdėjau, ką ji sakė, bet nesupratau, vėl paklausiau to paties. Taip priverčiau ją kelissyk pakartoti tą patį, galiausiai ji neteko kantrybės ir nusuko kalbą. Šioje istorijoje man padarė įspūdį ne tik negyvėlė kraujo klane, bet ir pavydas, pastūmėjęs vyrą į žmogžudystę. Šis pavydas buvo kažkuo patrauklus, – įnirtingai nesutikdamas su tuo, kad moteris buvo neatšaukiamai negyva, pavydą priėmiau be jokio pasipriešinimo.

Jį savo kailiu patyriau baigiantis šiam pasivaikščiojimui, kai atėjome pas senelį Arditį. Kartą per savaitę, kiekvieną šeštadienį, eidavome jo aplankyti. Jis gyveno erdviame rausvame name. Pro mažus šoninius vartelius kairėje namo pusėje patekdavai į seną sodą, daug gražesnį už mūsiškį. Čia augo didžiulis šilkmedis, žemutinėmis šakomis galėjai lengvai į jį įlipti. Man dar buvo draudžiama karstytis po jį, tačiau mama niekada nepraeidavo pro šalį, neparodžiusi viršuje savo slėpynės, šakos, ant kurios įsitaisydavo vaikystėje, kai norėdavo netrukdoma paskaityti. Užsikabarodavo ten su knyga ir tylutėliai tūnodavo; įsitaisydavo taip gudriai, kad iš apačios nesimatydavo, užsiskaičiusi net negirdėdavo šaukiama; ten, viršuje, ji perskaitė visas knygas. Palei šilkmedį buvo laipteliai į namą, gyvenamieji kambariai buvo iškilę aukščiau virš žemės nei mūsiškiai, tačiau koridoriuose tvyrojo tamsa. Perėję daugybę kambarių pasiekdavome paskutinį, čia supamajame krėsle sėdėdavo senelis, mažas, blyškus žmogus, visada šiltai apsimuturiavęs šaliais ir pledais, nes sirguliavo.

Mama ištardavo: *„Li beso las manos, Señor Padre!* Bučiuoju Jums rankas, pone tėve!" Paskui pastūmėdavo mane pirmyn, nemėgau jo, tačiau turėdavau pabučiuoti ranką. Niekada nemačiau jo nei linksmo, nei pikto, nei švelnaus, nei griežto kaip kitas senelis, mano bendravardis, – jis visada buvo toks pat, sėdėdavo krėsle nejudėdamas, netardavo man nė žodžio, niekad nieko nepadovanodavo, tik persimesdavo keliais sakiniais su mama. Paskui ateidavo apsilankymo pabaiga, nekenčiau jos, ji visada buvo vienoda. Gudriai šypsodamasis jis pažvelgdavo į mane ir tyliai paklausdavo: „Ką labiau myli – senelį Arditį ar senelį Kanetį?" Atsakymą žinojo pats – visi, dideli ir maži, negalėjo atsispirti seneliui Kanečiui, o jo nemylėjo niekas. Tačiau jis norėdavo išgauti iš manęs tiesą ir priversdavo bjauriausiai sutrikti; turbūt mėgavosi šiuo sutrikimu, nes tą patį klausimą išgirsdavau kiekvieną šeštadienį. Iš pradžių tylėdavau, bejėgiškai žvelgdamas į jį, jis kartodavo klausimą tol, kol sukaupęs jėgas įstengdavau sumeluoti: „Abu!" Tada grasinamai iškeldavo pirštą ir sušukdavo vienintelį žodį, kurį apskritai esu iš jo girdėjęs, ištartą garsiai: *„Fálsu!* Apsimetėlis!" – pabrėždamas stiprų kirtį ant ilgosios „a"; šis žodis skambėjo grėsmingai ir kartu skausmingai, jis tebeskamba man ausyse tarsi tik vakar būčiau aplankęs.

Vėl eidamas per kambarius ir koridoriais atgal jausdavausi kaltas ir labai prislėgtas dėl to, kad melavau; nepalenkiamai prisirišusi prie šeimos, mama nė už ką nebūtų atsižadėjusi šio ritualinio apsilankymo pas tėvą, vis dėlto tikriausiai irgi jausdavosi šiek tiek kalta, kaskart užtraukdama man šį priekaištą, iš tikrųjų skirtą kitam seneliui, tačiau visada užgriūvantį mane vieną. Norėdama paguosti nusivesdavo mane į *bagtsché,* sodą ir rožyną už namo. Rodydavo gėles, kurias labiausiai mėgo vaikystėje, uostydavo jas, – jos šnervės buvo plačios, nosies sparne-

liai visada virpėdavo, – pakeldavo mane, kad ir aš pauostyčiau rožių, ir nuskindavo man vieną kitą nunokusį vaisių, jei tokių pasitaikydavo; senelis neturėjo šito sužinoti, nes buvo šabo diena. Negaliu prisiminti nuostabesnio sodo, jis buvo kiek apžėlęs, ne pernelyg išpuoselėtas; tai, kad šie šabo vaisiai turėjo likti paslaptimi, kad pati mama dėl manęs elgiasi neleistinai, turbūt nuslopindavo mano kaltės jausmą, nes mudviem grįžtant namo visiškai žvalus vėl visko klausinėdavau.

Namie pusseserė Laurika man paaiškino, kad senelis pavydi, jog visi anūkai labiau myli kitą senelį, ir kaip didžiausią paslaptį patikėjo man priežastį: jis yra *mizquin*, šykštus, tačiau aš neturįs apie tai prasitarti mamai.

Purimas. Kometa

Iš švenčių mes, vaikai, labiausiai pajusdavome Purimą, nors dar negalėjome iš tikrųjų jame dalyvauti, buvome per maži. Tai buvo džiaugsminga šventė prisimenant žydų išgelbėjimą nuo piktojo persekiotojo Hamano. Hamanas buvo gerai žinomas, jo vardas įėjo į šnekamąją kalbą. Dar nenutuokdamas, kad jis – kadaise išties gyvenęs ir baisių dalykų prasimanęs žmogus, šį vardą jau žinojau kaip keiksmažodį. Kai pernelyg ilgai kamuodavau suaugusiuosius klausimais, neidavau gulti ar šiaip būdavau neklusnus, pasigirsdavo gilus atodūsis: „Hamanas!" Tada žinojau, kad juokai menki, kad žaidimas baigėsi. „Hamanas" buvo paskutinis žodis, kartu gilus atodūsis ir plūdimas. Labai nustebau vėliau sužinojęs, kad Hamanas buvo blogas žmogus, norėjęs išžudyti visus žydus. Tačiau Mordekajis ir karalienė Estera sukliudę jam, ir iš džiaugsmo žydai švenčią Purimą.

Suaugusieji persirengę išeidavo, iš gatvės sklisdavo triukšmas, kaukėti žmonės ateidavo į namus, nežinojau, kas jie, viskas atrodė kaip pasaka, naktį tėvai ilgai negrįždavo, visuotinis jaudulys persiduodavo ir mums, vaikams, gulėdavau budrus lovelėje ir klausydavau. Kartais tėvai pasirodydavo kaukėti, paskui kaukes nusiimdavo, – tai buvo ypatingas malonumas, tačiau dar mieliau man būtų buvę nežinoti, kad tos kaukės – jų.

Vieną naktį mane, vis dėlto užmigusį, pažadino virš lovelės pasilenkęs milžiniškas vilkas. Ilgas raudonas liežuvis karojo iš nasrų, vilkas baisiai šnopavo. Surikau iš visų jėgų: „Vilkas! Vilkas!" Niekas neišgirdo, niekas neatėjo, raudodamas rėkiau vis šaižiau. Išlindo ranka, stvėrė vilką už ausų ir nutraukė galvą. Prie lovelės stovėjo ir juokėsi tėvas. Tebeklykiau: „Vilkas! Vilkas!" Norėjau, kad tėvas jį nuvytų. Jis parodė man vilko kaukę rankoje, netikėjau juo, kad ir kiek jis tvirtino: „Matai, čia buvau aš, netikras vilkas", – jam nepavyko manęs nuraminti, pasikūkčiodamas tebeverkiau.

Taip istorija apie vilkolakį tapo tikrove. Tėvas nenutuokė, ką man nuolat pasakodavo mergaitės, kai likę vieni sugriūdavome tamsoje į krūvą. Mama apgailestavo pripasakojusi istorijų su rogėmis, priekaištavo tėvui dėl jo nesuvaldomo polinkio maskaradams. Jam nebuvo nieko mielesnio už vaidybą. Mokydamasis Vienoje jis troško vienintelio dalyko – tapti aktoriumi. Tačiau Rusčiuke tėvas negailestingai įkinkė jį į verslą. Tiesa, čia buvo mėgėjų teatras, juodu su mama vaidino, tačiau tai toli gražu neprilygo jo ankstesnėms svajonėms Vienoje. Pasak mamos, išties nesutramdomas jis būdavo tik per Purimą. Keisdavęs vieną kaukę po kitos, keisčiausiais pasirodymais apstulbindavęs ir išgąsdindavęs visus pažįstamus.

Vilkų baimė truko ilgai, ištisas naktis sapnavau košmarus ir labai dažnai pažadindavau tėvus, – jų kambaryje miegojau. Tėvas ramindavo mane, kol vėl užmigdavau, tačiau paskui sapne ir vėl išnirdavo vilkas, nepavykdavo juo greitai atsikratyti. Nuo tol buvau laikomas pažeidžiamu vaiku, kurio vaizduotės negalima pernelyg audrinti, todėl daugybę mėnesių girdėjau tik nuobodžias istorijas, kurių nė vienos neprisimenu.

Kitas įvykis buvo didžioji kometa; tikriausiai šiedu įvykiai susiję, nes nuo tol negaliu pagalvoti apie vieną neprisimindamas kito. Turbūt kometos pasirodymas išvadavo mane iš vilko, vaikišką baimę ištirpdė visuotinė anų dienų baimė, nes niekada nebuvau matęs taip susijaudinusių žmonių kaip kometos laikais. Be to, ir vilkas, ir kometa pasirodė naktį, – dar viena priežastis susieti juos prisiminimuose.

Visi kalbėjo apie kometą, kai dar nebuvau jos matęs, nugirsdavau, kad ateinanti pasaulio pabaiga. Neįsivaizdavau, kas tai galėtų būti, tačiau tikrai pastebėjau, kad žmonės pasikeitė, pradėjo šnibždėtis man artinantis, užjaučiamai žiūrėti į mane. Bulgarų mergaitės nesišnibždėjo, viską išklojo – kaip tik jos man stačiokiškai išdrožė, kad atėjusi pasaulio pabaiga. Matyt, kažkiek laiko mieste vyravo toks visuotinis tikėjimas, antraip jis nebūtų man taip įstrigęs, nors pats nejaučiau kokios nors apibrėžtos baimės. Negaliu pasakyti, kiek šiuo tikėjimu buvo užsikrėtę tėvai, išsilavinę žmonės. Vis dėlto esu tikras, kad visuotiniam tikėjimui jie nesipriešino, antraip, kaip visada, būtų pasistengę paaiškinti man, tačiau to nepadarė.

Sklido kalbos, kad vieną naktį kometa visai priartės ir nukris ant žemės. Tą vakarą niekas man neliepė eiti miegoti, nugirdau kalbas, kad gulti nesą prasmės, vaikai irgi turį ateiti į sodą.

Didžiajame kieme būriavosi daugybė žmonių, dar niekada čia jų nebuvo tiek daug, tarp jų pasklidę mūsų ir kaimyninių namų vaikai; visi, suaugusieji ir vaikai, spoksojo į dangų, į milžinišką švytinčią kometą. Regiu ją drykstančią per pusę dangaus. Jaučiu, kaip įsitempia sprandas mėginant apžvelgti ją visą. Galbūt ji pailgėjo mano atmintyje, gal driekėsi ne per pusę dangaus, užėmė mažesnę jo dalį. Šio klausimo sprendimą turiu perleisti tiems, kurie anuomet buvo suaugę ir neįsibauginę. Buvo labai šviesu, bemaž kaip dieną, nors puikiai žinojau, kad iš tikrųjų turėtų būti naktis, – pirmą kartą tokiu laiku nebuvau nugintas lovon, o tai man ir buvo tikrasis nuotykis. Visi stovėjo kieme, žiūrėjo į dangų ir laukė. Suaugėliai bemaž nevaikščiojo, buvo keistai ramu, visi kalbėjo tyliai, kiek bruzdėjo tik nelabai kam rūpintys vaikai. Matyt, šitaip laukiant ir aš šiek tiek užsikrėčiau visus apėmusia baime, nes kažkas ramindamas padavė man šakelę su vyšniomis. Kai mėgindamas apžvelgti milžinišką kometą užverčiau galvą su vyšnia burnoje, šios pastangos, o gal ir nuostabus kometos grožis privertė pamiršti vyšnią ir nuryti kauliuką.

Tai truko labai ilgai, niekas nepailso žiūrėti, žmonės tebestovėjo glaudžiai susispietę. Nematau nei tėvo, nei motinos, nematau atskirai nė vieno buvusių man svarbių žmonių. Matau juos tik visus drauge; jei vėliau nebūčiau taip dažnai vartojęs šio žodžio, pasakyčiau: matau juos kaip minią, sustingusią lūkesčio minią.

Stebuklinga kalba
Ugnis

Didžiausia ruoša namie prasidėdavo prieš Paschą, Velykas. Kildavo baisi sumaištis, nė vienas daiktas nelikdavo toje pačioje

vietoje; ruoša prasidėdavo iš anksto, trukdavo bene dvi savaites, todėl tai buvo didžiausios netvarkos metas. Niekas neturėjo laiko vaikams, nuolat kam nors painiojaisi po kojų, nuolat kas nors stūmė tave į šalį arba liepė eiti šalin; į virtuvę, kur buvo gaminami įdomiausi patiekalai, daugių daugiausia galėjai užmesti akį. Labiausiai mėgau rudus kiaušinius, juos reikėjo ištisą dieną virti kavoje.

Sederio vakarą svetainėje būdavo pastatomas ir padengiamas ilgas stalas, galbūt kaip tik todėl kambarys turėjo būti toks ilgas, prie stalo tilpo labai daug svečių. Sederio vakarą švęsdavome mūsų name, čia susirinkdavo visa šeima. Buvo įprasta pakviesti du tris žmones iš gatvės, jie irgi sėsdavo prie stalo ir dalyvaudavo visose vakaro apeigose. Garbingiausioje vietoje sėdėdavo senelis, jis skaitydavo hagadą, istoriją apie žydų išėjimą iš Egipto. Šią didybės akimirką jis ne tik jausdavosi išaukštintas, – juk sūnūs ir žentai reiškia jam pagarbą ir pildo visus jo nurodymus, – jis, seniausias, smailiu veidu primenantis plėšrųjį paukštį, kartu yra ir energingiausias, niekas jam neprasprūsta, monotoniškai skaitydamas jis pastebi menkiausią judesį, mažiausią įvykį prie stalo ir žvilgsniu arba lengvu rankos judesiu palaiko tvarką. Vyrauja šilta ir glaudi labai seno pasakojimo, kuriame viskas tiksliai pavaizduota ir turi savo vietą, atmosfera. Sederio vakarais labai žavėjausi seneliu, pakili ir linksma nuotaika apimdavo ir šiaip jau nelengvai su juo sutariančius sūnus.

Mano, kaip jauniausio dalyvio, funkcija buvo gana svarbi, turėdavau pasakyti *Ma Ništanah*. Pasakojimas apie išėjimą iš Egipto grindžiamas klausimu apie šventės dingstį. Iš pradžių jauniausias dalyvis paklausia, ką reiškia visi šie dalykai: nerauginta duona, karčios žolės ir kiti neįprasti daiktai ant stalo. Pasakotojas, šiuo atveju senelis, atsako į jaunėlio klausimą išsamia istorija apie

išėjimą iš Egipto. Be mano klausimo, kurį išrėždavau atmintinai, laikydamas rankoje knygą ir vaidindamas, kad skaitau, pasakojimas negalėjo prasidėti. Žinojau visas jo smulkmenas, man jos dažnai buvo aiškinamos, tačiau visą laiką manęs nepalikdavo jausmas, kad senelis atsako į mano klausimą. Todėl šis vakaras būdavo didis ir man, atrodydavau pats sau svarbus, net nepakeičiamas, tiesiog laimė, kad nebuvo jaunesnio pusbrolio, galinčio atimti iš manęs šį vaidmenį.

Vis dėlto, nors įdėmiai klausydavau kiekvieno senelio žodžio ir stebėdavau kiekvieną jo judesį, visą skaitymo laiką nekantraudamas laukdavau jo pabaigos. Mat tada prasidėdavo gražiausias dalykas: vyrai staiga atsistodavo ir imdavo šokti, sutartinai dainuodami: „*Had gadja, had gadja*. Ėriukas, ėriukas." Tai linksma daina, ją jau mokėjau, tačiau kaskart baigus dainuoti vienas iš dėdžių pamodavo man ir išversdavo kiekvieną eilutę į ispanų kalbą.

Grįžęs iš parduotuvės tėvas tuoj pat įsitraukdavo į pokalbį su mama. Anuomet juodu labai mylėjo vienas kitą ir šnekučiuodavosi tarpusavyje man nesuprantama jųdviejų kalba – kalbėjo vokiškai kaip kadaise, laimingais mokymosi Vienoje metais. Labiausiai mėgo kalbėtis apie Pilies teatrą, dar nepažinodami vienas kito jie buvo ten matę tas pačias pjeses ir tuos pačius aktorius, tad prisiminimams nebuvo galo. Vėliau sužinojau, kad kadaise šitaip kalbėdamiesi jie įsimylėjo ir nors nė vienas neįstengė įgyvendinti svajonės apie teatrą – abu mielai būtų tapę aktoriais, – kartu jiems pavyko įveikti didžiulį pasipriešinimą ir susituokti.

Senelis Arditis, priklausęs prie vienos seniausių ir turtingiausių Bulgarijos sefardų šeimų, priešinosi jauniausios dukters, savo

numylėtinės, santuokai su prasimušėlio iš Adrianopolio sūnumi. Senelis Kanetis, vaikystėje nuskriaustas, anksti gatvėje atsidūręs našlaitis, prasimušė pats, susikūrė pasiturimą gyvenimą, tačiau anas senelis visada jį laikė komediantu ir melagiu. Kartą ir pats nugirdau jį sakantį: „*Es mentiroso.* Jis melagis", – tiesa, senelis Arditis nepastebėjo, kad aš girdžiu. Senelį Kanetį savo ruožtu siutino iš aukšto į jį žvelgusios Ardičių šeimos pasipūtimas. Jo sūnus galėjęs vesti bet kurią merginą, jo noras vesti kaip tik šito Ardičio dukrą buvęs visiškai nereikalingas pažeminimas. Todėl mano tėvai iš pradžių slėpė savo ryšį, tik ilgainiui didžiulis jų pačių atkaklumas ir veikli vyresniųjų brolių, seserų ir palankiai nusiteikusių giminaičių pagalba priartino jų noro išsipildymą. Galiausiai abu seneliai pasidavė, tačiau tarp jų išliko amžina įtampa, jie negalėjo pakęsti vienas kito. Slaptuoju laikotarpiu jaunuoliai nuolat penėjo savo meilę pokalbiais vokiečių kalba, – nesunku įsivaizduoti, kiek scenos įsimylėjėlių čia suvaidino savo vaidmenį.

Taigi tėvams kalbantis išties turėjau pagrindo jaustis nuo jų atskirtas. Kalbėdami jie labai pagyvėdavo, pralinksmėdavo, – šią akivaizdžią permainą susiejau su vokiečių kalbos skambesiu. Klausydavau jų pokalbio be galo įdėmiai, paskui klausinėdavau, ką reiškia tas ar anas žodis. Jie juokdamiesi atsakydavo, kad man per anksti žinoti, tokius dalykus suprasiąs vėliau. Turėjau tenkintis tuo, kad jie man išdavė vienintelį žodį – „Viena". Įsivaizdavau, kad juodu šnekučiuojasi apie stebuklingus dalykus, nusakomus tik šia kalba. Ilgai ir nesėkmingai maldaudavau ką nors paaiškinti, paskui įpykęs lėkdavau į kitą, nuošalų, kambarį, ir kartodavau išgirstus sakinius ta pačia intonacija tarsi burtažodžius, – dažnai juos sau kartodavau, vos likęs vienas pažerdavau ištisus jau išmoktus sakinius ir pavienius žodžius taip greitai,

kad niekas manęs nebūtų supratęs. Vis dėlto slapsčiausi, kad tėvai nepastebėtų, atsaku į jų paslaptį tapo manoji.

Supratau, kad tėvas vadina mamą ypatingu vardu, kurį vartoja tik tada, kai juodu kalbasi vokiškai. Ji buvo vardu Matilda, o jis vadindavo ją Mede. Kartą stovėdamas sode kiek įmanydamas pakeičiau balsą ir sušukau atsisukęs namo pusėn: „Mede! Mede!“ Taip grįžęs namo ją šaukdavo iš kiemo tėvas. Paskui sprukau už namo, kiek padelsęs pasirodžiau, nutaisęs nekaltą miną. Mama stovėjo sutrikusi, paklausė, ar aš nematęs tėvo. Triumfavau, kad mano balsą ji supainiojo su tėvo, man pakako jėgų neišsiduoti, kai vėliau ji papasakojo šį nesuvokiamą įvykį ką tik grįžusiam namo tėvui.

Įtarti mane jiems nešovė į galvą, vis dėlto tarp daugybės aistringų ano meto norų troškimas suprasti jų slaptąją kalbą visada išliko stipriausias. Negaliu paaiškinti, kodėl dėl tos kalbos nepykau ant tėvo. Didžiulį pyktį jaučiau vien mamai, šis pyktis praėjo tik po kelerių metų, kai tėvui mirus ji pati išmokė mane vokiečių kalbos.

Vieną dieną didįjį kiemą apgaubė dūmai, kelios mūsų mergaitės išbėgo į gatvę ir netrukus susijaudinusios parnešė žinią, kad dega namas kaimynystėje. Jį visą apėmusios liepsnos, jis baigiąs sudegti. Netrukus visi trys mūsų kiemo namai ištuštėjo, jų gyventojai, išskyrus senelę, niekada nesikeliančią nuo sofos, pasileido degančio namo link. Viskas įvyko taip greitai, kad mane visi pamiršo. Visiškai vienam man pasidarė kiek nejauku, be to, ir mane traukė bėgti – galbūt ugnies link, nors veikiau tiesiog ta kryptimi, kuria mačiau bėgančius visus kitus žmones. Pro atvirus kiemo vartus išbėgau į man draudžiamą gatvę ir atsidūriau skubančių

žmonių sraute. Laimė, netrukus pamačiau dvi didėlesnes mūsų mergaites; nė už ką pasaulyje jos nebūtų pakeitusios krypties, todėl paėmė mane į vidurį ir skubiai nusitempė. Jos sustojo kiek tolėliau nuo ugnies galbūt nenorėdamos, kad kiltų pavojus man, ir pirmą kartą pamačiau degantį namą. Jis buvo jau gerokai apdegęs, sijos įlūžo ir pažiro žiežirbos. Buvo pavakarys, pamažu temo, ugnis plieskė vis ryškiau. Tačiau daug didesnį įspūdį nei degantis namas man padarė aplink jį šmirinėjantys žmonės. Iš tokio nuotolio jie atrodė maži ir juodi, jų buvo labai daug, jie lakstė be jokios tvarkos. Vieni likdavo prie degančio namo, kiti toldavo nuo jo, kažką tempdami ant nugarų. „Vagys! – pasakė mergaitės. – Tai vagys! Kol jų nesučiupo, tempia daiktus iš namų!" Jas tai jaudino ne mažiau nei ugnis, jos vis šaukė „Vagys!" – jų susijaudinimas persidavė ir man. Mažos juodos figūros lakstė nenuilsdamos, smarkiai sulinkusios dūmė nuo namo į visas puses. Vienos vilko ant pečių ryšulius, kitos linko nuo kampuotų daiktų, neįžiūrėjau kokių, naštos; paklausiau mergaičių, ką tie žmonės neša, bet jos tik kartojo: „Vagys! Tai vagys!"

Vėliau šis nepamirštamas reginys susiliejo su vieno dailininko paveikslais, todėl jau nebežinau, ką mačiau iš pradžių ir kuo paskui pasipildė šis vaizdas. Devyniolikos metų Vienoje sustojau ties Breigelio paveikslais. Bemat atpažinau daugybę mažų figūrų, neatsiejamų nuo anos ugnies vaikystėje. Paveikslai man buvo tokie artimi, tarsi visada būčiau vaikščiojęs tarp jų. Jaučiau begalinę jų trauką ir kasdien ėjau ten. Jie tiesiog pratęsė ana ugnimi prasidėjusią mano gyvenimo dalį, tarsi nuo tada nebūtų praėję penkiolikos metų. Breigelis pasidarė man svarbiausias dailininkas, tačiau atradau jį ne stebėdamas ar apmąstydamas kaip daugelį vėlesnių dalykų. Aptikau jį savyje, tarsi būtų seniai manęs laukęs visiškai tikras, kad ateisiu.

Angys ir raidės

Ankstyvųjų metų įvykis, nutikęs prie ežero. Matau ežerą, jis platus, matau jį pro ašaras. Stovime ant kranto prie laivelio, tėvai ir mergaitė, laikanti mane už rankos. Tėvai sako plauksią šiuo laiveliu į ežerą. Mėginu ištrūkti, kad įlipčiau į laivelį, noriu plaukti su jais, noriu plaukti, tačiau tėvai sako, kad man nevalia, aš turįs likti su mergaite, laikančia mane už rankos. Verkiu, jie įkalbinėja mane, vis verkiu. Tai trunka ilgai, tėvai nepermaldaujami, įkandu manęs nepaleidžiančiai mergaitei į ranką. Tėvai supyksta, dabar jau bausdami palieka mane su ja. Jie tolsta laiveliu ir išnyksta, kiek išgalėdamas šaukiu jiems pavymui, jie jau toli, ežeras darosi vis didesnis, nuo ašarų viskas susilieja.

Kur kas vėliau sužinojau, kad tai buvo Verto ežeras, aš buvau trejų metų. Kitą vasarą praleidome Septynpilio Kronštate, matau miškus ir kalną, pilį, namus ant visų pilies kalno šlaitų, manęs šiame paveiksle nėra, tačiau gerai prisimenu anuomet tėvo pasakojamas istorijas apie gyvates. Prieš atvykdamas į Vieną jis gyveno pensionate Kronštate. Apylinkėse buvę daug angių, valstiečiai norėję jų atsikratyti. Berniukai išmokę jas gaudyti, už maišą negyvų angių gaudavę po du kreicerius. Tėvas parodė man, kaip reikia griebti angį prie pat galvos, kad ji nieko negalėtų padaryti, ir kaip paskui ją užmušti. Sakė, kad kartą išmokus nesunku ir visai nepavojinga. Labai juo žavėjausi ir pasiteiravau, ar maiše jos iš tikrųjų būdavo visiškai negyvos. Būgštavau, kad gali apsimesti negyvos, o paskui staiga iššauti iš maišo. Jis būdavęs stipriai užrištas, paaiškino tėvas, ir jos turėdavusios būti negyvos, antraip nebūtum gavęs dviejų kreicerių. Netikėjau, kad kas nors gali būti visiškai negyvas.

Taip trejus metus iš eilės praleidome senosios Austrijos-Vengrijos monarchijos vietose, Karlsbade, prie Verto ežero ir Kronštate. Trikampis, jungiantis šiuos tris labai nutolusius taškus, apėmė geroką senosios monarchijos dalį.

Galima būtų daug kalbėti apie Austrijos įtaką mums jau šiais ankstyvaisiais metais Rusčiuke. Ir tėvas, ir mama mokėsi Vienoje, tarpusavyje kalbėjosi vokiškai, negana to, tėvas kas dieną skaitė *Neue Freie Presse*, – didi akimirka stodavo kaskart jam lėtai išlanksčius dienraštį. Vos pradėjęs skaityti jis nė už ką nekreipė dėmesio į mane, žinojau, kad dabar man jokiu būdu neatsakys, mama irgi nieko neklausinėdavo net vokiškai. Mėginau išsiaiškinti, kuo jį taip domina laikraštis, iš pradžių maniau, kad kvapu, vienas likęs niekam nematant užsiropšdavau ant kėdės ir godžiai uostydavau laikraštį. Paskui pastebėjau, kad žiūrėdamas į lapą tėvas sukioja galvą, ir, užuot žaidęs ant grindų jam už nugaros, pradėjau jį mėgdžioti, tiesa, neturėdamas prieš akis lapo, – tėvas laikydavo jį abiem rankomis ant stalo. Kartą įžengęs lankytojas pašaukė jį, tėvas atsisuko ir užtiko mane atliekantį įsivaizduojamus skaitymo judesius. Jis pirma kreipėsi į mane, tik paskui pasirūpino atėjusiuoju, paaiškino man, kad svarbu raidės, daug mažų raidžių, – pabaksnojo į jas pirštu. Netrukus aš jas pažinsiąs, pasakė, šitaip sukeldamas man nepasotinamą raidžių ilgesį.

Žinojau, kad laikraštis ateina iš labai tolimos Vienos, į kurią reikia keliauti Dunojumi keturias dienas. Dažnai girdėjau kalbas apie giminaičius, vykstančius konsultuotis pas žymius gydytojus. Pirmosios įžymybės, apie kurias išgirdau būdamas vaikas, buvo didieji tų laikų specialistai. Vėliau atvykęs į Vieną nustebau, kad visos tos pavardės – Lorencas, Šlezingeris, Šnicleris, Noimanas, Hajekas, Halbanas – iš tikrųjų buvo realūs asmenys. Niekada

nemėginau įsivaizduoti jų kaip gyvų žmonių; tai, kas juos sudarė, buvo jų posakiai, šie buvo tokie svarūs, kelionė pas juos tokia ilga, posakiai sukeldavo tokį perversmą tarp aplinkinių, kad tie gydytojai šiek tiek priminė dvasias, kurių baiminasi ir kurių pagalbos šaukiasi žmonės. Sugrįžusieji galėjo valgyti tik tam tikrą maistą, kitkas buvo draudžiama. Įsivaizdavau, kad tie gydytojai kalba sava kalba, kurios niekas nesupranta ir kurią reikia iššifruoti. Man neatėjo į galvą, kad tai buvo ta pati kalba, kuria girdėjau kalbant tėvus ir kurios nuotrupas nesuprasdamas slapta kartojau.

Šnekos apie kalbas buvo dažnos, vien mūsų mieste buvo kalbama septyniomis ar aštuoniomis, kiekvienas miestietis šiek tiek susišnekėjo bet kuria iš jų, vien iš kaimų atvykusios mergaitės kalbėjo tik bulgariškai, todėl buvo laikomos kvailomis. Kiekvienas vardydavo, kokias kalbas mokąs, svarbu buvo mokėti jų daug, kartais mokėdamas kalbą galėjai išgelbėti savo ar kitų žmonių gyvybę.

Anksčiau vykdami į kelionę prekybininkai visus pinigus nešiojosi kapšuose prie juosmens. Taip jie plaukdavo ir Dunojaus garlaiviu, o tai buvo pavojinga. Kartą mamos senelis, apsimetęs miegančiu, ant denio nugirdo, kaip du vyrai graikiškai planuoja žmogžudystę. Garlaiviui artėjant prie kito miesto jie rengėsi užpulti vieną prekybininką jo kajutėje, nužudyti jį, pagrobti sunkų pinigų kapšą, išmesti lavoną per kajutės langą į Dunojų, paskui, garlaiviui sustojus, tuoj pat išlipti iš laivo. Mano prosenelis nuėjo pas kapitoną ir papasakojo jam, ką nugirdęs. Prekybininkas buvo įspėtas, vienas iš įgulos vyrų pasislėpė jo kajutėje, kitas užėmė postą koridoriuje; kai žmogžudžiai atėjo ketindami įvykdyti savo planą, vyrai juos sulaikė, surakino grandinėmis ir perdavė policijai tame uoste, į kurį jie ketino sprukti su grobiu. Žodžiu, viską galėjo lemti tai, kad supratai,

tarkime, graikų kalbą, – buvo daugybė ir kitų pamokančių istorijų apie kalbas.

Kėsinimasis nužudyti

Pusseserė Laurika ir aš tapome neperskiriami žaidimų draugai. Ši jauniausia tetos Sofijos iš gretimo namo dukra vis dėlto buvo ketveriais metais už mane vyresnė. Didysis kiemas buvo mūsų valdos. Laurika prižiūrėjo, kad neišbėgčiau į gatvę, tačiau dideliame kieme galėjau eiti kur panorėjęs, man tik buvo draudžiama lipti ant šulinio rentinio, mat kartą į šulinį įkrito ir nuskendo vaikas. Mokėjome daug žaidimų ir gerai sutarėme, neatrodė, kad tarp mudviejų toks amžiaus skirtumas. Turėjome bendrų slėptuvių, kurių niekam neišdavėme, kartu tempėme į jas įvairiausius daikčiukus, ką turėjo vienas, tas priklausė ir kitam. Gavęs dovanų skuosdavau pas ją sušukęs: „Turiu parodyti Laurikai!" Pasitardavome, kuriai slėptuvei reikėtų patikėti dovaną, ir niekada nesiginčijome. Dariau, ko ji panorėdavo, ji darė, ko panorėdavau aš, mylėjome vienas kitą taip, kad visada norėjome to paties. Neleidau jai pajusti, kad tėra mergaitė, ir dar jauniausia šeimoje. Nuo to laiko, kai gimė brolis ir pradėjau mūvėti kelnes, labai puikiai suvokiau savo, kaip vyriausio sūnaus, vertę. Galbūt tai padėjo kompensuoti mūsų amžiaus skirtumą.

Paskui Laurika pradėjo lankyti mokyklą ir visą priešpietį nebūdavo namie. Man jos labai trūko. Laukdamas jos žaisdavau vienas, o grįžtančią pasitikdavau tiesiog prie vartų ir klausinėdavau, ką veikė mokykloje. Ji pasakojo man, aš mėginau įsivaizduoti, troškau eiti į mokyklą, kad galėčiau būti su ja. Kartą ji grįžo iš mokyklos su sąsiuviniu, jau mokėsi skaityti ir rašyti.

Tąsyk iškilmingai atvertė sąsiuvinį man prieš akis, ten buvusios mėlyno rašalo raidės sužavėjo mane labiau už viską, ką buvau matęs iki tol. Panorau paliesti sąsiuvinį, tačiau Laurika staiga surimtėjo. Pasakė, kad nevalia, jai draudžiama išleisti sąsiuvinį iš rankų. Mane labai sukrėtė pirmąsyk iš jos išgirstas neigiamas atsakymas. Švelniai maldavau, tačiau tiek telaimėjau, kad galėjau pirštu baksnoti raides jų neliesdamas ir klausinėti, ką kuri reiškia. Ji nesipriešino, atsakinėjo, tačiau pastebėjau, kad kalba netvirtai ir pati sau prieštarauja; įsižeidęs, kad nedavė sąsiuvinio, pasakiau: „Nieko tu nežinai! Esi bloga mokinė!"

Nuo tol ji neleido man prisiartinti prie sąsiuvinių. Netrukus turėjo jų visą aibę, pavydėjau jai kiekvieno sąsiuvinio, ji tai žinojo, ir baisusis žaidimas prasidėjo. Ji visiškai pasikeitė, nuolat pabrėždavo, koks aš mažas. Dienų dienas leidosi maldaujama parodyti sąsiuvinius ir dienų dienas atsisakinėjo. Sugebėdavo mane prisivilioti ir prailginti kankynę. Nenuostabu, kad katastrofa įvyko, nors niekas nebūtų galėjęs numatyti, kokią formą ji įgaus.

Tą dieną, kurios mūsų šeimoje niekas niekada nepamiršo, stovėjau kaip visada prie kiemo vartų laukdamas Laurikos. „Parodyk raštą", – pradėjau maldauti vos ją išvydęs. Ji nieko neatsakė, žinojau, vėl viskas prasidės iš naujo, tačiau niekas tą akimirką nebūtų įstengęs mūsų išskirti. Ji lėtai nusiėmė kuprinę, lėtai ištraukė sąsiuvinius, lėtai juos pavartė ir staiga žaibiškai pakišo man panosėn. Stvėriau, ji atitraukė juos ir atšoko. Iš tolo laikydama atverstą sąsiuvinį šaukė: „Tu per mažas! Per mažas! Nemoki skaityti!"

Bandžiau ją pagauti, laksčiau iš paskos, prašinėjau, maldavau. Kartais ji prisileisdavo mane visai arti, jau tikėdavausi pagriebsiąs sąsiuvinius, bet galiausiai paskutinę akimirką juos atitraukdavo. Vikriu manevru man pavyko užspeisti ją prie nelabai aukštos tvoros, iš čia ji negalėjo ištrūkti. Sučiupau ją ir

baisiausiai susijaudinęs šaukiau: „Duok juos man! Duok juos man! Duok juos man!" – turėdamas omeny sąsiuvinius ir raštą, man tai buvo tas pat. Ji iškėlė rankas su sąsiuviniais virš galvos, buvo daug aukštesnė už mane, ir padėjo juos ant tvoros. Negalėjau jų pasiekti, buvau per mažas, vis šokinėjau pūtuodamas, bet veltui, ji stovėjo šalia ir pašaipiai juokėsi. Staiga nusisukau, palikau ją stovinčią ir nuėjau ilguoju namo pasieniu į virtuvės kiemą, ketindamas atsinešti armėno kirvį ir ją užmušti.

Kieme gulėjo suverstos pliauskos, šalia kirvis, armėno nesimatė; paėmiau kirvį, iškėliau ir laikydamas tiesiai prieš save nužygiavau ilguoju pasieniu atgal į didįjį kiemą, be perstojo kartodamas mirties giesmę: „*Agora vo matar a Laurica! Agora vo matar a Laurica!* Dabar užmušiu Lauriką! Dabar užmušiu Lauriką!"

Pamačiusi, kad grįžtu abiem rankom prieš save laikydamas kirvį, ji klykdama leidosi bėgti. Klykė taip, tarsi jau būčiau užtvojęs kirviu ir sužeidęs. Klykė nenutildama, tad nesunkiai nustelbė manišką kovos šūkį, kurį skandavau be perstojo, ryžtingai, tačiau nelabai garsiai: „*Agora vo matar a Laurica!*"

Iš savo namo iššoko lazda ginkluotas senelis, pribėgo prie manęs, išplėšė iš rankų kirvį ir apibarė. Atgijo visi trys namai aplink didįjį kiemą, iš visų pasirodė žmonės, tėvas buvo išvykęs, tačiau mama buvo namie, visa šeima susirinko aptarti žudikiškų vaiko polinkių. Galėjau kiek įmanydamas tvirtinti, kad Laurika mane visiškai nukamavo; niekas neįstengė suvokti, kaip galėjau penkerių metų griebtis kirvio ketindamas ją užmušti ir apskritai kaip pajėgiau žygiuoti taip iškėlęs sunkų kirvį. Namiškiai veikiausiai numanė, koks svarbus man buvo raštas, jie buvo žydai, „raštas" jiems visiems reiškė labai daug, vis dėlto, matyt, turėjau perdėm blogų ir pavojingų polinkių, jei man kilo noras nužudyti žaidimų draugę.

Buvau griežtai nubaustas, tačiau mama, irgi labai išsigandusi, paguodė mane sakydama: „Netrukus pats išmoksi skaityti ir rašyti. Nereikės laukti mokyklos. Galėsi pirmiau išmokti." Niekas neįžvelgė ryšio, siejusio mano žudikišką ketinimą su armėno likimu. Mylėjau jį, jo liūdnas dainas ir žodžius. Mylėjau kirvį, kuriuo jis kapodavo malkas.

Prakeiksmas kelionei

Vis dėlto ryšys su Laurika nutrūko ne visiškai. Ji nepasitikėjo manimi, parėjusi iš mokyklos vengdavo manęs, stengdavosi neiškraustyti kuprinės mano akivaizdoje. Jos raštas manęs jau nedomino. Po ano pasikėsinimo buvau tvirtai įsitikinęs, kad ji – bloga mokinė ir gėdijasi rodyti savo nevykusias raides. Galbūt tik šitaip save įtikinęs galėjau likti išdidus.

Ji man siaubingai atkeršijo, tiesa, atkakliai tai neigė ir tada, ir vėliau. Jos pateisinimui tegalėčiau pasakyti: galbūt ji nežinojo, ką padarė.

Didžioji dalis namuose suvartojamo vandens buvo atvežama iš Dunojaus didelėse statinėse. Mulas tempdavo specialiame vežime įtaisytą statinę, prieš jį su botagu rankoje kelio pašale žingsniuodavo vandennešys, iš tikrųjų nieko nenešantis. Prie kiemo vartų jis už nedidelę sumą parduodavo vandenį, statinė būdavo nukeliama, vanduo supilamas į didelius dubenis, paskui juose virinamas. Dubenys su užvirusiu vandeniu stovėdavo ant pailgos terasos priešais namą, kol atvėsdavo.

Mudu su Laurika vėl sutarėme bent tiek, kad kartais žaisdavome gaudynių. Kartą dubenys su karštu vandeniu stovėjo aušdami, mudu zujome tarp jų pernelyg arti, Laurika pagavo

mane kaip tik ties vienu iš dubenų, stumtelėjo ir aš įkritau į karštą vandenį. Nudegiau visą kūną, išskyrus galvą. Išgirdusi siaubingą klyksmą, teta Sofija ištraukė mane ir nuplėšė drabužius kartu su visa oda; visi baiminosi dėl mano gyvybės, daugybę savaičių išgulėjau lovoje, kęsdamas baisius skausmus.

Tėvas anuomet buvo išvykęs į Angliją, man tai buvo didžiausia blogybė. Maniau, kad mirsiu, garsiai šaukiau jį, raudojau niekada jo nepamatysiąs, – tai buvo baisiau už skausmą. Skausmo neprisimenu, nejuntu, tebejaučiu vien beviltišką tėvo ilgesį. Maniau, jis nežino, kas man nutiko; aplinkiniams tvirtinant, kad žino, šaukiau: „Kodėl jis neateina? Kodėl neateina? Noriu jį pamatyti!" Galbūt išties būta dvejonių, – tėvas vos prieš kelias dienas atvyko į Mančesterį, kad parengtų mūsų persikraustymą, – galbūt iš pradžių būta vilčių, kad mano būsena pagerės savaime ir jam nereikės tuoj pat grįžti. Vis dėlto net iš karto sužinojęs ir nedelsdamas leidęsis atgal, jis negalėjo bemat atsirasti čia, – kelionė buvo tolima. Buvau raminamas pažadais diena iš dienos, o būklei blogėjant – kas valandą. Vieną naktį visi jau manė, kad pagaliau būsiu užmigęs, o aš pašokau iš lovos ir viską nusidraskiau. Užuot dejavęs iš skausmo, šaukiausi tėvo. „*Cuando viene? Cuando viene?* Kada jis ateis? Kada jis ateis?" Man nerūpėjo mama, gydytojas, kiti mane slaugę žmonės, nematau jų, nežinau, ką jie darė, tomis dienomis jie turėjo atlikti daug ir sudėtingų procedūrų, – aš jų nesuvokiau, mane užvaldė vienintelė mintis, net ne mintis, o viską sutelkusi žaizda: tėvas.

Pagaliau išgirdau jo balsą, tėvas priėjo prie manęs iš už nugaros, gulėjau ant pilvo, jis tyliai pašaukė mane vardu, apėjo aplink lovą, pamačiau jį, jis švelniai uždėjo delną man ant galvos, – tai buvo jis, ir man nebeskaudėjo.

Visa, kas vyko nuo šios akimirkos, žinau ne tik iš pasakojimų. Viską sutelkusi žaizda virto stebuklu, pradėjau sveikti, tėvas pažadėjo neišvykti ir pasiliko ištisas savaites. Gydytojas buvo įsitikinęs, kad būčiau numiręs, jei tėvas nebūtų sugrįžęs ir pasilikęs. Mano būklę jis jau laikė beviltiška, vis dėlto reikalavo, kad tėvas grįžtų, – tai buvo vienintelė, ne itin pagrįsta jo viltis. Šis gydytojas priėmė mus visus tris, ateinančius į šį pasaulį, vėliau jis dažnai sakydavo, kad sunkiausias iš visų gimdymų, kuriuos priėmė, buvęs šis mano antrasis gimimas.

Prieš keletą mėnesių, 1911 m. sausį, į pasaulį atėjo jauniausias brolis. Gimdymas buvo lengvas, mama jautėsi pakankamai stipri, kad galėtų pati jį žindyti. Viskas buvo visiškai kitaip nei praeitą kartą, – turbūt todėl, kad gimdymas buvo toks lengvas, jis nesukėlė triukšmo ir tik trumpam buvo atsidūręs dėmesio centre.

Vis dėlto puikiai jaučiau, kad bręsta dideli įvykiai. Tėvų pokalbiai įgavo kitokį toną, skambėjo ryžtingai ir rimtai, dabar mano akivaizdoje jie ne visada kalbėjosi vokiškai, kalbos dažnai sukosi apie Angliją. Sužinojau, kad naujojo Anglijos karaliaus garbei mažojo brolio vardas bus Žoržas. Man šis vardas labai patiko, nes buvo netikėtas, seneliui patiko kur kas mažiau, jis norėjo ir atkakliai reikalavo biblinio vardo, – nugirdau tėvus kalbančius, kad jie nenusileisią, kad vaikas jų ir jie pavadinsią jį, kaip norėsią.

Matyt, maištas prieš senelį buvo prasidėjęs kiek anksčiau, tačiau pasirinkti tokį vardą reiškė paskelbti atvirą karą. Du mamos broliai Mančesteryje buvo įsteigę bendrovę, ji greitai suklestėjo, staiga vienas brolis mirė, o kitas pasiūlė mano tėvui atvykti į

Angliją kaip kompanionui. Tėvams tai buvo trokštama dingstis ištrūkti iš pernelyg ankšto ir pernelyg rytietiško Rusčiuko, kartu atsikratant ir kur kas labiau slegiančios senelio tironijos. Jie bemat sutiko, vis dėlto pasakyti buvo lengviau nei padaryti, nes prasidėjo arši jųdviejų kova su seneliu, už jokius pinigus nenorėjusiu atsisakyti vieno iš sūnų. Nežinojau šios visą pusmetį trukusios kovos smulkmenų, tačiau jaučiau, kaip pasikeitė nuotaika namie ir ypač didžiajame kieme, kur giminaičiai neišvengiamai susitikdavo.

Bet kokia dingstimi senelis stverdavo mane kieme, bučiuodavo laistydamas kruvinomis ašaromis, jei tik kas nors galėdavo jį matyti. Toji drėgmės gausa ant skruostų man visai nepatiko, nors jis kaskart garsiai skelbdavo, kad aš esąs jo brangiausias anūkas ir be manęs jis negalėtų gyventi. Tėvai suprato, kad senelis mėgina nuteikti mane prieš Angliją, ir ėmėsi priešnuodžių, pasakodavo man, kaip nuostabu ten būsią. „Anglijoje visi žmonės garbingi, – sakydavo tėvas, – ką nors pasakęs, žmogus ir padarys, nebūtina net rankų sukirsti." Žinoma, kad stojau tėvo pusėn, kitaip ir būti negalėjo, nereikėjo jam net žadėti, kad Anglijoje iš karto eisiu į mokyklą, išmoksiu skaityti ir rašyti.

Visiškai kitaip nei su manimi senelis elgėsi su juo ir ypač su mama. Ją jis laikė iškeliavimo kaltininke; mama kartą jam pasakė: „Taip! Mums jau nepakenčiamas šis gyvenimas Rusčiuke! Mudu norime ištrūkti!" – senelis atsuko jai nugarą ir daugiau su ja nebekalbėjo, ištisus mėnesius, kol dar čia buvome, elgėsi taip, tarsi ji būtų tuščia vieta. Tėvą, vis dar turintį eiti į parduotuvę, jis užgriuvo pykčiu, kas savaitę vis baisesniu. Pamatęs, kad neįstengs nieko pakeisti, likus kelioms dienoms iki išvykimo, didžiajame kieme jis iškilmingai prakeikė sūnų pasibaisėjusių giminaičių akivaizdoje. Girdėjau juos kalbančius tarpusavyje: nieko nesą baisiau, sakė jie, už savo sūnų prakeikiantį tėvą.

Antra dalis

Mančesteris

1911–1913

Tapetai ir knygos
Pasivaikščiojimai palei Mersį

Keletą mėnesių po tėvo mirties miegojau jo lovoje. Palikti mamą vieną buvo pavojinga. Nežinau, kam kilo mintis padaryti mane jos gyvybės sargu. Ji dažnai verkdavo, girdėdavau kūkčiojančią. Negalėjau jos paguosti, ji buvo nepaguodžiama. Tačiau kai atsikeldavo ir atsistodavo prie lango, pašokdavau ir atsistodavau šalia. Apkabindavau ją ir nepaleisdavau. Nesikalbėdavome, šios scenos vyko be žodžių. Laikydavau ją labai stipriai, šokdama per langą būtų nusitempusi ir mane. Nusižudyti kartu su manimi jai nepakako jėgų. Jusdavau, kaip jos kūnas atsipalaiduoja įtampai slūgstant, kai dėmesys nuo beviltiško sprendimo nukrypsta į mane. Ji priglausdavo mano galvą prie savęs ir garsiau sukūkčiodavo. Gulėdama manydavo, kad miegu, ir stengdavosi verkti taip tyliai, kad nepabusčiau. Sielvarto apimta nepastebėdavo, kad slapta budžiu, būdama tikra, kad esu giliai įmigęs, patylom atsikeldavo ir sėlindavo prie lango. Kai apie tai kalbėjome po daugelio metų, ji prisipažino kaskart apstulbdavusi, kad bėmat atsidurdavau šalia ir apkabindavau ją. Ji negalėjo nuo manęs pasprukti, nepaleidau jos. Leisdavosi sulaikoma, vis dėlto jaučiau, kad mano budrumas jai įkyrus. Tą pačią naktį daugiau nemėgindavo keltis. Išsekę nuo susijaudinimo abu užmigdavome. Pamažu ji pradėjo mane savotiškai gerbti, dažnai elgėsi kaip su suaugusiu.

Po kelių mėnesių persikraustėme iš namo Berton Roude, kur mirė tėvas, į Palatain Roudą pas vyresnįjį mamos brolį. Čia buvo didžiulis namas ir daugybė žmonių, opus pavojus praėjo.

Tačiau anuomet, Berton Roude, būta ne tik baisių nakties scenų. Dienos prabėgdavo tyliai ir ramiai. Vakarop mudu su mama vakarieniaudavome prie lošimo stalelio geltonajame salone. Iš tikrųjų stalelis nepriklausė prie salono baldų, jis būdavo įnešamas padengtas mudviem vakarieniauti. Šaltą užkandį sudarė tikri skanėstai, visada tie patys: baltas avies sūris, agurkai ir alyvuogės, kaip Bulgarijoje. Buvau septynerių, mama – dvidešimt septynerių metų. Rimtai, kultūringai šnekučiuodavomės, būdavo labai tylu, ne taip kaip vaikų kambaryje, mama man sakydavo: „Tu – mano didysis sūnus", – taip sustiprindama mano atsakomybę, kurią už ją jausdavau naktį. Visą dieną ilgėdavausi to vakarienės meto. Pats įsidėdavau į lėkštę visko po truputį kaip ir ji, lėtais ir tiksliais judesiais, tačiau nors puikiai prisimenu savo pirštų judesius anuomet, visiškai nebežinau, apie ką mudu kalbėdavome, pamiršau viską, išskyrus jos dažnai kartotą sakinį: „Tu – mano didysis sūnus." Regiu silpną mamos šypseną jai palinkstant prie manęs, judančias lūpas, kalbančias ne aistringai kaip visada, o santūriai; per vakarienę lyg ir nejusdavau jos skausmo, galbūt jį išsklaidydavo mano supratingas buvimas šalia. Kartą ji kažką paaiškino apie alyvuoges.

Anksčiau mama man ne itin daug reiškė. Niekada nemačiau jos vienos. Mus prižiūrėjo guvernantė, visada žaidėme viršuje, vaikų kambaryje. Broliai buvo jaunesni už mane ketveriais ir penkeriais su puse metų. Žoržas, jaunėlis, turėjo savo narvelį. Nisimas, vidurinysis, garsėjo išdaigomis. Vos likęs vienas jis bemat ką nors

iškrėsdavo – atsukdavo vandentiekio čiaupą vonioje ir vanduo tol tekėdavo laiptais į pirmą aukštą, kol kas nors tai pastebėdavo, arba vyniodavo tualetinį popierių tol, kol padengdavo juo visą koridorių. Išgalvodavo vis naujų ir vis bjauresnių išdaigų, niekam nepavyko jo atpratinti, todėl jis buvo vadinamas tik *the naughty boy**.

Vienintelis lankiau mokyklą, ėjau į Barloumor Roudą, pas mis Lankašyr, – apie šią mokyklą papasakosiu vėliau.

Namie dažniausiai žaidžiau vienas vaikų kambaryje. Tiesą sakant, ne tiek žaidžiau, kiek kalbėjausi su tapetais. Tamsūs apskritimai tapetų raštuose man atrodė tarsi žmonės. Prigalvodavau istorijų su tais žmonėmis, pasakodavau jiems tas istorijas ir jie patys jose veikdavo, galėjau valandų valandas su jais kalbėtis ir vis būdavo negana. Guvernantei išeinant su mažaisiais broliais pasivaikščioti stengiausi likti vienas su tapetais. Jų draugija man buvo mieliausia, bent jau mielesnė už mažųjų brolių, su kuriais neišvengdavai kvailos maišaties ir tokių nesusipratimų kaip Nisimo išdaigos. Mažyliams sukiojantis netoliese kalbėdavau su tapetų žmonėmis pašnibždomis; jei ir guvernantė būdavo šalia, pasakodavau jiems istorijas mintyse net nekrutindamas lūpų. Paskui jie visi išeidavo iš kambario, aš kiek palūkėdavau ir niekieno netrukdomas pradėdavau. Netrukus tos istorijos vykdavo garsiai ir audringai, prisimenu, mėginu įkalbėti tapetų žmones drąsiems žygiams ir pareiškiu panieką atsisakiusiems. Drąsinu juos, baru, tačiau visada ir šiek tiek baiminuosi, tad tai, ką pats jaučiu, priskiriu jiems, *jie* – bailiai. Tačiau ir tapetų žmonės įsitraukia ir pasako po keletą sakinių. Vienas apskritimas ypač neįprastoje vietoje prieštarauja man itin gražbylingai, jį įtikinti man reiškia

* Išdykęs berniukas. (Angl.)

nemenką pergalę. Kai kartą įsijautęs ginčijausi su juo, netikėtai anksti grįžo guvernantė ir išgirdo balsus kambaryje. Greitai įėjusi užklupo mane, paslaptis buvo atskleista, nuo tol mane visada vesdavosi kartu pasivaikščioti, mat pamanė, kad man nesveika taip ilgai pasilikti vienam. Baigėsi triukšmingi pokalbiai su tapetais, tačiau buvau atkaklus ir pripratau savo istorijas pasakoti tyliai, net ir tada, kai mažyliai būdavo kambaryje. Sugebėjau žaisti su jais ir kartu palaikyti ryšį su tapetų žmonėmis. Mane paralyžiuodavo tik guvernantė, įsikalusi mintį visiškai atpratinti nuo tokių liguistų polinkių, – jai esant tapetai nutildavo.

Vis dėlto gražiausi anuomet buvo mano pokalbiai su tėvu. Rytais, prieš išeidamas į biurą, jis užsukdavo į vaikų kambarį ir kiekvienam iš mūsų atrasdavo ypatingų, tinkamų žodžių. Smagus ir linksmas jis sugalvodavo vis naujų pokštų. Rytais užtrukdavo neilgai, iki pusryčių, juos valgydavo su mama apačioje, be to, dar būdavo neskaitęs laikraščių. Tačiau vakarais ateidavo su dovanomis, kiekvienam ką nors atnešdavo, nebuvo dienos, kad neparneštų mums dovanų. Tada pasilikdavo ilgėliau ir mankštindavosi su mumis. Pagrindinis jo triukas buvo išlaikyti mus ant ištiestos rankos. Mažylius jis tvirtai laikydavo, o aš turėjau išmokti stovėti pats ir, nors mylėjau jį kaip nieką kitą, prieš šią procedūrą visada truputį baimindavausi.

Praėjus keliems mėnesiams po to, kai pradėjau lankyti mokyklą, atsitiko jaudinantis ir šventiškas įvykis, nulėmęs tolesnį mano gyvenimą. Tėvas parnešė man knygą. Pasišaukė mane vieną į galinį kambarį, kuriame mes, vaikai, miegojome, ir įteikė ją. Tai buvo *The Arabian Nights* (Tūkstantis ir viena naktis), leidimas vaikams. Viršelyje buvo spalvotas paveikslas, regis, Aladinas su stebuklingu žibintu. Tėvas kalbėjo drąsinamai ir rimtai, pasakė, kad būtų puiku išmokti skaityti. Perskaitė man

vieną pasaką: visos kitos pasakos knygoje irgi esančios tokios gražios. Aš turįs pamėginti jas skaityti ir kas vakarą papasakoti jam, ką perskaitęs. Man baigus skaityti knygą, jis atnešiąs kitą. Dusyk kartoti nereikėjo, – nors mokykloje buvau vos pramokęs skaityti, puoliau prie nuostabiosios knygos ir kas vakarą turėjau jam ką papasakoti. Jis tesėjo žodį, visada atnešdavo naują knygą, man neprireikė pertraukti skaitymo nė vienos dienos.

Tai buvo serija vaikams, visos knygos to paties kvadratinio formato. Jos skyrėsi tik spalvotu viršelio paveikslu. Kiekvieno tomo raidės buvo vienodo dydžio, atrodė, tarsi toliau skaitytum vis tą pačią knygą. Tačiau kokia tai buvo serija, niekada niekas jai neprilygo! Prisimenu visus pavadinimus. Po *Tūkstančio ir vienos nakties* atkeliavo *Brolių Grimų pasakos*, *Robinzonas Kruzas*, *Guliverio kelionės*, Šekspyro istorijos, *Don Kichotas*, Dantė, *Vilius Telis*. Stebiuosi, kaip buvo įmanoma apdoroti Dantę vaikams. Kiekviename tome buvo keletas spalvotų paveikslėlių, tačiau jie man nepatiko, istorijos buvo daug gražesnės, net nesu tikras, ar šiandien atpažinčiau tuos paveikslėlius. Galėčiau nesunkiai parodyti, kad šiose knygose, kurias tėvo skatinamas perskaičiau septynerių metų, buvo beveik visi personažai, iš kurių vėliau susidėjau aš pats. Tarp jų, niekados manęs nepalikusių, trūko tik Odisėjo.

Apie kiekvieną perskaitytą knygą kalbėjausi su tėvu. Kartais taip susijaudindavau, kad jis turėdavo mane raminti. Tačiau niekada nesakė kaip kiti suaugusieji, kad pasakos nėra tiesa; už tai jam esu ypač dėkingas, galbūt ir šiandien jas laikau tiesa. Puikiai supratau, kad Robinzonas Kruzas skiriasi nuo jūrininko Sindbado, tačiau anaiptol nešovė į galvą kurią nors iš šių istorijų laikyti prastesne už kitą. Beje, sapnavau košmarus apie Dantės pragarą. Išgirdęs mamą sakant tėvui: „Žakai, šitos nereikėjo

duoti, jam per anksti", – išsigandau, kad tėvas nebeatneš knygų, ir išmokau nuslėpti savo sapnus. Nesu visai tikras, bet veikiausiai mama susiejo knygas ir mano dažnus pokalbius su tapetų žmonėmis. Tai buvo metas, kai mažiausiai mylėjau mamą. Buvau pakankamai gudrus, kad užuosčiau pavojų, turbūt nebūčiau taip mielai ir veidmainiškai atsisakęs garsiai kalbėtis su tapetais, jei knygos ir mudviejų su tėvu pokalbiai apie jas nebūtų buvęs svarbiausias dalykas pasaulyje.

Tačiau tėvas nepakluso ir po Dantės pabandė *Vilių Telį*. Šia dingstimi pirmą kartą išgirdau žodį „laisvė". Neatsimenu, ką jis apie ją kalbėjo. Tačiau pridūrė šį tą apie Angliją: mes atvykę į Angliją todėl, kad žmonės čia laisvi. Žinojau, kaip jis myli Angliją, – mamos širdis linko prie Vienos. Jis stengėsi išmokti taisyklingai kalbėti, kartą per savaitę į namus ateidavo mokytoja, mokiusi jį anglų kalbos. Pastebėjau, kad angliškas frazes jis taria kitaip nei sakinius vokiečių kalba, kuri jam buvo įprasta nuo vaikystės ir kuria dažniausiai kalbėjo su mama. Kartais girdėdavau jį tariant ir kartojant pavienius sakinius. Tardavo lėtai, tarsi kokią grožybę, jie džiugino jį ir jis vėl kartodavo. Su mumis, vaikais, dabar visada kalbėjo angliškai, iki tol buvusi man sava ispanų kalba pasitraukė į antrą planą, tegirdėjau ją iš kitų, ypač iš vyresnių giminaičių.

Tėvas norėjo, kad apie skaitomas knygas pasakočiau tik angliškai. Tikriausiai taip aistringai skaitydamas dariau sparčią pažangą. Tėvas džiaugėsi, kad pasakoju rišliai. Tačiau ypač vertinga buvo tai, ką pasakydavo jis, nes pirma gerai apgalvodavo, kad nesuklystų, ir kalbėdavo bemaž taip, tarsi man skaitytų. Išliko šventiški šių valandų prisiminimai, viskas būdavo visiškai kitaip nei vaikų kambaryje, kur jis žaisdavo su mumis nuolat krėsdamas naujus pokštus.

Paskutinė knyga, kurią iš jo gavau, buvo apie Napoleoną. Parašyta anglų požiūriu, Napoleoną ji vaizdavo kaip piktą tironą, norėjusį užvaldyti visas šalis, tarp jų ir Angliją. Šią knygą tebeskaičiau, kai tėvas mirė. Nuo to laiko mano antipatija Napoleonui liko nepalaužiama. Pradėjau tėvui pasakoti iš tos knygos, bet buvau dar menkai pasistūmėjęs. Jis parnešė knygą apie Napoleoną iškart po *Viliaus Telio*, tai buvo nedidelis eksperimentas po mūsų pokalbio apie laisvę. Kai netrukus labai susijaudinęs prakalbau apie Napoleoną, jis pasakė: „Palūkėk, dar per anksti. Pirma paskaityk toliau. Viskas dar pasikeis." Tikrai prisimenu, kad Napoleonas tada dar nebuvo imperatorius. Turbūt tai buvo išbandymas, tikriausiai tėvas norėjo pamatyti, ar atsispirsiu imperatoriškajai didybei. Baigiau skaityti knygą jam mirus, paskui kaip ir visas jo dovanotas knygas skaičiau ją begalę kartų. Manišk ė valdžios patirtis dar buvo menka. Pirmasis mano vaizdinys apie ją rėmėsi šia knyga, ir nuo tol, išgirdęs Napoleono vardą, jį neišvengiamai susiedavau su staigia tėvo mirtimi. Iš visų Napoleono aukų didžiausia ir baisiausia man buvo tėvas.

Kartais sekmadieniais jis pasiimdavo mane pasivaikščioti. Netoli nuo mūsų namo tekėjo Mersis. Kairiajame jo krante stūksojo rausva siena, kitame per vešlią pievą, pilną gėlių, vinguriavo takelis. Tėvas pasakė man, kaip angliškai vadinasi pieva – *meadow* ir kaskart mums vaikštinėjant klausdavo šio žodžio. Jis tėvui buvo ypač gražus, ir man jis liko gražiausias anglų kalbos žodis. Kitas jo labai mėgstamas žodis buvo *island*. Veikiausiai jam buvo savaip reikšminga, kad Anglija – sala; turbūt jis patyrė ją kaip laimingųjų salą. Mano nuostabai, jis nuolat man aiškindavo, kad tai sala, net ir tada, kai seniai tai žinojau. Per paskutinį mudviejų

pasivaikščiojimą paupio pieva jis kalbėjo su manimi visiškai kitaip, nei buvau pratęs. Labai įsakmiai paklausė, kuo norėčiau būti, atsakiau nesvarstydamas: „Gydytoju!" – „Tu tapsi, kuo norėsi, – pasakė jis taip švelniai, kad abu sustojome. – Neprivalai tapti prekybininku kaip aš ir dėdės. Studijuosi ir tapsi tuo, kuo labiausiai norėsi."

Visada maniau, kad šiuo pokalbiu jis išsakė savo paskutinį norą. Tačiau anuomet nesuvokiau, kodėl taip persimainė tai sakydamas. Tik daugiau sužinojęs apie jo gyvenimą supratau, kad anuomet kalbėdamas tėvas galvojo apie save. Mokydamasis Vienoje jis buvo aistringas Pilies teatro lankytojas ir labiausiai troško tapti aktoriumi. Jo dievaitis buvo Zonentalis, nors ir labai jaunas, tėvas prasimušė pas aktorių ir išsakė jam savo norą. Zonentalis atsakė, kad jo stotas per menkas scenai, aktorius negalįs būti toks mažas. Iš senelio, komedianto kiekviena savo gyvenimo apraiška, tėvas paveldėjo šį sugebėjimą, tačiau Zonentalio nuosprendis buvo triuškinantis, ir jis palaidojo savo svajones. Tėvas buvo muzikalus, turėjo gerą balsą ir labiausiai mylėjo savo smuiką. Tačiau senelis, valdęs vaikus kaip negailestingas patriarchas, visus sūnus anksti įtraukė į verslą, kiekviename didėlesniame Bulgarijos mieste turėjo būti jo verslo filialas, vadovaujamas vieno iš sūnų. Pamatęs, kad tėvas per daug laiko skiria smuikui, senelis atėmė instrumentą, ir tėvas prieš savo valią buvo tuoj pat įkinkytas į verslą. Jis visai to nenorėjo, nebuvo nieko, kas jį domintų mažiau už pelną. Tačiau būdamas daug silpnesnis už senelį pakluso. Dvidešimt devynerių metų, mamos padedamas, galiausiai pabėgo iš Bulgarijos ir apsigyveno Mančesteryje. Tada jau turėjo šeimą ir tris vaikus, kuriais reikėjo rūpintis, tad liko prekybininkas. Vien tai, kad ištrūko iš senelio tironijos ir paliko Bulgariją, jau buvo pergalė. Išsiskyrė su juo piktuoju ir sulaukė

jo prakeiksmo, tačiau Anglijoje buvo laisvas ir pasiryžo su savo sūnumis elgtis kitaip.

Nemanau, kad tėvas buvo labai apsiskaitęs. Muzika ir teatras jam buvo svarbesni už skaitymą. Apačioje valgomajame stovėjo pianinas, kiekvieną šeštadienį ir sekmadienį, kai neidavo į biurą, juodu su mama ten muzikuodavo. Jis dainuodavo, mama akompanuodavo. Visada vokiečių dainas, dažniausiai Šuberto ir Lėvės. Man be galo patiko viena daina, ji vadinosi „Kapas tyrlaukiuose", nežinau, kas jos autorius. Ją išgirdęs atsidarydavau vaikų kambario duris, nusėlindavau laiptais žemyn ir atsistodavau už valgomojo durų. Anuomet dar nesupratau vokiškai, tačiau daina draskė man širdį. Kartą buvau aptiktas už durų ir nuo tol turėjau teisę klausytis valgomajame. Tėvas pakviesdavo mane paklausyti kaip tik šios dainos, nebereikėjo slapta sėlinti žemyn. Jis papasakojo dainos turinį; nors Bulgarijoje dažnai girdėdavau vokiečių kalbą ir slapta nesuprasdamas kartodavau, ką išgirdęs, dabar man pirmą kartą šį tą išvertė, pirmieji vokiečių kalbos žodžiai, kuriuos išmokau, buvo iš dainos „Kapas tyrlaukiuose". Tai daina apie sugautą dezertyrą, jis stovi prieš draugus, o šie ruošiasi jį sušaudyti. Dezertyras pasakoja, kas jį suviliojo bėgti, regis, jis išgirdo dainą, priminusią jam gimtinę. Daina baigiasi žodžiais: „Likite sveiki, broliai, štai mano krūtinė!" Nuaidi šūvis, lieka tik rožės ant kapo tyrlaukiuose.

Tirtėdamas laukdavau pabaigos, mano jaudulys niekada nesusilpnėjo. Troškau vėl išgirsti tą dainą ir kamuodavau tėvą, kol padainuodavo du tris kartus. Kiekvieną šeštadienį jam grįžus namo ir dar nespėjus išpakuoti dovanų klausdavau, ar padainuos „Kapą tyrlaukiuose". Jis atsakydavo „galbūt", veikiau neryžtingai, nes toks mano pomėgis jam pradėjo kelti nerimą. Negalėjau patikėti, kad dezertyras iš tikrųjų negyvas, vis vyliausi, kad

jis išsigelbės; daina nuskambėdavo kelis kartus, išsigelbėjimo nesulaukdavau, likdavau suglumęs ir priblokštas. Naktį lovoje prisimindavau dezertyrą, vis galvodavau apie jį. Nesupratau, kaip draugai galėjo jį nušauti. Juk jis jiems viską taip puikiai paaiškino, aš tikrai nebūčiau šovęs. Negalėjau suvokti jo mirties, tai buvo pirmasis mirusysis, kurio gedėjau.

Little Mary. „Titaniko“ žūtis
Kapitonas Skotas

Netrukus po to, kai atvykome į Mančesterį, nuėjau į mokyklą. Ji buvo Barloumor Roude, apie dešimt minučių kelio nuo namų. Mokytoja, mis Lankašyr, vadinosi taip pat kaip grafystė, kuriai priklausė Mančesteris, tokia pavardė mane stebino. Mokykla buvo bendra, berniukų ir mergaičių, atsidūriau vien tarp anglų vaikų. Mis Lankašyr buvo teisinga, su visais vaikais elgėsi maloniai. Ji padrąsindavo mane, pasakojantį ką nors rišliai angliškai, nes šiuo požiūriu iš pradžių atsilikau nuo kitų vaikų. Tačiau skaityti ir rašyti išmokau labai greitai; pastebėjau, kad mokytoja nieko nenori girdėti apie knygas, kurias parneša tėvas ir kurias skaitau namie. Ji stengėsi, kad visi vaikai gerai jaustųsi, skubota pažanga jai nerūpėjo. Nė karto nemačiau jos irzlios ar piktos, ji taip puikiai išmanė savo darbą, kad niekada neturėjo sunkumų su vaikais. Jos judesiai buvo užtikrinti, bet ne sportiški, tolygus balsas niekada nepasidarydavo pernelyg įsakmus. Negaliu prisiminti, kad ji būtų man ką nors įsakiusi. Neleistinų dalykų buvo, tačiau ji neprimindavo jų nuolat, todėl visi mielai paklusdavome. Nuo pirmos dienos pamėgau mokyklą. Mokytoja neturėjo smailybių kaip mūsų guvernantė, svarbiausia, jos nosis

nebuvo smaili. Smulki ir elegantiška mis Lankašyr buvo gražaus apskrito veido, rudas jos drabužis siekė grindis, todėl nemačiau batų ir kartą paklausiau tėvų, ar ji apsiavusi. Pajuokai buvau labai jautrus, – mama garsiai nusikvatojo, išgirdusi tokį klausimą, todėl pasiryžau aptikti nematomus mis Lankašyr batus. Atidžiai stebėjau, galiausiai juos pamačiau ir vis dar šiek tiek įsižeidęs paskelbiau šį atradimą namie.

Visa, ką anuomet išgyvenau Anglijoje, mane pakerėjo savo tvarka. Gyvenimas Rusčiuke buvo neramus, triukšmingas, kupinas skaudžių nelaimių. Vis dėlto kai kuo mokykla man priminė tėviškę. Visi jos kambariai buvo tiesiog virš žemės, kaip ir mūsų name Bulgarijoje, nebuvo kitų aukštų kaip naujajame name Mančesteryje, galinės mokyklos durys vėrėsi į didelį sodą. Klasės durys ir langai visą laiką buvo atviri, bet kokia dingstimi eidavome į sodą. Svarbiausias dalykas buvo sportas, nuo pat pirmųjų dienų kiti berniukai taip išmanė kriketo taisykles, tarsi būtų apsigimę žaidėjai. Mano draugas Donaldas vėliau prisipažino iš pradžių palaikęs mane kvailu, nes man reikėjo aiškinti taisykles ir dar jas kartoti, kol pagaliau supratau. Iš pradžių jis kalbėjo su manimi tik iš gailesčio, nes sėdėjo šalia manęs; tačiau kartą parodė savo pašto ženklus, iš karto pasakiau kiekvieno jų šalį, paskui išsitraukiau bulgariškų ženklų, kurių jis dar nebuvo matęs, ir, užuot pasiūlęs mainytis, tuoj pat jam padovanojau, „nes daug tokių turiu", – tada jis susidomėjo manimi ir tapome draugais. Nemanau, kad stengiausi jį papirkti, buvau labai išdidus vaikas, tačiau įspūdį padaryti tikrai norėjau, nes jaučiau, kad žiūri į mane iš aukšto.

Pašto ženklų skatinama mūsų draugystė taip greitai sustiprėjo, kad prasimanėme įvairių žaidimų su ženklais ir per pamokas slapčiomis žaisdavome po suolu. Mis Lankašyr nieko nesakiusi

mus kuo maloniausiai išskyrė, tad turėjome apsiriboti žaidimais pakeliui į namus.

Greta manęs vietoje Donaldo mokytoja pasodino mažą mergaitę, Merę Hensam. Mergaitė bemat tarsi pašto ženklas prilipo man prie širdies. Mane stebino jos pavardė, reiškianti „graži", – nežinojau, kad pavardės gali ką nors reikšti. Ji buvo mažesnė už mane, šviesių plaukų, tačiau gražiausi buvo jos raudoni kaip obuolėliai skruostai. Netrukus pradėjome kalbėtis, ji atsakė į visus mano klausimus, tačiau ir per pamoką, kai nesikalbėjome, man vis rūpėjo pažvelgti į ją. Raudoni skruostai taip mane užbūrė, kad nekreipiau dėmesio į mis Lankašyr, negirdėjau jos klausimų ir atsakinėjau išsiblaškęs. Norėjau pabučiuoti tuos raudonus skruostus, reikėjo valdytis, kad to nepadaryčiau. Po pamokų pasišoviau ją palydėti, jos namai buvo į kitą pusę, nieko nepaaiškinęs Donaldui palikau jį, šiaip visada eidavusį su manimi bemaž iki namų. Palydėjau *Little Mary*, taip ją vadinau, iki jos gatvės kampo, skubiai pabučiavau į skruostą, parskubėjau namo ir niekam čia apie tai neprasitariau.

Nuo tos dienos tai kartojosi, ir nieko neįvyko tol, kol bučiuodavau ją atsisveikindamas ant kampo, tikriausiai ir ji namie apie tai nutylėjo. Tačiau mano noras augo, mokykla manęs jau nedomino, laukdavau akimirkos, kai žingsniuosiu greta jos, – netrukus kelias iki kampo pernelyg prailgo, todėl pamėginau raudoną skruostą pabučiuoti anksčiau. Ji gynėsi sakydama: „Gali bučiuoti mane tik atsisveikinant ant kampo arba pasakysiu mamai." Žodis *good-bye kiss**, kurį ji pavartojo staiga nusigręždama, padarė man didžiulį įspūdį, sparčiau žingsniavau iki jos kampo; kai ji sustojo, tarsi nieko nebūtų nutikę, pabučiavau ją kaip

* Atsisveikinimo bučinys. (Angl.)

visada. Kitą dieną man pritrūko kantrybės, pabučiavau ją vos išėjome į gatvę. Norėdamas užbėgti už akių jos pykčiui pats įniršau ir pagrasinau: „Bučiuosiu tave kiek norėsiu, nelauksiu iki kampo." Ji taikėsi pabėgti, tačiau tvirtai ją laikiau, vėl pabučiavau už kelių žingsnių ir bučiavau visą kelią iki jos kampo. Kai pagaliau paleidau, neišgirdau *good-bye*, ji ištarė: „Dabar pasakysiu mamai!"

Visai neišsigandau jos mamos, mano aistra raudoniems skruostams dabar taip išaugo, kad namie nustebinau guvernantę garsiai užtraukdamas: *„Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart! Little Mary is my sweetheart!**" Žodį *sweetheart* buvau girdėjęs iš pačios guvernantės. Šį žodį ji tardavo bučiuodama mažėlį brolį Žoržą, – jis buvo vienerių metų, ji veždavosi jį vaikišku vežimėliu į lauką. *„You are my sweetheart***", – kartodavo smailianosė kaulėto veido persona bučiuodama vaiką. Paklausiau, ką reiškia žodis *sweetheart*, bet sužinojau tik tiek, kad mūsų kambarinė Edita turinti *sweetheart*, mylimąjį. Ką ji su juo veikianti? Bučiuojanti taip kaip ji – mažąjį Džordžį. Šitaip padrąsintas plėšiau savo triumfo dainą guvernantei girdint ir nė kiek nesijaučiau kuo nors nusikaltęs.

Kitą dieną į mokyklą atėjo misis Hensam. Staiga atsirado priešais – stotinga moteris, ji patiko man dar labiau nei dukra, ir tai buvo mano laimė. Pasikalbėjo su mis Lankašyr, paskui priėjo prie manęs ir labai aiškiai pasakė: „Daugiau nelydėsi mažosios Merės namo. Tau nepakeliui. Jūs nesėdėsite šalia, tu su ja nekalbėsi." Tai skambėjo nepiktai, neatrodė, kad ji pyktų, tačiau viskas buvo pasakyta taip aiškiai ir kartu visiškai kitaip, nei būtų

* Mažoji Merė – mano mylimoji! (Angl.)
** Tu – mano mylimasis. (Angl.)

pasakiusi mano mama. Neužsigavau, misis Hensam buvo panaši į dukrą, – šios net nemačiau už mamos nugaros, – ji apskritai man patiko, ne tik skruostais, ypač patiko jos kalba. Anuomet, ką tik pradėjęs skaityti, anglų kalbos poveikiui negalėjau atsispirti, ir dar niekas į mane nebuvo kreipęsis angliškai prakalba, kurioje man būtų skiriamas toks reikšmingas vaidmuo.

Taip baigėsi ši istorija, tačiau vėliau sužinojau, kad viskas vyko ne taip paprastai. Mis Lankašyr pasikvietė mano tėvus ir pasitarė su jais, ar man derėtų likti šioje mokykloje. Ji dar nebuvo patyrusi savo mokykloje tokios smarkios aistros, tad kiek sutrikusi svarstė, ar tai nesusiję su ankstyvesne „rytiečių" vaikų branda palyginti su anglais. Tėvas nuramino ją užtikrindamas, kad tai esąs nekaltas dalykas. Galbūt susijęs su itin raudonais mergaitės skruostais. Jis paprašė mis Lankašyr palūkėti savaitę ir buvo teisus. Kažin ar po to bent kartą teikiausi pažvelgti į *Little Mary*. Tą akimirką, stovėdama už mamos, ji man visiškai susiliejo su ja. Namie dar dažnai susižavėjęs kalbėdavau apie misis Hensam. Tačiau visiškai neprisimenu, ką paskui veikė mokykloje Merė, kiek laiko ji ten mokėsi, ar tėvai ją atsiėmė ir perkėlė į kitą mokyklą, – mano atsiminimai apima tik laiką, kai ją bučiuodavau.

Veikiausiai tėvas nė neįtarė, koks teisus buvo spėdamas, kad ši aistra siejasi su raudonais mergaitės skruostais. Vėliau ne kartą galvojau apie šią ankstyvą meilę, kurios niekada nepamiršau; vieną dieną prisiminiau pirmą ispanišką dainą, kurią išgirdau Bulgarijoje. Anuomet dar buvau nešiojamas ant rankų; kažkokia moteris prisiartino prie manęs dainuodama: *„Manzanicas colorados, las que vienen de Stambol!* Obuolėliai raudonieji, atkeliavę iš Stambulo!" – ji tiesė smilių vis artyn ir staiga dūrė man į skruostą. Sukrykščiau iš malonumo, ji paėmė mane ant rankų ir išbučiavo.

Taip darė tol, kol pats išmokau dainuoti tą dainą. Nuo tol dainuodavau ją kartu, tai buvo pirmoji mano dainelė, ir kiekvienas, panorėjęs, kad imčiau dainuoti, šitaip žaisdavo su manimi. Po ketverių metų savo paties obuoliukus atradau Merės veide, ji buvo mažesnė už mane, visada ją vadinau „mažąja", – mane stebina tik tai, kad prieš pabučiuodamas nedurdavau pirštu jai į skruostą.

Jaunėlis brolis Žoržas buvo labai gražus vaikas tamsiomis akimis ir dervos juodumo plaukais. Tėvas išmokė jį tarti pirmuosius žodžius. Rytais jam atėjus į vaikų kambarį visada kartojosi tas pats jų pokalbis, kurio įdėmiai klausydavausi: *„Georgie?"* – tardavo tėvas įsakmiu ir klausiančiu balsu, mažėlis atsakydavo: *„Canetti!"* – tėvas: *„Two?"* – brolis: *„Three!"* – tėvas: *„Four?"* – brolis: *„Burton!"* – tėvas: *„Road."* Iš pradžių to pakako. Tačiau pamažu mūsų adresas darėsi vis išsamesnis, pasipildė skirtingų balsų tariamais žodžiais *West, Didsbury, Manchester, England.* Paskutinis žodis buvo mano, pridurdavau *Europe.*

Kaip tik tada geografija man pasidarė labai svarbi, tėvas skatino ja domėtis dviem būdais. Gavau dovanų dėlionę, spalvotą Europos žemėlapį, užklijuotą ant medžio plokštės ir supjaustytą pagal šalių sienas. Visus gabaliukus galėjai suversti į krūvą ir žaibiškai vėl sudėlioti Europą. Kiekviena šalis turėjo savo formą, ją įsimiklinau atpažinti pirštais ir vieną dieną apstulbinau tėvą pareikšdamas: „Galiu sudėlioti užsimerkęs!" – „Negali", – atsakė jis. Stipriai užmerkiau akis ir sudėliojau Europą. „Tu sukčiavai, – pasakė jis. – Žiūrėjai pro pirštus." Įsižeidžiau ir pareikalavau, kad pats uždengtų man akis. „Stipriau! Stipriau!" – šaukiau susijaudinęs, ir Europa bemat buvo sudėta. „Iš tiesų gali užsimerkęs", – pasakė jis ir pagyrė mane, jokia kita pagyra man niekada nebuvo tokia brangi.

Kitas būdas pažinti šalis buvo pašto ženklų rinkinys. Jis apėmė ne tik Europą, bet ir visą pasaulį, svarbiausias vaidmuo čia buvo skiriamas Anglijos kolonijoms. Albumas, į kurį gulė pašto ženklai, irgi buvo tėvo dovana, kai jį gavau, kiekvieno puslapio viršuje kairėje pusėje jau buvo priklijuota po pašto ženklą.

Buvo daug kalbų apie laivus ir kitas šalis. *Robinzoną Kruzą, Jūreivį Sindbadą, Guliverio keliones* labiausiai mėgau, šias istorijas papildė pašto ženklai su gražiais paveikslais. Albume buvo reprodukuotas Mauricijaus pašto ženklas, tokios vertės, kad jos tiesiog negalėjau suvokti, ir pirmas klausimas, kurį išgirsdavau iš berniukų keičiantis pašto ženklais, būdavo toks: „Gal mainai kokį Mauricijaus ženklą?" Šis klausimas visada buvo tariamas rimtai, aš pats irgi dažnai taip klausdavau.

Abi anuomet įvykusios katastrofos, kurias dabar suvokiu kaip pirmuosius viešo gedėjimo mano gyvenime atvejus, buvo susijusios su laivais ir geografija. Pirmoji katastrofa buvo „Titaniko" nugrimzdimas, antroji – kapitono Skoto žūtis Pietų ašigalyje.

Negaliu prisiminti, kas pirmasis prabilo apie „Titaniko" žūtį. Tačiau mūsų guvernantė per pusryčius verkė, niekada nebuvau matęs jos verkiančios, kambarinė Edita irgi atėjo į vaikų kambarį, kur šiaip niekada neužeidavo, ir taip pat verkė. Sužinojau apie ledkalnį, apie daugybę nuskendusių žmonių, o didžiausią įspūdį padarė muzikantų kapela, tebegrojanti laivui skęstant. Pasiteiravau, ką ji grojo, ir sulaukiau šiurkštaus atsakymo. Supratau uždavęs nederamą klausimą ir taip pat pravirkau. Taip mums trims verkiant mama, turbūt pati ką tik sužinojusi, iš apačios pašaukė Editą. Mudu su guvernante irgi nulipome žemyn, ten jau stovėjo verkdamos mama ir Edita.

Paskui, matyt, išėjome į lauką, nes regiu gatvėje priešais save žmones, viskas aplink buvo labai pasikeitę. Žmonės būriavosi

gatvėje ir susijaudinę kalbėjosi, prie jų prisijungdavo kiti, irgi turintys ką pasakyti, niekas nekreipė dėmesio į vežimėlyje sėdintį jaunėlį brolį, kuris dėl savo grožio paprastai sulaukdavo komplimentų iš kiekvieno praeivio. Mes, vaikai, buvome pamiršti, – ir vis dėlto buvo kalbama ir apie vaikus, tuos, kurie buvo laive, apie tai, kad pirmiausia buvo gelbėjami jie ir moterys. Vis pasigirsdavo kalbų apie kapitoną, atsisakiusį palikti laivą. Tačiau dažniausiai girdėjau žodį *iceberg**. Nors sužinojau jį ne iš tėvo, jis įsirėžė atmintin kaip ir žodžiai *meadow* ir *island*, tai buvo trečias man įstrigęs anglų kalbos žodis, ketvirtas buvo *captain***.

Nežinau tikslios datos, kada nuskendo „Titanikas". Tačiau negreit praėjusiame anų dienų sąmyšyje veltui dairausi tėvo. Juk jis būtų pakalbėjęs su manimi, atradęs paguodos žodį. Apsaugojęs nuo katastrofos, įsirėžusios visa jėga. Man brangus kiekvienas jo jausmo protrūkis, tačiau prisiminęs „Titaniką" nematau jo, negirdžiu, vienas jaučiu tą baimę, kuri apėmė mane išgirdus apie laivą, vidury nakties susidūrusį su ledkalniu ir panirusį į šaltą vandenį muzikantų kapelai grojant.

Ar tėvo nebuvo Anglijoje? Kartais jis išvykdavo. Po katastrofos nėjau į mokyklą. Gal tai įvyko per atostogas, gal pamokos buvo atšauktos, gal niekam neatėjo į galvą siųsti vaikų į mokyklą. Mama anuomet manęs tikrai nepaguodė, katastrofa ją nepakankamai sukrėtė; jaučiausi toks artimas mūsų namiškėms anglėms, Editai ir mis Brei, tarsi jos būtų mano tikroji šeima. Tikriausiai anomis gedėjimo ir jaudulio dienomis atsirado toji angliška nuostata, palaikiusi mane per Pirmąjį pasaulinį karą.

* Ledkalnis. (Angl.)
** Kapitonas. (Angl.)

Kitas viešas anų dienų įvykis buvo visai kitokio pobūdžio, nors žodis *captain* ir šiuo atveju buvo labai reikšmingas. Tačiau šįsyk žuvo ne laivo kapitonas, o Pietų ašigalį pasiekęs keliautojas, nelaimė įvyko ne susidūrus su ledkalniu, o sniego ir ledo dykynėje, – ledkalnis išaugo ir pavirto ištisu žemynu. Ši žūtis buvo ir anos panikos priešybė, ne minia, apimta nevilties, šoko per bortą į jūrą, ledo dykynėje sušalo kapitonas Skotas su trimis bendražygiais. Galėtume pasakyti, kad tai ritualinis įvykis anglams: nors vyrai pasiekė Pietų ašigalį, tačiau ne pirmieji. Įveikę neapsakomus sunkumus ir kančias, pasiekę tikslą jie atrado ten įsmeigtą norvegų vėliavą. Amundsenas juos aplenkė. Grįždami jie žuvo, kiek laiko apie juos nebuvo jokių žinių. Dabar juos suradus galima buvo perskaityti paskutinius jų dienoraščių žodžius.

Mis Lankašyr sukvietė mus į mokyklą. Žinojome, kad nutiko kažkas baisaus, ir nė vienas nesijuokėme. Ji pasakė kalbą, kuria apibūdino kapitono Skoto veiklą. Nepabūgo pavaizduoti žmonių kančių ledo dykynėje. Prisimenu kai kurias jos pasakojimo detales, tačiau vėliau kuo išsamiausiai viską pats perskaitęs negaliu atskirti, ką išgirdau anuomet, ir ką perskaičiau vėliau. Ji nedejavo dėl jų likimo, kalbėjo tvirtai ir išdidžiai, dar niekada nebuvau girdėjęs jos taip kalbančios. Jei ji ketino poliarinių sričių tyrinėtoją pateikti mums kaip pavyzdį, vienu, būtent mano, atveju jai tai tikrai pavyko. Bemat nusprendžiau tapti keliautoju tyrinėtoju ir keletą metų tvirtai laikiausi šio tikslo. Baigdama ji pasakė, kad Skotas ir jo draugai mirė kaip tikri anglai, – vienintelį kartą per visus metus Mančesteryje išgirdau taip atvirai ir aiškiai išsakytą pasididžiavimą tuo, kad esi anglas. Vėliau kitose šalyse daug dažniau išgirsdavau panašių dalykų, išsakomų su savotiška begėdyste, kuri mane, menantį mis Lankašyr ramybę ir orumą, visada siutindavo.

Napoleonas. Svečiai žmogėdros Sekmadienio džiaugsmai

Gyvenimas name Berton Roude buvo smagus ir linksmas. Savaitgaliais visada sulaukdavome svečių. Kartais svečiams reikalaujant tėvai pašaukdavo ir mane, galėdavau parodyti savo sugebėjimus įvairiose srityse. Todėl gerai susipažinau su visais šeimos nariais ir jų draugais. Sefardų kolonija Mančesteryje augo gana greitai, visi kūrėsi greta vieni kitų, kraštiniuose gyvenamuosiuose Vest Didsberio ir Vitingtono kvartaluose. Medvilnės gaminių eksportas iš Lankašyro į Balkanus buvo pelningas verslas. Prieš keletą metų į Mančesterį atvyko ir savo firmą įsteigė vyriausieji mamos broliai, *Bucco* ir Salomonas. *Bucco*, kurį visi laikė išmintingu žmogumi, netrukus jaunas mirė, Salomonas, kietaširdis ledo akimis, liko vienas. Jis dairėsi kompaniono, ir tai buvo gera proga mano tėvui, taip garbinusiam Angliją. Tėvas tapo firmos dalininku ir kartu naudinga svainio atsvara, nes buvo malonus, draugiškas, gerai suprato kitų žmonių padėtį. Dėdės Salomono neįsivaizduoju malonaus ar teisingo, jis tapo nekenčiamu mano vaikystės priešu, žmogumi, įkūnijančiu viską, kuo bjaurėjausi. Galbūt aš jam apskritai nerūpėjau, tačiau jis šeimai buvo sėkmės pavyzdys, o sėkmė reiškė pinigus. Mančesteryje jį retai mačiau, jis daug keliavo verslo reikalais, užtat nuolat girdėjau šnekas apie jį. Dėdė Salomonas gerai įsikūrė Anglijoje, buvo itin gerbiamas tarp prekybininkų. Atsiliekantys nuo jo šeimos nariai ir ne tik jie žavėjosi tobula jo anglų kalba. Mis Lankašyr mokykloje kartais paminėdavo jo pavardę. „Misteris Arditis – džentelmenas“, – sakydavo ji. Tikriausiai tuo norėjo pabrėžti, kad jis pasiturintis ir elgsena visiškai neprimena svetimšalio. Dėdė gyveno didžiuliame name, daug erdvesniame ir aukštesniame už mūsiškį,

Palatain Roude, ši gatvė buvo lygiagreti mūsiškei; jo namas skyrėsi nuo rausvų namų, kuriuos mačiau aplink, buvo baltas ir ryškiai švytėjo, todėl man atrodė tarsi rūmai, – gal dar ir dėl gatvės pavadinimo*. Patį dėdę anksti pradėjau laikyti žmogėdra, nors išvaizda jis visai nebuvo panašus į tokį. Misteris Arditis šen, misteris Arditis ten, – jį minėdama guvernantė nutaisydavo pagarbią miną, jo vardu pagrįsdavo didžiausius draudimus; demaskuotas dėl pokalbių su tapetų žmonėmis, gyniausi ir mėginau pasiremti daug man leidžiančiu tėvu, tačiau išgirdau, kad apie tai sužinosiąs misteris Arditis ir pasekmės būsiančios baisios. Bemat pasidaviau, pažadėjau nutraukti ryšius su tapetų žmonėmis, vos nuskambėjo jo vardas. Jis buvo didžiausias autoritetas visiems aplinkiniams. Skaitydamas apie Napoleoną, įsivaizdavau jį tokį kaip šis dėdė, o tariamas pastarojo piktadarybes priskyriau Napoleonui. Sekmadieniais priešpiet galėjome aplankyti tėvus jų miegamajame, kartą įeidamas išgirdau tėvą savo iškilminga anglų kalba sakantį: „Jis lipa per lavonus." Mama pastebėjo mane ir kažką paskubom pasakė vokiškai, ji atrodė įpykusi, pokalbis tęsėsi dar valandėlę, bet aš nebesupratau.

Jei tėvo pastaba buvo susijusi su dėde, veikiausiai buvo kalbama apie verslo „lavonus", vargu ar dėdė turėjo kitų galimybių. Tačiau anuomet to nesupratau, ir nors buvau dar nedaug paskaitęs apie Napoleono gyvenimą, vis dėlto jo veikla man buvo pakankamai aiški, kad lavonus, kuriuos iš tikrųjų žinojau tik iš knygų, laikyčiau lavonais.

Mančesteryje gyveno dar trys mamos šeimos nariai, jos pusbroliai, trys broliai. Vyriausiasis Semas atrodė tarsi tikras anglas, jis ir gyveno šioje šalyje seniausiai. Žemyn nuleistais lūpų

* *Palatine Road* – Rūmininko kelias. (Angl.)

kampučiais jis drąsindavo mane teisingai tarti sunkius žodžius; kai išdarinėdavau grimasas stengdamasis jį pamėgdžioti, jis maloniai ir nuoširdžiai juokdavosi, neįžeisdamas manęs pašaipomis. Niekada nesutikau su mis Lankašyr teiginiu apie aną dėdę, žmogėdrą, kartą norėdamas tai parodyti atsistojau priešais dėdę Semą ir pasakiau: „*Tu* esi džentelmenas, dėde Semai!“ Turbūt jam buvo malonu tai išgirsti, šiaip ar taip, jis suprato, *visi* suprato, nes draugija mūsų valgomajame nuščiuvo.

Visi šie mamos giminaičiai, išskyrus vieną, Mančesteryje sukūrė šeimas ir ateidavo į svečius su žmonomis. Trūkdavo tik dėdės Salomono, jo laikas buvo pernelyg brangus, jis visai nebuvo linkęs kalbėtis prie moterų, juolab muzikuoti. Vadino tokius susibūrimus „lengvapėdyste“, jo galvoje nuolat sukosi naujos verslo kombinacijos, – kiti juo žavėjosi ir dėl tokios „protinės veiklos“.

Į šiuos vakarus susirinkdavo ir daugiau bičiulių šeimų. Ateidavo ponas Florentinas, kurį mėgau dėl gražaus vardo, ir ponas Kalderonas ilgiausiais ūsais, kuris visada juokdavosi. Paslaptingiausias man pasirodė ponas Inis, kai atėjo pirmą kartą. Buvo tamsesnio gymio nei kiti, girdėjau kalbant, kad jis – arabas, t. y. arabų žydas, ką tik atvykęs iš Bagdado. Mano galva buvo pilna *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakų, išgirdęs žodį „Bagdadas“ tikėjausi pamatysiąs persirengusį kalifą Haruną. Vis dėlto persirengdamas ponas Inis persūdė – atėjo milžiniškais batais. Tai buvo nei šis, nei tas, paklausiau, kodėl jo tokie dideli batai. „Todėl, kad mano pėdos tokios didelės, – atsakė jis, – ar parodyti?“ Pamaniau, kad jis tikrai nusiaus batus ir išsigandau. Mat vienas iš tapetų žmonių, didžiausias mano priešas, atsisakydavęs bet kokios jam siūlomos veiklos, išsiskyrė ypač didelėmis pėdomis. Nepageidavau matyti pono Inio pėdų ir neatsisveikinęs skubiai

pasišalinau į vaikų kambarį. Nebetikėjau, kad tokiomis pėdomis galėjo atvykti iš Bagdado, paskui ginčijausi dėl to su tėvais tvirtindamas, kad jis – melagis.

Tėvų svečiai linksmindavosi, daug plepėdavo ir juokdavosi, taip pat muzikuodavo, lošdavo kortomis. Dažniausiai visi įsikurdavo valgomajame, veikiausiai todėl, kad čia stovėjo pianinas. Į geltonąjį saloną, kurį nuo valgomojo skyrė priemenė ir koridorius, svečiai užsukdavo rečiau. Tačiau kaip tik čia vykdavo mano pažeminimo seansai, susiję su prancūzų kalba. Mama pareikalavo, kad pradėčiau mokytis ir prancūzų kalbos, kaip atsvaros anglų kalbai, kurią taip brangino tėvas. Ateidavo mokytoja prancūzė, pamokos vykdavo geltonajame salone. Mokytoja buvo tamsi ir liekna, atrodė kiek pavydulinga, tačiau jos veidą man užklojo kitų, vėliau sutiktų, prancūzių veidai, nematau jo. Ji ateidavo ir išeidavo laiku, tačiau ne itin stengėsi, teišmokė mane pasakoti istoriją apie berniuką, likusį namie vieną ir užsigeidusį pasmaližiauti. *Paul était seul à la maison**, – taip prasidėjo istorija. Netrukus ją mokėjau atmintinai ir papasakojau tėvams. Smaližių berniuką ištiko įvairiausios nesėkmės, todėl pasakojau istoriją kuo dramatiškiau, – regis, tėvams labai patiko, nes netrukus jie kvatojo visa gerkle. Mane apėmė keistas pojūtis, niekada nebuvau girdėjęs jų taip ilgai ir sutartinai juokiantis; kai nurimę pradėjo mane girti, pajutau, kad taip elgiasi tik dėl akių. Įsižeidęs užlipau į vaikų kambarį ir kartojau istoriją pats sau, kad pasakodamas nekliuvinėčiau ir nedaryčiau klaidų.

Kitą kartą susirinkę svečiai sugužėjo į geltonąjį saloną ir susėdo čia tarsi laukdami vaidinimo; buvau atvestas iš vaikų kambario ir paragintas papasakoti prancūzišką istoriją. Vos pra-

* Polis buvo namie vienas. (Pranc.)

dėjau: „*Paul était seul à la maison*", – visų veidai bemat išsiviepė. Buvau nusiteikęs parodyti jiems, ką galiu, nepasidaviau ir papasakojau istoriją iki galo. Kai baigiau, visi leipo juokais. Misteris Kalderonas, kaip visada triukšmingiausias, plojo delnais ir šaukė: „Bravo! Bravo!" Džentelmenas dėdė Semas, išsiepęs visus savo angliškus dantis, neįstengė susičiaupti. Misteris Inis ištiesė į priekį kojas su milžiniškais batais ir klykė užvertęs galvą. Net damos, šiaip visada man švelnios ir mielai mane bučiuojančios, kvatojo taip plačiai išsižiojusios, tarsi ketintų kitą akimirką praryti. Tai buvo pašėlusi draugija, išsigandau ir galiausiai pravirkau.

Šis spektaklis dažnokai kartojosi; susirinkus svečiams įvairiausiais meilikavimais būdavau viliojamas papasakoti „Polį", – užuot išsisukęs, kaskart sutikdavau tikėdamasis įveikti kankintojus. Tačiau pabaiga visada buvo tokia pati, tiesa, kai kurie svečiai dar įprato drauge su manimi choru deklamuoti istoriją, – jei per anksti pravirkdavau ir norėdavau sustoti, jie priversdavo tęsti iki galo. Niekas niekada man nepaaiškino, kas toje istorijoje taip juokinga; nuo to laiko juokas man pasidarė mįslė, apie kurią dažnai galvojau, – jis iki šiol tebėra man neįminta mįslė.

Tik vėliau, išgirdęs prancūzų kalbą Lozanoje, supratau mano „Polio" įspūdį susirinkusiems svečiams. Mokytoja nė trupučio nepasistengė išmokyti manęs teisingos prancūziškos tarties. Jai pakako, kad įsiminiau ir kartojau jos tariamus sakinius angliška maniera. Susirinkusiems rusčiukiečiams, išmokusiems prancūzų kalbos „aljanso" mokykloje, kalbantiems ja be akcento, tačiau šiek tiek vargstantiems dėl anglų kalbos, buvo juokinga tokia angliška prancūzų kalba; begėdė gauja mėgavosi, matydama savo pačios silpnybę, kurios atspindį jai pateikė dar nė septynerių metų neturintis vaikas.

Visa, ką anuomet išgyvenau, susiejau su skaitomomis knygomis. Nedaug trūko, kad nevaržomai kvatojančią suaugusiųjų gaują suvokčiau kaip bauginančias *Tūkstančio ir vienos nakties* ir *Brolių Grimų pasakų* žmogėdras. Baimė keroja labiausiai, neįmanoma nusakyti, koks menkas būtum neišgyvenęs baimės. Pirminis žmogaus polinkis – pasiduoti baimei. Nė viena baimė nepražūva, tačiau slaptavietės jų mįslingos. Galbūt metams bėgant kaip tik baimė pakinta mažiausiai. Galvodamas apie savo vaikystę, pirmiausia prisimenu baimes, tais metais be galo gausias. Daugybę aptinku tik dabar, kitos, kurių niekada neatrasiu, yra paslaptis, žadinanti man begalinio gyvenimo troškimą.

Gražiausios buvo sekmadienio priešpietės, mes, vaikai, galėjome nulipti į tėvų miegamąjį, juodu dar gulėdavo, – tėvas arčiau durų, mama prie lango. Tėvas leisdavo man iš karto šokti ant lovos pas jį, mažieji broliai eidavo pas mamą. Jis mankštindavosi su manimi, klausinėdavo apie mokyklą, pasakodavo įvairias istorijas. Viskas trukdavo ilgai, tai mane ypač džiugino, visada tikėdavausi, kad priešpietė niekada nesibaigs. Visas kitas laikas buvo suskirstytas, guvernantė prižiūrėjo, kad laikytumeisi taisyklių taisyklėlių. Vis dėlto nepasakyčiau, kad tos taisyklės mane kamavo, nes kiekviena diena baigėsi vakaru, tada grįždavo tėvas su dovanomis ir įteikdavo jas vaikų kambaryje; kiekviena savaitė baigėsi sekmadienio priešpietėmis, mūsų žaidimais ir pokalbiais lovoje. Man rūpėjo tik tėvas, visiškai nesidomėjau, ką veikia mama su mažaisiais broliais, gal net jaučiau jiems šiokią tokią panieką. Nuo to laiko, kai pradėjau skaityti tėvo parnešamas knygas, broliai man kėlė nuobodulį arba trukdė; buvo didžiausia laimė, kad mama pasiima juos, o tėvas lieka man vienam. Dar

neatsikėlęs jis būdavo ypač linksmas, nutaisydavo įvairiausių grimasų, padainuodavo komiškų dainų. Vaidindavo man įvairius gyvūnus, turėjau atspėti, ką vaidina, jei atspėdavau, pažadėdavo mane dar kartą nusivesti į zoologijos sodą. Po lova stovėjo naktipuodis, visada stebėjausi, kiek daug jame geltono skysčio. Tai dar buvo niekai, – vieną kartą jis atsikėlė, atsistojo prie lovos ir nusišlapino. Spoksojau į galingą čiurkšlę, neįstengiau suvokti, kad iš jo galėjo pasipilti tiek vandens, mano susižavėjimas buvo beribis. „Dabar tu – arklys", – pasakiau, gatvėje buvau matęs besišlapinančių arklių, čiurkšlė ir įnagis man atrodė milžiniški. Jis sutiko: „Taip, dabar esu arklys"; iš visų jo vaidinamų gyvūnų šis man padarė didžiausią įspūdį.

Šventę visada nutraukdavo mama. „Žakai, metas, – sakydavo ji, – vaikai pernelyg įsisiautės." Tėvas baigdavo ne iškart, niekada nepaleisdavo manęs nepapasakojęs naujos, dar negirdėtos istorijos. „Apgalvok tai!" – sakydavo man, jau stovinčiam tarpdury, kai išgirdusi motinos skambutį guvernantė ateidavo mūsų pasiimti. Pasijusdavau pakiliai, nes privalėjau ką nors apgalvoti, vėliau jis niekada nepamiršdavo manęs apie tai paklausti, kartais ir po kelių dienų. Išklausydavo mane ypač rimtas ir galiausiai pritardavo viskam, ką pasakydavau. Galbūt iš tikrųjų pritarė, o gal tik stengėsi padrąsinti mane, – jausmą, kurį patirdavau įpareigotas ką nors apgalvoti, galiu apibūdinti tik kaip ankstyvą atsakomybės jausmą.

Visada svarsčiau, ar mudviejų santykiai būtų išlikę tokie, jei jis būtų ilgiau gyvenęs. Ar galiausiai nebūčiau maištavęs prieš jį kaip maištavau prieš mamą? Negaliu to įsivaizduoti, jo paveikslas man liko šviesus, noriu, kad ir liktų toks. Manau, prakeiksmu jį palydėjusio tėvo tironija jam buvo tokia kankinanti, kad viską, kas siejosi su manimi, jis apgalvodavo su apdairumu,

meile ir išmintimi. Nejautė pagiežos, nes pavyko ištrūkti, – likęs Bulgarijoje, jį slėgusioje tėvo parduotuvėje, jis būtų pasidaręs kitas žmogus.

Tėvo mirtis
Paskutinė versija

Buvome išgyvenę Anglijoje apie metus, kai mama susirgo. Girdėjau kalbas, kad jai netinkąs Anglijos oras. Buvo paskirtas gydymas Bad Reichenhalyje, ir 1912 m. vasarą, bene rugpjūčio mėnesį, ji išvažiavo. Man tai nelabai rūpėjo, jos nepasigedau, tačiau tėvas klausinėdavo apie ją ir reikėjo ką nors atsakyti. Turbūt jis baiminosi, kad mums, vaikams, negerai be mamos, ir norėjo išsyk pastebėti pirmuosius permainų požymius. Po kelių savaičių paklausė manęs, ar nieko, kad mama ilgiau ten pasiliksianti. Jei būsime kantrūs, jos sveikata vis gerėsianti ir ji grįšianti visiškai sveika. Anksčiau apsimesdavau kiek pasiilgęs, nes jaučiau, kad tėvas to iš manęs tikisi. Tad juo nuoširdžiau dabar sutikau, kad ji ilgiau pasigydytų. Kartais tėvas ateidavo į vaikų kambarį nešinas laišku, parodydavo jį sakydamas, kad tai mama parašiusi. Tačiau jis labai pasikeitė, mintimis buvo su ja ir atrodė susirūpinęs. Paskutinę savaitę prieš jai grįžtant buvo nekalbus ir neužsiminė apie ją. Neišklausydavo manęs taip kantriai kaip anksčiau, nesijuokdavo ir neišgalvodavo jokių pokštų. Kai užsimaniau vėl pakalbėti apie paskutinę jo parneštą knygą, apie Napoleono gyvenimą, jis buvo išsiblaškęs, nekantrus ir pertraukė mane, – pasijutau pasakęs kokią kvailystę ir susigėdau. Tačiau kitą dieną atėjo pas mus toks pat linksmas ir išdykėliškas kaip anksčiau ir paskelbė, kad rytoj mama parvažiuosianti. Apsidžiaugiau, nes

jis džiaugėsi, o mis Brei pasakė Editai sakinį, kurio nesupratau: esą, teisinga poniai grįžti namo. „Kas čia teisingo?" – paklausiau, tačiau ji papurtė galvą: „Tu nesuprasi. *Teisinga*, ir tiek!" Po daugelio metų smulkiai išklausinėjau mamą, – tiek daug neaiškumų nedavė man ramybės, – ir sužinojau, kad ji buvo išvykusi iš namų šešias savaites ir norėjusi pasilikti kurorte dar ilgiau. Tėvas netekęs kantrybės ir išsiuntęs telegramą, reikalaudamas nedelsiant grįžti namo.

Nemačiau jo mamos sugrįžimo dieną, vakare jis neužsuko į vaikų kambarį. Tačiau kitą rytą pasirodė ir prakalbino mažąjį brolį: *„Georgie?"* – mažylis atsiliepė: *„Canetti!"* – tėvas: *„Two?"* – mažylis: *„Three!"* – tėvas: *„Four?"* – mažylis: *„Burton!"* – tėvas: *„Road?"* – mažylis: *„West!"* – tėvas: *„Didsbury?"* – mažylis: *„Manchester!"* – tėvas: *„England"*, – galiausiai aš visiškai be reikalo ir labai garsiai: *„Europe"*. Taip vėl susidėliojo mūsų adresas. Nėra žodžių, kuriuos būčiau įsiminęs geriau, tai buvo paskutiniai mano tėvo žodžiai.

Kaip visada jis nulipo žemyn pusryčiauti. Netrukus išgirdome šaižius šauksmus. Guvernantė puolė laiptais žemyn, aš – iš paskos. Pro atdaras valgomojo duris pamačiau ant žemės gulintį tėvą. Gulėjo išsitiesęs visu ūgiu tarp stalo ir židinio, visai prie pat židinio, veidas baltas, putos ant lūpų, mama klūpojo ties juo šaukdama: „Žakai, pasakyk man ką nors! Pasakyk ką nors, Žakai! Žakai, pasakyk ką nors!" Ji vis šaukė, subėgo žmonės – sutuoktiniai kvakeriai Brokbenkai iš kaimynystės, praeiviai iš gatvės. Stovėjau tarpdury, mama griebėsi už galvos, rovėsi plaukus ir vis šaukė; nedrąsiai žengiau į kambarį, link tėvo, nieko nesupratau ir norėjau jo paklausti, išgirdau kažkieno žodžius: „Išveskite vaiką." Brokbenkai švelniai paėmė mane už rankų ir išsivedė iš namų į savo gėlyną.

Čia mane pasitiko jų sūnus Alanas, jis buvo daug vyresnis už mane ir kalbėjo su manimi taip, tarsi nieko nebūtų įvykę. Paklausė, kaip baigėsi paskutinis kriketo mačas mokykloje, atsakiau, jis panoro sužinoti smulkmenas ir klausinėjo tol, kol nebeturėjau ko pridurti. Paskui jam parūpo, ar moku karstytis po medžius, atsakiau, kad moku, jis parodė netoliese augantį medį, kiek palinkusį į mūsų gėlyno pusę. „Į šitą neįlipsi, – pasakė, – tikrai neįlipsi. Nepajėgsi, išsigąsi." Priėmiau iššūkį, apžiūrėjau medį, kiek suabejojau, tačiau neišsidaviau ir pasakiau: „Netiesa. Įlipsiu!" Priėjau prie medžio, pačiupinėjau žievę, apglėbiau kamieną ir buvau besliuogiąs aukštyn, tik staiga atsivėrė vienas mūsų valgomojo langas. Mama persisvėrė per palangę, pamatė mudu su Alanu, stovinčius po medžiu, ir šaižiai suriko: „Sūnau, tu žaidi, o tavo tėvas mirė! Tu žaidi, žaidi, o tavo tėvas mirė! Tavo tėvas mirė! Tavo tėvas mirė! Tu žaidi, o tavo tėvas mirė!"

Ji šaukė ir šaukė vis garsiau, žmonės mėgino ją nutempti atgal į kambarį, ji priešinosi; jau nemačiau jos, bet šauksmą tebegirdėjau, jis dar ilgai nenutilo. Šiuo šauksmu į mane įėjo ir jau niekada manęs nepaliko tėvo mirtis.

Nuo šiol nebegalėjau nueiti pas mamą. Atsidūriau pas Florentinus, gyvenusius Barloumor Roude, pusiaukelėje tarp mūsų namo ir mokyklos. Su jų sūnumi Artūru jau anksčiau buvau kiek susidraugavęs, dabar per kelias dienas mudu pasidarėme neperskiriami draugai. Ponas Florentinas ir jo žmona Nelė, nuoširdūs žmonės, nė akimirkai neišleido manęs iš akių baimindamiesi, kad galiu sprukti pas mamą. Ji labai serganti, pasakė jie man, dabar niekam nevalia jos lankyti, bet netrukus ji pasveiksianti, tada aš vėl galėsiąs grįžti pas ją. Tačiau jie klydo, visai nenorėjau grįžti pas ją, norėjau grįžti pas tėvą. Apie jį jie bemaž nekalbėjo. Laidotuvių dieną, kurios jie nenorėjo nuo manęs nuslėpti, ryž-

tingai pareiškiau eisiąs į kapines. Artūras turėjo knygų su tolimų šalių vaizdais, pašto ženklų ir daug žaidimų. Jis rūpinosi manimi dieną ir naktį, miegojau su juo tame pačiame kambaryje, jis buvo toks nuoširdus ir išradingas, rimtas ir linksmas, kad ir šiandien jį prisiminus mane užlieja šiltas jausmas. Tačiau laidotuvių dieną niekas negelbėjo, pastebėjęs, kad jis nori mane sulaikyti, įniršau ir staiga puoliau jį kumščiais. Visa Florentinų šeima rūpinosi manimi, dėl viso pikto buvo užrakintos visos durys. Siautėjau, grasinau išlaužti duris, – tą dieną, ko gero, būčiau tai pajėgęs. Galiausiai jiems šovė išganinga mintis, ir pamažu nurimau. Pažadėjo, kad aš galėsiąs laidotuvių procesiją *matyti*. Persisvėrus per vaikų kambario langą būsią galima ją pamatyti, žinoma, tik iš tolo.

Patikėjau nepagalvojęs, iš kokio tolio. Laikui atėjus kiek įmanydamas persisvėriau per vaikų kambario langą, reikėjo mane laikyti, kad neiškrisčiau. Florentinai paaiškino, kad procesija kaip tik įsukanti iš Berton Roudo į Barloumor Roudą ir judanti kapinių link tolyn nuo mūsų. Pražiūrėjau akis ir nieko nepamačiau. Tačiau jie taip išsamiai nupasakojo, kas ten matyti, kad galų gale nurodyta kryptimi įžiūrėjau lengvą rūkaną. Taip, pasakė jie, tai procesija. Išsekintas ilgos kovos pasitenkinau tuo.

Buvau septynerių, kai mirė tėvas, nesulaukęs nė trisdešimt vienerių. Buvo daug kalbų apie tai, jis buvo laikomas visiškai sveiku, tiesa, labai daug rūkė, – vienintelis dalykas, kurį galima buvo susieti su staigiu širdies smūgiu. Mirusįjį apžiūrėjęs anglų gydytojas neaptiko nieko. Tačiau mūsų šeimai anglų gydytojai nedaug reiškė. Buvo didžioji Vienos medicinos epocha, kiekvienas kokia nors dingstimi buvo taręsis su kokiu nors Vienos profesoriumi. Mane šie pokalbiai nelabai jaudino, *nebūčiau* pripažinęs jokios jo mirties priežasties, tad juo geriau, kad jokios ir neatsirado.

Tačiau metams bėgant vis klausinėjau mamos apie tą įvykį. Kas keletą metų, man pamažu augant, jos pasakojimas keitėsi pasipildydamas naujomis smulkmenomis, – kaskart paaiškėdavo, kad ankstesnė versija buvo „tausojanti", kad ji ją pateikė atsižvelgdama į mano amžių. Nebuvo dalyko, kuris man rūpėtų labiau už šią mirtį, todėl patikliai išgyvenau kiekvieną etapą. Susitelkęs ties paskutiniu mamos pasakojimu, nuodugniai jame įsikurdavau, įsikirsdavau į kiekvieną smulkmeną, tarsi ji būtų iš Biblijos, ir gretindavau su tuo, kas vyksta aplink, su tuo, ką skaitau ir galvoju. Kiekvieno pasaulio, kuriame atsidurdavau, centras buvo tėvo mirtis. Po kelerių metų sužinojus ką nors naujo senasis pasaulis aplink sueižėdavo tarsi butaforinis, paaiškėdavo, kad viskas netiesa, visos išvados klaidingos, – tarsi kas nors įnirtingai verstų mane atsisakyti senojo tikėjimo, atskleisdamas ir griaudamas melagystes, kuriomis pats buvo mane įtikinęs, – ir dar kuo švariausia sąžine, kad apsaugotų mano vaikystę. Staiga ištarusi: „Tąsyk tik šiaip pasakiau, tu buvai toks mažas. Nebūtum supratęs", – mama visada nusišypsodavo. Bijojau šios šypsenos, ji skyrėsi nuo įprastinės mano mėgstamos jos šypsenos, išdidžios ir protingos. Ji žinojo, kad po kiekvienos tokios naujienos apie tėvo mirtį sudūžtu į šipulius. Buvo žiauri ir mėgavosi, šitaip keršydama man už pavydą, kuriuo apsunkinau jos gyvenimą.

Kiekvieną jos pasakojimo versiją išsaugojo mano atmintis, kažin, ar atsirastų kas nors, ką būčiau įsidėmėjęs taip patikimai. Galbūt kada nors įstengsiu jas visas užrašyti. Išeitų knyga, ištisa knyga, tačiau dabar mano tikslai kiti.

Vis dėlto noriu užrašyti tai, ką išgirdau jau anuomet, ir paskutinę versiją, kuria tebetikiu ir šiandien.

Pas Florentinus sužinojau, kad prasidėjęs karas, Balkanų karas. Anglams šis įvykis veikiausiai nebuvo itin reikšmingas,

tačiau aš gyvenau tarp žmonių, kilusių iš Balkanų šalių, jiems tai reiškė karą gimtinėje. Ponas Florentinas, rimtas, mąslus žmogus, vengė kalbėti su manimi apie tėvą, tačiau kartą, kai pasilikome vienudu, prakalbo apie jį. Iš jo tono supratau, kad tai svarbus dalykas, jaučiau, kad patiki jį man tik todėl, kad šalia nėra nė vienos iš kelių tų namų moterų. Per paskutinius pusryčius tėvas skaitęs laikraštį, didžiulė jo antraštė pranešė, kad Juodkalnija skelbia karą Turkijai; jis supratęs, kad dabar karas Balkanuose neišvengiamas, kad žūsią daugybė žmonių, ir ši žinia jį užmušusi. Prisiminiau pastebėjęs ant grindų šalia tėvo gulėjusį laikraštį *Manchester Gardian*. Radęs kur nors namie laikraštį, galėjau perskaityti tėvui antraštes; jei jos būdavo ne itin sudėtingos, jis paaiškindavo jų prasmę.

Ponas Florentinas pasakė, kad nėra didesnės blogybės už karą; tėvas buvęs tokios pačios nuomonės, jie dažnai apie tai kalbėdavę. Visi žmonės Anglijoje esą nusiteikę prieš karą, karo čia daugiau niekada nebūsią.

Jo žodžiai įstrigo man taip, tarsi juos būtų ištaręs pats tėvas. Įsiminiau žodis žodin kaip jie buvo pasakyti akis į akį ir niekam neprasitariau, tarsi tai būtų buvusi pavojinga paslaptis. Vėlesniais metais išgirdęs kalbas apie tai, kad tėvas – labai jaunas, visiškai sveikas, niekuo nesirgęs – mirė staiga tarsi žaibo trenktas, žinojau, kad šis žaibas buvo ana siaubinga žinia, žinia apie karo pradžią, ir niekas nebūtų įstengęs manęs įtikinti, kad buvo kitaip. Nuo to laiko pasaulyje kilo nemažai karų; kad ir kur jie vyko, kad ir kaip menkai patraukdavo aplinkinių dėmesį, kiekvienas iš jų smogė man anos ankstyvos netekties jėga ir rūpėjo kaip labiausiai asmeniškas įvykis iš visų apskritai galimų.

Žinoma, mamai viskas atrodė kitaip, – iš paskutinės ir galutinės šio įvykio versijos, kurią ji pateikė po dvidešimt trejų

metų veikiama mano pirmosios knygos įspūdžio, sužinojau, kad tėvas nuo pat vakaro neištarė jai nė žodžio. Ji labai gerai jautėsi Bad Reichenhalyje tarp dvasia jai artimų žmonių, turėjusių rimtų dvasinių interesų. Jos gydytojas kalbėdavęs su ja apie Strindbergą, ten ji pradėjusi skaityti šį autorių ir nuo tol niekada nenustojusi. Gydytojas teiraudavęsis jos nuomonės apie knygas, pokalbiai vis labiau jaudino, ji pradėjusi suvokti, kad jos netenkina gyvenimas Mančesteryje tarp kiek praprususių sefardų, – galbūt tai ir buvo jos ligos priežastis. Ji išsikalbėjusi apie tai su gydytoju, o jis prisipažinęs jai savo meilę. Pasiūlęs skirtis su mano tėvu ir tapti jo žmona. Buvę tik šie žodžiai, tarp jų neįvykę nieko, ką ji galėtų sau prikišti, ji nė akimirkos rimtai nesvarsčiusi skyrybų galimybės. Tačiau pokalbiai su gydytoju jai daręsi vis svarbesni, ji ketinusi ilgiau pasilikti kurorte. Jautusi, kaip sparčiai taisosi sveikata, taigi visiškai švaria sąžine galėjusi prašyti tėvo pratęsti gydymo laiką. Tačiau išdidumas ir nenoras meluoti neleidę jai laiškuose nuslėpti ir nuostabių pokalbių su gydytoju. Galiausiai ji net buvusi dėkinga tėvui, telegrama pareikalavusiam nedelsiant grįžti namo. Ji pati veikiausiai jau nebūtų įstengusi palikti Bad Reichenhalio. Sveikutėlė, laiminga grįžusi į Mančesterį; norėdama numaldyti tėvą, galbūt ir šiek tiek pasipuikuoti, papasakojusi jam visą istoriją, – ir tai, kaip atmetusi gydytojo pasiūlymą. Tėvas negalėjęs suprasti, kaip toks pasiūlymas apskritai tapo įmanomas, jis apipylęs ją klausimais, kiekvienas atsakymas tik stiprinęs jo pavyduliavimą: jis tvirtinęs, kad ji nusikaltusi, netikėjęs ja, kiekvieną jos prieštaravimą laikęs apgaule. Galiausiai taip įniršęs, kad pagrasinęs jai neištarti nė žodžio, kol nepasakysianti visos tiesos. Visą vakarą ir naktį tylėjęs ir nemiegojęs. Tai buvusi tikra kankynė, ji labai jo gailėjusi; vis dėlto jautėsi grįžimu įrodžiusi jam savo meilę, nors jis ir manęs

kitaip, ir nejautusi jokios kaltės. Juk neleidusi gydytojui net atsisveikinant jos pabučiuoti. Ji išmėginusi viską, kad prakalbintų tėvą, tačiau po valandų valandas trukusių bevaisių pastangų supykusi, numojusi ranka ir nutilusi.

Nulipęs ryte pusryčiauti, tėvas be žodžių atsisėdęs prie stalo ir paėmęs laikraštį. Paskui susmukęs smūgio ištiktas, nuo vakaro taip ir neištaręs jai nė žodžio. Iš pradžių ji pamaniusi, kad gąsdinąs ją, norėdamas dar labiau nubausti. Atsiklaupusi prie jo vis gailiau maldavusi pasakyti ką nors. Suvokusi, kad jis mirė, pamaniusi, kad mirė nusivylęs ja.

Žinau, kad šį, paskutinį, kartą mama pasakė tiesą, – tokią, kokia ji jai atrodė. Tarp mudviejų vykusios ilgos sunkios kovos, neretai ji bemaž pasiryždavusi amžiams manęs atsižadėti. Tačiau dabar suprantanti, – taip ji pasakė, – kad grūmiausi už savo laisvę, pripažįstanti man teisę į šią laisvę, nors mudviejų kova jai atnešusi daugybę nelaimių. Toji knyga esanti jos kūnas ir kraujas, ji atpažįstanti save manyje, visada mačiusi žmones tokius, kokius aš juos vaizduojąs, taip, kaip tik taip ji pati rašytų. Ji man ne tik atleidžianti, ji nusilenkianti man, dveja tiek pripažįstanti mane savo sūnumi, juk aš pasiekęs tai, ko ji labiausiai troškusi. Anuomet ji gyveno Paryžiuje, panašaus turinio laišką prieš aplankydamas ją jau buvau gavęs Vienoje. Labai išsigandau šio laiško, – net didžiausio mudviejų priešiškumo laikais mane labiausiai žavėjo jos išdidumas. Mintis, kad ji pasiruošusi nusilenkti dėl romano, nors ir labai man svarbaus, buvo nepakenčiama (maniškio mamos vaizdinio esmę sudarė tai, kad ji niekam nesilenkia). Kai atvykau, ji veikiausiai pajuto mano sutrikimą, gėdą ir nusivylimą ja; norėdama mane įtikinti rašiusi rimtai, galų gale leido sau pasakyti visą tiesą apie tėvo mirtį.

Kartais tą tiesą nujausdavau ir anksčiau, tebetikėdamas kuria nors iš jos pateikiamų versijų, tačiau visada imdavau sau priekaištauti, kad mane klaidina iš jos paveldėtas nepasitikėjimas. Norėdamas nusiraminti kartodavau paskutinius tėvo žodžius vaikų kambaryje. Tai nebuvo įpykusio ar nusivylusio žmogaus žodžiai. Galbūt iš jų galima spręsti, kad po pykčio ir nemigos nakties jis buvo linkęs suminkštėti, galbūt valgomajame būtų prakalbęs, tačiau užgriuvęs šokas dėl karo pradžios jį pakirto.

Dangiškoji Jeruzalė

Po kelių savaičių iš Florentinų grįžau į Berton Roudą, pas mamą. Naktį miegojau greta, tėvo lovoje, sergėdamas jos gyvybę. Neužmigdavau, kol girdėdavau ją tyliai verkiančią; paskui ji užsnūsdavo ir vėl nubusdavo, tykus verksmas mane pažadindavo. Anuomet suartėjau su ja, mūsų santykiai pasikeitė, dabar išties buvau vyriausias sūnus, ne vien jo vardas. Ji vadino mane taip ir elgėsi atitinkamai, jutau jos pasitikėjimą, ji kalbėjo su manimi ne taip kaip su kitais žmonėmis ir, nors niekada neprasitardavo, jaučiau jos neviltį ir jai gresiantį pavojų. Apsiėmiau būti jos palydovas naktį, virtau svarmeniu, pakimbančiu ant jos, kai kančia tapdavo nepakeliama ir ji ketindavo atsižadėti gyvenimo. Keista pagalvojus, kad šitaip iškart po mirties man teko išgyventi dar ir baimę dėl gyvybės, kuriai gresia mirtis.

Dieną ji valdėsi, turėjo nuveikti daug neįprastų darbų ir visus juos padarydavo. Vakarais būdavo maža ritualinė mūsų vakarienė, kupina savotiško tylaus mudviejų riteriškumo. Stebėjau ir įsidėmėjau kiekvieną jos judesį, ji rūpestingai paaiškindavo man viską, kas vykdavo valgant. Anksčiau pažinojau ją nekantrią ir

valdingą, išdidžią ir impulsyvią, ryškiausias atmintyje išlikęs jos judesys iš ankstesnių laikų buvo skambinimas guvernantei, kad atsikratytų mūsų, vaikų. Visada kaip beįmanydamas stengiausi parodyti pirmenybę teikiąs tėvui; išgirdęs žiaurų, vaikus trikdantį klausimą: „Ką myli labiau, tėtį ar mamą?" – nemėgindavau išsisukti sakydamas „abu", nedvejodamas drąsiai parodydavau pirštu į tėvą. Tačiau dabar mudu buvome vienas kitam tėvo atminimas, abu nesąmoningai vaidinome jį, *jo* švelnumu maloninome vienas kitą.

Tomis valandomis išmokau tylos, padedančios sutelkti visas sielos galias. Anuomet man jų reikėjo labiau nei kada nors gyvenime, nes šiuos vakarus lydinti naktis būdavo kupina baisios grėsmės, – galėčiau savimi didžiuotis, jei visada būčiau įstengęs parodyti savo charakterį taip kaip anuomet.

Praėjus mėnesiui po mūsų nelaimės namie buvo surengti gedulingi pietūs. Skrybėlėti vyrai, giminaičiai ir draugai, sustojo palei valgomojo sieną su maldaknygėmis rankose. Ant sofos trumpajame pasienyje, tiesiai priešais langą, sėdėjo iš Bulgarijos atvykę senelis ir senelė Kanečiai. Anuomet dar nežinojau, koks kaltas jautėsi senelis. Juk buvo iškilmingai prakeikęs tėvą, paliekantį jį ir Bulgariją, – tikintis žydas labai retai prakeikia sūnų, nėra grėsmingesnio ir labiau bauginančio prakeiksmo. Tėvo tai nesulaikė, ir pagyvenęs Anglijoje vos metus su trupučiu jis mirė. Girdėjau, kaip senelis garsiai kūkčioja melsdamasis; jis apskritai nesiliovė verkęs, vos pamatęs mane puldavo iš visų jėgų spausti prie krūtinės ir ilgai nepaleisdavo, bemaž prausdamas ašaromis. Maniau, kad jis gedi, tik kur kas vėliau sužinojau, kad labiau nei skausmas senelį kankino kaltės jausmas, jis buvo tikras prakeiksmu nužudęs sūnų. Šios gedulingos iškilmės įvarė man siaubą, nes nebuvo tėvo. Vis laukiau, kad jis staiga atsiras tarp mūsų ir

sukalbės maldas kartu su kitais. Puikiai žinojau, kad nesislapsto tyčia, tačiau niekaip negalėjau suprasti, kodėl jis, kad ir kur būtų, neateina dabar, kai visi vyrai jį mini. Tarp gedinčių svečių buvo ir ponas Kalderonas, garsėjęs ne tik ilgiausiais ūsais, bet ir jukumu. Iš jo tikėjausi blogiausio. Atėjęs jis nesivaržydamas prakalbo su vyrais, stovinčiais jam iš kairės ir dešinės, paskui staiga atsitiko tai, ko labiausiai bijojau, – pradėjo juoktis. Pasipiktinęs priėjau ir paklausiau: „Ko juokiesi?" Jis nė kiek nesutriko ir nusijuokė man veidan. Pajutau jam neapykantą, norėjau, kad dingtų, mielai būčiau puolęs jį kumščiais. Tačiau besijuokiančio veido negalėjau pasiekti, buvau per mažas, būčiau turėjęs palypėti ant kėdės, – todėl jo neprimušiau. Kai viskas baigėsi ir vyrai pradėjo skirstytis, jis mėgino paglostyti man galvą, – nustūmiau jo ranką ir iš pykčio verkdamas atsukau jam nugarą.

Senelis paaiškino man, kad aš, vyriausias sūnus, turįs skaityti kadišą, maldą už mirusiuosius. Kasmet mirties metinių dieną turįs skaityti kadišą. Jei kada nors to nepadarysiąs, tėvas jausis toks vienišas, tarsi apskritai neturėtų sūnaus. Neperskaityti kadišo savo tėvui – didžiausia nuodėmė, kurią gali padaryti žydas. Jis kalbėjo kūkčiodamas ir dūsaudamas, tomis dienomis kitokio jo ir nemačiau. Mama pagal paprotį bučiavo jam ranką ir pagarbiai kreipėsi *Señor Padre*. Tačiau per santūrius mudviejų pokalbius vakarais niekada neužsiminė apie jį, puikiai jaučiau, kad nederėtų apie jį klausinėti. Nepaliaujamas jo gedėjimas padarė man didelį įspūdį. Tačiau neseniai buvau patyręs baisų mamos priepuolį, o dabar kasnakt išgyvenau jos verksmą. Dėl jos baiminausi, o jį tik stebėjau. Kad ir su kuo kalbėtų, jis visada apraudodavo savo nelaimę. Apraudodavo ir mus, vadino „našlaičiais". Tačiau kartu tarsi gėdijosi vaikaičių našlaitystės, ir prieš šį gėdos jausmą sukilau. Nebuvau našlaitis, turėjau

mamą, o ji jau buvo man patikėjusi atsakomybę už mažuosius brolius.

Neilgai pasilikome Berton Roude. Dar tą pačią žiemą persikraustėme į jos brolio namą Palatain Roude. Ten buvo daugybė erdvių kambarių ir daugiau žmonių. Guvernantė mis Brei ir kambarinė Edita irgi persikraustė su mumis. Keletą mėnesių du namų ūkiai buvo bendri, viskas padvigubėjo, sulaukėme daugybės svečių. Jau nevakarieniavau su mama, naktimis nemiegojau šalia jos. Gal ji geriau jautėsi, gal kas nors suvokė, kad būsią išmintingiau patikėti ją ne vien mano priežiūrai. Draugai stengėsi ją prablaškyti, ateidavo pas mus į namus arba pasikviesdavo pas save. Ji nusprendė persikelti su mumis į Vieną, namas Berton Roude buvo parduotas, reikėjo ruoštis persikraustyti. Jai patarinėjo stropusis brolis, apie kurį ji buvo kuo geriausios nuomonės. Mane, kaip vaiką, juodu nuo šių svarbių pokalbių izoliavo. Vėl lankiau mis Lankašyr mokyklą, ji anaiptol nesielgė su manim kaip su našlaičiu. Priešingai, jutau tarsi jos pagarbą, kartą ji net pasakė, kad dabar aš esąs vyras šeimoje, – tai geriausia iš viso, kuo gali būti žmogus.

Name Palatain Roude vėl atsidūriau vaikų kambaryje, daug didesniame nei ankstesnis su atgyjančiais tapetais. Jų nepasigedau, paskutinių įvykių įspūdžiai išmušė bet kokį susidomėjimą jais. Dabar vėl buvau su mažaisiais broliais ir guvernante, nelabai turinti ką veikti Edita irgi dažniausiai ateidavo pas mus. Kambarys buvo per didelis, kažko jame trūko, jis atrodė apytuštis – galbūt reikėjo daugiau žmonių, – guvernantė mis Brei, kilusi iš Velso, pavertė jį parapijos namais. Ji giedojo su mumis angliškus himnus, Edita pritarė, prasidėjo visiškai naujas gyvenimas, vos suėję į vaikų kambarį pradėdavom giedoti. Mis Brei mus greitai pripratino, giedodama ji labai pasikeisdavo, neatrodydavo

išdžiūvusi, jos smailybės išnykdavo, entuziazmas persiduodavo ir mums, vaikams. Traukdavome iš visų jėgų, mažėlis dvejų metų Žoržas irgi plėšdavo su visais. Vieną giesmę galėjome kartoti be galo. Tai buvo giesmė apie dangiškąją Jeruzalę. Mis Brei įtikino mus, kad tėvas dabar esąs dangiškoje Jeruzalėje; jei mes gerai pagiedosią, jis atpažinsiąs mūsų balsus ir pasidžiaugsiąs dėl mūsų. Ten buvo nuostabi eilutė: „*Jerusalem, Jerusalem, hark how the angels sing!**"; giedodamas šią eilutę įsivaizduodavau matąs tėvą danguje ir traukdavau su tokiu įkarščiu, kad atrodė, sprogsiu. Matyt, mis Brei šiek tiek dvejojo, nes kartą pasakė, kad galime trukdyti kitiems name esantiems žmonėms; nuo tol ji užrakindavo kambarį, kad niekas nenutrauktų mūsų giesmių. Daugybėje jų buvo minimas Viešpats Jėzus, ji papasakojo mums jo istoriją, klausiausi neatsiklausydamas, nepajėgiau suprasti, kaip žydai galėjo jį nukryžiuoti. Dėl Judo man nekilo nė menkiausios abejonės, jis buvo ilgų ilgiausiais ūsais ir juokėsi, užuot gėdijęsis savo nedorybės.

Matyt, nieko bloga nemanydama mis Brei vis dėlto pasirinko tinkamą laiką misionieriškai veiklai. Mums niekas netrukdė, atidžiai išklausę pasakojimą apie Viešpatį Jėzų vėl galėjome sugiedoti „Jeruzalę", nuolat to prašydavome. Buvo taip nuostabu ir puiku, kad niekam apie tai nė žodeliu neprasitarėme. Šis mūsų užsiėmimas ilgą laiką liko neatskleistas, regis, truko daugybę savaičių, taip prie jo pripratau, kad net mokykloje galvodavau, niekas manęs taip nedžiugino, net skaitymas neteko reikšmės, mama vėl pasidarė man svetima, nes nuolat tarėsi su dėde Napoleonu; keršydamas už susižavėjimą, su kuriuo ji kalbėdavo apie jį, nutylėjau mūsų valandų su Jėzumi paslaptį.

* Jeruzale, Jeruzale, klausyk, kaip gieda angelai! (Angl.)

Vieną dieną staiga kažkas ėmė klebenti duris. Paaiškėjo, kad mama netikėtai grįžo namo ir pasiklausė už durų. Buvę taip gražu, pasakojo ji vėliau, kad negalėjusi atsiklausyti, tik stebėjosi, iš kur vaikų kambaryje svetimi žmonės, juk mes negalį taip giedoti. Galiausiai ji vis dėlto panorusi sužinoti, kas gieda „Jeruzalę", ir pamėginusi atidaryti duris. Pamačiusi, kad jos užrakintos, pasipiktinusi begėdžiais įsibrovėliais ir ėmusi klebenti duris vis smarkiau. Mis Brei mums šiek tiek dirigavo, ji neleido nutraukti giesmės, sugiedojome ją visą. Paskui ji ramiai atrakino duris ir stojo „ponios" akivaizdon. Paaiškino, kad giedoti vaikams naudinga, ar „ponia" nepastebėjusi, kokie mes laimingi pastaruoju metu. Anie baisūs įvykiai pagaliau tapę praeitimi, dabar mes žiną, kur vėl sutiksime tėvą; ji buvo tokia patenkinta tomis valandomis su mumis, kad drąsiai, nė kiek nesibaimindama bemat pamėgino paveikti ir mamą. Prabilo jai apie Jėzų, apie tai, kad jis miręs ir už mus. Visiškai jai pritardamas įsikišau ir aš, mama baisiai įniršo ir grėsmingai paklausė mis Brei, ar ji nežinanti, kad esame žydai, kaip drįstanti suvedžioti vaikus motinai už nugaros? Ją ypač papiktino Edita, kurią ji mėgo, kambarinė kasdien patarnavo mamai rengiantis ir daug ką jai papasakodavo, taip pat ir apie savo *sweetheart*, – tačiau dabar ji tyčia nutylėjusi apie tai, ką veikiame tomis valandomis. Mama ją tuoj pat atleido, atleido ir mis Brei, abidvi verkė, verkėme ir mes, galiausiai pravirko ir mama, tiesa, iš pykčio.

Vis dėlto mis Brei pasiliko, mažėlis Žoržas buvo labai prisirišęs prie jos, todėl mama nusprendė pasiimti guvernantę į Vieną. Tačiau ši turėjo pažadėti niekada su mumis negiedoti religinių giesmių ir neužsiminti apie Viešpatį Jėzų. Prieš išvykstant Editą vis tiek būtų reikėję atleisti; jos atleidimas nebuvo atšauktas,

mama, dėl savo išdidumo niekada nepakentusi nusivylimo anksčiau patikusiu žmogumi, jai nedovanojo.

Tąsyk prakalbusi su manimi ji pirmąsyk patyrė tai, kas visam laikui paženklino mudviejų santykius. Iš vaikų kambario ji nusivedė mane pas save, vos likome vienudu, paklausė anų bemaž pamirštų vakarų tonu, kodėl aš ją taip ilgai apgaudinėjęs. „Nenorėjau nieko tau sakyti", – toks buvo mano atsakymas. „Kodėl? Kodėl? Juk esi mano vyriausias sūnus. Aš pasitikėjau tavimi." – „Tu man irgi nieko nesakai, – atsakiau abejingai. – Kalbi su dėde Salomonu ir nieko man nesakai." – „Jis – vyriausias mano brolis. Turiu su juo pasitarti." – „Kodėl nepasitari su manimi?" – „Yra dalykų, kurių tu dar nesupranti, paskui viską sužinosi." Jos žodžiai nerado nė menkiausio atgarsio. Pavydžiuliavau jos broliui, nes jo nemėgau. Nebūčiau pavyduliavęs, jei jis man būtų patikęs. Tačiau tai buvo žmogus, kuris „lipa per lavonus" kaip Napoleonas, žmogus, kuris pradeda karus, – žudikas.

Dabar apie tai galvojant atrodo, kad galbūt mano entuziazmas kartu giedamiems himnams įkvėpė ir pačią mis Brei. Turtingojo dėdės name, „žmogėdros pilyje" – taip jį mintyse vadinau – turėjome slaptavietę, apie kurią niekas nežinojo; galbūt labiausiai nenorėjau ten įsileisti kaip tik mamos, nes ji pasidavė žmogėdrai. Šį pasidavimą liudijo kiekviena pagyra jam. Mano sprendimas visa kuo skirtis nuo jo užsimezgė anuomet; tik tada, kai palikome jo namus, kai pagaliau išvykome, vėl atgavau mamą vien sau ir nuo tol nepaperkamu vaiko žvilgsniu stebėjau, kad ji būtų ištikima.

Vokiečių kalba prie Ženevos ežero

1913 m. gegužę viskas buvo parengta persikėlimui į Vieną ir mes išvykome iš Mančesterio. Kelionė vyko keletu etapų, pirmą kartą apsilankiau miestuose, kurie ilgainiui tapo neapsakomai svarbiais mano gyvenimo centrais. Regis, Londone užtrukome tik keletą valandų. Tačiau važiavome iš vienos geležinkelio stoties į kitą per visą miestą, susižavėjęs žiūrėjau į dviaukščius raudonus autobusus ir gailiai maldavau, kad man leistų pasivažinėti įsitaisius viršuje. Tam nebuvo laiko, ir mano jaudulį žvelgiant į žmonių knibždančias gatves, išlikusias atmintyje kaip begalinis juodas verpetas, pakeitė jaudulys pamačius Viktorijos stotį, – ten lakstė begalė žmonių, tačiau jie niekada nesusidurdavo.

Kėlimosi per Lamanšą visai neprisimenu, juolab įspūdingas buvo atvykimas į Paryžių. Geležinkelio stotyje mūsų laukė neseniai susituokusi pora: neišvaizdžiausias, mažiausias mamos brolis Davidas, romi pilka pelė, ir jauna žydinti moteris dervos juodumo plaukais ir parausvintais skruostais. Taip, ir vėl raudoni skruostai, šįsyk ypač raudoni, – kai panorau būtinai pabučiuoti naująją tetą į skruostą, mama perspėjo mane, kad šis raudonis dirbtinis. Teta, vardu Estera, buvo ką tik importuota iš Salonikų, – ten gyveno didžiausia sefardų bendruomenė, užsigeidę vesti jauni vyrai iš ten mielai vežėsi nuotakas. Jų buto kambariai buvo tokie mažučiai, kad įžūliai pavadinau juos lėlių kambariais. Dėdė Davidas neįsižeidė, jis visada šypsojosi ir nieko nesakė, – tikra galingojo brolio iš Mančesterio, kadaise paniekinamai atsisakiusio jo, kaip firmos dalininko, priešybė. Dėdė buvo savo jaunutės laimės viršūnėje, prieš savaitę juodu su teta susituokė. Jis didžiavosi, kad bemat susižavėjau žydinčia teta, ir vis drąsino mane ją pabučiuoti. Vargšelis dar nenujautė, kas

jo laukia, netrukus ji pasirodė esanti atkakli ir nenumaldoma furija.

Kiek laiko svečiavomės bute su mažučiais kambarėliais, man čia patiko. Buvau smalsus, galėjau žiūrėti, kaip teta dažosi. Ji paaiškino man, kad Paryžiuje visos moterys dažosi, antraip nepatiksi vyrams. „Tu juk patinki dėdei", – pasakiau, ji nieko neatsakė. Pasikvėpinusi pasiteiravo, ar jos kvepalai skaniai kvepią. Kvepalų prisibijojau, guvernantė mis Brei vadino juos *wicked**. Išsisukau nuo atsakymo tardamas: „Tavo plaukai kvepia skaniausiai!" Ji atsisėdo, paleido plaukus, dar juodesnius už visuotinę nuostabą keliančias jaunėlio brolio garbanas, ir visą laiką, kol buvo užsiėmusi savo tualetu, galėjau sėdėti šalia ir grožėtis ja. Viskas vyko viešai, mis Brei akivaizdoje, ją tai labai liūdino, nugirdau sakančią mamai, kad Paryžius tik kenkiąs vaikams.

Toliau keliavome į Šveicariją, į Lozaną, mama ketino čia praleisti vasarą. Išsinuomojo butą ant kalvos su nuostabiu vaizdu į ežerą ir jame plaukiojančius burlaivius. Dažnai nusileisdavome į Ušį, vaikštinėdavome paežere, klausydavomės parke grojančios kapelos. Buvo labai šviesu, nuolat pūtė lengvas brizas, man patiko vanduo, vėjas ir burės, užgrojus kapelai pasijusdavau toks laimingas, kad klausdavau mamos: „Kodėl neliekame čia? Čia gražiausia." – „Dabar turi išmokti vokiečių kalbą, – sakydavo ji. – Eisi į mokyklą Vienoje." Nors žodį „Viena" mama visada tarė su įkarščiu, kol buvome Lozanoje, Viena manęs neviliojo. Juk į klausimą, ar ten yra ežeras, mama atsakė: „Ne, ten teka Dunojus"; priešais stūksančius Savojos kalnus Vienoje pakeisią miškai ir kalvos. Tačiau Dunojų žinojau nuo mažens, vanduo, kuriame nusiplikiau, buvo iš Dunojaus, todėl ant jo pykau. O čia

* Nuodėmingi. (Angl.)

buvo didingas ežeras, kalnai man irgi buvo naujiena. Atkakliai priešinausi kelionei į Vieną, galbūt ir dėl to pasilikome Lozanoje ilgiau nei planuota.

Vis dėlto tikroji priežastis buvo ta, kad pirma turėjau išmokti vokiečių kalbą. Buvau aštuonerių metų, Vienoje turėjau eiti į mokyklą, pagal amžių – į trečią liaudies mokyklos klasę. Mintis, kad dėl kalbos galiu nepatekti į šią klasę, mamai buvo nepakenčiama, ji pasiryžo kuo greičiau išmokyti mane vokiečių kalbos.

Netrukus nuėjome į knygyną, ji paprašė gramatikos anglų ir vokiečių kalbomis, paėmė pirmą pasiūlytą knygą, tuoj pat parsivedė mane namo ir pradėjo pirmąją pamoką. Kaip įtikinamai aprašyti šią pamoką? Prisimenu, kaip ji vyko, argi galėčiau pamiršti, tačiau ir pats vis dar negaliu patikėti.

Mudu susėdame valgomajame prie didelio stalo, aš – galustalėn, iš čia matyti ežeras ir burės. Ji sėdi šone į kairę nuo manęs, laikydama knygą taip, kad negalėčiau į ją pažvelgti. Laiko ją kuo toliau nuo manęs. „Juk tau nereikia, – sako, – vis tiek dar nieko nesuprasi." Nepaisant šio argumento jaučiu, kad knyga – paslaptis, kurią nuo manęs slepia. Ji perskaito man sakinį vokiškai ir liepia jį pakartoti. Jai nepatinka, kaip tariu, todėl kartoju keletą kartų, kol tartis jai atrodo pakenčiama. Tiesa, kartoju retai, nes ji šaiposi iš mano tarties, o aš labiausiai pasaulyje nepakenčiu jos pašaipos, todėl neriuosi iš kailio ir netrukus tariu teisingai. Tik tada ji pasako angliškai, ką sakinys reiškia. Tačiau kartoti niekada nekartoja, turiu įsiminti kartą visiems laikams. Paskui greitai pereina prie kito sakinio, vyksta ta pati procedūra: vos jį tinkamai pakartoju, ji išverčia, įsakmiai pažvelgia į mane, kad įsiminčiau, ir tuoj pat ima kitą sakinį. Nežinau, kiek sakinių pateikė pirmą kartą, kukliai tarkime, kad keletą; tiesą sakant, įtariu, kad jų buvo daugybė. Ji

paleido mane sakydama: „Eik ir kartok. Nepamiršk sakinių. Nė vieno. Rytoj tęsime." Knygą nusinešė ir visiškai sutrikusį paliko mane likimo valiai.

Niekas negalėjo man padėti, mis Brei kalbėjo tik angliškai, pati mama likusią dienos dalį atsisakė tuos sakinius pakartoti. Kitą dieną vėl sėdėjau toje pačioje vietoje, priešais mane – atviras langas, ežeras ir burės. Mama vėl skaitė vakarykščius sakinius, liepė vieną pakartoti ir paklausė, ką jis reiškią. Nelaimė, buvau įsidėmėjęs jo reikšmę, ji patenkinta pasakė: „Matau, neblogai einasi!" Tačiau paskui įvyko katastrofa, daugiau nieko neprisiminiau, – išskyrus tą vienintelį, nežinojau nė vieno sakinio reikšmės. Pakartoju jos pasakytąjį, ji laukiamai pažvelgia į mane, aš sumikčioju ir nutylu. Kai šitai nutiko keletą kartų, jį supyko ir pasakė: „Juk įsidėmėjai pirmąjį, vadinasi, gali. Gali, bet nenori. Nori pasilikti Lozanoje. Gerai, paliksiu tave Lozanoje. Važiuoju į Vieną, pasiimu mis Brei ir mažylius. O tu galėsi likti Lozanoje vienas!"

Atrodo, tai baugino mane mažiau nei jos patyčios. Mat visai netekusi kantrybės ji suplodavo delnais ir sušukdavo: „Mano sūnus – idiotas! Nežinojau, kad mano sūnus – idiotas!" arba „Juk tėvas mokėjo vokiečių kalbą, ką tėvas pasakytų!"

Mane apimdavo baisi neviltis, norėdamas ją nuslėpti žiūrėdavau į bures tikėdamasis pagalbos iš jų, niekuo negalinčių man padėti. Paskui atsitiko tai, ko ir šiandien negaliu suvokti. Pasidariau velniškai atidus, išmokau bemat įsiminti sakinių reikšmę. Jei iš keturių teisingai pasakydavau tris, ji manęs nepagirdavo, norėjo daugiau, norėjo, kad kaskart įsiminčiau visus sakinius be išimties. To niekada nepasitaikė, todėl per tas savaites ji manęs nė karto nepagyrė, po kiekvienos pamokos paleisdavo mane niūri ir nepatenkinta.

Gyvenau baimindamasis jos patyčių, ištisas dienas kartojau tuos sakinius, kad ir kur atsidurčiau. Per pasivaikščiojimus su guvernante buvau nešnekus ir suirzęs. Nejutau vėjo, negirdėjau muzikos, galvoje visą laiką sukosi vokiški sakiniai ir jų angliška reikšmė. Kiek įmanydamas stengiausi pasprukti ir kur nors nuošalyje kartoti juos balsu; kartais suklydęs įsikaldavau klaidą taip pat uoliai kaip ir teisingus sakinius. Juk neturėjau knygos ir negalėjau pasitikrinti, mama atkakliai ir negailestingai slėpė ją nuo manęs, puikiai žinodama apie mano meilę knygoms ir suvokdama, kaip palengvintų knyga mano triūsą. Tačiau ji buvo įsikalusi, kad nieko nereikia pasilengvinti; kad mokantis kalbų knygos tik kliudančios, mokytis reikią iš klausos, knyga nepakenksianti tik tada, kai kalbos jau pramokai. Ji nekreipė dėmesio į tai, kad iš sielvarto bemaž nustojau valgęs. Teroro atmosferą, kurioje gyvenau, laikė itin pedagogiška.

Kartais man pavykdavo prisiminti bemaž visus vokiškus sakinius, išskyrus vieną ar du, ir jų reikšmę. Tada ieškodavau mamos veide pasitenkinimo ženklų. Tačiau nė karto jų nepamačiau, daugių daugiausia nesulaukdavau pašaipų. Kartais sekdavosi prasčiau, tada drebėdavau laukdamas labiausiai mane skaudinančių žodžių apie jos į pasaulį paleistą idiotą. Vos pasigirsdavo „idiotas", pasijusdavau sutryptas, tik apeliacija į tėvą menkino šio žodžio poveikį. Mane guodė jo meilė, iš tėvo niekada nebuvau girdėjęs pikto žodžio, jį džiugino viskas, ką jam sakydavau, jis mane visada padrąsindavo.

Su mažyliais broliais beveik nešnekėjau, atstumdavau juos taip pat šiurkščiai kaip mama. Nors mis Brei numylėtinis buvo jaunėlis, ji labai mylėjo mus visus ir jautė, kokia pavojinga mano būsena; užtikusi mane kartojantį vokiškus sakinius, susiraukdavo ir sakydavo, kad gana, laikas liautis, kaip tokio amžiaus

vaikas aš ir taip per daug žinąs, ji niekada nesimokiusi kitų kalbų ir puikiai išsiverčianti be jų. Visur pasaulyje esą žmonių, suprantančių angliškai. Man buvo maloni jos užuojauta, tačiau žodžiai nereiškė nieko, – tik mama galėjo išvaduoti mane iš baisios hipnozės būsenos, į kurią pati ir įstūmė.

Nugirdau mis Brei, sakančią mamai: „Berniukas nelaimingas. Sako, kad madam laikote jį idiotu." – „Toks ir yra! – atšovė mama, – antraip to nesakyčiau!" Labai nuliūdau vėl išgirdęs tą triuškinantį žodį. Prisiminiau pusseserę Elzę iš Palatain Roudo, ji buvo atsilikusi, nesugebėjo kalbėti. Suaugusieji apgailestaudami sakydavo: „Ji liks idiotė."

Matyt, mis Brei buvo geros ir atkaklios širdies, nes galiausiai kaip tik ji mane išgelbėjo. Vieną popietę, kai vėl susėdome mokytis, mama staiga pasakė: „Mis Brei minėjo, kad norėtum išmokti vokiškos rašybos. Ar tiesa?" Gal ir buvau kada nors apie tai prasitaręs, gal jai pačiai šovė tokia mintis. Tardama tuos žodžius mama pažvelgė į knygą, kurią laikė rankoje, tuoj pat suvokiau savo šansą ir skubiai pasakiau: „Taip, noriu. Vienos mokykloje man reikės rašyti." Taip pagaliau gavau knygą, kad galėčiau mokytis kampuotų vokiškų raidžių. Mokyti mane dar ir raidžių mamai neužteko kantrybės. Ji atsižadėjo savo principų, aš gavau knygą.

Didžiausios bene mėnesį trukusios kančios baigėsi. „Iš knygos mokysiesi tik rašybos, – pasakė mama, patikėdama man knygą. – Sakinius ir toliau mokysimės žodžiu." Tačiau ji negalėjo man sukliudyti skaityti tuos sakinius po pamokų. Jau daug buvau iš jos išmokęs, įsakmus ir griežtas būdas, kuriuo ji man pateikdavo sakinius, *buvo* paveikus. Naujus sakinius, kaip ir anksčiau, ji pateikdavo pati. Tačiau tai, ką girdėjau iš jos, paskui galėjau įtvirtinti skaitydamas, todėl geriau pasirodydavau per

pamokas. Ji jau neturėjo progų vadinti mane idiotu ir pati pasijuto lengviau. Vėliau ji man sakė rimtai maniusi, kad galbūt esu vienintelis iš plačios giminės, visiškai negabus kalboms. Dabar įsitikino, kad taip nėra, ir mūsų popietės virto grynu malonumu. Kartais net nustebindavau ją, prieš jos valią išsprūsdavo pagyra, ji ištardavo: „Vis dėlto tu – mano sūnus."

Atėjo didingi laikai. Mama pradėjo kalbėti su manimi vokiškai, ir ne tik per pamokas. Jaučiausi jai vėl toks artimas, koks buvau anomis dienomis po tėvo mirties. Tik kur kas vėliau supratau, kad šios patyčių ir kančių kupinos vokiečių kalbos pamokos buvo sumanytos ne vien dėl manęs. Ji pati jautė didžiulį poreikį kalbėti su manimi vokiškai, tai buvo jos pasitikėjimo kalba. Dvidešimt septynerių ji prarado vyrą, neliko jos klausančios ausies, – šį baisų gyvenimo lūžį ji skaudžiausiai pajuto kaip tik tuo, kad nutilo jųdviejų meilės pokalbiai, pokalbiai vokiečių kalba. Ši kalba buvo tikroji jų santuokos kalba. Ji nematė jokios išeities, jautėsi be jo pražuvusi ir pamėgino kuo greičiau pakeisti jo ausį maniške. Labai daug tikėjosi iš šio sumanymo, pradinė grėsmė – kad galiu nesusidoroti su užduotimi – jai buvo nepakenčiama. Taip per trumpiausią laiką ji privertė mane įgyvendinti bet kurio vaiko jėgas viršijantį sumanymą; tai, kad jai pavyko, lėmė gilesnę maniškės vokiečių kalbos – vėlai ir per tikras kančias įdiegtos gimtosios kalbos – prigimtį. Šiomis kančiomis viskas nesibaigė, netrukus sekė laimės laikotarpis, neatskiriamai susiejęs mane su šia kalba. Ši laimė veikiausiai paskatino ir mano polinkį rašyti, nes knygą išsikovojau tam, kad išmokčiau rašyti, ir netikėtas posūkis į gera prasidėjo kaip tik tuo, kad išmokau rašyti vokiškas raides.

Mama tikrai nebūtų pakentusi, jei būčiau užmetęs kitas kalbas; išsilavinimas jai reiškė literatūrą visomis kalbomis, kurias

mokėjo ji, tačiau mudviejų meilės – o, kokios meilės! – kalba tapo vokiečių.

Nuo šiol lankydama draugus ir giminaičius Lozanoje ji pasiimdavo mane vieną; nenuostabu, kad abu mano atmintyje išlikę vizitai susiję su jos, kaip jaunos našlės, padėtimi. Vienas mamos brolis mirė Mančesteryje dar prieš mums ten atvykstant, jo našlė Linda su dviem vaikais dabar gyveno Lozanoje. Tikriausiai kaip tik dėl jos pakeliui į Vieną apsistojome Lozanoje. Teta pakvietė mamą pietų, ši pasiėmė mane paaiškinusi, kad Vienoje gimusi ir augusi teta Linda nuostabiai kalbanti vokiškai. Aš esąs pakankamai pažengęs, kad parodyčiau, ką galįs. Entuziastingai sutikau, degiau nekantra amžiams ištrinti bet kokius neseniai patirtų patyčių pėdsakus. Jaudinausi taip, kad visą naktį negalėjau užmigti, kalbėjau vokiškai pats su savimi, ir visi tie pokalbiai baigdavosi triumfu. Kai susiruošėme eiti, mama paaiškino, kad būsiąs vienas ponas, kasdien ateinantis pas tetą Lindą pietų. Jis vardu mesjė Kotjė, tai garbingas pagyvenęs ponas, labai gerbiamas tarnautojas. Paklausiau, ar jis – tetos vyras, mama kiek dvejodama ir išsiblaškiusi atsakė: „Galbūt kada nors jis bus jos vyras. Kol kas teta atsižvelgia į abu vaikus. Nenorėtų jų užgauti taip greitai ištekėdama, nors jai būtų didelė paspirtis." Tuoj pat užuodžiau grėsmę ir pasakiau: „Tu turi tris vaikus, bet aš – tavo paspirtis." Ji nusijuokė ir įprastine išdidžia maniera pasakė: „Kas tau šovė į galvą? Aš – ne teta Linda. Neturiu jokio pono Kotjė."

Tad vokiečių kalba pasitraukė į antrą planą, turėjau pasirodyti dveja tiek šaunus. Ponas Kotjė buvo stambus, apkūnus ir pilvotas vyras smailia barzdele, jam labai patiko tetos patiekalai. Jis kalbėjo lėtai, apgalvodamas kiekvieną žodį ir palankiai žvilgčiojo į mamą. Buvo senas, man atrodė, kad elgiasi su ja kaip

su vaiku. Kreipėsi tik į mamą, tetai Lindai nepratarė nė žodžio, ji tik nuolat krovė jam į lėkštę, jis apsimetė nepastebįs ir ramiai valgė toliau.

„Kokia teta graži!" – pasakiau susižavėjęs mums grįžtant namo. Tetos oda buvo tamsi, akys juodos, nuostabiai didelės. „Ji taip skaniai kvepia", – pridūriau, bučiuodama mane teta Linda kvepėjo dar skaniau nei Paryžiaus teta. „Niekai, – atsiliepė mama. – Nosis milžiniška, kojos dramblio. Tačiau meilė ateina per pilvą." Kartą ji jau ištarė šią frazę per pietus, pašaipiai žvilgtelėjusi į poną Kotjė. Nustebau, kad ją pakartojo, ir paklausiau, ką ji reiškianti. Mama labai rūsčiai paaiškino, kad ponas Kotjė mėgstąs skaniai pavalgyti, o teta puikiai nusimananti apie virtuvę. Todėl jis kasdien ateinąs pietų. Paklausiau, ar ne todėl ji taip skaniai kvepianti. „Tai kvepalai, – atsakė mama, – ji visada per daug kvėpinasi." Jutau, kad mama ją peikia, – atrodė, kad nėra itin geros nuomonės ir apie poną Kotjė, nors elgėsi su juo labai maloniai ir net jį pralinksmino.

„Pas mus niekas neateis pietų", – pasakiau staiga tvirtai tarsi suaugęs, mama nusišypsojo ir dar padrąsino: „Tu juk neleisi, atidžiai žiūrėsi, ar ne?"

Antrasis vizitas pas poną Aftalioną buvo visai kitoks. Tarp mamos pažįstamų sefardų jis buvo turtingiausias. „Jis milijonierius, – pasakė ji, – dar visai jaunas." Atsakydama į mano klausimą užtikrino, kad jis kur kas turtingesnis už dėdę Salomoną, todėl iškart jį pamilau. Jis ir atrodąs visiškai kitaip, esąs geras šokėjas ir apskritai tikras riteris. Labai kilnus, todėl visi trokštą jo draugijos, tokiam vieta karaliaus rūmuose. „Tokių žmonių tarp mūsų nebeliko, – pasakė mama, – buvome tokie anksčiau, kai gyvenome Ispanijoje." Paskui patikėjo man, kad ponas Aftalionas kadaise norėjęs ją vesti, tačiau ji jau buvo slapta susižadėjusi su

mano tėvu. „Antraip tikriausiai būčiau už jo ištekėjusi", – pasakė ji. Jis ilgai liūdėjęs ir daug metų nenorėjęs jokios kitos moters. Visai neseniai vedęs ir dabar atvykęs su žmona Fryda, garsia gražuole, į Lozaną, – tai jųdviejų povestuvinė kelionė. Jis gyvenąs ištaigingiausiame Lozanos viešbutyje, ten mes jį ir aplankysią.

Mane jis labai sudomino, nes mama jį vertino labiau už dėdę Salomoną. Pastaruoju bjaurėjausi taip, kad net pono Aftaliono piršlybos nepadarė didėlesnio įspūdžio. Buvo smalsu pažvelgti į jį jau vien tam, kad patirčiau, kaip greta jo anas Napoleonas susitraukia ir virsta apgailėtinu nuliu. „Gaila, – pasakiau, – kad su mumis neis dėdė Salomonas!" – „Jis Anglijoje, – atsakė ji, – negali eiti su mumis." – „Būtų gerai, jei jis eitų kartu, pamatytų, koks turi būti tikras sefardas." Mamos neužgavo mano neapykanta jos broliui. Nors ir žavėdamasi jo stropumu, ji pritarė mano gynybai. Gal suvokė, kaip man svarbu nelaikyti jo pavyzdžiu, pakeičiančiu tėvą, gal ši anksti nubudusi neišdildoma neapykanta, jos požiūriu, liudijo „charakterį", – „charakteris" jai visada buvo svarbiausias dalykas pasaulyje.

Atėjome į viešbutį, panašų į karaliaus rūmus, tokių dar niekada nebuvau matęs, regis, viešbutis net vadinosi „Lausanne-Palace"*. Ponas Aftalionas buvo užėmęs eilę didžiulių prabangiai įrengtų kambarių, pasijutau tarsi atsidūręs kokioje *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakoje ir su panieka prisiminiau dėdės namą Palatain Roude, vos prieš metus man padariusį didžiulį įspūdį. Atsidarė dvivėrės durys, pasirodė ponas Aftalionas tamsmėlyniu kostiumu, baltais getrais, šypsodamasis visu veidu jis priėjo prie mamos ir pabučiavo jai ranką. „Tu dar labiau išgražėjai, Matilda", – pasakė jis; mama buvo juodai apsirengusi. „Tavo

* Lozanos rūmai. (Pranc.)

žmona gražiausia, – atsakė mama, niekada neieškanti žodžio kišenėje. – Kur ji? Ar Frydos nėra? Nemačiau jos nuo instituto Vienoje laikų. Esu daug pasakojusi apie ją sūnui, atsivedžiau ir jį, būtinai norėjo ją pamatyti." – „Ji tuoj ateis. Baigia tvarkytis tualetą. Jums kol kas reikės tenkintis ne tokia gražia draugija." Pokalbis buvo labai mandagus ir subtilus, derėjo prie didingų salių. Jis pasiteiravo, ką mama ketinanti daryti, labai atidžiai, tačiau tebesišypsodamas išklausė ir pritarė jos sumanymui kraustytis į Vieną pasakiškais žodžiais: „Viena – tavo miestas, Matilda. Viena myli tave, ten tu visada tapdavai gyvybingiausia ir gražiausia." Nė kiek nepavyduliavau nei jam, nei Vienai; sužinojau tai, ko nebuvau girdėjęs ir ko nebuvo nė vienoje iš mano knygų, – kad miestas gali mylėti žmogų, – ir ši mintis man patiko. Paskui atėjo Fryda, tai buvo didžiausias netikėtumas. Tokios gražios moters dar nebuvau matęs, ji buvo skaisti kaip ežeras, ištaigingai apsirengusi, ir elgėsi su mama kaip kunigaikštienė. Išrinko iš vazų gražiausias rožes, padavė puokštę ponui Aftalionui, jis nusilenkęs įteikė mamai. Vizitas nebuvo ilgas, ne viską supratau, pokalbis vyko tai vokiečių, tai prancūzų kalba, nė vienos, ypač prancūzų, taip gerai nemokėjau. Be to, man atrodė, kad jie pradeda kalbėtis prancūziškai nenorėdami, kad suprasčiau; šiaip į tokius slaptus suaugusiųjų pokalbius reaguodavau apmaudu, tačiau Napoleono nugalėtojui ir nuostabiajai jo žmonai būčiau džiaugsmingai atleidęs ir ne tokius dalykus.

Kai išėjome iš rūmų, mama atrodė kiek sutrikusi. „Aš vos už jo neištekėjau, – pasakė ji, staiga pažvelgė į mane ir pridūrė mane išgąsdinusį sakinį: – Tada tavęs apskritai nebūtų šiame pasaulyje!" Negalėjau įsivaizduoti, kad galėčiau nebūti pasaulyje, juk ėjau šalia jos. „Juk aš *esu* tavo sūnus", – pasakiau atkakliai. Turbūt apgailestaudama, kad taip pasakė, ji sustojo ir

stipriai mane apkabino – kartu su rožėmis, kurias laikė rankoje, galiausiai pradėjo girti Frydą: „Ji elgėsi kilniai. Fryda – moteris su charakteriu!" Mama retai taip sakydavo, juolab apie moterį. Nudžiugau, kad ir jai patiko Fryda. Kai po daugelio metų kalbėdavome apie šį vizitą, ji sakydavo, kad išeidama jautėsi taip, tarsi visa, ką matėme, visa ši grožybė iš tikrųjų priklausytų jai; ji net nustebusi, kad nejaučia apmaudo Frydai ir visiškai nepavydėdama užleidžia jai tai, ko nebūtų užleidusi jokiai kitai moteriai.

Lozanoje praleidome tris mėnesius, – kartais pagalvoju, kad nė vienas kitas mano gyvenimo laikotarpis neturėjo tiek lemtingų padarinių. Tačiau toks įspūdis dažnai kyla atidžiau pažvelgus į kokį nors laikotarpį, gali būti, kad kiekvienas iš jų yra svarbiausias, kiekvienas apima ir visus kitus. Šiaip ar taip, Lozanoje, visur aplink skambant prancūzų kalbai, kurią išmokau be pastangų ir be dramatiškų kolizijų, mamos spaudžiamas patyriau antrąjį gimimą, išmokau vokiečių kalbą, ir iš šio gimimo kančių radosi aistra, susiejusi mane su jomis abiem – kalba ir mama. Be jųdviejų, iš tikrųjų man sutapusių, tolesnė mano gyvenimo eiga būtų beprasmė ir nesuprantama.

Rugpjūčio mėnesį išvykome į Vieną, pakeliui keletą valandų praleidome Ciuriche. Mama paliko mažylius stoties laukiamajame mis Brei globai, mudu pakilome eskalatoriumi į Ciuricho kalną. Vieta, kurioje išlipome, vadinosi Rigiblikas. Buvo skaisti saulėta diena, mačiau priešais plačiai nusidriekusį miestą, jis atrodė milžiniškas, neįsivaizdavau, kad miestas gali būti toks didelis. Tai buvo man naujiena ir kiek baugino. Paklausiau, ar Viena irgi tokia didelė, išgirdęs atsakymą, kad ji „daug didesnė", nepatikėjau ir pamaniau, kad mama mane mulkina. Ežeras ir kalnai čia buvo kiek nuošaly, Lozanoje jie visada buvo tiesiog prieš akis, – tikrasis bet kokio reginio centras, jo esmė. Namų ten irgi

nebuvo labai daug, o čia mane apstulbino begalė namų, kopusių Ciuricho kalno, ant kurio stovėjome, šlaitu, – šios begalybės nė nemėginau skaičiuoti, nors labai mėgau tai daryti. Buvau nustebęs ir tikriausiai išsigandęs, nes priekaištingai pasakiau mamai: „Dabar jų nerasime"; maniau, kad „vaikų" – taip juos tarpusavy vadinome – nereikėjo palikti vienų su guvernante, nesuprantančia nė žodžio jokia kita kalba. Taip pirmąją man atsivėrusią Ciuricho panoramą nuspalvino apleistumo jausmas, – niekada nepamiršau šio pirmo žvilgsnio į miestą, vėliau tapusį mano paauglystės rojumi.

Vis dėlto, matyt, vaikus ir mis Brei suradome, nes kitą dieną, rugpjūčio 18-ąją, matau mus važiuojančius per Austriją. Visi miesteliai, kuriuos pravažiavome, buvo išpuošti vėliavomis, vėliavų vis daugėjo, – galiausiai mama leido sau pajuokauti sakydama, kad vėliavos iškeltos mūsų atvykimo proga. Tačiau ji ir pati nežinojo, kokia čia šventė; mis Brei, pripratusi prie savo *Union Jack**, vis labiau jaudinosi ir nenurimo tol, kol mama neišklausinėjo bendrakeleivių. Paaiškėjo, kad buvo imperatoriaus gimimo diena. Pranciškus Juozapas, mamos vaikystės laikais Vienoje, prieš dvidešimt metų, jau buvęs „senasis imperatorius", tebegyveno; atrodė, kad visi kaimai ir miestai tuo džiaugiasi. „Kaip karalienė Viktorija", – pasakė mis Brei, ir paskui visą kelionę iki Vienos klausiausi jos nuobodokų istorijų apie seniai mirusią karalienę pramainiui su mamos pasakojimais apie tebegyvenantį Pranciškų Juozapą.

* Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės vėliava.

Trečia dalis

Viena

1913–1916

Mesinos žemės drebėjimas
Pilies teatras namie

Lauke priešais grotą, po kurią važinėja traukinys, žioji pragaro nasrai. Milžiniški, raudoni jie atsiveria parodydami dantis. Nedidukai velniūkščiai sukiša ant šakių pasmeigtus žmones ir nasrai iš lėto negailestingai užsiveria. Tačiau netrukus vėl atsiveria, nasrai nepasotinami, niekada nepavargsta, niekada nepasitenkina, – vietos pragare, pasak auklės Fanės, pakaktų visam Vienos miestui ir visiems jo gyventojams. Tai ne grasinimas, ji žino, kad tuo netikiu, pragaro nasrai veikiau skirti mažėliams broliams. Fanė tvirtai laiko juodu už rankų, – kad ir kaip viltųsi, jog pragaro vaizdas paskatins juos geriau elgtis, vis dėlto nė akimirkai jų ten neatiduotų.

Skubiai įsėdu į vagonėlį, prisispaudžiu prie jos, kad ir mažyliams liktų vietos. Važiuojant grotos traukiniu pasitaiko visko, tačiau man rūpi vienintelis dalykas. Tik dėl akių žvilgteliu ir į pakeliui išnyrančias margas grupes, – Snieguolę, Raudonkepuraitę, Batuotą Katiną, – skaitant visos pasakos gražesnės, pavaizduotos pasakos manęs nejaudina. Galiausiai pasirodo tai, ko visada pradedu laukti vos mums išėjus iš namų. Jei Fanė ne išsyk pasuka link Vurstelpraterio, tempiu ją, raginu, apipilu šimtais klausimų, kol ji nusileidžia ir ištaria: „Vėl prisvilai, na, eikite į grotos traukinį." Bemat liaujuosi priešgyniavęs, straksiu aplink, pabėgėju į priekį, sustoju ir nekantraudamas laukiu, pareika-

lauju parodyti kreicerį, kurio prireiks prie įėjimo, nes kartą jau atsidūrus prie grotos geležinkelio staiga paaiškėjo, kad pinigus ji pamiršusi namie.

Tačiau dabar sėdime traukinyje ir važiuojame pro pasakų paveikslus, prie kiekvieno iš jų traukinys trumpam stabteli; šie nereikalingi stabčiojimai mane taip erzina, kad pradedu laidyti kvailus pokštus apie pasakas ir sugadinu mažyliams malonumą. Užtat jie lieka visiškai abejingi, kai pasiekiame pagrindinį dalyką, Mesinos žemės drebėjimą. Žydros jūros pakrantėje driekiasi miestas, daugybė saulės nutviekstų baltų namų tvirtai ir ramiai kyla kalno šlaitais; traukinys sustoja, miestą prie jūros gali ranka pasiekti. Tą akimirką pašoku, užsikrėtusi mano baime Fanė stipriai laiko mane iš už nugaros; siaubingai sugriaudi, sutemsta, pasigirsta baisus ūžesys ir staugimas, žemė susvyruoja, mus pradeda kratyti, vėl griaudi, žaibuoja, – ir visus Mesinos namus apgaubia akinančios liepsnos.

Traukinys pajuda, paliekame griuvėsius. Nebematau nieko, ką paskui pravažiuojame. Sverdėdamas išeinu iš olos, atrodo, kad bus sugriuvę viskas – visas Vurstelprateris su kioskais ir milžiniškais kaštonais. Įsitveriu vieno medžio, čiuopiu jo žievę mėgindamas nusiraminti. Remiuosi į jį ir juntu pasipriešinimą. Medis nepajudinamas, stovi tvirtai, niekas nepasikeitė, – ir aš pasijuntu laimingas. Matyt, kaip tik anuomet viltį susiejau su medžiais.

Gyvenome kampiniame Jozefo Galio gatvelės name Nr. 5, antrame aukšte, iš kairės pusės neužstatyta aikštelė skyrė namą nuo Princo alėjos, jau priklausančios prie Praterio. Dalis buto langų išėjo į Jozefo Galio gatvelę, kiti žvelgė į neužstatytą aikštelę ir Praterio

medžius vakaruose. Apvalus balkonas namo kampe jungė abi puses. Iš jo galėjai matyti saulėlydį, labai pamėgome didelę raudoną saulę, ypač ji vilioja jaunėlį brolį Žoržą. Vos balkoną nutvieskia raudonis, brolis vikriai lekia ten; kartą, akimirksnį likęs vienas, paskubom nusišlapino ir paaiškino turėjęs užgesinti saulę.

Iš balkono pažvelgęs į priešingą tuščios aikštės kampą, matei mažas duris į skulptoriaus Jozefo Hėgenbarto dirbtuvę. Šalia mėtėsi visokiausias šlamštas, akmenys ir medžio nuolaužos iš dirbtuvės, aplink nuolat sukiojosi maža tamsi mergaitė, smalsiai apžiūrinėjanti mus, einančius su Fane į Praterį, – ji mielai su mumis pažaistų. Mergaitė atsistoja mums ant kelio, įsikiša pirštą į burną ir išsišiepia. Fanė, visada švarutėlė, nepakenčianti ir mūsų išsipurvinusių, kiekviena proga stengiasi ją nuginti: „Eik šalin, murzina mergiūkšte!" – paliepia šiurkščiai, o mums apskritai draudžia su ja kalbėti, juolab žaisti. Broliams toks kreipinys virsta mergaitės vardu, „murzina mergiūkštė", įkūnijanti visa, ko negalima jiems, jų pokalbiuose labai svarbi. Kartais iš balkono jie šūkteli: „Murzina mergiūkšte!" Tai ilgesio šūksnis, tačiau mažoji apačioje pravirksta. Kartą išgirdusi mama griežtai uždraudžia taip šūkauti. Tačiau pritaria, kad vaikus nuo mergaitės reikia atskirti, galbūt mano, kad net brolių šūksnis ir atsakas į jį liudija pernelyg glaudų ryšį su mažyle.

Gyvenamasis rajonas palei Dunojaus kanalą vadinasi Šiutelis, eidamas pro jį pasieki Sofijos tiltą, čia buvo mokykla. Į Vieną atvykau prievarta išmokęs naują kalbą. Mama nuvedė mane į trečią liaudies mokyklos klasę, pas poną mokytoją Tėgelį. Riebus raudonas jo veidas buvo nelabai įskaitomas, bemaž kaukė. Klasė didelė, per keturiasdešimt mokinių, nė vieno nepažinojau.

Mažutis amerikietis, irgi naujokas, atėjo tą pačią dieną kaip ir aš, mudu, dar spėjusius skubiai persimesti keletu sakinių anglų kalba, mokytojas egzaminavo kartu. Paklausė, kur mokiausi vokiečių kalbos. Pasakiau, kad mokė mama. Kiek laiko? Tris mėnesius. Jutau, kad jis nustebo, – mama, ne mokytojas, ir tik tris mėnesius! Papurtęs galvą pasakė: „Tavo žinių nepakaks." Padiktavo keletą sakinių, visai nedaug. Tačiau tikrasis, viską lėmęs išbandymas buvo sakinys *Die Glocken läuten** ir čia pat žodžiai *alle Leute***. Jis tikėjosi mane sukirsiąs tais dviem žodžiais, *läuten* ir *Leute*. Tačiau žinojau jų rašybos skirtumą ir nedvejodamas abu parašiau teisingai. Ponas mokytojas paėmė sąsiuvinį, vėl papurtė galvą, – iš kur jam buvo žinoti apie siaubo pamokas Lozanoje! – į ankstesnius klausimus buvau atsakęs sklandžiai, todėl taip pat neišraiškingai kaip anksčiau pasakė: „Su tavimi pamėginsiu."

Kai papasakojau apie tai mamai, ji nė kiek nenustebo. Jai buvo savaime suprantama, kad „jos sūnus" turi mokėti vokiečių kalbą taip pat kaip Vienos vaikai ir dar geriau. Liaudies mokykloje buvo penkios klasės, mama netrukus išsiaiškino, kad mokantis gerais pažymiais penktąją klasę galima peršokti, ir pasakė: „Po dvejų metų baigsi keturias klases ir eisi į gimnaziją, ten mokysiesi lotynų kalbos, nebus taip nuobodu."

Mažai ką prisimenu iš pirmųjų metų Vienos mokykloje. Šis tas nutiko jiems baigiantis, kai buvo nužudytas sosto įpėdinis. Tądien ant pono mokytojo Tėgelio pulto gulėjo specialus laikraščio numeris juodais rėmeliais. Visi turėjome atsistoti, jis pranešė mums apie įvykį. Paskui sugiedojome himną imperatoriui ir

* Skamba varpai. (Vok.)
** Visi žmonės. (Vok.)

ponas mokytojas paleido mus namo, – galima įsivaizduoti mūsų džiaugsmą.

Iš mokyklos eidavau namo su Pauliu Kornfeldu, jis irgi gyveno Šiutelio rajone. Tai buvo aukštas, liesas, kiek nerangus berniukas, atrodė, tarsi jo kojoms magėtų žengti į skirtingas puses, o pailgas veidas visada buvo draugiškai išsišiepęs. „Tu eini su juo? – paklausė ponas mokytojas, pamatęs mudu prie mokyklos. – Skaudini savo mokytoją." Paulis Kornfeldas – blogas mokinys, jei per pamoką apskritai atsako į kokį klausimą, atsakymas visada neteisingas, be to, jis dar ir išsišiepia, negali neišsišiepti, kaip tik tai piktina mokytoją. Kartą mudviem grįžtant namo kažkoks vaikinas paniekinamai šūktelėjo: *„Jüdelach!*"* Nežinojau, ką tai reiškia. „Tu dar nesusidūrei", – pasakė Kornfeldas, šį žodį, galbūt dėl keistos eisenos, jam tekdavo išgirsti nuolat. Niekas niekada manęs nebuvo plūdęs kaip žydo, nei Bulgarijoje, nei Anglijoje tai nebuvo įprasta. Papasakojau mamai, ji kaip visada išdidžiai atmetė plūdimą: „Tai buvo skirta Kornfeldui, ne tau." Šiais žodžiais tikrai neketino manęs guosti. Tiesiog nepriėmė keiksmo. Jos nuomone, mes buvome pranašesni, būtent sefardai. Ji nesistengė kaip mokytojas atskirti mane nuo Kornfeldo, priešingai, pasakė: „Privalai visada eiti su juo, kad niekas jo nemuštų." Nė iš tolo negalėjo įsivaizduoti, kad kas nors drįstų mušti mane. Nė vienas iš mudviejų nebuvo stipruolis, tačiau aš buvau kur kas mažesnis. Mokytojo žodžių ji neaptarinėjo. Galbūt pritarė, kad jis mus taip skiria. Anaiptol nepageidavo, kad jausčiausi susijęs su Kornfeldu, tačiau turėjau riteriškai jį globoti kaip tas, kuriam, jos įsitikinimu, keiksmai netaikomi.

* Žydelis! (Austr.)

Man tai patiko, nes derėjo su mano skaitiniais. Skaičiau iš Mančesterio atsivežtas angliškas knygas ir didžiavausi jas vis iš naujo skaitydamas. Tiksliai žinojau, kiek kartų jau esu kiekvieną skaitęs, kai kurias – daugiau nei keturiasdešimt kartų, pastarąsias mokėjau atmintinai, tad pakartotiniu skaitymu tik didinau rekordą. Mama tai nujautė, todėl nupirko naujų knygų, nes manė, kad vaikiškoms knygoms esu per didelis, ir visaip stengėsi sudominti mane kitkuo. Viena iš mano numylėtinių knygų buvo *Robinzonas Kruzas*, todėl ji padovanojo Sveno Hedino *Nuo poliaus iki poliaus*. Tai buvo tritomis, kiekvieną tomą gavau ypatinga proga. Tikru apreiškimu tapo pats pirmas tomas. Jame buvo aprašytos ekspedicijos į įvairiausias šalis, Livingstono ir Stenlio kelionės į Afriką, Marko Polo – į Kiniją. Skaitydamas apie nuotykingiausias ekspedicijas susipažinau su Žeme ir jos tautomis. Šitaip mama tęsė tėvo pradėtą darbą. Pamačiusi, kad ekspedicijos nustelbė visus kitus mano interesus, ji grįžo prie literatūros: norėdama mane suvilioti, kad ne vien skaitcase nesuprasdamas, pradėjo kartu su manimi skaityti Šilerį vokiečių ir Šekspyrą anglų kalba.

Taip ji grįžo prie senosios meilės, teatro, kartu išsaugodama prisiminimus apie tėvą, su kuriuo šiuos dalykus aptardavo anksčiau. Ji stengėsi nepaveikti mano vertinimų. Po kiekvienos scenos paklausdavo, kaip ją supratau, visada prieš pradėdama kalbėti išklausydavo mane. Būdavo, kartais jau vėlu, tačiau ji pamiršta laiką, skaitome toliau, juntu, kad ją apėmė įkarštis ir dabar ji nesustos. Ir nuo manęs šiek tiek priklauso, ar taip nutiks. Kuo supratingiau reaguoju, kuo daugiau turiu ką pasakyti, tuo smarkiau sukyla jos senieji išgyvenimai. Jai prabilus apie kokią nors iš anų ekstazių, tapusių intymiausia jos gyvenimo dalimi, žinau, kad tai truks ilgai; tada jau nesvarbu, kad man metas

gulti, ji nepajėgia atsisveikinti su manim taip pat, kaip ir aš su ja, kalba tarsi suaugusiam žmogui, karštai giria kokį nors vieno aktoriaus vaidmenį, rečiau kritikuoja kitą, ją nuvylusį, aktorių. Labiausiai mėgsta kalbėti apie tai, ką kadaise priėmė nė trupučio nesipriešindama, visiškai atsidavusi. Plačių šnervių sparneliai smarkiai virpa, didelės pilkos akys regi ne mane, žodžiai skiriami ne man. Kai šitaip susijaudina, jaučiu, kad kalba su tėvu, galbūt pats to nenutuokdamas virstu tėvu. Neblaškau jos vaikiškais klausimais, sugebu pakurstyti įkarštį.

Nutilusi ji taip surimtėja, kad nedrįstu ištarti nė žodžio. Persibraukia ranka aukštą kaktą, aplink viešpatauja tyla, man užima kvapą. Neužverčia knygos, palieka atverstą, mums nuėjus miegoti ši guli taip likusią nakties dalį. Nepriduria nė vieno iš įprastų sakinių – kad jau vėlu, aš turįs seniai būti lovoje, rytoj anksti į mokyklą, – visi motinišką bagažą sudarantys sakiniai išgaruoja. Atrodo savaime suprantama, kad ji lieka tuo herojumi, apie kurį kalbėjo. Iš visų Šekspyro herojų mama labiausiai mylėjo Koriolaną.

Nemanau, kad anuomet būčiau supratęs tas pjeses, kurias kartu skaitėme. Žinoma, kai ką suvokiau, tačiau prisiminimuose vieninteliu herojumi liko mama, – iš tikrųjų visi vakarai sudarė vieną mudviejų vaidinamą pjesę. Jos žodžiai lydėjo baisiausius įvykius ir susirėmimus, nuo kurių ji manęs anaiptol nesaugojo, pradėjusią ką nors aiškinti ją galiausiai apimdavo aistringas susižavėjimas.

Kai po penkerių šešerių metų pats vienas skaičiau Šekspyrą, šįsyk vokišką jo vertimą, viskas man buvo nauja, stebėjausi, kad viską menu kitaip, – tarsi vieningą ugnies srautą. Galbūt todėl, kad vokiečių kalba jau buvo tapusi svarbesnė. Vis dėlto niekas nėra man išsivertęs taip paslaptingai, kaip vaikystėje girdėtos

bulgarų pasakos, – kaskart aptikęs bet kurią iš jų vokiškoje knygoje bemat atpažindavau ir galėdavau papasakoti iki galo.

Nenuilstantysis

Mūsų namų gydytojas dr. Vainštokas buvo mažutis žmogelis beždžionės veidu ir be perstojo mirksinčiomis akimis. Atrodė senas, nors toks nebuvo, galbūt senio išvaizdą jam teikė beždžioniškos veido raukšlės. Mes, vaikai, jo nebijojome, nors lankydavosi gana dažnai, mat gydė visas įprastas vaikų ligas. Anaiptol nebuvo griežtas, vien matant, kaip nuolat mirkčioja ir šaiposi, išgaruodavo bet kokia baimė. Tačiau mėgo leistis su mama į kalbas ir, būdavo, nesitraukia nuo jos nė per žingsnį. Ji pamėgina kiek atšlyti, tačiau jis bemat ištiesia ranką ir uždeda ją mamai ant peties ar plaštakos ramindamas arba įtikinėdamas. Kreipiasi į ją „vaikeli" – man tai labai nemalonu – ir niekaip nenori atsisveikinti, įsisiurbia į ją kibiomis akimis tarsi čiupinėdamas. Nemėgstu jo vizitų, bet jis – geras gydytojas ir šiaip niekam iš mūsų nieko blogo nedaro, todėl esu prieš jį beginklis. Jam įžengus skaičiuoju, kiek kartų kreipiasi į mamą „vaikeli", rezultatą paskelbiu vos išėjus: „Šiandien pasakė „vaikeli" devynis kartus" arba „Šiandien buvo penkiolika kartų". Šie skaičiavimai mamą stebina, tačiau ji manęs nebara, nes jam abejinga ir mano „priežiūra" jai neįkyri. Matyt, dar nieko nenutuokdamas apie tokius dalykus jaučiu, kad šiuo kreipiniu jis mėgina suartėti, – kaip tik taip ir buvo, jo paveikslas man įstrigo neišdildomai. Po pusantro dešimtmečio jį, jau seniai išnykusį iš mūsų gyvenimo, paverčiau labai senu žmogumi, aštuoniasdešimtmečiu namų gydytoju dr. Boku.

Išties senas anuomet buvo senelis Kanetis. Jis dažnai atvykdavo į Vieną mūsų aplankyti. Mama, šiaip retai gaminanti, pati jam taiso valgį, jis visada pageidauja to paties, *Kalibsbraten**. Priebalsių sangrūda kelia keblumų jo ispaniškam liežuviui, todėl *Kalb* norom nenorom virsta *Kalib*. Senelis ateina pietų, išbučiuoja mus, mano skruostus visada aplaisto šiltomis ašaromis, – apsiašaroja vos spėjęs pasisveikinti, mat esu jo bendravardis ir „našlaitis", – visada žvelgdamas į mane jis galvoja apie tėvą. Slapčiomis nusišluostau drėgmę nuo skruostų, nors žaviuosi juo, tačiau kaskart trokštu, kad daugiau nebučiuotų. Pietūs prasideda linksmai, ir uošvis, ir marti – gyvybingi žmonės ir turi ką papasakoti. Tačiau žinau, ką slepia ši linksmybė, žinau, kad pabaiga bus kitokia. Kaskart po pietų įsiplieskia senieji ginčai. Senelis atsidusęs taria: „Nereikėjo jums išvykti iš Bulgarijos, jei būtumėte likę, jis ir dabar būtų gyvas! Bet Rusčiukas tau per prastas! Anglijos prireikė! O kur jis dabar? Anglijos klimatas jį pribaigė!" Mamai šie žodžiai labai užgaulūs, kadaise ji išties norėjo ištrūkti iš Bulgarijos ir įkvėpė tėvui drąsos dėl to pasipriešinti *savo* tėvui. „Pernelyg apsunkinote jam gyvenimą, *Señor Padre*, – ji visada kreipiasi į jį kaip į savo tėvą. – Jei būtumėte leidęs jam ramiai išvykti, jis būtų pripratęs prie Anglijos klimato. Tačiau jūs jį prakeikėte! Prakeikėte! Kur girdėta, kad tėvas prakeiktų sūnų, *savo paties sūnų*!" Taip ji šliūkšteli alyvos į ugnį, senelis įnirtęs pašoka, pasipila abipusiai kaltinimai, vis piktesni, galiausiai jis išrūksta iš kambario, stveria lazdą ir palieka mūsų namus nepadėkojęs už *Kalibsbraten*, kurį valgydamas be saiko gyrė, neatsisveikinęs su

* *Kalbsbraten* – veršienos kepsnys. (Vok.)

mumis, vaikais. Mama pravirksta ir niekaip negali nurimti. Senelis kenčia dėl prakeiksmo, kurio niekad neįstengė sau atleisti, mamai prieš akis iškyla paskutinės tėvo gyvenimo valandos, dėl kurių ji visada sau karčiai priekaištavo.

Senelis apsistoja viešbutyje „Austrija" Praterio gatvėje, kartais atsiveža ir senelę, Rusčiuke niekada nepakildavusią nuo sofos, – kaip jis tai įstengia, kaip įkalba keliauti ir nusiveda iki laivo, man lieka amžina paslaptimi. Vienas arba su ja apsistoja visada tame pačiame viešbučio kambaryje, greta dviejų lovų čia stovi ir sofa, ant kurios miegu šeštadienio naktį. Senelis išsiderėjo, kad visada, jam atvykus į Vieną, šeštadienio naktį ir sekmadienio rytą priklausyčiau jam. Anaiptol nesiveržiu į tą viešbutį, tamsų ir pridvisusį, mūsų namuose palei Praterį šviesu ir gaivu. Tačiau pusryčiai sekmadienį – didis įvykis, senelis vedasi mane į kavinę, ten gaunu kavos su grietinėle ir, svarbiausia, šviežią ragelį.

Vienuoliktą valandą prasideda Talmudo ir Toros mokykla Novaros gatvelėje Nr. 27, čia mokausi hebrajų kalbos. Seneliui labai rūpi, kad lankyčiau religinę mokyklą, mamos stropumu šioje srityje jis nelabai pasikliauna, nakvynė viešbutyje sumanyta kaip kontrolės būdas, – jis nori būti tikras, kad kiekvieną sekmadienį priešpiet nueisiu į mokyklą, kavinė ir ragelis turi pagardinti šį reikalą. Senelis leidžia man kiek daugiau nei mama, nes atkakliai siekia mano palankumo, trokšta meilės ir pripažinimo, antra vertus, nėra pasaulyje žmogaus, kad ir menkiausio, kuriam jis nenorėtų padaryti įspūdžio.

Visa, kas vyksta šioje mokykloje, veikiau apgailėtina, ir viena iš priežasčių – juoką keliantis mokytojas, vargšas švargždžiantis žmogelis, – atrodo, tarsi pastiręs nuo šalčio jis stypsotų ant vienos kojos; jis neturi jokios įtakos mokiniams, jie daro, ką užsigeidę. Tiesa, išmokome skaityti hebrajiškai ir sklandžiai berti maldas

iš knygų. Tačiau nežinome, ką reiškia mūsų skaitomi žodžiai, niekam neatėjo į galvą mums paaiškinti. Ir su Biblijos istorijomis nesusipažinome. Vienintelis mokyklos tikslas – išmokyti sklandžiai skaityti maldaknyges, kad tėvai ir seneliai šventovėje galėtų mumis didžiuotis. Pasiskundžiau mamai, kokios kvailos šios pamokos, ji pritarė mano nuomonei, – kaip skiriasi nuo jų mudviejų bendro skaitymo vakarai! Tačiau mama paaiškino leidžianti mane į sekmadieninę mokyklą tik tam, kad išmokčiau kadišą – maldą už mirusiuosius – tėvui. Tai esą svarbiausia, visi kiti religiniai ritualai, išskyrus nebent Atpirkimo dieną, nesvarbūs. Kaip moteris, šventovėje visada turinti sėdėti nuošaly, kultą ji laikė niekais, maldos jai nereiškė nieko, skaitymas buvo svarbus tik tuo atveju, jei supranti, ką skaitai. Šekspyras jai kėlė tokį entuziazmą, kokio niekada nejautė savo tikėjimui.

Nuo bendruomenės mama atitrūko jau vien todėl, kad vaikystėje lankė mokyklą Vienoje; dėl Pilies teatro ji būtų leidusi save suplėšyti. Tikriausiai būtų atleidusi mane nuo visų išorinių religijos apraiškų, praradusių jai bet kokią gyvastį, gal net ir nuo sekmadieninės mokyklos, kurioje apskritai nieko negalėjai išmokti, jei ne didžiulė įtampa, tvyrojusi tarp jos ir senelio ir privertusi ją nusileisti šioje vyrų reikalu laikomoje srityje. Mama niekada nesidomėjo, kas vyksta toje mokykloje; kai sekmadienį grįždavau namo pietų, išsyk pradėdavome kalbėti apie dramą, kurią drauge skaitysime šį vakarą. Vos Fanei atidarius buto duris, iš karto pamiršdavau tamsų viešbutį „Austrija" ir tamsią Novaros gatvelę; mama neįprastai dvejodama tepaklausdavo, ką sakęs senelis, turėdama omeny, ar jis nekalbėjęs apie ją. Jis niekada nekalbėjo, tačiau mama būgštavo, kad galįs pamėginti mane nuteikti prieš ją. Iš tikrųjų jai nevertėjo būgštauti: jei se-

nelis nors kartelį būtų pamėginęs tai daryti (tikriausiai jis labai saugojosi), niekada daugiau nebūčiau atėjęs į tą viešbutį.

Viena ryškiausių senelio ypatybių buvo jo nenuilstamumas, – nors jis atrodė labai rytietiškas, tačiau nuolat judėjo. Mūsų žiniomis, ką tik buvęs Bulgarijoje, staiga vėl pasirodo Vienoje, netrukus išvyksta tolyn į Niurnbergą, kurį vadina Niurimbergu. Keliauja ir į daugybę kitų miestų, tačiau jų neįsiminiau, nes senelis neiškraipė pavadinimų taip, kad juos įsidėmėčiau. Dažnai atsitiktinai pamatau jį skubantį Praterio ar kokia kita Leopoldštato gatve, visada su sidabru kaustyta lazda, be jos jis niekur nėjo; kad ir kaip skubėtų, į visas puses šaudančios erelio akys nieko nepraleidžia. Jį pagarbiai sveikina kiekvienas sutiktas sefardas – šioje Vienos dalyje jų gyveno gana daug, Cirko gatvelėje buvo ir šventovė. Senelis turtingas, tačiau anaiptol nepasipūtęs, jis pasikalba su kiekvienu pažįstamu, visada turi papasakoti ką nors naujo ir stulbinančio. Jo istorijos plačiai sklinda; jis daug keliauja, stebi viską, kas galėtų praversti, ypač žmones, niekada nekartoja tų pačių istorijų tiems patiems klausytojams ir iki gilios senatvės tiksliai žino, ką kiekvienam yra pasakojęs, todėl visada įdomus pašnekovas panašiems į jį. Moterims jis pavojingas, nepamiršta nė vienos, į kurią įdėmiai pažvelgia, moka rėžti komplimentus – atrasti naujų, ypatingų kiekvienai grožio atmainai, – įstrigę moterų atmintyje šie komplimentai veikia toliau. Kad ir koks senas, bemaž nesensta, – jo aistra viskam, kas nauja ir neįprasta, jo žaibiška reakcija, valdinga ir kartu įsiteikianti laikysena, jo akis moterims visada išliko tokia pat gyva.

Su kiekvienu žmogumi jis stengiasi kalbėti *jo* kalba; kalbų probėgšmais pramoko keliaudamas, todėl visas, išskyrus Balkanų kalbas, prie kurių priklauso ir ispanų, moka tik apgraibom. Mėgsta skaičiuoti ant pirštų, kiek kalbų mokąs, – nepaisant ko-

miškos tarties, dauguma žmonių neatsispiria jo juokingam pasitikėjimui savimi, kai jis, dievai žino kaip, priskaičiuoja kartais septyniolika, kartais devyniolika kalbų. Gėdijuosi tokių scenų, vykstančių mano akivaizdoje, nes visa tai sakydamas senelis pridaro klaidų, dėl kurių susikirstų net mano mokykloje pas poną mokytoją Tėgelį, juolab namie, kur mama negailestingai pašiepdama nurodo mums kiekvieną klaidą. Užtat namie apsiribojome keturiomis kalbomis, – kartą paklausiau mamos, ar įmanoma kalbėti septyniolika kalbų, ji atsakė neminėdama senelio: „Ne! Tokiu atveju nemoki nė vienos!"

Nors pasaulis, kuriame sklandė mamos dvasia, jam buvo visiškai svetimas, jis labai gerbė ją dėl išsilavinimo ir ypač dėl to, kad buvo tokia griežta mums ir labai daug iš mūsų reikalavo. Jam, niršusiam už tai, kad kaip tik išsilavinimas paskatino ją išvilioti tėvą iš Bulgarijos, kartu buvo labai svarbu, kad šį išsilavinimą ji suteiktų mums. Manau, tam senelį nuteikė ne vien mintys apie naudą ir sėkmę pasaulyje, bet ir jo paties iš tikrųjų niekada iki galo nerealizuoto talento užmojis. Savo siauroje aplinkoje jis pasiekė daug ir nė už ką nebūtų atsižadėjęs nė trupinio valdžios plačiai išsišakojusiai šeimai, vis dėlto jautė, kad anapus šio pasaulio ribų yra be galo daug jam neįkandamų dalykų. Jis išmoko tik aramėjiško rašto, kuriuo buvo rašomi tekstai senąja ispanų kalba, ir skaitė laikraščius tik šia kalba. Šie laikraščiai ispaniškais pavadinimais, kaip antai *El Tiempo* (Laikas) arba *La Boz de la Verdad* (Tiesos balsas), buvo spausdinami hebrajiškomis raidėmis ir leidžiami, regis, kartą per savaitę. Lotyniškas raides jis galėjo perskaityti, tačiau jautėsi nelabai užtikrintai, tad per ilgą, daugiau nei devyniasdešimt metų trukusį gyvenimą apkeliavęs daugybę šalių nebuvo ničnieko (juolab knygų) skaitęs tų šalių kalba. Visos jo žinios – išskyrus verslą, kurį išmanė savai-

me, – rėmėsi žmonių stebėjimais. Žmones jis galėjo mėgdžioti ir vaidinti tarsi aktorius; kai kurie jo vaidinami žmonės taip mane sudomino, kad paskui karčiai nusivyliau jais kaip realiais asmenimis, nors vaidinami personažai vis labiau žavėjo. Vis dėlto satyrines scenas mano akivaizdoje jis vaidindavo santūriau, visiškai nesivaržė tik atsidūręs didžiulės suaugusiųjų draugijos centre, galėjo valandų valandas linksminti visus savo istorijomis (senelis buvo seniai miręs, kai panašių istorijų pasakotojų sutikau Marakeše; nors nesupratau nė vieno jų kalbos žodžio, šis prisiminimas apie senelį padarė juos man artimesnius už begalę kitų tenykščių žmonių).

Kaip minėjau, jis visada nesitvėrė smalsumu, nė karto nemačiau jo pavargusio, net likęs su juo vienas jusdavau, kad nuolat, be perstojo mane stebi. Naktimis, kurias praleisdavau su juo viešbutyje „Austrija", paskutinė mano mintis prieš užmiegant būdavo apie tai, kad jis iš tikrųjų nemiega, – kad ir kaip neįtikima, niekada nemačiau jo miegančio. Ryte man nubudus jis jau seniai būdavo atsikėlęs, nusiprausęs, apsirengęs, dažniausiai ir sukalbėjęs gana ilgai trunkančią rytinę maldą. Dėl kokios nors priežasties nubudęs naktį pamatydavau jį jau sėdintį lovoje, tarsi būtų seniai žinojęs, kad kaip tik dabar nubusiu, ir lauktų, kad pasakyčiau, ko noriu. Vis dėlto jis anaiptol nepriklausė prie nemiga besiskundžiančių žmonių. Priešingai, visada atrodė guvus, viskam pasiruošęs, amžinai velniškai budrus, – nepaisant didžiulės pagarbos, kurią jam jautė žmonės, daugelį šis gyvybingumo perteklius kiek baugino.

Viena iš senelio aistrų buvo rinkti pinigus neturtingoms merginoms, norinčioms ištekėti, tačiau neturinčioms kraičio. Dažnai matydavau, kaip jis sustabdo Praterio gatvėje kokį pažįstamą, iš kurio nori pinigų šiam tikslui. Štai jau traukia užrašų knygelę

raudonos odos viršeliais, į kurią greta aukotojo pavardės įrašo auką. Jau ima banknotus ir deda į piniginę. Niekas niekada jam nesakė „ne", gėdinga būtų ištarti „ne" jam, *Señor Canetti*. Nuo to priklausė bendruomenės pagarba, žmonės visada turėjo su savimi pinigų gana nemažoms aukoms, „ne" reikštų, kad pats jau bemaž priklausai prie vargšų, – niekas nenorėjo suteikti dingsties tokioms kalboms. Vis dėlto manau, kad šiems prekybininkams nebuvo svetimas ir tikras kilnumas. Dažnai girdėdavau su santūriu pasididžiavimu sakant, kad tas ar anas – geras žmogus, t. y. dosniai aukoja vargšams. Senelis pasižymėjo tuo, kad jam ypač mielai aukojo jau vien todėl, kad toje užrašų knygelėje sąrašą pradėdavo jo paties pavardė, išvedžiota apskritomis aramėjiškomis raidėmis. Kadangi *jis* padarė tokią puikią pradžią, niekas nenorėjo atsilikti, – ir suma garbingam kraičiui bemat surinkta.

Šitaip išsamiai vaizduodamas senelį aprašiau ir tai, ką išgyvenau ar patyriau vėlesniais metais. Tad šiuo pirmuoju Vienos laikotarpiu jam skiriama daugiau vietos, nei iš tikrųjų priklauso.

Nepalyginamai svarbesni, jaudinantys ir ypatingi buvo skaitymo vakarai su mama ir kiekvieną iš jų lydintys pokalbiai. Nebeįstengiu atkurti paskirų pokalbių, nes didžia dalimi susidedu iš jų. Jei esama dvasinės substancijos, kurią sugeri vaikystėje, su kuria visada esi susijęs, iš kurios niekada neišsivaduoji, – tai buvo kaip tik tokia substancija. Buvau kupinas aklo pasitikėjimo mama, herojai, apie kuriuos ji manęs klausinėdavo, o paskui pati kalbėdavo, tapo mano pasauliu, kurio neįstengiu išnarstyti. Kiekvieną vėlesnę įtaką galiu aptikti iki menkiausių smulkmenų. Tik ši sudaro neišskaidomą glaudžią vienovę. Nuo to laiko, taigi maždaug nuo dešimtų gyvenimo metų, savotišku mano tikėjimo išpažinimu tapo tai, kad susidedu iš daugybės anaiptol

neįsisąmonintų asmenybių. Manau, kaip tik jos lemia tai, kas mane traukia prie sutinkamų žmonių ir kas nuo jų atstumia. Jos buvo anų metų duona ir druska. Jos yra tikrasis, slaptasis mano dvasios gyvenimas.

Karo pradžia

1914 m. vasarą praleidome Badene prie Vienos. Įsikūrėme geltoname dviaukščiame name, neprisimenu, kokioje gatvėje; pirmame aukšte gyveno aukšto laipsnio atsargos karininkas, artilerijos generolas, su žmona. Tais laikais nepastebėti karininkų buvo neįmanoma.

Mama kasdien vesdavosi mus į sanatorijos parką, ten praleisdavome nemažą dienos dalį. Apvalioje būdelėje parko viduryje grojo sanatorijos kapela. Kapelmeisterį, liesą vyrą pavarde Konratas, mes, vaikai, tarpusavy vadinome anglišku žodžiu *carrot*, morka. Su mažaisiais broliais nesivaržydamas kalbėjau angliškai, juodu, trejų ir penkerių metų, vokiškai dar nelabai įkirto, – mis Brei vos prieš kelis mėnesius išvyko atgal į Angliją. Kalbėti tarp savęs ne angliškai mums būtų buvusi nenatūrali prievarta, visi sanatorijos parke pažinojo mus kaip anglų berniukus.

Jau vien dėl muzikos parke visada buvo daug žmonių, tačiau liepos pabaigoje, prieš prasidedant karui, jų čia plūdo vis daugiau. Mačiau, kad žmonės vis labiau jaudinasi, nesupratau kodėl, – mama įspėjo mane, kad žaisdami nešauktume taip garsiai angliškai, tačiau nekreipiau dėmesio į jos žodžius, mažyliai juolab.

Vieną dieną, tikriausiai rugpjūčio 1-ąją, šalys viena po kitos pradėjo skelbti karą. „Morka" dirigavo, sanatorijos kapela grojo, kažkas priėjęs ištiesė ranką su popieriaus lapeliu ir padavė

dirigentui; išlankstęs lapelį, jis sustabdė muzikantus, pabarbeno lazdele ir garsiai perskaitė: „Vokietija paskelbė karą Rusijai." Kapela užgrojo Austrijos imperatoriaus himną, visi stovėjo, atsistojo ir sėdėjusieji ant suolų, visi užtraukė: „Dieve, saugok, Dieve, ginki kaizerį ir šalį mūs." Mokykloje buvau išmokęs himną, tad kiek dvejodamas pritariau. Vos jam pasibaigus, kapela užgrojo vokiečių himną „Šlovė tau, pergale vainikuotam". Jį atsiminiau dar nuo Anglijos laikų, tik žodžiai buvo kiti – *God save the King**. Jutau, kad dabar jis iš tikrųjų nukreiptas prieš Angliją. Nežinau, gal senas įprotis, o gal ir užsispyrimas paskatino mane iš visos gerklės užplėšti jį angliškai, nieko nenutuokdami mažyliai broliai skystais balseliais mėgdžiojo mane. Stovėjome suspausti žmonių, tad neišgirsti mūsų buvo neįmanoma. Staiga pamačiau aplinkui pykčio perkreiptus veidus ir į mus taikančias rankas. Šiek tiek man, devynmečiui, skirtų smūgių kliuvo net broliams, neišvengė jų ir jaunėlis Žoržas. Aplinkiniai vienas per kitą mušė mus tol, kol mama, minios šiek tiek nustumta tolyn, tai pastebėjo. Vis dėlto daug didesnį įspūdį nei smūgiai man padarė neapykantos perkreipti veidai. Matyt, kas nors įspėjo mamą, nes ji garsiai sušuko: „Juk tai vaikai!" Prasibrovė prie mūsų, stvėrė visus tris ir piktai apibarė žmones, – jie nieko jai nedarė, nes ji kalbėjo kaip Vienos gyventoja, galiausiai net prasiskyrė išleisdami mus iš nelabos grūsties.

Ne visai supratau, ką padariau, juolab neišdildomas tapo šis pirmas priešiškos minios išgyvenimas. Jis buvo toks paveikus, kad visą karą – iki 1916 m. Vienoje, paskui Ciuriche – palaikiau anglus. Vis dėlto iš tų smūgių pasimokiau: kol buvau Vienoje, stengiausi, kad niekas nepastebėtų tokios mano nuostatos. Kal-

* Dieve, saugok karalių. (Angl.)

bėti angliškai ne namie dabar mums buvo griežtai draudžiama. Paklusau šiam draudimui, tačiau juo stropiau skaičiau savo angliškas knygas.

Kai antraisiais metais Vienoje pradėjau lankyti ketvirtą liaudies mokyklos klasę, jau vyko karas, ir visi mano atsiminimai apie tą klasę neatsiejami nuo jo. Mokykloje kiekvienas gavome po geltoną sąsiuvinį su dainomis, vienaip ar kitaip susijusiomis su karu. Pirmiausia buvo imperatoriaus himnas, jį giedojome kasdien prieš pamokas ir po jų. Dvi dainos iš geltonojo sąsiuvinio mane sukrėtė; viena jų buvo „Ryto žara, ryto žara, švieski mano, jauno, mirčiai!“, kita, mylimiausia, daina prasidėjo žodžiais: „Tenai, pievos pakrašty, kuosos dvi sutūpusios“, regis, toliau buvo tokia eilutė: „Priešo žemėje kritau, Lenkijoje žūvu.“ Pernelyg dažnai dainuodavome iš šio sąsiuvinio, vis dėlto dainų tonas buvo kur kas pakenčiamesnis nei bjaurūs neapykantos šūkiai, pasiekę ir mus, mokinukus: „Serbija merdėja!“, „Šūvis – rusas žuvęs!“, „Kirtis – anglas nuvirtęs!“, „Spyris – prancūzas miręs!“. Vienintelį kartą tokį šūkį parnešiau namo, pasakiau Fanei: „Šūvis – rusas žuvęs!“ – ji bemat pasiskundė mamai. Galbūt kaltas buvo jos čekiškas jautrumas, Fanė nebuvo patriotiškai nusiteikusi, niekada su mumis, vaikais, nedainavo karo dainų, kurių išmokau mokykloje. Matyt, buvo protinga ir jautė, kad šiurkštus šūkis „Šūvis – rusas žuvęs!“ devynmečio vaiko lūpose itin peiktinas. Tikriausiai jis ją labai sukrėtė, nes, užuot subarusi mane pati, ji nutilo, paskui nuėjo ir pasakė mamai negalinti pas mus pasilikti, girdėdama iš vaikų tokius žodžius. Mama pasikvietė mane pakalbėti akis į akį ir labai rimtai paklausė, ką manau tai sakydamas. Atsakiau, kad nieko. Berniukai mokykloje visą laiką

taip kalbą, man tai esą nepakenčiama. Tikrai nemelavau, juk, kaip minėjau, palaikiau anglus. „Kodėl kartoji kaip papūga? Fanė nenori girdėti tokių kalbų. Skaudini ją tokia bjaurastimi. Rusas toks pat žmogus kaip tu ir aš. Mano geriausia draugė Rusčiuke buvo rusė. Neprisimeni Olgos?" Buvau ją pamiršęs, dabar prisiminiau. Anksčiau jos vardą dažnai girdėdavau. Šio vienintelio priekaišto pakako. Daugiau niekada nekartojau panašių frazių; mama aiškiai parodė nepasitenkinimą, todėl kaskart, nuskambėjus mokykloje tokiam žvėriškam karo šūkiui, neapkenčiau jo, o išgirsti jų tekdavo kasdien. Juos laidė anaiptol ne visi, tik keletas mokinių, tačiau pastarieji nuolat. Galbūt būdami mažuma jie itin stengėsi išsiskirti.

Iš Moravijos kaimo kilusi Fanė buvo stamantri asmenybė, – viskas joje buvo tvirta, taip pat ir nuomonės. Antai Naujųjų metų dieną ėjome su Fane pro būrį dievobaimingų žydų, sustojusių ant Dunojaus kanalo kranto ir mėtančių savo nuodėmes į vandenį. Fanė pasipiktino. Ji visada turėdavo savo nuomonę ir tiesiai ją rėždavo. „Verčiau nuodėmių nedarytų, – pasakė ji, – atsikratyti šitaip ir aš galiu." Žodis „nuodėmė" jai buvo įtartinas, didingų gestų ji apskritai nepakentė. Didžiausią antipatiją jautė elgetoms ir čigonams. Elgeta ar vagis – jai buvo tas pat. Ji nesileido mulkinama ir nepakentė scenų. Aistringos kalbos, jos manymu, slepia blogą ketinimą. Prasčiausiu dalyku laikė teatrą, kurio namie buvo į valias. Vienintelį kartą pati leidosi įtraukiama į sceną, tokią žiaurią, kad niekada jos nepamiršau.

Kažkas paskambino į mūsų buto duris, Fanė atidarė, aš buvau greta. Už durų stovėjęs elgeta, nei senas, nei luošas, puolė ant kelių ir ištiesė rankas. Žmona mirštanti, namie aštuoni vaikai, alkanos burnos, nekalti vabalai! „Pasigailėkite, ponia! Kuo dėti vargšai nekalti vabalai!" Klūpėdamas ant kelių jis aistringai

kartojo savo tiradą, skambėjusią tarsi giesmė, ir vis pridurdavo kreipinį „ponia“. Fanė neteko žado, – ji nebuvo „ponia“, apskritai nepageidavo ja būti, jos kreipinys į mamą „gerbiamoji ponia“ anaiptol neskambėdavo nuolankiai. Valandėlę ji tylėdama žiūrėjo į klūpantįjį, giesmė aidėjo koridoriuje iš pradžių garsiai, paskui vis tylyn. Staiga mėgdžiodama elgetą Fanė pati puolė ant kelių. Iš jos lūpų jis išgirdo čekiška intonacija kartojamą kiekvieną savo žodį – duetas buvo toks įspūdingas, kad ir aš pradėjau kartoti tuos žodžius. Nei Fanė, nei elgeta nenusileido. Galiausiai ji atsistojo ir užtrenkė duris jam panosėje. Elgeta tebeklūpojo, pro uždarytas duris tebegirdėjome giesmę: „Pasigailėkite, ponia! Kuo dėti vargšai nekalti vabalai!“

„Apgavikas! – pasakė Fanė. – Neturi žmonos ir niekas nemiršta. Neturi vaikų, viską pats suėda. Tinginys, pats nori viską suėsti. Dar jaunas žmogus! Kada aštuonis vaikus prisigyveno!“ Ji buvo taip pasipiktinusi melagiu, kad netrukus suvaidino visą sceną grįžusiai mamai, o aš jai asistavau; tą sceną mudu kartais suvaidindavome ir vėliau. Norėdamas nubausti ją už žiaurumą rodydavau, kaip ji elgėsi, antra vertus, troškau ir suvaidinti geriau už ją. Todėl iš pradžių ji išgirsdavo iš manęs elgetos žodžius, paskui juos pakartodavau jos pačios intonacija. Fanė įsiusdavo vos man užtraukus „pasigailėkite, ponia“, vargais negalais prisiversdavo nepulti ant kelių, nors mano klūponė ją labai viliodavo taip pasielgti. Ši scena jai buvo tikra kančia, ji jautėsi pašiepiama savo pačios kalba, – staiga ši tvirta, stamantri asmenybė tapdavo visiškai bejėgė. Kartą užsimiršusi ji šveitė man antausį, kurį mielai būtų tėškusi elgetai.

Dabar teatras Fanę iš tikrųjų įbaugino. Ją nervino vakaro skaitymai su mama, girdimi virtuvėje. Kai kitą dieną mėgindavau jai ką nors papasakoti ar net vien sau pakartoti, ji purtydavo

galvą: „Šitaip jaudintis vakare! Kaip vaikas paskui užmigs?" Kuo daugiau namie buvo dramos, tuo labiau Fanė dirgo; vieną dieną ji pareiškė išeinanti, mama pasakė man: „Fanė laiko mus bepročiais. Ji nesupranta. Šį kartą gal dar pasiliks. Tačiau tikriausiai netrukus ją prarasime." Buvau labai prisirišęs prie jos, mažieji broliai irgi. Mamai prireikė didelių pastangų ją perkalbėti. Tačiau kartą Fanė neištvėrė ir kaip visada sąžiningai pateikė ultimatumą. Ji nebegalinti daugiau žiūrėti, berniukas per mažai miegąs. Jei maivymasis vakarais nesibaigsiąs, ji turėsianti išeiti. Ir ji išėjo, mes visi liūdėjome. Paskui dažnai gaudavome nuo jos atviruką, mama leisdavo pasilikti jį man, jos kankintojui.

Medėja ir Odisėjas

Su Odisėju susipažinau tik Vienoje, likimas panoro, kad tarp pirmųjų knygų, kurias tėvas man įteikė Anglijoje, Odisėjo istorijos nebūtų. *Odisėja* neabejotinai turėjo įeiti į tą vaikams adaptuotų pasaulinės literatūros knygų seriją, tačiau anuomet ji nepakliuvo man į rankas, – gal tėvas neatkreipė į ją dėmesio, gal tyčia nukėlė vėlesniam laikui. Tad apie Odisėją skaičiau jau vokiečių kalba, kai mama dešimtaisiais mano gyvenimo metais padovanojo Švabo *Klasikinės senovės sakmes*.

Mūsų dramų vakarais dažnai skambėdavo graikų dievų ir didvyrių vardai, mama turėjo man juos aiškinti, nes nepakentė, kad liktų kokių neaiškumų, todėl kartais ilgam įstrigdavome. Galbūt ir klausinėdavau daugiau, nei ji sugebėdavo atsakyti, – su graikais buvo susipažinusi iš antrų lūpų, per anglų, prancūzų ir ypač vokiečių dramas. Gavau Švabo knygą veikiau kaip pagalbinę priemonę šioms dramoms suprasti, kaip medžiagą,

kurią turėjau įsisavinti pats, kad nuolatiniais nukrypimais nemenkinčiau šių mudviem svarbiausių vakarų polėkio.

Milžinišką įspūdį man padarė jau pats pirmasis šios knygos didvyris, Prometėjas: tapti žmonijos geradariu – kas gali būti labiau viliojančio; paskui toji bausmė, siaubingas Dzeuso kerštas! Sakmės pabaigoje sutikau Heraklį kaip Prometėjo gelbėtoją, dar nežinodamas kitų jo darbų. Paskui buvo Persėjas ir gorgonė Medūza, žvilgsniu paverčianti į akmenį; Saulės vežime sudegęs Faetonas; Dedalas ir Ikaras, – karas jau buvo prasidėjęs, dažnai girdėjau kalbas apie lėktuvus, suvaidinsiančius jame svarbų vaidmenį; Kadmą ir drakono dantis irgi susiejau su karu.

Nekalbėjau apie šiuos nuostabius dalykus, įsisavinau juos niekam neprasitardamas. Vakarais galėjau pasirodyti mamai šį tą žinąs, tačiau tik pasitaikius tinkamai progai. Tai buvo tarsi mano indėlis aiškinantis tai, ką perskaitėme, tokia iš tikrųjų ir buvo mano užduotis. Ką nors trumpai pasakęs ir nenukrypęs prie naujų klausimų, pajusdavau, kad mama džiaugiasi. Kai kuriuos neaiškumus nutylėdavau, pasilikdavau sau. Galbūt šitaip jaučiausi stipresnis per pokalbį, kuriame didžiulė persvara buvo kitoje pusėje, – didžiavausi, kad paminėjęs vieną kitą smulkmeną galiu sudominti mamą, kai ji jaučiasi ne visai užtikrinta.

Netrukus priėjau sakmę apie argonautus. Ne visai suprantu, kodėl mane taip sujaudino Medėja, juolab kodėl ją sutapatinau su mama. Gal dėl aistros, kurią jaučiau, mamai prabilus apie didžiąsias Pilies teatro herojes? Gal dėl mirties, kurią nesąmoningai jutau kaip žmogžudystę, baisumo? Po audringų kivirčų su seneliu, užbaigiančių kiekvieną jo apsilankymą, mama netekusi jėgų apsiverkdavo. Nors jis išlėkdavo taip, tarsi jaustųsi pralaimėjęs, nors jo pyktis buvo bejėgis, anaiptol ne nugalėtojo pyktis, ji irgi neįstengė laimėti šios kovos, ją užplūsdavo bejėgiš-

ka neviltis, kankinusi ir mane, negalėjau pakęsti šios nevilties. Galbūt troškau mamai nežemiškų burtininkės galių. Šis spėjimas tik dabar man šovė į galvą: norėjau matyti ją stipresnę, apskritai stipriausią, – neįveikiamą ir nenukreipiamą galią.

Apie Medėją nenutylėjau, nenorėjau tylėti, – pats užvedžiau kalbą, visą vakarą tam sugaišome. Anuomet mama neišsidavė, kaip išgąsdino ją sutapatinimas su Medėja, sužinojau tai daug vėliau. Tą vakarą ji papasakojo apie Grilparcerio *Aukso vilną*, apie *Medėją* Pilies teatre, – tokia, taip sakant, dvejopa refrakcija jai pavyko sušvelninti didžiulį pirminės legendos poveikį. Priverčiau ją prisipažinti, kad irgi būtų atkeršijusi Jasonui už išdavystę, – atkeršijusi jam ir jo jaunai žmonai, bet ne vaikams. Vaikus būtų išsigabenusi stebuklingu vežimu, – kur, ji negalėjo pasakyti. Net jei jie būtų panašūs į tėvą, ji būtų stipresnė už Medėją ir įstengtų pakęsti jų išvaizdą. Tad galiausiai mama vėl buvo stipriausia ir įveikė Medėją manyje.

Tikriausiai jai talkino ir Odisėjas, – netrukus sužinojau apie jį, jis išstūmė visa, kas buvo anksčiau, tapo tikruoju mano vaikystės herojumi. *Iliada* sukėlė mano pasipriešinimą, nes prasidėjo Ifigenijos aukojimu, pajutau didžiulę antipatiją Agamemnonui, nusileidusiam ir sutikusiam su šia auka, todėl nuo pat pradžių nepalaikiau graikų. Dėl Elenos grožio abejojau, Menelajo ir Pario vardai buvo vienodai juokingi. Apskritai buvau priklausomas nuo vardų, kai kuriais herojais bjaurėjausi vien dėl jų vardų, kitus kaip tik dėl vardų mylėjau dar nežinodamas jų istorijos: prie pastarųjų priklausė Ajaksas ir Kasandra. Negaliu pasakyti, kada atsirado ši priklausomybė. Skaitant apie graikus ji buvo neįveikiama, dėl vardų ir kur kas rečiau dėl charakterio graikų dievai patekdavo į vieną iš dviejų grupių. Man patiko Persefonė, Afroditė ir Hera, – kad ir ką darytų Hera, jos vardo mano akyse

niekas negalėjo suteršti; mėgau Poseidoną ir Hefaistą, nepatiko Dzeusas, atgrasūs buvo ir Aresas su Hadu. Atėnė padarė įspūdį savo gimimu, Apolonui niekada neatleidau už tai, kad nudyrė odą Marsijui, – šis žiaurumas užgožė jo vardą, kuriam, nepaisant neigiamos nuostatos, slapta jaučiau simpatiją. Esmine įtampa man tapo vardo ir veiksmo konfliktas, visada persekiojo būtinybė juos suderinti. Prie žmonių, kaip ir prie herojų, prisirišdavau dėl vardų, nusivylęs jų elgesiu iš visų jėgų stengdavausi tuos žmones pakeisti, suderinti su vardais. Apie kitus turėdavau prasimanyti atgrasių istorijų, kad pateisinčiau bjaurius vardus. Kažin ar atrasčiau savo gyvenime neteisingesnių sprendimų, – žmogui, labiausiai besižavinčiam teisingumu, ši neįveikiama priklausomybė nuo vardų buvo išties fatališka, – ją, vien ją suvokiu kaip lemtį.

Anuomet nepažinojau nė vieno žmogaus graikišku vardu, todėl visi man buvo nauji, visi užgriuvo sutelkta jėga. Galėjau juos pasitikti visiškai laisvas, ši laisvė prilygo stebuklui, – graikų herojai nepriminė nieko įprasto, su niekuo nesipainiojo, pasirodydavo kaip gryni herojai ir likdavo herojais; išskyrus mane sugluminusią Medėją, dėl kiekvieno apsispręsdavau už arba prieš, kiekvienas visada liko neišsenkamai veiksmingas. Jais prasidėjo gyvenimas, už kurį sąmoningai atsiskaičiau tik sau, tik čia buvau visiškai nepriklausomas.

Taip Odisėjas, anuomet sutelkęs visa, kas graikiška, pasidarė man savotiškas pavyzdys, pirmasis, kurį įstengiau visiškai suvokti, apie kurį sužinojau daugiau nei apie bet kokį kitą žmogų, – išbaigtas ir išsamus pavyzdys, atsiskleidęs įvairiausiais virsmais, turėjusiais savo prasmę ir vietą. Jis mane visiškai užvaldė, ilgainiui jame neliko nieko, kas man nebūtų svarbu. Kiek metų Odisėjas praleido kelionėje, tiek metų jutau jo įtaką.

Galiausiai niekieno neatpažintas jis įėjo į romaną *Apakimas*, – tai tvirtindamas tik pabrėžiu didžiausią priklausomybę nuo jo. Ji buvo beribė, ją šiandien lengvai galėčiau įrodyti menkiausiomis detalėmis, – tačiau puikiai žinau ir tai, kuo jo įtaka dešimtmečiam vaikui *prasidėjo*, kas pirmiausia užvaldė ir sukėlė nerimą naujumu. Tai akimirka pas fajakus, kai dar neatpažintas Odisėjas iš aklo dainiaus Demodoko lūpų išgirsta savo paties istoriją ir slapta pravirksta; klasta, kuria jis gelbsti savo ir bendražygių gyvybes, prisistatydamas Polifemui Nieko vardu; sirenų giesmė, kurios neatsižada išgirsti; galiausiai kantrybė, su kuria apsimetęs elgeta kenčia jaunikių plūdimą: tai vis tokie virsmai, kuriais jis *susimenkina*, o sirenų atveju – dar ir neįveikiamas smalsumas.

Kelionė į Bulgariją

1915 m. vasarą keliavome pasisvečiuoti į Bulgariją. Ten, pietuose, gyveno dauguma mamos giminaičių, ji panoro vėl pamatyti tėviškę ir vietą, kur septynerius metus laiminga gyveno su tėvu. Jau keletą savaičių prieš kelionę ją apėmė jaudulys, kurio negalėjau suprasti, jis nepriminė nė vienos iš man pažįstamų jos būsenų. Mama vis pasakojo apie vaikystės metus Rusčiuke, ir vieta, apie kurią anksčiau niekada negalvojau, dėl šių istorijų staiga įgavo svarbos. Sefardai, kuriuos mačiau Anglijoje ir Vienoje, Rusčiuką minėjo tik su panieka – kaip nekultūringą provincijos užkampį, kur žmonės apskritai nežiną, kas dedasi „Europoje". Visi atrodė patenkinti ištrūkę iš Rusčiuko, manėsi esą labiau išsilavinę ir geresni žmonės vien todėl, kad dabar gyvena kitur. Tik senelis, niekad ir nieko nesigėdijęs, šio miesto pavadinimą tarė aistringai pabrėždamas, ten buvo jo verslas, jo

niekas negalėjo suteršti; mėgau Poseidoną ir Hefaistą, nepatiko Dzeusas, atgrasūs buvo ir Aresas su Hadu. Atėnė padarė įspūdį savo gimimu, Apolonui niekada neatleidau už tai, kad nudyrė odą Marsijui, – šis žiaurumas užgožė jo vardą, kuriam, nepaisant neigiamos nuostatos, slapta jaučiau simpatiją. Esmine įtampa man tapo vardo ir veiksmo konfliktas, visada persekiojo būtinybė juos suderinti. Prie žmonių, kaip ir prie herojų, prisirišdavau dėl vardų, nusivylęs jų elgesiu iš visų jėgų stengdavausi tuos žmones pakeisti, suderinti su vardais. Apie kitus turėdavau prasimanyti atgrasių istorijų, kad pateisinčiau bjaurius vardus. Kažin ar atrasčiau savo gyvenime neteisingesnių sprendimų, – žmogui, labiausiai besižavinčiam teisingumu, ši neįveikiama priklausomybė nuo vardų buvo išties fatališka, – ją, vien ją suvokiu kaip lemtį.

Anuomet nepažinojau nė vieno žmogaus graikišku vardu, todėl visi man buvo nauji, visi užgriuvo sutelkta jėga. Galėjau juos pasitikti visiškai laisvas, ši laisvė prilygo stebuklui, – graikų herojai nepriminė nieko įprasto, su niekuo nesipainiojo, pasirodydavo kaip gryni herojai ir likdavo herojais; išskyrus mane sugluminusią Medėją, dėl kiekvieno apsispręsdavau už arba prieš, kiekvienas visada liko neišsenkamai veiksmingas. Jais prasidėjo gyvenimas, už kurį sąmoningai atsiskaičiau tik sau, tik čia buvau visiškai nepriklausomas.

Taip Odisėjas, anuomet sutelkęs visa, kas graikiška, pasidarė man savotiškas pavyzdys, pirmasis, kurį įstengiau visiškai suvokti, apie kurį sužinojau daugiau nei apie bet kokį kitą žmogų, – išbaigtas ir išsamus pavyzdys, atsiskleidęs įvairiausiais virsmais, turėjusiais savo prasmę ir vietą. Jis mane visiškai užvaldė, ilgainiui jame neliko nieko, kas man nebūtų svarbu. Kiek metų Odisėjas praleido kelionėje, tiek metų jutau jo įtaką.

Galiausiai niekieno neatpažintas jis įėjo į romaną *Apakimas*, – tai tvirtindamas tik pabrėžiu didžiausią priklausomybę nuo jo. Ji buvo beribė, ją šiandien lengvai galėčiau įrodyti menkiausiomis detalėmis, – tačiau puikiai žinau ir tai, kuo jo įtaka dešimtmečiam vaikui *prasidėjo*, kas pirmiausia užvaldė ir sukėlė nerimą naujumu. Tai akimirka pas fajakus, kai dar neatpažintas Odisėjas iš aklo dainiaus Demodoko lūpų išgirsta savo paties istoriją ir slapta pravirksta; klasta, kuria jis gelbsti savo ir bendražygių gyvybes, prisistatydamas Polifemui Nieko vardu; sirenų giesmė, kurios neatsižada išgirsti; galiausiai kantrybė, su kuria apsimetęs elgeta kenčia jaunikių plūdimą: tai vis tokie virsmai, kuriais jis *susimenkina*, o sirenų atveju – dar ir neįveikiamas smalsumas.

Kelionė į Bulgariją

1915 m. vasarą keliavome pasisvečiuoti į Bulgariją. Ten, pietuose, gyveno dauguma mamos giminaičių, ji panoro vėl pamatyti tėviškę ir vietą, kur septynerius metus laiminga gyveno su tėvu. Jau keletą savaičių prieš kelionę ją apėmė jaudulys, kurio negalėjau suprasti, jis nepriminė nė vienos iš man pažįstamų jos būsenų. Mama vis pasakojo apie vaikystės metus Rusčiuke, ir vieta, apie kurią anksčiau niekada negalvojau, dėl šių istorijų staiga įgavo svarbos. Sefardai, kuriuos mačiau Anglijoje ir Vienoje, Rusčiuką minėjo tik su panieka – kaip nekultūringą provincijos užkampį, kur žmonės apskritai nežiną, kas dedasi „Europoje". Visi atrodė patenkinti ištrūkę iš Rusčiuko, manėsi esą labiau išsilavinę ir geresni žmonės vien todėl, kad dabar gyvena kitur. Tik senelis, niekad ir nieko nesigėdijęs, šio miesto pavadinimą tarė aistringai pabrėždamas, ten buvo jo verslas, jo

pasaulio centras, ten buvo namai, kuriuos jis įsigijo augant gerovei. Tačiau pastebėjau, kaip mažai jis nutuokia apie man itin įdomius dalykus, – kai kartą papasakojau jam apie Marką Polą ir Kiniją, pasakė, kad tai tesančios pasakos, aš turįs tikėti tik tuo, ką pats matau, tokius melagius jis kiaurai perkandęs; supratau, kad nėra skaitęs nė vienos knygos; tomis kalbomis, kurių mokėjimu puikavosi, senelis kalbėjo su juokingomis klaidomis, todėl jo ištikimybė Rusčiukui man anaiptol nebuvo rekomendacija, o kelionės iš Rusčiuko į šalis, kurių nebereikia atrasti, nusipelnė vien mano paniekos. Antra vertus, jis turėjo neklystančią atmintį: kartą atėjęs pietų pribloškė mane apiberdamas mamą klausimais apie Marką Polą. Ne tik paklausė, kas esąs tas Markas Polas, ar jis išties gyvenęs, – nepraleido nė vienos iš nuostabių smulkmenų, kurias jam buvau pateikęs, pasidomėjo kiekviena iš jų ir bemaž supyko mamai paaiškinus, kokį vaidmenį Marko Polo pranešimas suvaidino vėliau atrandant Ameriką. Tačiau paminėjus Kolumbo, palaikiusio Ameriką Indija, klaidą, nurimo ir pergalingai išrėžė: „Taip būna, kai patiki tokiu melagiu! Atranda Ameriką, o mano, kad Indija!"

Tai, ko neįstengė jis, – pažadinti susidomėjimo vieta, kurioje gimiau, – žaismingai sugebėjo pasiekti mama. Per mūsų vakaro skaitymus kalbėdama apie kokią nors ypač mėgstamą knygą ji staiga pasakydavo: „Pirmą kartą perskaičiau ją tėvo sode, šilkmedyje." Kartą parodė seną prancūzišką Viktoro Hugo *Vargdienių* egzempliorių, ten tebebuvo šilkmedžio uogų, kurias ji valgė skaitydama, sulčių dėmės. „Uogos jau buvo labai prisirpusios, – pasakė ji. – Aš įsikoriau aukštai, kad geriau pasislėpčiau. Niekas manęs nepamatė, kai reikėjo eiti valgyti. Skaičiau visą popietę ir taip išalkau, kad prisikimšau šilkmedžio uogų. Tau paprasčiau.

Visada leidžiu skaityti." – „Užtat aš turiu ateiti valgyti", – atšoviau ir pradėjau klausinėti apie šilkmedį.

Mama pažadėjo man jį parodysianti, visi mūsų pokalbiai dabar krypo prie kelionės planų. Priešinausi kelionei, nes per ją laikinai nutrūktų mūsų vakaro skaitymai. Tačiau vieną kartą, dar neatslūgus legendos apie argonautus ir Medėją įspūdžiui, ji pasakė: „Nuvažiuosime ir į Varną, prie Juodosios jūros." Tai palaužė mano pasipriešinimą. Nors Kolchidė buvo kitame jūros krante, šiaip ar taip, tai buvo ta pati jūra, ir už tokią akimirką buvau pasirengęs sumokėti net ir labai aukštą kainą – laikinai nutraukti mūsų skaitymus.

Važiavome traukiniu pro Kronštatą ir per Rumuniją. Jaučiau šiai šaliai švelnumą, nes namiškiai labai gyrė mano žindyvę rumunę. Ji mylėjusi mane kaip savo vaiką ir vėliau nepabūgdavusi keliauti iš Džurdžu per Dunojų tik tam, kad pamatytų, kaip man sekasi. Paskui atėjusi žinia apie nelaimingą atsitikimą, žindyvė nuskendusi giliame šulinyje; tėvas pasielgęs kaip jam būdinga, susiradęs jos šeimą ir slapta nuo senelio padėjęs kuo galėdamas.

Rusčiuke apsistojome ne senajame name, jis buvo pernelyg arti senelio Kanečio. Įsikūrėme pas tetą Beliną, vyriausią mamos seserį. Ji buvo gražiausia iš trijų seserų, jau vien todėl šiek tiek įžymi. Jos ir šeimos dar nebuvo užgriuvusi nelaimė, vėliau persekiojusi ją iki gyvenimo pabaigos, tačiau pirmieji šios nelaimės ženklai jau buvo regimi. Įsiminiau tetą žydinčio grožio, kokia ji buvo anuomet, paskui vėl atradau Ticiano paveiksluose „Gražuolė" ir „Urbino Venera", tad jos vaizdas man jau negali pakisti.

Teta gyveno erdviame geltoname turkiško stiliaus name, tiesiog priešais savo tėvo, senelio Ardičio, mirusio prieš dvejus metus pakeliui į Vieną, namą. Tetos geraširdiškumas prilygo jos

grožiui, ji mažai išmanė ir buvo laikoma kvaila, nes niekada nieko netroško sau, visada tik dovanojo. Visi puikiai prisiminė šykštų, pinigus garbinantį jos tėvą, todėl teta atrodė tarsi išsigimusi, tikras dosnumo stebuklas: pamačiusi žmogų ji tiesiog neįstengė negalvoti apie tai, kuo galėtų suteikti jam ypatingo džiaugsmo. Niekas jai daugiau nerūpėjo. Matydami ją nebyliai žvelgiančią prieš save, išsiblaškiusią, negirdinčią aplinkinių klausimų, su įtampa veide, vis dėlto neprarandančiame grožio, visi žinojo, kad ji svarsto galimas dovanas ir kol kas nėra patenkinta nė viena iš atėjusių į galvą. Dovanodavo taip, kad pasijusdavai pakerėtas, tačiau iš tikrųjų niekada nebuvo visiškai patenkinta, dovana jai visada atrodė per menka, tad galiausiai ji dar nuoširdžiai atsiprašydavo už ją. Tai anaiptol nebuvo toji išdidi, man gerai pažįstama ispanų dovanojimo maniera, pasižyminti savotiška pretenzija į didingumą, teta dovanojo paprastai ir natūraliai – tai buvo taip natūralu, kaip įkvėpti ir iškvėpti.

Ji ištekėjo už pusbrolio Jozefo, choleriško vyro, apsunkinusio jai gyvenimą, pavertusio jį vis didesne kankyne, tačiau teta niekada niekuo neišsidavė. Sodas už namo, kurio medžiai anuomet buvo apkibę nuostabiausiais vaisiais, pakerėjo mus bemaž taip pat kaip tetos dovanos. Kambariai jos name buvo šviesūs, tačiau vėsūs, vietos buvo kur kas daugiau nei mūsų bute Vienoje, čia galėjai atrasti visokių įdomybių. Buvau pamiršęs, kaip gyvenama ant turkiškų sofų, viskas man atrodė svetima ir nauja, tarsi iš tiesų būčiau atsidūręs ekspedicijoje egzotiškoje šalyje, – kaip tik toks buvo didžiausias mano noras anuomet. Šilkmedis senelio sode priešais namą mane nuvylė, jis anaiptol nebuvo labai aukštas; įsivaizduodamas mamą tokią didelę, kokia ji buvo dabar, nesupratau, kaip anuomet galėjo likti savo slėptuvėje nepastebėta. Tačiau šalia tetos geltonajame name jaučiausi gerai ir

nereikalavau keliauti toliau prie Juodosios jūros, – kaip tik tokia buvo numatyta tikroji kelionės kulminacija.

Dėdė Jozefas Arditis, riebaus raudono veido ir piktų akių, nuolat mane kamantinėjo, jis nusimanė apie visokiausius dalykus ir buvo toks patenkintas mano atsakymais į klausimus, kad švelniai tapšnodavo man skruostą sakydamas: „Atminsite mano žodį! Iš jo šis tas išeis. Didis advokatas kaip jo dėdė!" Buvo prekybininkas, ne advokatas, tačiau išmanė daugybės šalių įstatymus, išsamiai citavo juos iš atminties – ir dar įvairiausiomis kalbomis, čia pat išversdamas man į vokiečių kalbą. Jis nesyk mėgino mane apmauti, – po kokių dešimties minučių vėl pacituoja tą pačią teisinę normą kiek pakeistą. Paskui vylingai žvelgia į mane lūkuriuodamas. „Anksčiau buvo kitaip, – sakau, – anksčiau buvo *taip*!" Negalėjau pakęsti tų teisinių frazių, kaip tik anuomet be galo pasišlykštėjau viskuo, kas susiję su „teise", vis dėlto buvau užsispyręs, antra vertus, norėjau išgirsti dėdės pagyrimą. „Vadinasi, įsidėmėjai, nesi toks kvailys kaip visi kiti čia", – jis ranka parodydavo į kitus kambarius, kur buvo visi kiti, įskaitant jo žmoną. Kvaili buvo ne tik jie, tokios pačios nuomonės jis laikėsi ir apie kitus, kvailu laikė visą miestą, kvaila buvo šalis, kvaili Balkanai, Europa, pasaulis, – išskyrus keletą žymių advokatų, galbūt dar galinčių varžytis kaip tik su juo.

Namiškiai kuždėjosi apie jo pykčio priepuolius, perspėjo dėl jų ir mane: siaubinga, kai jį apimąs pyktis. Vis dėlto neturėčiau išsigąsti, ilgainiui jis nurimstąs, tereikia sėdėti tylutėliai, neištarti nė žodžio, tik pagarbiai linkčioti jam pažvelgus. Mama įspėjo, kad taip atsitikus ji su teta irgi tylėtų, dėdė tiesiog yra toks ir nieko neįmanoma pakeisti. Jo pyktis pirmiausia nukrypstąs į mirusį senelį, taip pat į dar gyvą jo našlę, senelę, paskui – į visus gyvus mamos brolius ir seseris, įskaitant ją ir tetą Beliną.

Šį įspėjimą girdėjau taip dažnai, kad pradėjau nekantriai laukti priepuolio. Vis dėlto buvo taip baisu, kai vieną dieną valgant jis ištiko dėdę, kad šis įvykis tapo pagrindiniu visos kelionės prisiminimu. „*Ladrones!* – sušuko jis staiga. – *Ladrones!* Manot, nežinau, kad visi jūs – vagys!" Ispanų *ladrones* – daug šiurkštesnis žodis nei „vagys", tarsi „vagys" ir „plėšikai" drauge. Paskui dėdė pradėjo kaltinti vagystėmis kiekvieną šeimos narį, pradėdamas nuo nesančių, – pirmiausia kliuvo mirusiam seneliui, jo uošviui, nusukusiam palikimo dalį senelės naudai. Paskui atėjo eilė dar gyvai senelei, po jos – galingajam dėdei Salomonui iš Mančesterio, jam tikrai vertėtų pasisaugoti. Sunaikinsiąs jį, nes geriau išmanąs įstatymus, užsuksiąs teismo procesus visose pasaulio šalyse, nepaliksiąs nė menkiausios landos išsisukti! Ano dėdės nė trupučio neužjaučiau; negaliu neigti, buvau sužavėtas, kad atsirado žmogus, drįsęs varžytis su juo, kėlusiu visuotinę baimę. Tačiau dėdė Jozefas jau varė toliau, atėjo eilė trims seserims, net mamai, net gerajai tetai Belinai, jo paties žmonai, – ji slapta rengianti su savo šeima sąmokslą prieš jį. Niekšai! Nusikaltėliai! Padugnės! Jis visus sutrinsiąs. Išplėšiąs klastingą širdį iš krūtinės! Numesiąs šunims suėsti! Jie dar jį paminėsią! Dar maldausią malonės! Tačiau jis nepripažįstąs malonės! Pripažįstąs tik teisę! Lai pasivaržo su juo! Bepročiai! Kvailiai! „Manai, esi protinga, ką? – staiga kreipėsi į mamą. – Tavo berniukas suraitys tave! Jis toks kaip aš! Kada nors užsuks tau procesą! Paskutinį grašį iškrapštysi! Visi tauškia – ji išsilavinusi! Tačiau iš tavo Šilerio nebus jokios naudos! Svarbu įstatymas, o įstatymas čia! Čia! Čia!" – jis smarkiai sudavė krumpliu sau į kaktą. „Nežinojai, – dabar kreipėsi į mane, – kad tavo motina vagilė! Geriau žinoti iš anksto, kol ji neapvogė tavęs, savo sūnaus!"

Mačiau maldaujantį mamos žvilgsnį, bet dabar niekas negelbėjo, pašokęs surikau: „Mano mama ne vagilė! Ir teta ne vagilė!" – ir pravirkau iš pykčio, tačiau dėdė visiškai nesutriko. Baisiai išpurtusį veidą išvagojo apsimestinės užuojautos raukšlės, jis dar labiau pasisuko į mane: „Tylėk! Tavęs neklausiu! Kvailas vaikėzas! Pats pamatysi. Įsidėmėk, aš, tavo dėdė Jozefas, dabar čia sėdėdamas sakau tau į akis. Man gaila tavęs, dešimtmečio, todėl sakau, kol nevėlu: tavo motina vagilė! Visi, visi – vagys! Visa šeima! Visas miestas! Vieni vagys!"

Tai buvo paskutinis *ladrones*. Jis manęs nemušė, bet jo akyse buvau žlugęs. „Tu nevertas, kad mokyčiau įstatymo, – pasakė jis vėliau nurimęs. – Turėsi mokytis savo kailiu. Geresnio būdo nenusipelnei."

Labiausiai mane stebino teta. Elgėsi taip, tarsi nieko nebūtų įvykę, ir jau tą pačią popietę susirūpino dovanomis. Seserims nepastebint nugirdau vieną jų pokalbį, ji pasakė mamai: „Jis – mano vyras. Anksčiau toks nebuvo. Toks pasidarė po *Señor Padre* mirties. Nepakenčia neteisybės. Jis geras žmogus. Jūs dabar negalite išvažiuoti. Įskaudintumėte jį. Jis labai jautrus. Kodėl visi geri žmonės tokie jautrūs?" Mama pasakė, kad pasilikti nevalia dėl vaiko, jis juk negalįs klausytis tokių šnekų apie šeimą. Ji visada jautusi pasididžiavimą savo šeima. Tai geriausia šeima mieste. Juk ir pats Jozefas iš šios šeimos. Jo tėvas buvo vyresnysis *Señor Padre* brolis. „Jis niekada nėra pasakęs nieko blogo apie savo tėvą! Niekada, niekada! Veikiau nusikąstų liežuvį, nei pasakytų ką blogo apie savo tėvą." „Tačiau kodėl jis nori tų pinigų? Juk daug turtingesnis už mus!" – „Nepakenčia neteisybės. Po *Señor Padre* mirties pasidarė toks, anksčiau toks nebuvo."

Vis dėlto netrukus išvažiavome į Varną. Jūra – pirmoji, kurią prisimenu, – nebuvo nei pašėlusi, nei audringa. Prisimindamas

Medėją tikėjausi, kad ji bus grėsminga, bet šiuose vandenyse Medėjos nebuvo nė pėdsako, turbūt jaudinantys įvykiai Rusčiuke išstūmė visas mintis apie ją. Vos prasidėdavo tikros baisenybės tarp man artimų žmonių, mane užvaldę klasikiniai herojai gerokai nublankdavo. Nuo to laiko, kai pamėginau apginti mamą nuo bjaurių svainio kaltinimų, ji man jau nebebuvo Medėja. Priešingai, atrodė svarbu ją išgelbėti, būti su ja ir savo akimis stebėti, kad jos nepersekiotų jokia bjaurastis.

Daug laiko praleidome paplūdimyje, uoste man labiausiai rūpėjo švyturys. Vieną dieną į uostą įplaukė eskadrinis minininkas, tai reiškė, kad Bulgarija stos į karą kaip Centrinių valstybių sąjungininkė. Klausydamas mamos pokalbių su pažįstamais dažnai girdėjau, kad tai neįmanoma. Bulgarija niekada nekariavusi su Rusija, ji dėkinga Rusijai už išvadavimą iš turkų, rusai daugybę kartų kariavę su turkais, visada, kai bulgarams prastai ėjęsi, jie pasikliovę rusais. Rusams tarnavęs generolas Dimitrijevas priklausė prie populiariausių šalies žmonių, buvo garbės svečias mano tėvų vestuvėse.

Seniausioji mamos draugė, Olga, buvo rusė. Aplankėme ją ir jos vyrą Rusčiuke, juodu man atrodė nuoširdesni ir atviresni už visus pažįstamus žmones. Abi draugės skubriu džiūgaujančiu tonu tarsi mergaitės šnekučiavosi tarpusavy prancūziškai, jų balsai tai aukštėjo, tai žemėjo nė akimirkos nenutildami ir priminė paukščių, tiesa, labai didelių, čirškimą. Olgos vyras pagarbiai tylėjo, palaidinė aukšta apykakle teikė jam šiek tiek kariškos išvaizdos, jis pilstė rusišką arbatą ir vaišino mus skanėstais labiausiai rūpindamasis tuo, kad draugių pokalbis vyktų sklandžiai, kad jos neprarastų nė minutės brangaus laiko, – juk taip seniai matėsi paskutinį kartą, kada vėl pasimatys? Išgirdau Tolstojaus, mirusio vos prieš keletą metų, pavardę, ji buvo taria-

ma taip pagarbiai, kad vėliau mamos paklausiau, ar Tolstojus buvo didesnis rašytojas už Šekspyrą, – mama dvejodama ir nenorom tai paneigė.

„Dabar supranti, kodėl negaliu nieko blogo pasakyti apie rusus, – pasakė ji. – Tai nuostabiausi žmonės. Olga skaito kiekvieną laisvą akimirką. Su ja galima pasikalbėti." – „O su jos vyru?" – „Ir su juo. Tačiau ji protingesnė. Geriau išmano rusų literatūrą. Jis tai gerbia. Jam labiausiai patinka jos klausytis."

Nutylėjau, tačiau man kilo abejonių. Žinojau, kad tėvas laikė mamą protinga, daug pranašesne už jį, žinojau ir tai, kad ji su tuo sutiko. Buvo tarsi savaime suprantama, kad pritaria tokiai jo nuomonei; pasakodama apie jį – visada gražiausius dalykus – ji kartu, būdavo, visiškai naiviai pamini, kaip tėvas vertinęs jos protą. Tada pradedu prieštarauti: „Tačiau jis buvo muzikalesnis už tave." – „Žinoma", – sako ji. „Ir vaidino geriau, visi žmonės tai pripažino, buvo geriausias aktorius." – „Taip, taip, turėjo talentą iš prigimties, paveldėjo iš senelio." – „Buvo ir linksmesnis už tave, daug linksmesnis." Tai girdėti jai gana malonu, nes ji vertina rimtumą ir orumą, patetiški Pilies teatro tonai įaugę į kūną ir kraują. Paskui prasideda įdomiausi dalykai. „Buvo ir geresnės širdies. Geriausias žmogus pasaulyje." Abejonių nei svyravimų nebekyla, ji susižavėjusi pritaria: „Tokio žmogaus niekada pasaulyje nesutiksi, niekada!" – „O Olgos vyras?" – „Jis irgi geras, žinoma, bet nepalyginti su tavo tėvu." Pasipila istorijos apie jo gerumą, jau šimtus kartų girdėtos, tačiau trokštu vis iš naujo išgirsti, kaip jis padėjęs daugybei žmonių net jai to nežinant, niekam nežinant, kaip paskui ji sužinojusi ir griežtai paklaususi: „Žakai, ar tu tikrai taip padarei? Nemanai, kad to jau per daug?" – „Nežinau, – atsakydavęs jis, – neprisimenu." „Įsivaizduoji, – taip visada baigdavosi pasakojimas, – jis iš tikrųjų pamiršdavo. Buvo

toks geras, kad pamiršdavo, ką gera padaręs. Nemanyk, šiaip nebuvo užmaršus. Mėnesių mėnesius nepamiršo savo vaidmenų pjesėse. Nepamiršo ir to, ką jam padarė tėvas, kai atėmė smuiką ir privertė imtis verslo. Nepamiršo, ką aš mėgstu, ir po kelerių metų galėjo priblokšti kuo nors, ko kadaise probėgšmais buvau užsimaniusi. Tačiau padaręs ką nors gero slėpė taip sumaniai, kad ir pats pamiršdavo."

„Aš niekada taip negalėsiu, – sakydavau žavėdamasis tėvu ir liūdėdamas dėl savęs. – Niekada nepamiršiu." – „Tu labiau panašus į mane, iš tiesų tai nėra gerai." Paskui paaiškindavo man esanti pernelyg įtari, kad būtų gera, tuoj pat žinanti, ką žmonės maną, permatanti juos iš karto, atspėjanti menkiausius jų ketinimus. Kartą tokia proga ji paminėjo vieną rašytoją, neseniai mirusį kaip ir Tolstojus, – jis, Strindbergas, buvęs toks pat kaip ji. Šį vardą ištarė nenorom, Strindbergą ji pradėjo skaityti kelios savaitės prieš tėvo mirtį; gydytojas iš Reichenhalio, taip įsakmiai rekomendavęs jai šį autorių, sukėlė paskutinį ir galbūt, kaip ji kartais būgštaudavo, mirtiną tėvo pavydą. Kol dar gyvenome Vienoje, ištarus Strindbergo pavardę akyse jai visada pasirodydavo ašaros, tik vėliau Ciuriche ji taip apsiprato su juo ir jo knygomis, kad galėjo tarti šį vardą pernelyg nesijaudindama.

Mes iškylavome, iš Varnos nuvykome į Monastirį netoli Euksinogrado, kur buvo karalių pilis. Ją matėme tik iš tolo. Nuo antrojo Balkanų karo pabaigos ji buvo jau ne Bulgarijos pusėje, priklausė Rumunijai. Pereiti sieną Balkanuose, kur neseniai vyko žiaurūs karai, tikrai nebuvo pramoga, daugelyje vietų buvo net apskritai neįmanoma ir vengiama. Tačiau keliaudami vežimaičiu ir paskui išlipę visur matėme vešinčius laukus, pilnus daržovių ir vaisių, – tamsiai violetinių baklažanų, paprikų, pomidorų,

agurkų, milžiniškų moliūgų ir melionų, – negalėjau atsistebėti, kiek čia visko auga. „Taip, – pasakė mama, – palaimingas kraštas. Tai irgi kultūra, nėra ko gėdytis čia gimus."

Paskui grįžome į Varną, stačioje pagrindinėje gatvėje, vedančioje žemyn į uostą, smarki liūtis buvo išplovusi giliausias duobes. Mūsų vežimaitis įklimpo, į pagalbą vežikui prisirinko žmonių, jie stūmė iš visų jėgų, kol vežimas pajudėjo; mama atsiduso: „Tokios pat gatvės kaip visada! Tai rytietiška tvarka. Šie žmonės niekada nieko neišmoks!"

Taip kaitaliojosi jos nuomonė, galiausiai ji noriai susiruošė su mumis atgal į Vieną. Tačiau jau po pirmosios karo žiemos Vienoje pradėjo stigti maisto produktų, todėl prieš kelionę mama apsirūpino džiovintomis daržovėmis. Begalę visokiausių daržovių suvėrė ant siūlų, prikimšo jų pilną lagaminą ir paskui labai įniršo rumunų muitininkams išvertus lagamino turinį ant perono Predialio stotyje Vengrijos pasienyje. Traukinys pajudėjo, mama įšoko į jį pašaipiai kvatojant tarnautojams, jos turtas liko plačiai pasklidęs po peroną, ji prarado ir lagaminą. Buvau įsitikinęs, kad elgiasi neoriai sielvartaudama dėl dalykų, susijusių vien su maistu, tad, užuot sulaukusi paguodos, savo apmaudui dar turėjo išklausyti ir tokią mano nuomonę.

Rumunų tarnautojų elgesį mama susiejo su mūsų turkiškais pasais. Savotiška tradicinė ištikimybė Turkijai, kur sefardams visada gerai klojosi, paskatino daugumą jų likti Turkijos piliečiais. Tiesa, mamos šeima kadaise atvyko iš Livorno, tad jos nariai turėjo Italijos pilietybę ir keliaudavo su šios šalies pasais. Savaime suprantama, manė mama, rumunų elgesys būtų buvęs kitoks, jei ji būtų keliavusi su senuoju pasu, mergautine pavarde Arditi. Jie simpatizuoją italams, nes jų kalba kilusi iš italų. Labiausiai jiems patinką prancūzai.

Atvykau iš šalies, įsitraukusios į karą, kurio nenorėjau pripažinti, tačiau tik per šią kelionę pradėjau tiesiogiai suvokti, koks visuotinis ir kaip plačiai paplitęs tautinis priešiškumas.

Piktojo atradimas Vienos įtvirtinimai

1915 m. rudenį, po vasaros kelionės į Bulgariją, atėjau į pirmąją realinės gimnazijos klasę. Gimnazija buvo tame pačiame pastate kaip ir liaudies mokykla, prie pat Sofijos tilto. Ji man kur kas labiau patiko, dabar mokėmės lotynų kalbos, tai buvo naujiena, be to, mums dėstė keli mokytojai, ne grasusis ponas Tėgelis, visada kartojęs tą patį ir nuo pat pradžių man atrodęs kvailas. Mūsų klasės mokytojas, ponas profesorius Tvrdis, buvo kresnas, barzdotas liliputas. Sėdėdamas katedroje jis pasiklodavo barzdą ant stalo, iš savo suolų matydavome tik jo galvą. Kad ir koks komiškas iš pradžių mums atrodė, niekas nejautė jam paniekos, – savotiška maniera glostyti ilgą barzdą kėlė pagarbą. Galbūt šiuo gestu mokytojas sėmėsi kantrybės: jis buvo teisingas ir labai retai supykdavo. Mokė mus lotyniškai linksniuoti, daugumai mokinių nekaip sekėsi, tad jis nenuilsdamas kartojo jiems *silva, silvae*.

Šioje klasėje turėjau daugiau draugų, jie man atrodė įdomūs ir išliko atmintyje. Tarp jų buvo Štegmaras, nuostabiai skaičiuojantis ir piešiantis, – kaip prastas piešėjas negalėjau atsigrožėti jo darbais. Mano akivaizdoje ant popieriaus lapo jis, būdavo, greitomis nupiešia paukščių, gėlių, arklių ir kitų gyvūnų ir šiuos ką tik atsiradusius gražiausius piešinius dovanoja man. Įspūdingiausia, kai mane apstulbinusį piešinį skubiai suplėšo, nes jis

nesąs pakankamai geras, ir mėgina iš naujo. Tai kartojasi kelis sykius, galiausiai jis pajunta, kad šįkart pavyko, apžiūri lapą iš visų pusių ir kukliu, tačiau ir kiek iškilmingu gestu įteikia man. Žavėjausi jo sugebėjimais ir dosnumu, tačiau ir nerimavau, nes neįstengiau įžvelgti skirtumo, visi piešiniai man atrodė taip pat gerai pavykę; dar labiau nei jo sugebėjimai mane žavėjo žaibiškai įvykdomas nuosprendis. Buvo gaila kiekvieno suplėšyto piešinio, niekas nebūtų įstengęs priversti manęs sunaikinti prirašytą ar atspausdintą lapą. Žavėjausi matydamas, kaip greitai, be dvejonių, net noriai jis tai daro. Namie išgirdau, kad menininkai dažnai būna tokie.

Kitas klasės draugas, kresnas, storas, tamsus, buvo pavarde Doičbergeris. Jo mama laikė guliašo užeigą Vurstelprateryje; jis gyveno prie pat grotos, kurioje dar visai neseniai nuolat lankiausi, todėl iš pradžių labai mane patraukė. Maniau, kad tokioje vietoje gyvenantis žmogus turi būti kitoks, daug įdomesnis už mus visus. Jis išties buvo kitoks, bet anaiptol ne taip, kaip vaizdavausi, – vienuolikos metų jau tikras cinikas, – todėl netrukus pasidarėme aršūs priešai.

Iš mokyklos namo eidavome Princo alėja trise, su dar vienu draugu, tikru mano bičiuliu Maksu Šybliu, generolo sūnumi. Doičbergeris be perstojo plepėdavo, atrodė, tarsi suaugusiųjų pasaulyje jam nebūtų jokių paslapčių, jis rėždavo viską be užuolankų. Praterio veidas jam buvo kitoks nei mudviem su Šybliu. Jis nugirsdavo guliašo užeigos lankytojų pokalbius ir savotiškai čiulpsėdamas juos kartodavo. Visada pridurdavo dar ir nieko nuo jo neslepiančios motinos komentarų; buvo vienintelis vaikas ir atrodė, tarsi neturėtų tėvo. Mudu su Šybliu nekantriai laukdavome, kada visi patrauksime namo. Tačiau Doičbergeris, būdavo, pradeda ne iš karto, tik mums praėjus Vienos atletikos

klubo aikštę pasijunta galįs nevaržomas varinėti tikrąsias šnekas. Turbūt jam reikia šiek tiek laiko pasvarstyti, kuo priblokšti mus šiandien. Paskutinis jo sakinys visada tas pats: „Niekada ne per anksti sužinoti, kas darosi gyvenime, kaip sako mano mama." Jis turėjo uoslę efektams, istorijos darėsi vis klaikesnės. Nepertraukinėjome jo, kol kalba sukosi apie smurtą, pjautynes, plėšikavimus ir žmogžudystes. Jis buvo prieš karą, man tai patiko, tačiau Šyblis nemėgo šnekų šia tema ir stengdavosi nukreipti jį klausimais. Pasakoti apie mūsų pokalbius namie gėdijausi, tad jie liko gerai saugoma mūsų paslaptimi, kol nuo pergalių apsvaigęs Doičbergeris ryžosi dar labiau sužibėti ir sukėlė didžiulį sąmyšį.

„Žinau, kaip atsiranda vaikai, – netikėtai pasakė jis vieną dieną, – mama man papasakojo." Šyblis buvo metais vyresnis už mane, šis klausimas jam jau pradėjo rūpėti, nenorom palaikiau jo smalsumą. „Visai paprastai, – išrėžė Doičbergeris, – kaip gaidys darbuojasi ant vištos, taip vyras – ant moters." Kupinas įspūdžių apie mudviejų su mama vakarus skaitant Šekspyrą ir Šilerį, įniršau ir sušukau: „Meluoji! Netiesa! Melagis!" Pirmą kartą pasipriešinau jam. Taip pat pašaipiai jis pakartojo sakinį. Šyblis tylėjo, tad visą panieką Doičbergeris nukreipė į mane. „Tavo mama nieko tau nepasakoja. Elgiasi kaip su mažvaikiu. Niekada nesi matęs gaidžio? Kaip gaidys darbuojasi ant vištos, taip vyras – ant moters. Niekada ne per anksti sužinoti, kas darosi gyvenime, kaip sako mano mama."

Nedaug trūko, ir būčiau jį puolęs kumščiais. Palikau juodu gatvėje ir per tuščią statybų aikštelę parbėgau namo. Pietavome visi drauge prie apskrito stalo, mažųjų brolių akivaizdoje nieko nesakiau, valdžiausi, tačiau vos įstengiau sulaikyti ašaras, negalėjau valgyti. Vos pasitaikius progai ištempiau mamą į

balkoną, kuriame kartais ištisas dienas rimtai kalbėdavomės, ir viską jai pasakiau. Žinoma, ji jau seniai buvo pastebėjusi mano susijaudinimą, tačiau išgirdusi jo priežastį neteko žado. Visada turėjusi aiškų ir išbaigtą atsakymą į kiekvieną klausimą, visada leisdavusi man pajusti, kad ir aš esu atsakingas už mažylių auklėjimą, ji dabar tylėjo, pirmą kartą tylėjo, tylėjo taip ilgai, kad man pasidarė baugu ir šiurpu. Tačiau galiausiai pažvelgė man į akis ir iškilmingai ištarė didžiųjų akimirkų kreipinį: „Mano sūnau, ar tiki savo mama?" – „Taip, taip!" – „Tai netiesa. Jis meluoja. Mama niekada jam to nesakė. Vaikai atsiranda kitaip, gražiai. Vėliau tau papasakosiu. Juk dabar tu visai nenori žinoti!" Po šių žodžių tikrai neliko jokio noro. Iš tikrųjų visai nenorėjau žinoti. Tenorėjau, kad anas pasakojimas būtų melas. Dabar žinojau, kad tai melas, – ir dar baisus melas, nes Doičbergeris išgalvojo, ko mama jam niekada nesakė!

Nuo tos akimirkos nekenčiau jo ir elgiausi kaip su pašlemėku. Niekada jam nepasakinėjau mokykloje, o jis buvo blogas mokinys. Per pertraukas pamatęs, kad nori prie manęs prieiti, atsukdavau jam nugarą. Neištardavau nė žodžio. Daugiau nėjome namo kartu, Šyblį priverčiau pasirinkti – aš arba jis. Pasielgiau dar blogiau: kartą geografijos mokytojas liepė Doičbergeriui parodyti žemėlapyje Romą, jis bakstelėjo į Neapolį; mokytojas nepastebėjo, aš atsistojau ir pasakiau: „Jis parodė Neapolį, čia ne Roma"; Doičbergeris gavo blogą pažymį. Apskritai tokį poelgį būčiau niekinęs, šiaip sutariau su draugais ir padėjau jiems kiek galėdamas net ir per tų mokytojų, kuriuos mylėjau, pamokas. Tačiau mamos žodžiai pažadino tokią neapykantą, kad atrodė leistinas bet koks veiksmas. Pirmą kartą patyriau, ką reiškia būti aklu šalininku, nors su mama apie jį daugiau nepersimetėme nė žodeliu. Ji mane sukurstė prieš jį, laikiau jį nevidonu, – kartą per

ilgėlesnį pokalbį su Šybliu papasakojau jam apie Ričardą III ir įtikinau, kad Doičbergeris visiškai toks pat, tik kol kas dar jaunas, todėl jau dabar reikia padaryti galą jo niekšybėms.

Šitaip labai anksti atradau piktąjį. Polinkis tokiems atradimams ilgai persekiojo mane, – ir tada, kai pasidariau ištikimas Karlo Krauso vergas ir tikėjau esant begalę jo puolamų nevidonų. Gyvenimas mokykloje Doičbergeriui tapo nepakenčiamas. Jis prarado pasitikėjimą savimi, maldaujančiu žvilgsniu sekiojo mane, būtų padaręs bet ką, kad tik susitaikytume, tačiau buvau nepermaldaujamas; keista, kad ši neapykanta, užuot dėl akivaizdaus poveikio nuslūgusi, tik stiprėjo. Galiausiai į mokyklą atėjo jo mama ir per pertrauką pareikalavo pasiaiškinti: „Kodėl persekioji mano sūnų? Jis tau nieko nepadarė. Visada buvote draugai." Tai buvo energinga moteris, kalbėjo greitai ir tiesiai. Be to, skirtingai nei jis, turėjo kaklą ir kalbėdama nečiulpsėjo. Man patiko, kad ji tarsi prašo pasigailėti sūnaus, todėl taip pat atvirai išdėsčiau jai priešiškumo priežastį. Drąsiai pakartojau aną nešvankų sakinį apie gaidį ir vištą. Ji ūmai atsigręžė į sūnų, baimingai pasislėpusį jai už nugaros: „Sakei?" Jis gailiai linktelėjo, neneigė sakęs, ir tuo visa ši istorija man pasibaigė. Turbūt nebūčiau pajėgęs nieko atsakyti nė vienai mamai, besielgiančiai su manimi taip rimtai kaip maniškė, antra vertus, pajutau, kaip jis jai rūpi, ir Ričardas III vėl pasidarė toks pat mokinys kaip aš ar Šyblis. Ginčytinas sakinys sugrįžo prie savo tariamų ištakų ir šitaip prarado galią. Persekiojimas baigėsi, mudu netapome draugais kaip anksčiau, tačiau palikau jį ramybėje, – ir dar taip, kad daugiau nieko apie jį neprisimenu. Galvodamas apie likusį mokymosi laiką Vienoje, dar apie pusmetį, visiškai jo nematau.

Draugystė su Šybliu, priešingai, darėsi vis nuoširdesnė. Viskas nuo pat pradžių mudviem klojosi gerai, tačiau dabar jis liko

vienintelis. Gyveno tolėliau Šiutelyje, bute, panašiame į mūsų. Dėl Šyblio net žaisdavau su kareivėliais, kurių jis turėjo begales, ištisas įvairių kariuomenės rūšių armijas, kavaleriją ir artileriją, todėl dažnai eidavau pas jį į namus, kur surengdavome mūšius. Jam labai knietėjo nugalėti, pralaimėjimą sunkiai pakentė. Man laimėjus kramtydavo lūpas ir suirzęs raukydavosi, kartais mėgindavo pralaimėjimą neigti, tada supykdavau aš. Tačiau visa tai neilgai trukdavo, jis buvo gerai išauklėtas berniukas, aukštas ir išdidus; nors juodu su motina buvo panašūs kaip du vandens lašai – šis panašumas mane nuolat stebino, – jis anaiptol nebuvo mamytės sūnelis. Iš visų pažįstamų mamų jo mama buvo gražiausia, taip pat ir aukščiausia. Visada matydavau ją tiesią, aukštai iškelta galva; atnešusi pavakarius ji pasilenkdavo prie mūsų, padėdavo padėklą ant stalo nežymiai palinkdama, bemat išsitiesdavo, tada paragindavo mus valgyti. Jos tamsios akys lydėjo mane, namie svajojau apie jas, tačiau sūnui Maksui niekada apie tai neprasitariau. Tiesa, paklausiau jo, ar visos tirolietės tokių gražių akių, jis ryžtingai atsakė: „Taip! Ir visi tiroliečiai." Vis dėlto kitą kartą supratau, kad mano žodžius jis perdavė mamai, – atnešusi pavakarius ji atrodė linksmesnė nei paprastai, kiek pažiūrėjo į mus žaidžiančius, nors anksčiau taip niekada nesielgdavo, ir pasiteiravo apie mano mamą. Jai išėjus griežtai paklausiau Makso: „Tu viską pasakai mamai?" Jis labai išraudo, bet užtikrino, kad ne. Jis jai nieko nesakąs, kaip aš galįs taip manyti, jis ir tėvui ne viską pasakąs.

Jo tėvas, mažas, geibus vyras, man nepadarė jokio įspūdžio. Buvo ne tik mažesnis už mamą, atrodė dar ir senesnis. Atsargos generolas, per karą vėl pašauktas vykdyti ypatingo uždavinio, dabar jis buvo Vienos įtvirtinimų inspektorius. 1915 m. rudenį rusai prasiveržė per Karpatus, pasklido gandai, kad Vienai

gresia pavojus. Laisvomis nuo pamokų dienomis Šyblio tėvas pasiimdavo mudu į inspekcines išvykas. Važiuodavome į Noivaldegą, paskui plumpindavome per mišką nuo vieno į žemę įkasto „forto" prie kito. Kareivių juose nebuvo, galėjome viską apžiūrinėti, įeiti vidun; kol Šyblio tėvas vienur kitur barškindavo lazdele storas sienas, mudu žiūrėdavome pro stebėjimo angą į mišką nematydami ten nė gyvos dvasios. Generolas mažai kalbėjo, jo veidas buvo veikiau niaurus, tačiau kaskart kreipdamasis į mus ir ką nors paaiškindamas, taip pat ir vaikščiojant po mišką, nusišypsodavo mums, tarsi būtume kuo nors ypatingi. Jo akivaizdoje niekada nesutrikdavau. Galbūt jis žiūrėjo į mus kaip į būsimus kareivius, – anos didžiulės, nuolat augančios alavinių kareivėlių armijos buvo jo dovana sūnui; pasak Makso, tėvas domėjosi mūsų žaidimais, teiraudavosi, kuris iš mudviejų laimėjęs. Nebuvau pratęs prie tokių ramių žmonių, kaip generolo jo apskritai negalėjau įsivaizduoti. Šyblio mama būtų nuostabaus grožio generolas, dėl jos būčiau ėjęs net ir kariauti, o inspekcinės išvykos su tėvu neatrodė rimtos, – tiek daug šnekų kėlęs karas buvo man labiausiai tolimas kaip tik tada, kai jis barškindavo lazdele „forto" sieną.

Ir tada, ir vėlesniais mokymosi metais draugų tėvai man nedarė jokio įspūdžio. Visi atrodė kažkokie negyvi arba seni. Tebemačiau savo paties tėvą, su kuriuo viską aptardavome, kurį girdėjau dainuojantį. Jis išliko toks pat jaunas, koks buvo, ir liko vienintelis tėvas. Vis dėlto turbūt buvau jautrus mamoms, – nuostabu, kiek daug mamų man patiko.

1915–1916 m. žiemą pajutome karą ir kasdieniame gyvenime. Praėjo laikai, kai Princo alėjoje entuziastingai dainavo rekrūtai. Ir dabar grįždami iš mokyklos sutikdavome jų, žygiuojančių mažais pulkeliais, tačiau jau ne tokių linksmų kaip anksčiau.

Jie tebetraukė „Tėvynėje, tėvynėje vėl susitiksime!" – tačiau nesitikėjo, kad susitikimas įvyks netrukus. Nebuvo ir tokie tikri, kad sugrįš. Dainuodavo „Turėjau bičiulį" taip, tarsi patys būtų jų apdainuojamas žuvęs bičiulis. Jutau šią permainą ir užsiminiau apie ją Šybliui. „Jie – ne tiroliečiai, – atsakė jis, – reikėtų tau pamatyti tiroliečių." Nežinau, kur jis anuomet matė žygiuojančių tiroliečių, galbūt su tėvais lankėsi pas pažįstamus žemiečius ir klausėsi jų viltingų kalbų. Jo tikėjimas pergalinga karo baigme buvo nepalaužiamas, jam niekada nebūtų atėję į galvą tuo abejoti. Šį tikėjimą įkvėpė ne tėvas, tylus žmogus, nesišvaistantis skambiais žodžiais. Per iškylas, į kurias mudu pasiimdavo, jis nė karto nepasakė: „Mes nugalėsime." Jei jis būtų buvęs mano tėvas, seniai būčiau praradęs bet kokią pergalės viltį. Tikriausiai šį tikėjimą palaikė Makso mama. Galbūt ir ji apie tai nekalbėjo, tačiau veikė jos išdidumas, tvirtumas, jos žvilgsnis, kuriuo ji pasitikdavo taip, tarsi jai globojant negali atsitikti nieko blogo, – šalia tokios mamos aš irgi nė akimirkos nebūčiau suabejojęs.

Kartą eidami palei Šiutelį prisiartinome prie geležinkelio tilto per Dunojaus kanalą. Ant tilto sustojo sausakimšas traukinys. Prekiniai vagonai sukabinti pramaišiui su keleiviniais, visuose susispaudę žmonės, nebyliai, tačiau klausiamai žvelgiantys žemyn, į mus. Šyblis pratarė: „Tai Galicijos...", paskui nurijęs žodį „žydai" pridūrė: „pabėgėliai". Leopoldštatas buvo pilnas nuo rusų pasitraukusių Galicijos žydų. Juodais kaftanais, su žandenomis ir savotiškomis skrybėlėmis jie labai išsiskyrė iš kitų žmonių. Dabar, atsidūrus Vienoje, jiems reikėjo kur nors dėtis, valgyti irgi reikėjo, o vieniečiams jau kilo keblumų dėl maisto.

Dar niekada nebuvau matęs tiek jų, susigrūdusių vagonuose. Tai buvo baisus reginys, nes traukinys stovėjo. Kad ir kiek

stebeilijomės, jis nepajudėjo iš vietos. „Sugrūsti kaip galvijai, – pasakiau, – ir dar galvijų vagonuose." „Jų labai daug", – pasakė Šyblis; atsižvelgdamas į mane jis tramdė pasibjaurėjimą, nebūtų ištaręs nieko, kas galėtų mane įskaudinti. Tačiau aš styrojau kaip įbestas, stovėdamas greta manęs jis jautė mano siaubą. Niekas iš traukinio mums nepamojo, nešūktelėjo, keleiviai žinojo esą ne itin laukiami ir nesitikėjo sveikinimo žodžio. Ten buvo vien vyrai, tarp jų daug barzdotų senių. „Žinai, – pasakė Šyblis, – tokiais vagonais mūsų kareiviai važiuoja į frontą. Karas yra karas, taip sako mano tėvas." Tai buvo vienintelis kada nors man ištartas jo tėvo sakinys; žinojau, jis taip pasielgė stengdamasis išplėšti mane iš mano siaubo. Tai negelbėjo, vis stebeilijausi, tačiau nieko neįvyko. Troškau, kad traukinys pajudėtų, siaubingiausia buvo, kad jis tebestovi ant tilto. „Ar neini? – paklausė Šyblis truktelėdamas mane už rankovės. – Jau nebenori?" Buvome pakeliui į jo namus, vėl ketinome žaisti su kareivėliais. Nuėjau kartu, tačiau užvaldytas labai negero jausmo, tik sustiprėjusio, kai įžengėme į butą ir mama atnešė pavakarius. „Kur taip ilgai buvote?" – paklausė ji. „Matėme traukinį su Galicijos pabėgėliais. Jis stovėjo ant Pranciškaus tilto." – „Šit kaip, – pasakė mama pristumdama mums pavakarius, – iš tikrųjų išalkote." Laimė, kad ji vėl išėjo, nes maisto neliečiau, Šyblis, jautrus vaikinas, irgi nenorėjo valgyti. Nepajudino kareivėlių, mudu nežaidėme, man išeinant jis nuoširdžiai paspaudė ranką ir pasakė: „Kai ateisi rytoj, šį tą parodysiu. Gavau naujos artilerijos."

Alisa Azriel

Įdomiausios mamos draugės Alisos Azriel šeima buvo kilusi iš Belgrado. Ji pati pasidarė tikra vienietė kalba ir manieromis, interesais ir menkiausia reakcija. Ši smulkutė moteris, mažiausia tarp mamos draugių, tarp kurių nebuvo nė vienos labai aukštos, pasižymėjo intelektiniais interesais ir ironiška maniera kalbėjo su mama apie dalykus, kurių visiškai neišmaniau. Ji gyveno šiuolaikine Vienos literatūra, jai stigo universalaus mamos užmojo. Kalbėdavo apie Barą ir Šniclerį – lengvai, kiek padrikai, niekada nesispyriodama, lengvai pasiduodama bet kokiai įtakai, įspūdį jai galėjo padaryti bet kuris pašnekovas, tačiau kalba turėjo suktis apie šiandienos literatūrą, visa kita, kas prie šios literatūros nepriklausė, jai bemaž nerūpėjo. Matyt, iš vyrų sužinodavo, kas dabar svarbu, – ji vertino iškalbingus vyrus, jos gyvenimą sudarė pokalbiai, diskusijos, nuomonių įvairovė, labiausiai jai patiko klausyti, kaip intelektualūs vyrai dėsto skirtingas nuomones ir ginčijasi. Buvo tikra vienietė jau vien todėl, kad be ypatingų pastangų visada žinojo, kas svarbaus vyksta dvasiniame gyvenime. Tačiau taip pat mielai kalbėjo apie žmones, jų meilės istorijas, intrigas ir skyrybas; jai atrodė leistina visa, kas susiję su meile, ji nesmerkė kaip mama, prieštaravo jai ką nors smerkiant, visada buvo pasirengusi paaiškinti sudėtingiausią painiavą. Kad ir ką darytų žmonės, viskas jai atrodė natūralu. Jos požiūrį į gyvenimą atitiko jos pačios gyvenimo įvykiai – tarsi piktoji dvasia nuolat būtų gviešusis kyštelėti tai, ką ji leido kitiems. Ji mėgo suvesti žmones, ypač skirtingų lyčių, ir stebėti jų sąveiką, partnerių kaita, jos požiūriu, sudarė gyvenimo laimės pagrindą, jos ji geidė sau ir linkėjo kitiems, tad neretai susidarydavo įspūdis, kad ji pasitelkia kitus savo eksperimentams.

Ji suvaidino tam tikrą vaidmenį mano gyvenime, – tai, ką jau papasakojau, iš tikrųjų yra vėlesnės patirties padarinys. 1915 m., pamatęs ją pirmą kartą, atkreipiau dėmesį, kaip menkai jai rūpi karas. Mano akivaizdoje ji nė karto apie jį neprasitarė, tačiau šis tylėjimas buvo visiškai kitoks nei mamos, visa esybe nusiteikusios prieš karą ir nekalbėjusios apie jį tik todėl, kad nepridarytų man keblumų mokykloje. Alisa nežinojo, ką veikti su karu; neapykanta jai buvo svetima, pripažindama kiekvieną dalyką ir kiekvieną žmogų, ji neįstengė susižavėti karu ir negalvojo apie jį.

Anuomet, lankydamasi pas mus Jozefo Galio gatvelėje, ji buvo ištekėjusi už pusbrolio, irgi kilusio iš Belgrado, kaip ir ji tapusio vieniečiu. Ponas Azrielis, mažas vyras ašarojančiomis akimis, garsėjo nesugebėjimais bet kokioje praktinio gyvenimo srityje. Apie verslą išmanė kaip tik tiek, kiek reikia, kad prarastum visus pinigus, įskaitant žmonos kraitį. Kai paskutinį kartą pamėgino atsistoti ant kojų, jie su trimis vaikais tebegyveno biurgeriškame bute. Jis įsimylėjo ponios Azriel tarnaitę, gražią, paprastą ir paslaugią merginą, o ši jautėsi pagerbta šeimininko dėmesio. Juodu sutarė, ji buvo artima jam savo dvasia, tačiau, skirtingai nei jis, dar ir patraukli, be to, pastovi; ta mergina jam suteikė tai, ko negalėjo duoti lengvabūdė ir paviršutiniška žmona, būtent atramą ir neabejotiną ištikimybę. Ilgą laiką prieš jam išsiskiriant su šeima tarnaitė buvo jo mylimoji. Alisa, maniusi, kad viskas leistina, jam nepriekaištavo, nė nemirktelėjusi ji būtų ir toliau pakentusi šeimyninį gyvenimą trise, girdėjau ją mamai sakant, kad ji leidžianti jam viską viską. Kad tik jis būtų laimingas, su ja toks nebuvęs, nes jų niekas nesieję. Literatūriniams pokalbiams jis netikęs, užėjus kalbai apie knygas jį ištikdavusi migrena. Jis sutiko su viskuo, kad tik nereikėtų matyti šių pokalbių dalyvių

ir prisijungti prie jų. Ji nustojo jam apie tai pasakojusi, labai užjautė dėl migrenos, nepyko dėl spartaus skurdėjimo. „Jis – ne verslininkas, – sakydavo Alisa mamai, – negi kiekvienas žmogus turi būti verslininkas?" Kai kalba nukrypdavo į tarnaitę, kurią mama beatodairiškai smerkė, Alisa visada atrasdavo supratingą žodį juodviem pateisinti: „Žinai, ji tokia meili jam, su ja jis nesigėdija viską praradęs. Man jis jaučiasi nusikaltęs." – „Juk ir yra nusikaltęs, – atšovė mama. – Kaip galima būti tokiam silpnam! Jis ne vyras, tiesiog niekas, jam nereikėjo vesti." – „Jis apskritai nenorėjo vesti. Tėvai apvesdino mus, kad pinigai liktų šeimoje. Aš buvau per jauna, jis buvo drovus. Toks drovus, kad negalėjo pažvelgti moteriai į veidą. Žinai, turėjau priversti jį žiūrėti man į akis, nors jau buvome senokai susituokę." – „O ką padarė su pinigais?" – „Apskritai nieko nedarė. Tik prarado. Argi pinigai taip svarbu? Kodėl jų negalima prarasti? Gal tau mielesni tavo pinigingi giminaičiai? Palyginti su juo, tai tikri išgamos!" – „Tu visada jį ginsi. Turbūt jis tau vis dar patinka." – „Man gaila jo, dabar jis pagaliau atrado laimę. Ji laiko jį didžiu ponu. Klūpo prieš jį. Juodu jau tiek laiko drauge, o ji tebebučiuoja jam ranką ir kreipiasi „maloningas pone". Kasdien sutvarko visą butą, tvarkyti jau apskritai nėra ką, o ji vis tiek pluša ir klausinėja manęs, ar dar ko nors nepageidaučiau. „Pailsėkite, Marija, – sakau, – gana." Jai niekada negana, kai tik jie ne kartu, ji pluša." – „Kokia begėdystė! Ir tu jos neišvarei! Iš mūsų būtų bemat išrūkusi, tą pačią akimirką." – „O jis? Negaliu su juo taip pasielgti. Ar turėčiau sugriauti jo laimę?" Šių pokalbių man apskritai nederėjo klausytis. Alisai atėjus pas mus su savo trimis vaikais, mes imdavome žaisti, mama sėsdavo su ja gerti arbatos, Alisa pradėdavo savo ataskaitą, mamai labai rūpėjo, kaip viskas klostysis toliau; matydamos mane žaidžiantį su kitais vaikais, nė viena

nepagalvodavo, kad viską girdžiu. Vėliau mamai santūriai užsiminus apie tai, kad Azrielių šeimai ne itin gerai klojasi, buvau pakankamai gudrus, kad neišsiduočiau viską iki menkiausių smulkmenų girdėjęs. Vis dėlto neturėjau supratimo apie tai, ką iš tikrųjų ponas Azrielis veikia su tarnaite. Viską supratau pažodžiui, maniau, kad jie mielai būna drauge, ir nieko neįtariau; vis dėlto, matyt, supratau, kad visos nugirstos smulkmenos skirtos ne mano ausims, tad nė kartelio neišsidaviau žinąs apie jas. Turbūt man buvo svarbu pažinti mamą ir kitomis aplinkybėmis, brangus buvo kiekvienas jos pokalbis, nenorėjau praleisti nieko, kas siejosi su ja.

Alisa neapgailestavo ir dėl tokioje neįprastoje atmosferoje gyvenančių vaikų. Vyresnysis sūnus Valteris buvo protiškai atsilikęs, paveldėjo ašarojančias tėvo akis, smailią nosį, visada vaikščiojo kiek persikreipęs kaip tėvas. Kalbėjo sakiniais, tiesa, trumpais, visada iš karto pasakydamas ne daugiau kaip vieną sakinį. Atsakymo nelaukdavo, tačiau suprato, kas jam sakoma, buvo užsispyręs ir kartu paklusnus. Atlikdavo, ką palieptas, pirma kiek padelsęs, todėl susidarydavo įspūdis, kad nesuprato, kas pasakyta. Paskui staiga padarydavo, taigi būdavo supratęs. Didelių keblumų dėl jo nekildavo, tačiau girdėjau kalbant, kad kartais jam užeiną įsiūčio priepuoliai; numatyti, kada jie prasidės, neįmanoma, po priepuolio jis greitai nurimstąs, tačiau rizikuoti palikti jo vieno negalima.

Jo brolis Hansas buvo protingas berniukas, mielai žaisdavau su juo „rašytojų kvartetą". Jaunėlė Nunė prisidėdavo prie mūsų, nors rašytojų citatos jai dar nieko nereiškė, o mudu su Hansu tiesiog panirdavome į žaidimą. Būdavo, švaistomės citatomis iš galvos, mokame jas atmintinai, pakanka vienam ištarti pirmą žodį, kitas žaibiškai priduria tęsinį. Nė vienas neužbaigia

citatos pats, varžovo garbės reikalas įsikišti ir pasakyti iki galo. „Pašventinta vieta..." – „...į kurią įžengė geras žmogus." „Dievas padeda..." – „...kiekvienam, kuris leidžiasi Dievo padedamas." „Kilnus..." – „...traukia kilnų." Tai buvo mūsų pagrindinis žaidimas, abu tarškėdavome greitai, nė vienas šių varžybų nelaimėdavome, todėl užgimė pagarba grindžiama draugystė; tik užbaigę rašytojų kvartetą galėjome imtis kitų kvartetų ir žaidimų. Hanso mamai žavintis literatūros žinovais jis būdavo šalia, todėl įprato kalbėti taip pat greitai kaip ji. Nusimanė, kaip reikia elgtis su broliu, vienintelis nujausdavo artėjantį įsiūčio priepuolį ir buvo toks paslaugus ir apdairus, kad kartais sugebėdavo laiku užkirsti kelią priepuoliui. „Jis protingesnis už mane", – sakydavo ponia Azriel jam girdint, ji nieko neslėpė nuo vaikų, tai buvo vienas iš jos tolerancijos principų; mama jai prikišdavo: „Negirk taip, išpaikinsi vaiką", ji atsakydavo: „Kodėl neturėčiau girti? Jam ir taip sunku su tokiu tėvu ir apskritai", turėdama omeny atsilikusį brolį. Ji nutylėdavo, ką mananti apie pastarąjį, atvirumas taip toli nesiekė, atodairos į Valterį ji sėmėsi iš pasididžiavimo Hansu.

Jis buvo labai siauro, pailgo veido ir – galbūt kaip kontrastas broliui – itin tiesios laikysenos. Ką nors aiškindamas rodydavo į daiktą pirštu, prieštaraudamas man irgi nukreipdavo pirštą į mane ir tuo kiek baugino, nes pirštui pakilus Hansas visada būdavo teisus. Jam, ne pagal metus protingam, sunkiai sekėsi bendrauti su kitais vaikais. Tačiau jis nebuvo įžūlus: tėvui pasakius kokią ypatingą kvailystę (nedažnai tai patirdavau, nes retai jį matydavau), Hansas nutildavo ir užsisklęsdavo, tarsi staiga būtų išnykęs. Žinojau, kad gėdijasi tėvo, nors niekada apie jį nekalbėjo, galbūt kaip tik todėl ir žinojau. Mažoji sesutė Nunė buvo kitokia, tėvą ji dievino ir kartojo kiekvieną jo sakinį. „Taip, niekšybė, sako tėtis, – staiga išrėžia ji dėl ko nors supykusi

mums žaidžiant, – bet *šitokia* niekšybė!" Tai buvo *jos* citatos, ji susidėjo iš tokių citatų ir jautė pareigą pateikti jas, ypač mums žaidžiant „rašytojų kvartetą". Tik šių citatų mudu su Hansu niekada nepertraukdavome, nors mokėjome jas atmintinai kaip ir rašytojų citatas. Leisdavome Nunei pasakyti iki galo, – tokie ištisiniai pono Azrielio verdiktai pašaliniam klausytojui tikriausiai būtų keistai išsiskyrę tarp sukapotų rašytojų citatų. Su savo mama Nunė buvo santūri, apskritai pasižymėjo santūrumu, mums sunkiai pavykdavo jį įveikti, jautei, kad ji įpratusi daug kam nepritarti, – kritiškas, tačiau santūrus vaikas, gyvenantis tik beprotiška meile tėvui.

Man būdavo dviguba šventė, kai ponia Azriel atsivesdavo vaikus pažaisti. Džiaugiausi Hansu, man patiko jo, kaip geriau išmanančiojo, elgsena, nes turėjau būti labai dėmesingas, iš pažiūros visiškai pasinerti į žaidimą, kad išvengčiau papeikimo, kaskart sutelkto į ištiesto piršto galiuką. Kartais man pavykdavo užspeisti jį į kampą, pvz., geografijos klausimais, tačiau jis atkakliai kaudavosi iki galo, niekada nepasiduodavo, – mudviejų ginčas dėl didžiausios pasaulio salos taip ir liko neišspręstas, Grenlandija, pasak jo, buvo *hors concours**, argi įmanoma sužinoti, kokio dydžio ta Grenlandija po šitokiu ledo sluoksniu, – užuot nukreipęs pirštą į mane, jis bakstelėjo į žemėlapį ir pergalingai paskelbė: „Kur Grenlandijos ribos?" Mano padėtis buvo daug sunkesnė nei jo, nes turėjau nuolat atrasti dingstį nulėkti į valgomąjį, kur mama ir ponia Azriel gėrė arbatą. Ten naršydavau knygų spintoje ieškodamas ko nors, ko reikėjo ginčytinais atvejais, ieškodavau ilgai, kad nugirsčiau kuo daugiau abiejų draugių šnekų. Mama žinojo, kokios intensyvios varžybos vyksta tarp

* Už konkurso ribų. (Pranc.)

mudviejų, prie knygų spintos lėkdavau taip ryžtingai, pavartydavau tai vieną, tai kitą knygą, garsiai išreikšdavau apmaudą ko nors nerasdamas, pratisai švilptelėdavau radęs, ko norėjau, už tai ji mane ne kartą subarė, – iš kur jai ateis į galvą, kad galiu skirti dėmesio kam nors kitam, įdėmiai klausytis jų pokalbio!

Pamažu sužinojau visą santuokos istoriją, visus jos etapus, įskaitant paskutinį. „Jis ketina išeiti, – pasakė ponia Azriel, – nori gyventi su ja." – „Jis visą laiką gyveno su ja, – atsakė mama, – dabar dar paliks jus likimo valiai." – „Jis sako, kad tai negali ilgai tęstis – dėl vaikų. Jis teisus. Valteris jau kažką pastebėjo, nugirdo. Kiti du dar nieko nenutuokia." – „Tau tik taip atrodo, vaikai pastebi viską, – atsakė mama, man nemačiom klausantis. – Kaip jis ruošiasi gyventi toliau?" – „Atidaro su ja dviračių parduotuvę. Jam visada patiko dviračiai. Vaikystėje svajojo gyventi dviračių parduotuvėje. Žinai, ji taip puikiai jį supranta. Įkalbinėja įgyvendinti vaikystės svajonę. Turės viską daryti pati. Visas darbas užgrius jai. Aš taip negalėčiau. Tai tikroji meilė." – „Tu dar žaviesi ta asmenybe." Dingau iš valgomojo; kai vėl grįžau pas Hansą ir Nunę, ši kaip tik citavo: „Pikti žmonės nemoka dainų, sako mano tėtis." Apstulbintas to, ką išgirdau, negalėjau ištarti nė žodžio; šįsyk suvokiau, kokia svarbi ši istorija tiedviem, su kuriais tyliu. Neatverčiau knygos, kurią atsinešiau norėdamas įveikti Hansą, leidau jam likti teisiam.

Pieva prie Noivaldego

Fanei išėjus netrukus atsirado Paula, jos priešybė, – aukšta, liekna, patraukli būtybė, kaip vienietė labai taktiška ir vis dėlto linksma. Mieliausiai ji būtų visą laiką juokusis, tačiau manė, kad

juoktis tarnyboje ne itin dera, todėl iš juoko liko tik šypsena. Ji šypsojosi ką nors sakydama, šypsojosi tylėdama, turbūt šypsojosi miegodama ir sapnuodama.

Jai nebuvo jokio skirtumo, ar kalbėtų su mama, ar su mumis, vaikais, ar aiškintų ką nors klausiama atvykėlio gatvėje, ar sveikintųsi su pažįstama, – net visada čia buvusiai murzinai mergaitei atėjo laimingas metas, Paula drąsiai stabtelėdavo priešais ją, ištardavo draugišką žodį, kartais ištraukdavo saldainį taip apstulbindama mažylę, kad ši nedrįsdavo imti. Tada meiliai įkalbinėdama švelniai įkišdavo saldainį jai į burną.

Vurstelprateris jai nelabai patiko, jos manymu, viskas ten buvo pernelyg stačiokiška, tiesa, ji to niekad nesakė, tačiau pajusdavau jos nuostatą, kai ten atsidurdavome: vos išgirs ką bjauraus, tuoj nepatenkinta papurtys galvą ir atsargiai žvilgtelės į mane, ar supratau. Apsimesdavau apskritai nieko nepastebėjęs, ir netrukus ji vėl šypsodavosi. Taip pripratau prie tos šypsenos, kad būčiau padaręs viską, kad tik Paula vėl nusišypsotų.

Mūsų name aukštu žemiau, tiesiai po mumis, gyveno kompozitorius Karlas Goldmarkas, nedidukas malonus vyras gražiai perskirtais baltais plaukais abipus tamsaus veido. Jis eidavo pasivaikščioti įsikibęs dukrai į parankę, – netoli, nes buvo jau labai senas, tačiau kasdien tuo pačiu laiku. Susiejau jį su Arabija, nes jį išgarsino opera „Sabos karalienė“. Maniau, kad pats kilęs iš Arabijos, visoje apylinkėje jis buvo neįprasčiausias ir todėl patraukliausias žmogus. Niekada nesutikau jo ant laiptų ar išeinančio iš namų, matydavau tik grįžtantį iš Princo alėjos, ten įsikibęs dukros parankės jis kasdien kiek pavaikštinėdavo pirmyn ir atgal. Pagarbiai pasisveikindavau, jis kiek palenkdavo galvą, bemaž nepastebimai atsakydamas į pasveikinimą. Neprisimenu, kaip atrodė jo dukra, jos veidas neišliko mano atminty. Vieną dieną jis

nepasirodė, kažkas pasakė, kad serga, vakarop mūsų vaikų kambaryje iš apačios pasigirdo garsus, niekaip netylantis verksmas. Paula, nebūdama tikra, ar girdžiu, pažvelgė į mane dvejodama ir pasakė: „Ponas Goldmarkas mirė. Buvo labai nusilpęs, jau nepajėgė eiti pasivaikščioti." Verksmas pasiekdavo mus šuorais ir persidavė man, klausiausi jo linguodamas tuo pačiu ritmu, tačiau pats neverkiau, verksmas tarsi sklido iš grindų. Paula sunerimo: „Dabar dukra nebegalės eiti su juo pasivaikščioti. Ji be galo nusiminusi, vargšelė." Paula ir dabar šypsojosi, tikriausiai norėdama nuraminti mane, nes pastebėjau, kad ji labai sukrėsta, jos tėvas buvo fronte Galicijoje, iš jo jau seniai negavo jokių žinių.

Laidotuvių dieną Jozefo Galio gatvelė pajuodo nuo karietų ir žmonių. Žiūrėjome iš viršaus pro langą, atrodė, kad apačioje neliko nė pėdos laisvos vietos, tačiau atvykdavo vis naujų karietų ir žmonių, vietos kažkaip atsirasdavo. „Iš kur jie visi atvyksta?" – „Taip būna mirus įžymiam žmogui, – pasakė Paula. – Jie nori palydėti jį į paskutinę kelionę. Labai mylėjo jo muziką." Nebuvau girdėjęs tos muzikos ir jaučiausi esąs pašalinis. Suvokiau spūstį apačioje taip, tarsi ji būtų skirta vien pažiūrėti, – galbūt dar ir todėl, kad iš trečio aukšto žmonės atrodė mažučiai, labai susispaudę, vis dėlto kai kuriems pavykdavo nukelti vienam prieš kitą juodas skrybėles; mums atrodė, kad taip elgtis nedera, tačiau Paula raminamai paaiškino: „Jie nudžiunga tarp daugybės žmonių pamatę ką nors pažįstamą ir pasijunta drąsiau." Dukros verksmas mane jaudino, tebegirdėjau jį ir praėjus daugybei dienų po laidotuvių, visada vakarop; ilgainiui jis pasigirsdavo vis rečiau, kai galiausiai išvis nutilo, man trūko jo taip, tarsi būčiau netekęs nepamainomo dalyko.

Netrukus iš vieno namo netoliese, iš trečio aukšto, į tą pačią Jozefo Galio gatvelę iššoko vyras. Atvyko gelbėjimo komanda,

jis buvo negyvas, išvežus jį ant grindinio liko didžiulė ilgai neišnykusi kraujo dėmė. Kai eidavome pro šalį, Paula paimdavo mane už rankos taip, kad atsidurtų tarp manęs ir dėmės. Pasiteiravau jos, kodėl tas vyras taip pasielgė, tačiau ji negalėjo paaiškinti. Panorau sužinoti, kada bus laidotuvės. Jų nebūsią. Jis gyvenęs vienas ir neturėjęs giminaičių. Galbūt kaip tik todėl ir nebenorėjęs gyventi.

Paula matė, kaip man rūpi ši savižudybė, ir norėdama nukreipti mano mintis paprašė mamos kitą sekmadienį leisti mane pasiimti į Noivaldegą. Išvykome tramvajumi su jos pažįstamu, tyliu jaunu vyru, šis žvelgė į ją susižavėjęs bemaž neištardamas žodžio. Buvo taip ramu, tarsi jo apskritai nebūtų, tik Paula kreipėsi į mus abu, kad ir ką sakytų, viskas buvo adresuojama mums abiem. Ji laukdavo mudviejų atsakymo, aš atsakydavau, vaikinas linktelėdavo pritardamas. Paskui ėjome mišku prie gružulių užeigos, jis ištarė nesuprantamą sakinį: „Kitą savaitę, panele Paula, liko tik penkios dienos." Atėjome į saulės nutviekstą pievą, pilną žmonių, ji buvo milžiniška, atrodė, čia turėtų tilpti viso pasaulio žmonės, tačiau reikėjo ilgokai pavaikštinėti, kol atradome vietos. Pievoje buvo sugulusios šeimos – moterys su vaikais, vienur kitur pasitaikydavo jauna pora, tačiau dažniausiai – ištisos kompanijos žmonių, žaidžiančių juos visus išjudinančius žaidimus. Kai kurie raivėsi saulėje, jie irgi atrodė laimingi, daugelis juokėsi, Paula čia jautėsi kaip namie, čia buvo jos vieta. Labai ją gerbiantis draugas dabar dažniau praverdavo burną, vieną komplimentą lydėjo kitas, vaikinas buvo grįžęs atostogų, tačiau uniformos nevilkėjo, gal nenorėjo jai priminti karo, – pasakė, kad nebūdamas šalia jos dar daugiau apie ją galvojąs. Vyrų pievoje buvo kur kas mažiau nei moterų, uniformuoto nemačiau nė vieno, būčiau apskritai

pamiršęs, kad vyksta karas, jei pagaliau nebūčiau supratęs, kad kitą savaitę Paulos gerbėjas turi grįžti į frontą.

Ši pieva prie Noivaldego ir mes tarp daugybės žmonių saulėkaitoje – paskutinis mano prisiminimas apie Paulą. Nematau jos, važiuojančios atgal namo. Įsivaizduoju, tarsi ji būtų likusi toje pievoje, kad sulaikytų savo draugą. Nežinau, kodėl ji iš mūsų išėjo, nežinau, kodėl staiga dingo. O, kad nebūtų pranykusi jos šypsena, o kad galiausiai ji būtų sulaukusi grįžtančio gerbėjo, – mat kai aną dieną išvykome tramvajumi, jos tėvo jau nebebuvo tarp gyvųjų.

Mamos liga
Ponas docentas

Anuomet duona pagelto nuo kukurūzų ir kitų, prastesnių, priemaišų. Prie maisto prekių parduotuvių reikėjo atstovėti eilę, stovėjome ir mes, vaikai, taip sukaupdavome šiek tiek daugiau maisto. Gyvenimas mamai atrodė vis sunkesnis. Žiemai baigiantis įvyko katastrofa. Nežinau, kuo ji tada susirgo, tačiau išgulėjo sanatorijoje daugybę savaičių ir sveiko labai lėtai. Iš pradžių net negalėjau jos lankyti, bet ilgainiui jai pagerėjo ir aš nuvykau su gėlėmis į sanatoriją Elžbietos promenadoje. Ten pirmą kartą pamačiau jos gydytoją, įstaigos direktorių, Vienos universiteto docentą, vyrą juoda tankia barzda, parašiusį medicinos knygų. Pusiau prisimerkęs jis nužvelgė mane saldžiai meiliu žvilgsniu ir pasakė: „Didysis Šekspyro žinovas! Ir kristalų kolekcininkas! Daug apie tave girdėjau. Mama nuolat apie tave kalba. Pagal savo amžių esi toli pažengęs.“

Mama kalbėjo su juo apie mane! Jis žino viską apie tai, ką mudu su mama esame kartu skaitę! Jis mane *giria*! Mama niekada negirdavo. Nepasitikėjau jo barzda ir vengiau jo. Baiminausi, kad gali *paliesti* mane barzda ir aš bemat pasidarysiu vergas, turėsiu jam tarnauti. Gydytojas kalbėjo šiek tiek per nosį, balso tonas priminė žuvų taukus. Buvo betiesiąs ranką link manęs, galbūt girdamas norėjo uždėti ją man ant galvos. Išsisukau žaibiškai pasilenkdamas, regis, jis kiek sutriko. „Jūsų berniukas išdidus, maloningoji ponia, tik jums valia jį liesti!" Niekada nepamiršau pastarojo žodžio, nulėmusio mano neapykantą jam, tokią neapykantą, kokios dar niekada nebuvau jautęs. Jis nieko man nedarė, tik pataikavo ir mėgino palenkti savo pusėn. Nuo šiol šitaip elgdamasis buvo išradingai atkaklus, sumanydavo dovanų, kuriomis tikėjosi mane priblokšti, – argi galėjo pamanyti, kad nė vienuolikos metų neturinčio vaiko valia ne tik prilygsta jo valiai, bet ir yra stipresnė.

Jis labai rūpinosi mama, sakėsi pajutęs jai didžiausią simpatiją per visą gyvenimą, – žinoma, tai sužinojau vėliau. Dėl jos ketino skirtis su žmona. Pasiimti tris mamos vaikus ir padėti juos išauklėti. Visi trys galėsią studijuoti Vienos universitete, vyriausiasis būtinai turįs tapti gydytoju, panorėjęs ilgainiui galėsiąs perimti iš jo sanatoriją. Mama nustojo su manimi atvirauti, baiminosi prasitarti apie tai suprasdama, kad tokia žinia mane *sunaikintų*. Jutau, kad ji užsibuvo sanatorijoje, jis nenori jos išleisti. „Tu juk visai sveika, – sakydavau kaskart ją aplankęs. – Grįžk namo, aš tave slaugysiu." Ji nusišypsodavo, nes kalbėdavau tarsi suaugęs vyras ir kartu gydytojas, žinantis viską, ką reikia daryti. Mieliausiai būčiau ant rankų išsinešęs ją iš sanatorijos. „Naktį ateisiu tavęs pagrobti", – pasakiau. „Durys apačioje užrakintos, negalėsi įeiti. Reikia palūkėti, kol gydytojas mane išleis. Jau netrukus."

Jai grįžus namo daug kas pasikeitė. Ponas docentas neišnyko iš mūsų gyvenimo, jis ateidavo jos aplankyti, išgerti arbatos. Kaskart atnešdavo man dovaną, ją išmesdavau vos jam išėjus. Nė vienos dovanos nepasilaikiau ilgiau, nei truko vizitas, nors tarp jų pasitaikė knygų, kurias būčiau mielai perskaitęs, ir nuostabių kristalų, kurių trūko mano rinkiniui. Jis puikiai žinojo, ką dovanoti, vos užsimindavau mamai apie kokią mane viliojančią knygą, ji tuoj pat atsirasdavo, iš jo rankų nuguldavo ant vaikų kambario stalo, o aš pasijusdavau taip, tarsi knygą būtų užpuolusi miltligė, – ne tik šveisdavau ją šalin pirma suradęs tinkamą vietą, tai anaiptol nebūdavo lengva, bet ir vėliau niekada neskaičiau knygos tokiu pavadinimu.

Anuomet pajutau pavydą, kankinusį mane visą gyvenimą, – jėga, kuria jis užplūdo, suformavo mane visam laikui. Pavydas tapo tikrąja aistra, kuriai nė motais jokie įsitikinimai ir supratimas.

„Šiandien ponas docentas ateis arbatos“, – sakydavo mama per pietus, jis vadino „arbata“ tai, kas mums buvo tiesiog „pavakariai“. Jis įtikino mamą, kad jos arbata geriausia visoje Vienoje, – apie arbatą ji nusimanė dar nuo Anglijos laikų, ir nors visos atsargos per karą ištirpo, arbatos tarsi per stebuklą dar turėjo pakankamai. Paklausiau, ką darytų arbatai pasibaigus, ji atsakė, kad užteks dar ilgai. „Kiek laiko? Kiek laiko?“ – „Užteks metus ar dvejus.“ Mano nuotaikas ji žinojo, tačiau kontrolės nepakentė, tad galbūt tyčia, kad atpratintų mane klausinėti, persistengė – šiurkščiai atsisakė *parodyti* atsargas.

Atėjęs ponas docentas, būdavo, primygtinai pageidauja pasisveikinti su manimi, vos pabučiavęs mamai ranką įeina į vaikų kambarį, kur jo laukiu. Pasisveikina visada pataikūniškai ir išpakuoja dovaną. Įdėmiai pažvelgęs iš karto pradedu dovanos

nekęsti ir klastingai dėkoju: „Ačiū." Daugiau nekalbame, jo laukia arbata, ją mama patiekia gretimo kambario balkone, be to, jis nenori trukdyti man krapštytis su dovana. Yra įsitikinęs, kad atnešė tai, ko reikia; kiekvienas jo juodos barzdos plaukelis žvilgėte žvilga. Dar paklausia: „Ko norėtum kitą kartą?" Tyliu, todėl pats atsako: „Sugalvosiu, turiu savų metodų." Žinau, kad taip sakydamas mano paklausiąs mamos; apimtas didžiulio sielvarto dėl to, kad ji jam pasakys, vis dėlto turiu galvoti apie svarbesnį dalyką, nes atėjo laikas veikti. Vos durys užsiveria jam už nugaros, kuo skubiau vėl supakuoju dovaną ir pakišu po stalu, kad nematyčiau. Paskui stveriu kėdę, pristumiu prie lango, atsiklaupiu ant pintos sėdynės ir kiek įmanydamas persisveriu per langą.

Visai netoli, į kairę nuo savęs, pamatau poną docentą, įsitaisantį balkone ir žeriantį įvairiausias pagyras. Jis atsuka man nugarą, kitoje, tolimesnėje, išlinkusio balkono pusėje atsisėda mama. *Žinau* tai, negaliu matyti nei jos, nei arbatos stalelio tarp jųdviejų. Iš jo judesių turiu atspėti, kas vyksta balkone. Jis mėgsta įtaigiai palinkti į priekį, dėl balkono linkio kiek pasisukdamas į kairę, tada pamatau labiausiai nekenčiamą daiktą pasaulyje, jo barzdą, taip pat matau, kaip jis pakelia kairę ranką aukštyn ir elegantiškai išskečia pirštus įtikinėdamas. Žinau, kada gurkšteli arbatos, ir bjaurėdamasis galvoju, kaip dabar ją giria, – jis girdavo viską, kas siejosi su mama. Baiminausi, kad jai, šiaip sunkiai paperkamai, susuks galvą pagyromis kaip tik dabar, kai ji nusilpusi po ligos. Juodviem pritaikiau daugybę dalykų, apie kuriuos buvau skaitęs ir kurie apskritai nederėjo mano gyvenimui, tarsi suaugėlis atradau žodžius viskam, ko baiminausi.

Nežinojau, kas atsitinka tarp vyro ir moters, tačiau sergėjau, kad neatsitiktų nieko. Jam pernelyg palinkus įsivaizduodavau,

kad nori mamą pabučiuoti, nors tai buvo visiškai neįmanoma jau vien dėl juos skiriančio arbatos stalelio. Jo žodžių ir sakinių apskritai negirdėdavau, nugirsdavau vien šūksnį, tiesa, gana retai: „Betgi garbiausioji!" Šiame šūksnyje girdėjosi nuostaba ir protestas, tarsi ji būtų jam neteisinga, todėl nudžiugdavau. Prasčiausiai jausdavausi tada, kai jis ilgam nutildavo, žinojau, kad dabar ji ką nors jam pasakoja, ir įtariau, kad juodu kalba apie mane. Tada trokšdavau, kad balkonas nukristų, o jis ištikštų ir liktų gulėti apačioje ant grindinio. Man neateidavo į galvą, kad su juo nukristų ir mama, – galbūt todėl, kad jos nemačiau. Nukristi turėjo tik tai, ką mačiau, – jis, tik jis. Įsivaizduodavau jį, gulintį apačioje, ir policiją, ateinančią manęs apklausti. „Nustūmiau jį, – būčiau pasakęs, – jis pabučiavo mamai ranką."

Ponas docentas pabūdavo apie valandą, atrodė, kad tai trunka kur kas ilgiau, visą tą laiką atkakliai klūpodavau ant kėdės, nė akimirkos neišleisdamas jo iš akių. Jam pakilus, būdavo, nušoku nuo kėdės, vėl pastatau ją prie stalo, ištraukiu dovaną iš pastalės, padedu ten pat, kur gulėjo anksčiau jo išpakuota, ir atidarau duris į prieškambarį. Jis jau stovi ten, pabučiuoja mamai ranką, pasiima pirštines, lazdą ir skrybėlę, atsisveikindamas pamojuoja man kiek mąsliau ir ne taip uoliai kaip ateidamas. Šiaip ar taip, per tą valandą jis jau buvo nukritęs su visu balkonu, tad gali džiaugtis, kad apskritai eina savomis kojomis. Jis išeina, aš skuodžiu prie lango ir stebiu jį tolstantį trumpa Jozefo Galio gatvele iki kampo, pasukantį Šiutelio link ir išnykstantį iš akių.

Mamai vis dar reikėjo poilsio, tad mūsų skaitymo vakarai pasidarė retesni. Ji jau niekada man nieko nesuvaidino, garsiai skaitydavau tik aš. Stengiausi sugalvoti jai įdomių klausimų. Sulaukus ilgėlesnio atsakymo, kai ji paaiškindavo ką nors kaip anksčiau, viltis atgimdavo, vėl buvau laimingas. Tačiau ji dažnai

susimąstydavo, kartais nutildavo, tarsi manęs apskritai nebūtų. „Neklausai manęs", – sakydavau, ji krūptelėdavo, pasijusdavo įkliuvusi. Žinojau, kad galvoja apie kitus skaitinius, kurių su manimi neaptarinėja.

Dabar ji skaitė pono docento dovanotas knygas ir griežtai įkalė į galvą, kad jos – ne man. Anksčiau knygų spintos duryse valgomajame visada kyšojo raktas, tad galėjau raustis joje kiek širdis geidžia, dabar ji raktą ištraukė. Viena docento dovana jai ypač rūpėjo, tai buvo Bodlero *Piktybės gėlės* prancūzų kalba. Pirmą kartą pamačiau ją skaitant eilėraščius. Anksčiau jai į galvą nebūtų atėję, ji niekino eilėraščius. Jos aistra visada buvo dramos, ir mane ji užkrėtė šia aistra. Dabar neėmė į rankas *Don Karlo* nei *Valenšteino*, susiraukdavo man paminėjus šias dramas. Šekspyras tebebuvo svarbus, net labai svarbus, tačiau, užuot jį skaičiusi, ji ieškodavo tam tikrų vietų, ne iš karto radusi nepatenkinta purtydavo galvą arba staiga, būdavo, jos nosies sparneliai suvirpės, ji išsišieps iki ausų, tačiau į mano klausimą, ko juokiasi, neatsakys. Romanus ji skaitė ir anksčiau, tačiau tų, kuriais susidomėjo dabar, niekada nebuvau matęs. Pastebėjau keletą Šniclerio tomų, – kai mama kartą neapdairiai prasitarė, kad jis gyvenąs Vienoje, iš tikrųjų esąs gydytojas, negana to, ponas docentas jį pažįstąs, jo žmona, kaip ir mes, esanti sefardė, mane apėmė beribė neviltis.

„Kuo norėtum, kad būčiau, kai užaugsiu?" – kartą paklausiau jos labai baimingai, tarsi nujausdamas, koks baisus atsakymas pasigirs. „Geriausia būti ir gydytoju, ir rašytoju", – pasakė ji. „Tik dėl Šniclerio taip sakai!" – „Gydytojas daro gera, iš tikrųjų padeda žmonėms." – „Kaip daktaras Vainštokas, ar ne?" Tai buvo klastinga pastaba, žinojau, kad mama negali pakęsti mūsų namų gydytojo, visada mėginančio ją apkabinti. „Ne, tikrai ne kaip

daktaras Vainštokas. Manai, jis – rašytojas? Tegalvoja apie savo malonumus. Geras gydytojas šį tą nusimano apie žmones. Tik toks gali būti ir rašytojas, tik toks nerašys kvailysčių." – „Toks, kaip ponas docentas?" – paklausiau suvokdamas visą padėties grėsmę. Jis nebuvo rašytojas, ir šis smūgis buvo skirtas jam. „Ne toks, kaip ponas docentas, – atsakė ji, – toks, kaip Šnicleris." – „Kodėl man negalima jo skaityti?" Ji nutylėjo, tačiau tai, ką išgirdau, mane dar labiau sujaudino. „Tavo tėvas norėjo, kad taptum gydytoju." – „Ar jis tau taip sakė?" – „Taip, dažnai man kartodavo. Tai jį labiausiai būtų pradžiuginę." Ji niekada nebuvo apie tai užsiminusi, nė kartelio po jo mirties. Gerai prisiminiau žodžius, kuriuos tėvas ištarė per aną mudviejų pasivaikščiojimą palei Mersį. „Tu tapsi, kuo norėsi. Neprivalai tapti prekybininku kaip aš ir dėdės. Studijuosi ir tapsi tuo, kuo labiausiai norėsi." Tačiau tai buvo mano paslaptis, jos niekada neišdaviau nė vienam žmogui, net jai. Supratau – ji prakalbo šitaip tik todėl, kad jai patiko Šnicleris, kad ponas docentas sugebėjo įsiteikti, – ir įniršau. Pašokau nuo krėslo, piktas atsistojau priešais ją ir sušukau: „Nenoriu būti gydytojas! Nenoriu būti rašytojas! Būsiu gamtos tyrėjas! Išvažiuosiu toli, ir niekas manęs nesuras!" – „Livingstonas irgi buvo gydytojas, – pasakė ji pašaipiai, – o Stenlis jį surado!" – „Tu manęs nesurasi! Tu nesurasi!" Tai buvo mudviejų karas, ir padėtis kas savaitę blogėjo.

Barzda prie Bodeno ežero

Anuomet gyvenome vienudu, be mažųjų brolių. Mamai susirgus senelis juodu nuvežė į Šveicariją. Ten juos sutiko giminaičiai ir įkurdino berniukų pensionate Lozanoje. Jiems nesant namie

įvyko įvairių pokyčių. Vaikų kambarys, anksčiau buvęs mūsų visų, dabar priklausė man vienam. Čia galėjau netrukdomas daryti, ką prasimanęs, niekas negalėjo kėsintis į mano erdvę kovojant su ponu docentu. Jis įsiteikinėjo tik man, tik man nešė dovanas. Stebint nuo kėdės pro langą jo vizitą nereikėjo rūpintis tuo, kas vyksta man už nugaros.

Buvau laisvas išsakyti savo nerimą, galėjau bet kada pasikalbėti su mama, nereikėjo paisyti mažylių, nuo kurių tokius konfliktus tikrai derėtų slėpti. Todėl viskas vyko atviriau ir baisiau. Balkonas, vieta, kurioje anksčiau galėjome ištisas dienas rimtai kalbėtis, visiškai pasikeitė: dabar jo nemėgau. Nuo to laiko, kai neapykanta arbatą geriančiam docentui susijo su šia vieta, laukiau, kad balkonas nukristų. Niekam nematant nuslinkdavau į jį ir tikrindavau akmens tvirtumą, žinoma, tik ten, kur sėdėdavo jis. Tikėjausi įtrūkimų, karčiai nusivildavau, nepatyręs nė menkiausio krustelėjimo. Viskas būdavo tvirta kaip visada, ir šokinėdamas balkono nė per plauką neišjudindavau.

Tai, kad nebuvo brolių, stiprino mano padėtį. Visą laiką gyventi atskirai nuo jų buvo neįmanoma, todėl dažnėjo kalbos apie persikėlimą į Šveicariją. Dariau viską, kad paspartinčiau šią kelionę, kiek įmanydamas sunkinau mamos gyvenimą Vienoje. Tos kovos ryžtas ir žiaurumas kankina mane net prisiminimuose. Nebuvau visiškai tikras, kad laimėsiu. Į mamos gyvenimą įsiveržusios svetimos knygos kėlė daug didesnę baimę nei pati pono docento asmenybė. Jį pažinojau ir niekinau, nes bjaurėjausi jo įtaikia, saldžia kalba, tačiau už jo nugaros stovėjo rašytojas, kurio nė eilutės negalėjau perskaityti, kurio apskritai nepažinojau, – niekada joks rašytojas manęs nebaugino taip, kaip anuomet Šnicleris.

Gauti leidimą išvykti iš Austrijos anuomet buvo nelengva. Galbūt mama kiek perdėdama vaizdavosi sunkumus, kuriuos

reikės įveikti. Ji dar nebuvo visiškai sveika, reikėjo papildomo gydymo kurso. Reichenhalis, kuriame prieš ketverius metus greitai pasveiko, jai paliko gerus prisiminimus. Tad ji nusprendė iš Vienos važiuoti su manimi į Reichenhalį ir praleisti ten keletą savaičių. Tikėjosi Miunchene lengviau gausianti Šveicarijos vizą. Ponas docentas pasiruošęs atvykti į Miuncheną ir padėti sutvarkyti formalumus. Jo akademiniai ryšiai ir barzda tikrai padarysią įspūdį valdžios organams. Vos suvokęs, koks rimtas šis planas, užsidegiau ir staiga pradėjau visokeriopai palaikyti mamą. Anksčiau patyrusi nepalenkiamą, nuolat ją varžantį priešiškumą, ji dabar pajuto didžiulį palengvėjimą. Kūrėme planus, kaip praleisime tas kelias savaites Reichenhalyje. Slapta vyliausi, kad grįšime ir prie mūsų dramų. Dėl jos išsiblaškymo ir, žinoma, silpnumo mudviejų skaitymo vakarai pamažu retėjo ir galiausiai apskritai nutrūko. Stebuklo tikėjausi iš Koriolano, jei tik pavyktų jį vėl prikelti. Vis dėlto buvau pernelyg išdidus, kad prisipažinčiau, kiek vilčių dedu į mūsų vakarus. Šiaip ar taip, sutarėme, kad Reichenhalyje kartu iškylausime ir daug vaikštinėsime.

Neprisimenu paskutinių dienų Vienoje. Jau nebežinau, kaip palikome įprastą butą ir lemtingąjį balkoną. Neišliko nė menkiausio prisiminimo apie kelionę. Vėl matau mus jau Reichenhalyje. Kasdien pasivaikščiodami nueiname į netolimą Noną. Ten prie bažnyčios – mažutės kapinaitės, labai tykios, jos sužavėjo mamą jau anuomet, prieš ketverius metus. Vaikštinėjame tarp antkapių, skaitinėjame mirusiųjų vardus, juos visus netrukus įsimename, tačiau vis tiek skaitinėjame iš naujo. Čia norėtų būti palaidota, sako ji. Jai trisdešimt vieneri, tačiau toks mirties troškimas manęs nestebina. Vos esame vienudu, visa, ką ji galvoja, sako ar daro, suvokiu kaip natūraliausią dalyką. Iš frazių, kurias ji ištardavo tokiomis valandėlėmis, atsiradau aš.

Iškylaujame ir po tolimesnes apylinkes, vykstame į Berchtesgadeną ir prie Kėnigzės. Tačiau tai tradiciškai siūlomos išvykos, ten nepatiriame nieko, kas būtų taip intymu ir asmeniška, mamos vieta – Nonas, padaręs man tokį stiprų įspūdį galbūt todėl, kad ten ji išsakė labiausiai atsiskyrėlišką iš savo fantazijų ir nuotaikų, tarsi staiga atsižadėtų nepaprastų su trimis sūnumis siejamų lūkesčių ir penkiasdešimt metų pirma laiko pasitrauktų ir taptų išimtininke. Manau, tikrasis jos gydymo kursas ir buvo šie nuolatiniai trumpi pasivaikščiojimai į Noną. Kai stovėdama mažutėse kapinaitėse ji, būdavo, kartoja savo norą, pajuntu, kad jai geriau. Staiga atrodo visiškai sveika, atgauna veido spalvą, giliai kvėpuoja, nosies sparneliai virpa, – pagaliau ji prabyla taip, kaip kalbama Pilies teatre, nors vaidmuo ir neįprastas.

Tad visai nesielvartauju dėl to, kad neatnaujiname skaitymo vakarų. Užuot skaitę, tuo pačiu laiku, vakarop, atliekame tiksliai apribotas vaikštynes į Noną, visą kelią pirmyn ir atgal mama kalba su manimi taip rimtai ir išsamiai kaip iki ligos. Jaučiu, kad išsako viską, nieko nenutyli, rodos, jai nė į galvą neateina, kad man vienuolika metų. Juntu kažkokią beatodairišką plėtrą visomis kryptimis, – aš esu vienintelis jos liudininkas, vienintelis panyru į ją.

Artėjant kelionei į Miuncheną prasidėjo rūpesčiai. Vis dėlto neklausinėjau jos, kiek laiko ten praleisime. Kad nesibaiminčiau, ji pati pasakė, jog tai truksią visai neilgai. Ponas docentas tam ir atvykstąs. Jo padedami gal net per savaitę viską sutvarkysime. Be jo galbūt apskritai negautume leidimo išvykti. Tikėjau ja, nes tebebuvome vienudu.

Vos atvykus į Miuncheną mane vėl užgriuvo nelaimė. Ponas docentas atvyko *anksčiau* ir laukė mūsų geležinkelio stotyje. Mudu žvelgėme pro kupė langą, galvodami apie tą patį, tačiau

aš pirmas pastebėjau perone juodą barzdą. Kiek iškilmingai jis pasisveikino ir pasakė tuoj pat nugabensiąs mus į viešbutį „Vokiečių imperatorius", kur, kaip mama pageidavusi, užsakytas kambarys mudviem. Jis jau davęs žinią keliems geriems draugams, šie jaučiasi tiesiog pagerbti galėdami suteikti mums rekomendacijas ir apskritai kiek įmanoma padėti. Viešbutyje paaiškėjo, kad ponas docentas irgi čia apsistojęs. Taip būsią paprasčiau, mes neprarasią laiko, tai svarbu – juk reikėsią tiek daug kartu lakstyti. Po šešių dienų jis, deja, turįs grįžti į Vieną, sanatorija neleidžianti jam ilgiau užtrukti. Bemat jį perkandau: šešias dienas jis paminėjo tik tam, kad susilpnintų gyvenimo tame pačiame viešbutyje įspūdį, – ši žinia buvo baisus smūgis, tačiau anaiptol manęs nepalaužė.

Nežinojau, kur jo kambarys, pamaniau, kad tame pačiame aukšte, ir ėmiau būgštauti, kad nebūtų pernelyg arti mūsiškio. Nutariau išsiaiškinti, patykojau jį, kai pareikalavo savo rakto. Kambario numerio jis nepasakė, durininkas, tarsi numanydamas mano ketinimus, diskretiškai įteikė raktą, aš dingau ponui docentui nespėjus manęs pastebėti. Skubiai pakilau liftu į mūsų aukštą ir prisišliejęs prie sienos laukiau, kol jis atvažiuos. Netrukus lifto durys vėl atsidarė, jis išlipo su raktu rankose ir praėjo pro mane nepastebėjęs. Stengiausi pasidaryti dar mažesnis, nei buvau, jo paties barzda paslėpė mane nuo jo žvilgsnio. Glaustydamasis prie sienos sekiau paskui jį, viešbutis buvo didžiulis, su ilgiausiais koridoriais, pajutau palengvėjimą suvokęs, kad vis tolstame nuo mūsų kambario. Niekas neišniro mums priešpriešiais, ėjome vienudu, turėjau skubėti, kad neatsilikčiau. Darsyk pasukęs už kampo, jis galiausiai sustojo prie savo durų, išgirdau, kad prieš kišdamas raktą atsiduso. Atsiduso garsiai, – labai nustebau, niekada nebūčiau pamanęs, kad toks vyras gali dūsauti, buvau

girdėjęs dūsaujant tik mamą ir žinojau, ką tas dūsavimas reiškia. Pastaruoju metu jis buvo susijęs su mamos silpnumu, ji dūsaudavo prastai jausdamasi, – stengdavausi paguosti ją įtikinėdamas, kad netrukus atgausianti jėgas. Dabar čia stovėjo jis, gydytojas ir pataikūnas, sanatorijos savininkas, parašęs prašmatnų tritomį medicinos veikalą, kurio vienas egzempliorius jau keletą mėnesių stovėjo mūsų bibliotekoje Vienoje, – neturėjau teisės jo atsiversti, – šis vyras dabar stovėjo čia ir apgailėtinai dūsavo. Galiausiai atrakino kambarį, įėjo į jį ir uždarė duris, palikdamas raktą styroti. Prikišau ausį prie rakto skylutės ir suklusau. Girdėjau jo balsą, jis buvo vienas, mamą buvau palikęs mūsų kambaryje, jai reikėjo pailsėti ir kiek numigti. Jis kalbėjo gana garsiai, tačiau nieko nesupratau. Būgštavau, kad gali ištarti mamos vardą, ir įsitempęs stengiausi jį išgirsti. Mano akivaizdoje jis vadino ją „maloningiausiąja" arba „garbiąja maloningiausiąja", vis dėlto nebuvau tikras, kad visada vartoja šiuos kreipinius, ir ryžausi pareikalauti pasiaiškinti, jei neleistinai paminėtų jos vardą. Įsivaizdavau, kaip atplėšiu duris, prišoku prie jo ir sušunku: „Kaip drįstate?" Paskui šveičiu jo akinius ant grindų ir sutrypiu į smulkiausias šukeles: „Jūs šundaktaris, ne gydytojas! Aš jus demaskavau! Tuoj pat išeikite iš viešbučio arba perduosiu jus policijai!"

Tačiau jis buvo apdairus ir nesuteikė man šio malonumo, jo lūpos neištarė jokio vardo. Pagaliau supratau, kad kalba prancūziškai, žodžiai skambėjo tarsi eilėraštis, tuoj pat prisiminiau jo dovanotą Bodlerą. Būdamas vienas jis liko toks pat, koks buvo jos akivaizdoje, apgailėtinas pataikūnas, kurio negalėjau prigriebti, tikra medūza, – mane nupurtė pasišlykštėjimas.

Greitai nubėgau į mūsų kambarį, mamą radau tebemiegančią. Atsisėdęs ant sofos sergėjau jos miegą. Pastebėjau menkiausią permainą jos veide, žinojau, kada ji sapnuoja.

Turbūt gerai, kad tas šešias dienas man buvo žinomos visų dalyvių buvimo vietos. Kiek aprimdavau tik įsitikinęs, kad juodu yra atskirai. *Jis* atsidurdavo mano valdžioje, vos išgirsdavau, kad yra savo kambaryje. Tikriausiai kartodavo eilėraščius, kuriuos deklamuodavo būdamas su mama. Begales kartų stovėjau prie jo durų, jis nenutuokė apie mano slaptą veiklą; žinojau, kada išeina iš viešbučio, žinojau, kada vėl sugrįžta. Bet kurią akimirką būčiau galėjęs pasakyti, ar jis savo kambaryje, ir buvau visiškai tikras, kad mama nė karto ten neįžengė. Kartą jis trumpam išėjo iš kambario, palikęs duris atdaras, skubiai įšokau į vidų ir žvitriai apsidairiau, ar nepamatysiu kur nors mamos nuotraukos. Tačiau jokių nuotraukų kambaryje nebuvo, tad dingau iš ten taip pat greitai, kaip atsiradau, paskui man net pakako įžūlumo pasakyti mamai: „Prieš išvažiuojant reikėtų palikti ponui docentui gražią *mūsų* nuotrauką." – „Taip, mudviejų, – atsakė ji kiek nustebusi, – jis mums labai padėjo, jis to nusipelnė."

Ponas docentas darė ką galėdamas, lydėjo mamą į visas įstaigas – vykstant karui jose dažnai dirbo moterys, – paaiškindavo lydįs ją dėl liguisto silpnumo, iš tikrųjų ir buvo jos gydytojas, todėl mamą visur sutikdavo mandagiai ir rūpestingai. Visur eidavau kartu, todėl galėjau, taip sakant, *in flagranti** stebėti, kaip jis ištraukia vizitinę kortelę, aristokratiškai atsainiu mostu atkiša tarnautojai tardamas: „Leiskite prisistatyti." Paskui iškloja viską, kas surašyta vizitinėje kortelėje, – jo vadovaujama sanatorija, Vienos universitetas ir t. t.; vis nustebdavau, kad nepriduria pagrindinio sakinio: „Bučiuoju jums ranką, mano maloningiausioji."

* *In flagranti delicto* – nusikaltimo vietoje. (Lot.)

Pietaudavome trise viešbutyje. Prie stalo buvau mandagus ir kultūringas, klausinėdavau jį apie studijų programą. Jį stebino mano nepasotinamas kamantinėjimas, pamanęs, kad tikrai noriu būti gydytojas kaip jis, kad laikau jį pavyzdžiu, jis ir vėl sugebėjo papadlaižiauti: „Mažokai man papasakojote, maloningoji ponia, jūsų sūnaus žinių troškimas stulbinantis. Sveikinu jį kaip būsimą Vienos medicinos fakulteto žvaigždę." Tačiau ne mėgdžioti jį ketinau, norėjau *demaskuoti*! Stengiausi atrasti prieštaravimų jo atsakymuose, klausant kiek pompastiškų aiškinimų galvoje sukosi vienintelė mintis: „Nieko jis nestudijavo. Šundaktaris."

Vakare ateidavo jo laikas. Tada jis lengvai mane įveikdavo; nenutuokdamas apie slaptą prieš jį nukreiptą veiklą, nenutuokė ir apie tai, kokia didi buvo jo pergalė. Kiekvieną vakarą juodu su mama eidavo į teatrą, ji alko teatro, jai jau nepakako mudviejų skaitymo vakarų, jie buvo mirę, jai reikėjo naujo, tikro teatro. Jiems išėjus likdavau vienas viešbučio kambaryje, tačiau pirma dar žiūrėdavau, kaip ji pustosi vakarui. Neslepia džiaugsmo. Kalba apie būsimą vakarą švytėdama, visiškai atvirai, ištisas dvi valandas iki spektaklio jos mintys nukreiptos tik į jį, aš žvelgiu į ją nustebęs ir susižavėjęs: staiga dingsta bet koks silpnumas, mano akyse ji pasidaro ryžtinga, graži ir protinga kaip anksčiau, skelbia naujas teatrą šlovinančias mintis, išsako panieką nestatomoms dramoms, – vien skaitomos dramos esančios negyvas, apgailėtinas pakaitalas; kartą sumanęs ją išbandyti ir padidinti savo nelaimę paklausiu: „Ir garsiai skaitomos?" – ji atrėžia nesivaržydama, be menkiausios atodairos: „Taip, ir garsiai skaitomos! Mes galim skaityt neskaitę! Nežinai, ką reiškia tikras aktorius!" Paskui leidžiasi kalbėti apie didžiuosius dramaturgus ir kartu aktorius, išvardija visus pradėdama Šekspyru ir Moljeru, drįsta net pareikšti, kad kiti apskritai nesą tikri dramaturgai, juos vei-

kiau reikėtų vadinti dramžudžiais. Šios kalbos tęsiasi, iki ji, mano supratimu, nuostabiai kvepianti ir puikiai apsitaisiusi, išeina iš kambario, pirma dar ištarusi paskutinį žiaurų nurodymą: kad šiame svetimame viešbutyje nepasijusčiau pernelyg vienišas, aš turįs netrukus gulti.

Lieku apimtas nevilties, atskirtas nuo kadaise mus intymiausiai siejusių dalykų. Atlieku keletą mažų manevrų, jie suteikia man šiek tiek saugumo, bet nauda iš jų menka. Pirmiausia nulekiu ilgais koridoriais į kitą aukšto galą, prie pono docento kambario. Keletą kartų mandagiai pabarbenu, paskui stumteliu duris ir tikrai įsitikinęs, kad jis čia nepasislėpė, grįžtu į savo kambarį. Kartoju tokią kontrolę kas pusvalandį. Tai darydamas nieko negalvoju. Žinau, kad jis teatre su mama, tačiau man reikia nuolatinio patvirtinimo. Šitaip kančia dėl mamos atsimetimo sustiprėja, tačiau ir įgauna ribas. Vienoje juodu irgi kartais eidavo į teatrą, tačiau tai nė iš tolo neprilygo šiai nuolatinei šventei kas vakarą.

Išsiaiškinu, kada spektakliai baigiasi, ir nenusirengęs budžiu iki to laiko. Mėginu įsivaizduoti, ką juodu mato, tačiau šios pastangos bevaisės. Mama niekada nepasakoja apie matytas pjeses, nesą jokios prasmės, tai perdėm modernūs kūriniai, aš jų nesuprasiąs. Prieš pat juodviem grįžtant nusirengiu ir atsigulu. Nusisuku į sieną ir apsimetu miegąs. Lempą ant jos naktinio staliuko, kur guli jai paruoštas persikas, palieku degančią. Netrukus ji ateina, jaučiu jos susijaudinimą, užuodžiu kvepalus. Lovos stovi ne šalimais, abi palei sieną, tad ji šnara tolėliau nuo manęs. Prisėda ant lovos, tačiau neilgam. Paskui pradeda vaikštinėti po kambarį, ne itin tyliai. Nematau jos, guliu nusisukęs, tačiau girdžiu kiekvieną žingsnį. Man nepalengvėja dėl to, kad ji čia, netikiu ta pasaka apie šešias dienas. Įsivaizduoju ištisą

teatro vakarų amžinybę, esu tikras, kad ponas docentas pajėgus bet kokiam melui.

Vis dėlto klydau, šešios dienos praėjo, viskas buvo parengta kelionei. Jis palydėjo mus iki Lindau – į laivą. Jutau, koks iškilmingas šis išsiskyrimas. Krantinėje jis pabučiavo mamai ranką, šis veiksmas truko ilgėliau nei paprastai, tačiau verkti niekas neverkė. Paskui įlipome į laivą ir sustojome prie turėklų, lynai buvo atrišti, ponas docentas stovėjo laikydamas skrybėlę rankoje ir krutindamas lūpas. Laivas iš lėto tolo, tačiau jo lūpos tebekrutėjo. Mano neapykanta, atrodė, net atpažįsta jo tariamus žodžius: „Bučiuoju ranką, maloningiausioji." Docentas vis mažėjo, brėždama elegantišką kreivę jo skrybėlė kilojosi aukštyn ir žemyn, barzda tebebuvo dervos juodumo, barzda nesusitraukė, paskui skrybėlė iškilmingai sustingo galvos aukštyje, tačiau šalia jo, pakibusi ore. Nesidairiau aplink, mačiau tik skrybėlę, mačiau barzdą ir vis daugiau mus skiriančio vandens. Spoksojau nejudėdamas, kol barzda tiek sumažėjo, kad tik aš įstengiau įžiūrėti. Paskui ponas docentas staiga pranyko, pranyko jo skrybėlė ir barzda, pamačiau Lindau bokštus, kurių anksčiau nepastebėjau. Atsigręžiau į mamą būgštaudamas, kad ji verkia, bet ji neverkė, mudu puolėme vienas kitam į glėbį ir stovėjome apsikabinę, ji paglostė man plaukus – niekada to nedarydavo – ir pasakė kaip niekad švelniai: „Dabar viskas gerai. Dabar viskas gerai." Ji taip dažnai kartojo šiuos žodžius, kad vis dėlto pravirkau, nors visai nebuvau tam nusiteikęs. Juk juodoji barzda, tas mūsų gyvenimo prakeiksmas, pradingo, pražuvo. Staiga ištrūkau iš jos glėbio ir pradėjau šokti po denį, vėl pribėgau prie jos, vėl ištrūkau, – mielai būčiau užtraukęs triumfo dainą, tačiau mokėjau tik karo ir pergalės dainų, o jų nemėgau.

Taip nusiteikęs išlipau Šveicarijos žemėn.

Ketvirta dalis

Ciurichas, Šoichcerštrasė

1916–1919

Priesaika

Ciuriche įsikraustėme į du kambarius Šoichcerštrasės namo Nr. 68 antrame aukšte, pas kambarių nuoma besiverčiančią pagyvenusią panelę.

Stambaus, prakaulaus veido panelė buvo vardu Elena Fogler. Ji mėgo kartoti savo vardą, dažnai mums, vaikams, primindavo, kuo ji vardu, – net ir tada, kai puikiai tai žinojome. Tuoj pat pridurdavo esanti iš geros šeimos, jos tėvas buvęs orkestro meno vadovas. Panelė turėjo keletą brolių, vienas jų, toks nuskurdęs, kad neturėjo duonos kąsnio, ateidavo tvarkyti buto. Mūsų nuostabai, šis už ją vyresnis liesas tylus žmogus jos liepiamas atlikdavo namų ruošos darbus, matydavome jį klūpom arba stačiom besidarbuojantį grindų šepečiu. Su šiuo svarbiu įrankiu susipažinome tik čia, parketo grindys tviskėjo taip, kad galėjai matyti savo atspindį. Grindų būkle panelė Fogler didžiavosi ne mažiau nei vardu. Skurdžiui broliui ji dažnai įsakinėdavo, kartais šis turėdavo mesti, ką pradėjęs, nes ji prisiminė svarbesnį dalyką. Ji nuolat suko galvą, ką brolis dar turėtų nuveikti, ir gyveno graužiama rūpesčio ką nors svarbaus pamiršusi. Jis darė viską, ką įsakytas, niekada nė žodeliu neprieštaraudamas. Mes pritarėme mamos nuomonei, kad vyrui, juolab jo amžiaus, nėra oru atlikti tokius namų ruošos darbus. „Negaliu žiūrėti, – sakydavo mama purtydama galvą, – mieliau pati padaryčiau. Šitoks senas žmogus!“ Kartą užsiminė apie tai panelei Fogler,

tačiau ši pasipiktino: „Pats kaltas. Visą gyvenimą viską darė ne taip. Dabar tikra sesuo priversta jo gėdytis." Panelė Fogler broliui nieko nemokėjo, tačiau baigęs darbą jis gaudavo valgyti. Ateidavo kartą per savaitę, panelė Fogler sakydavo: „Kartą per savaitę gauna valgyti." Jai irgi esą nelengva verstis, ji priversta nuomoti kambarius. Tai buvo tiesa, jos gyvenimas iš tikrųjų nebuvo lengvas. Vis dėlto vienu broliu ji didžiavosi. Šis, kaip ir tėvas, buvo orkestro meno vadovas. Atvykęs į Ciurichą, apsistodavo „Karūnos" viešbutyje Limato krantinėje. Jam apsilankius, panelė Fogler jausdavosi labai pagerbta, kartais jis ilgai neatvykdavo, bet aptikusi jo pavardę laikraštyje ji žinodavo, kad jam gerai sekasi. Kartą ji pasitiko mane pareinantį iš mokyklos įraudusi ir pasakė: „Atvažiavo mano brolis, orkestro meno vadovas." Šis sėdėjo prie stalo ramus ir nerangus, tiek apkūnus, kiek anas brolis surukęs, panelė Fogler tamtyč pagamino kepenų su bulvių apkepu, jis valgė vienas, ji patarnavo. Skurdžius brolis, jei apskritai kada prabildavo, murmėdavo panosėje; apkūnusis orkestro meno vadovas irgi nebuvo šnekus, tačiau kiekvienas jo žodis skambėjo garsiai ir aiškiai, jis puikiai suvokė, kokią garbę daro seseriai apsilankydamas, ir neužsibuvo. Vos baigęs valgyti pakilo, bemaž nepastebimai linktelėjo mums, vaikams, trumpai atsisveikino su seseria ir išėjo.

Panelė Fogler buvo gero būdo, nors ir savaip įnoringa. Tarsi šimtaakis Argas ji sergėjo savo baldus. Kasdien bent keletą kartų gailiai sušukdavo: „*Nit Chritzi uf myni Stüehl mache!**" Jai išėjus – tiesa, tai nutikdavo retai – choru kartodavome jos gailų šūksnį, vis dėlto kėdėms buvome labai dėmesingi, nes grįžusi ji bemat patikrindavo, ar neatsirado ant jų naujų brėžių.

* Nebraižyti mano kėdžių! (Ciuricho tarmė)

Ji simpatizavo menininkams ir mėgo priminti, kad iki mūsų tuose pačiuose kambariuose gyveno danų rašytojas su žmona ir vaiku. Jo vardą, Ogė Madelungas, tarė taip pat raiškiai kaip saviškį. Jis rašęs balkone, išeinančiame į Šoichcerštrasę, ir iš viršaus stebėjęs gatvės bruzdesį: nepraleisdavęs nė vieno praeivio, išklausinėdavęs apie jį. Per savaitę apie čionykščius žmones sužinojęs daugiau nei ji, gyvenanti čia daugybę metų. Padovanojęs jai romaną *Žmogus cirkas* su autografu, deja, romano ji nesupratusi. Gaila, kad nepažinojusi pono Ogės Madelungo anksčiau, jaunesnė, tada ir galva geriau veikusi.

Du ar tris mėnesius, kol mama ieškojo didesnio buto, gyvenome pas panelę Fogler. Senelė Arditi su dukra Ernestina, vyresniąja mamos seserimi, buvo įsikūrusios netoliese, Otikerštrasėje, kelių minučių atstumu. Kas vakarą mums, vaikams, sugulus jos ateidavo į svečius. Vieną naktį iš lovos pamačiau blausią šviesą, sklindančią iš kito kambario, išgirdau triukšmingą trijulės pokalbį ispanų kalba ir atpažinau susijaudinusį mamos balsą. Atsikėliau, nusėlinau prie durų ir žvilgtelėjau pro rakto skylutę: išties, ten tebesėdėjo senelė ir teta Ernestina, jiedvi, ypač teta, įnirtingai įkalbinėjo mamą. Nežinia, ką jai patarinėjo, įtikinėjo, kad tai būtų geriausia; atrodė, tarsi mama nieko nenorėtų apie tai girdėti. Nesupratau, apie ką kalbama, tačiau nerimas pakuždėjo: ar tik nebus apie tai, ko labiausiai bijojau, tačiau maniausi išvengęs nuo to laiko, kai atvykome į Šveicariją. Staiga mama labai ryžtingai sušuko: „*Ma no lo quiero casar!* Tačiau aš *nenoriu* už jo tekėti!" – ir supratau, kad baimė manęs neapgavo. Atplėšiau duris ir staiga atsidūriau su naktiniais marškiniais tarp moterų. „*Aš* nenoriu! – piktai sušukau senelei, – *aš* nenoriu!" Puoliau prie mamos ir įsikirtau į ją taip stipriai, kad ji – tylutėliai – pratarė: „Man skauda." Vis dėlto jos nepaleidau. Senelė,

kurią pažinojau tik romią ir trapią, – nė vienas jos žodis man niekada nebuvo padaręs įspūdžio, – piktai paklausė: „Kodėl nemiegi? Ar ne gėda klausytis už durų?" – „Ne, ne gėda! Norite įkalbėti mamą! Aš nemiegu! Žinau, ko norit. *Niekada* nemiegosiu!" Teta, pagrindinė kaltininkė, taip atkakliai įtikinėjusi mamą, tylėjo spindinčiomis akimis žvelgdama į mane. Mama švelniai pasakė: „Ateini manęs apginti. Tu – mano riteris. Turbūt dabar supratote, – kreipėsi ji į tiedvi, – *jis* nenori. Ir aš nenoriu!" Nepajudėjau iš vietos, kol abi priešės neatsistojo ir neišėjo. Vis dar negalėjau nurimti, grasinau: „Nemiegosiu, jei jos vėl ateis. Visą naktį budėsiu, kad jų neįsileistum. Jei ištekėsi, nušoksiu nuo balkono!" Tai buvo baisus grasinimas, ištariau jį labai rimtai, – tikrai žinau, kad būčiau taip pasielgęs.

Tąnakt mamai nepavyko manęs nuraminti. Negrįžau į lovą, mudu neužmigome. Ji bandė nukreipti mano dėmesį įvairiomis istorijomis. Teta nelaimingai ištekėjusi ir anksti išsiskyrusi su vyru. Jį kamavusi baisi liga, jis išprotėjęs. Vienoje jis kartais apsilankydavo pas mus. Psichiatrinės ligoninės sanitaras atvesdavo jį į Jozefo Galio gatvelę. „Čia saldainiai vaikams", – sakydavo jis mamai, duodamas didelę tūtą. Ketindamas mums ką nors pasakyti, visada žvelgė kitur, padėrusios plačiai atvertos akys krypo į duris. Balsas užlūždavo primindamas asilo bliovimą. Jis pabūdavo neilgai, netrukus sanitaras paimdavo jį už parankės, išvesdavo į prieškambarį, paskui – į laiptinę. „Teta norėtų, kad nebūčiau tokia nelaiminga kaip ji. Linki man gero. Tiesiog nežino nieko geresnio." – „Ji nori, kad ištekėtum ir pasidarytum nelaiminga! *Pati* išsigelbėjo nuo savo vyro, o tu turi *ištekėti*!" Šis žodis buvo man tarsi durklo dūris, smeigiau tą durklą vis giliau. Mintis papasakoti kaip tik *šią* istoriją buvo išties nevykusi. Iš tikrųjų manęs nebūtų nuraminusi jokia istorija, mama išmėgino

daugybę. Galiausiai *prisiekė* niekada neleisianti anom dviem taip su ja kalbėti, o jei jos nesiliausiančios, daugiau niekada su jomis nesusitiksianti. Prisiekė ne kartą, priverčiau ją vis iš naujo kartoti priesaiką. Tik tada, kai prisiekė mano tėvo atminimu, atlyžau ir patikėjau.

Pilnas dovanų kambarys

Dėl mokyklos teko gerokai pasukti galvą. Viskas čia buvo kitaip nei Vienoje, mokslo metai prasidėjo pavasarį, ne rudenį. Liaudies mokykla vadinosi pradine, buvo šešių klasių; Vienoje po ketvirtos klasės iš karto perėjau į realinę gimnaziją, ten mokiausi vienerius metus, todėl iš tikrųjų būčiau turėjęs lankyti aukštesniosios mokyklos antrą klasę. Tačiau visi mėginimai į ją patekti žlugo. Visur buvo griežtai paisoma amžiaus, kad ir kur su mama ėjome, kad ir kaip ji prašė mane priimti, visur girdėjome tą patį atsakymą. Mintis, kad dėl persikėlimo į Šveicariją prarasiu metus ar dvejus, jai labai nepatiko, ji nenorėjo su tuo susitaikyti. Mėginome visur, kartą net važiavome į Berną. Atsakymas buvo trumpas ir toks pat, – ištartas be kreipinio „maloningoji ponia" ir kitų vienietiškų malonybių jis pasirodė mums šiurkštus; kai vėl nieko nepešę išėjome iš direktoriaus kabineto, mama buvo netekusi vilties. Ką tik ji maldaujamai paklausė: „Ar nenorėtumėte jo paegzaminuoti? Jis ne pagal metus išprusęs." Tačiau nepageidaujami buvo kaip tik tokie teiginiai. „Nedarome jokių išimčių."

Tad reikėjo ryžtis tam, kas mamai buvo sunkiausia. Ji pamynė savo išdidumą ir atidavė mane į šeštą pradinės mokyklos klasę Oberštraso kvartale. Po pusmečio aš ją baigsiąs ir paaiškėsią, ar

esu pakankamai brandus kantono mokyklai. Vėl atsidūriau didelėje liaudies mokyklos klasėje, pasijutau taip, tarsi būčiau grįžęs pas vienišką poną mokytoją Tėgelį, tik čia jis vadinamas ponu Bachmanu. Mokytis apskritai nebuvo ko – juk Vienoje buvau pažengęs dvejais metais į priekį, – tačiau patyriau svarbesnių dalykų, nors tik vėliau tai supratau.

Mokytojas šaukė atsakinėti Ciuricho tarme, ir viena pavardė man atrodė tokia mįslinga, kad nuolat laukiau, kada ji vėl nuskambės. *Sägerich* su tęsiamu balsiu „ä" sandara priminė *Gänserich** arba *Enterich***, tačiau „pjūklo patinėlis***" kėlė nuostabą, nesupratau tokio žodžio. Ponui Bachmanui ši pavardė ypač patiko, berniuką, nei protingesnį, nei kvailesnį už bendraklasius, jis šaukė daug dažniau nei kitus. Ši aplinkybė buvo bemaž vienintelis dalykas, traukęs mano dėmesį per pamokas; vėl atgijo maniškė skaičiavimo manija, tad dabar skaičiavau, kiek kartų per pamoką pašaukiamas Zėgerichas. Poną Bachmaną labai nervino klasė, nepaslanki ir užsispyrusi, tad pašaukęs penkis šešis berniukus ir nesulaukęs atsakymo jis viltingai kreipdavosi į Zėgerichą. Šis atsistodavo ir dažniausiai taip pat nieko nežinodavo. Tačiau stovėdavo stiprus ir kresnas, žvaliai šypsodamasis, sutaršytais plaukais, veidas nurausdavo kaip pono Bachmano, mėgstančio išlenkti taurelę; Zėgerichui atsakius ponas Bachmanas su palengvėjimu atsidusdavo, tarsi truktelėjęs geroką gurkšnį, ir tempdavo klasę toliau.

* Žąsinas. (Vok.)
** Gaigalas. (Vok.)
*** *Die Säge* – pjūklas (vok.). Tai moteriškos giminės daiktavardis, priesaga *-rich* asocijuojasi su paukščių patinėlių pavadinimais. (Vert. past.)

Prireikė šiek tiek laiko, kad suprasčiau, jog berniuko pavardė – *Segenreich**, – ir tos pavardės poveikis man dar labiau sustiprėjo, nes visos Vienoje išmoktos maldos prasidėjo žodžiais: „Palaimintas esi, Viešpatie“; jos man ne itin rūpėjo, vis dėlto stebino, kad berniuko pavardėje buvo „palaima“, negana to, jis buvo jos „kupinas“. Ponas Bachmanas, kuriam nekaip klojosi ir namie, ir mokykloje, kiekviena dingstimi mėšlungiškai griebdavosi šios pavardės, nuolat šaukdavosi berniuko pagalbos.

Tarp savęs bendraklasiai šnekėjo vien Ciuricho tarme, pamokos aukščiausioje pradinės mokyklos klasėje vyko literatūrine vokiečių kalba, tačiau ponas Bachmanas dažnai, ne tik šaukdamas pavardėmis, pereidavo prie jam ir visiems mokiniams įprastos tarmės, tad savaime suprantama, kad pamažu jos pramokau ir aš. Nors tarmė mane stebino, jai visiškai nesipriešinau. Veikiausiai todėl, kad pašnekesiai klasėje bemaž niekada nenukrypdavo į karą. Vienoje mano geriausias draugas Maksas Šyblis dienų dienas žaidė su kareivėliais. Aš irgi žaidžiau, nes mėgau jį, juolab galėjau kiekvieną popietę matyti jo gražiąją mamą, – dėl Šyblio mamos kasdien traukiau į alavinių kareivėlių karą, dėl jos būčiau patraukęs ir į tikrąjį. Mokykloje karas apskritai buvo persmelkęs viską. Išmokau atremti lengvabūdiškas ir šiurkščias kai kurių bendraklasių šnekas, tačiau kasdien drauge su visais dainavau apie imperatorių ir karą, nors ir jausdamas vis stiprėjančią antipatiją šioms dainoms, – noriai dainavau tik dvi iš jų, labai liūdnas. Ciuricho mokyklos draugų kalbose neknibždėjo su karu susijusių žodžių. Juo nuobodesnės buvo pamokos, per kurias nieko naujo nesužinodavau, juo labiau man patiko rupios, nenudailintos šveicarų berniukų frazės. Pats dar

* Palaimos kupinas. (Vok.)

retai į juos kreipdavausi, tačiau smalsiai klausiau, tik retkarčiais pamėgindamas įterpti kokį sakinį, kurį jau galėjau ištarti taip kaip jie ir pernelyg jų nenustebinti. Švaistytis tokiais sakiniais namie greitai lioviausi. Mama, sergėjusi mūsų kalbos grynumą, pripažinusi tik literatūrinę kalbą, sunerimo, kad nesubjauročiau savo „grynos" vokiečių kalbos; kai puoliau su įprastu uolumu ginti man patinkančios tarmės, ji supykusi pasakė: „Ne tam atvežiau tave į Šveicariją, kad pamirštum, ką pasakojau apie Pilies teatrą! Ar nori kalbėti kaip panelė Fogler?" Tai buvo stiprus smūgis, panelė Fogler mums atrodė juokinga. Vis dėlto jaučiau, kad smūgis neteisingas, nes draugai mokykloje kalbėjo visiškai kitaip nei panelė Fogler. Mokiausi Ciuricho tarmės pats vienas, prieš mamos valią, slėpdamas savo pažangą. Kalbos atžvilgiu tai buvo mano pirmoji nepriklausomybė nuo jos, nepriklausomybė, kurią įrodžiau, – tebepaklusdamas kiekvienai jos nuomonei ir įtakai, šioje vieninteléje srityje pasijutau esąs „vyras".

Vis dėlto savo kalbėsena dar nepasitikėjau tiek, kad galėčiau iš tikrųjų susibičiuliauti su šveicarų berniukais. Mano draugiją sudarė du bendraklasiai, vienas, kaip ir aš, atvykęs iš Vienos, kito mama buvo vienietė. Jos gimimo dieną Rudis pakvietė mane į svečius, ir atsidūriau tarp siaustų žmonių, – jų šnekos buvo man svetimesnės už bet ką, ką iki tol buvau girdėjęs Ciuricho tarme. Mama, jauna šviesiaplaukė, gyveno su Rudžiu viena, tačiau į gimtadienio šventę susirinko daugybė įvairiausio amžiaus vyrų ir kiekvienas pataikavo mamai, susidaužė į jos sveikatą, švelniai žvelgė jai į akis – įspūdis buvo toks, tarsi Rudis turėtų daugybę tėvų, nors mudviem atėjus kiek įkaušusi Rudžio mama pasiguodė man, kad jis irgi neturįs tėvo. Ji gręžėsi tai į vieną, tai į kitą svečią, tarsi vėjo blaškoma gėlė lankstėsi į visas puses. Tai juokėsi, tai ašarojo, braukdama ašarą čia pat

vėl pradėdavo juoktis. Buvo daug triukšmo, daug jos garbei sakomų keistų kalbų, jų visiškai nesupratau. Labai suglumau, kai vieną tokią kalbą pertraukė skardus juokas, Rudžio mama pažvelgė į sūnų ir, regis, be jokios priežasties liūdnai pasakė: „Vargšas berniukas, jis neturi tėvo." Šventėje nedalyvavo nė viena moteris, niekada nebuvau matęs tiek vyrų su viena moterimi, kiekvienas buvo jai dėkingas ir garbstė ją, tačiau ji anaiptol neatrodė labai laiminga ir verkė dažniau nei juokėsi. Kalbėjo vienietiška intonacija, netrukus sužinojau, kad tarp vyrų yra ir šveicarų, vis dėlto nė vienas neperėjo prie tarmės, visos kalbos buvo sakomos literatūrine vokiečių kalba. Vienas ar kitas vyras atsistodavo, prieidavo prie jos su taure, susidauždavo, ištardavo kokį jausmingą sakinį ir pabučiuodavo sveikindamas ją gimimo dieną. Rudis nusivedė mane į kitą kambarį ir parodė mamos gautas dovanas. Kambarys buvo pilnas dovanų, pats nieko neatnešęs nedrįsau jų apžiūrinėti. Kai grįžau prie svečių, Rudžio mama pasišaukė mane ir paklausė: „Kaip tau patinka mano dovanos?" Sumikčiojau apgailestaująs, kad neturiu jokios dovanos. Ji nusijuokė, prisitraukė mane ir pabučiavusi pasakė: „Mielas berniukas. Tau nereikia dovanos. Kol užaugsi, aplankysi mane ir atneši dovaną. Paskui manęs jau niekas nelankys." Ir ji vėl pravirko.

Namie mama iškamantinėjo mane apie šį gimtadienį. Regis, ji nebuvo linkusi pripažinti, kad Rudžio mama – vienietė ir kad visi ten kalbėjo „gryna" vokiečių kalba. Jos tonas pasidarė labai rimtas, pasigirdo net svarusis kreipinys „mano sūnau", ji paaiškino, kad ten buvę „kvailoki", manęs neverti žmonės. Aš daugiau niekada nebeisiąs į tą butą. Gaila, kad Rudžio motina tokia. Ne kiekviena moteris įstengianti viena auginti vaiką, ir apskritai, ką aš manąs apie moterį, kuri čia pat juokiasi ir verkia?

„Gal ji serga?" – pasakiau. „O dovanų kalnai? Kambarys buvo pilnas dovanų?" Anuomet nežinojau, ką ji manė taip sakydama, tačiau dovanų kambarys ir man paliko nemaloniausią įspūdį. Ten nebuvo kur pasisukti, tiek priversta dovanų, – ir jei Rudžio mama nebūtų taip švelniai išgelbėjusi manęs iš keblios padėties, nebūčiau nė mėginęs jos ginti, ji man visiškai nepatiko. „Ji neserga. Tiesiog yra be charakterio. Tik tiek." Taip buvo ištartas galutinis nuosprendis, nes mamai visada rūpėjo tik charakteris, visa kita buvo antraeiliai dalykai. „Pasistenk, kad Rudis nieko neįtartų. Vargšas berniukas. Neturi tėvo ir motina be charakterio! Kas iš jo bus?"

Pasiūliau kartais atsivesti jį pas mus, kad ji kiek nors juo pasirūpintų. „Iš to nebus jokios naudos, – atsakė ji, – jis tik pasišaipys iš mūsų kuklaus gyvenimo."

Jau turėjome nuosavą butą, išties kuklų. Kaip tik anuomet Ciuriche mama vis kalė man į galvą, kad norėdami išsiversti turime gyventi labai taupiai. Matyt, tai buvo jos auklėjimo principas, – mano dabartinėmis žiniomis, ji anaiptol nebuvo neturtinga. Priešingai, brolis gerai investavo jos pinigus, jo įmonė Mančesteryje tebeklestėjo, jis vis labiau lobo. Mamą laikė savo globotine, ji žavėjosi juo, jam net sapne nebūtų atėjusi mintis jos nuskriausti. Vis dėlto sunkmetis karo metais Vienoje, kai tiesioginis ryšys su Anglija buvo neįmanomas, paliko pėdsakų. Visus tris vaikus mama norėjo gerai išauklėti, taigi ir nepripratinti prie pinigų. Jų mums duodavo labai mažai, valgis irgi buvo paprastas. Po vieno bauginančio nutikimo ji nustojo net samdyti tarnaitę. Pati rūpinosi namų ruoša vis primindama, kad tai jos auka mums, nes ji kitaip užaugusi; prisiminus ankstesnį gyvenimą Vienoje skirtumas buvo toks ryškus, kad turėjau patikėti šių apribojimų būtinybe.

Vis dėlto toks savaip puritoniškas gyvenimas man buvo daug mielesnis. Labiau derinosi su maniškiais šveicarų vaizdiniais. Vienoje viskas sukosi apie imperatoriaus rūmus, iš ten sklido žemyn, į aristokratų ir kitų didžių šeimų namus. Šveicarijoje nebuvo nei imperatoriaus, nei aristokratijos, kažkodėl įsivaizdavau, kad ir turtas čia nėra itin mėgstamas, – nežinau, kas paskatino tokias mintis. Užtat buvau visiškai tikras, kad čia svarbus kiekvienas žmogus, kad kiekvienas vertinamas. Labai pritariau tokiam požiūriui, taigi buvo galimas tik paprastas gyvenimas. Anuomet pats sau nepripažinau tokio gyvenimo pranašumų. Mama dabar iš tikrųjų buvo visiškai mūsų; naujajame bute viskas buvo neatsiejama nuo jos; niekas mūsų neskyrė, niekada neišleidome jos iš akių. Tai buvo gyvenimas drauge, nuostabiai glaudus ir šiltas. Visada nusverdavo dvasiniai dalykai, knygos ir pašnekesiai apie jas tapo mūsų būties šerdimi. Mamai sugrįžus iš teatro, paskaitos ar koncerto, taip uoliai įsitraukdavau į pokalbį, kad pasijusdavau tarsi pats ten buvęs. Kartais, nelabai dažnai, ji pasiimdavo ir mane, tada dažniausiai nusivildavau, nes jos pasakojimai apie tokias patirtis būdavo kur kas įdomesni.

Šnipinėjimas

Gyvenome nedideliame bute Šoichcerštrasės namo Nr. 73 antrame aukšte. Atmintyje išliko tik trys kambariai, vis dėlto tikriausiai buvo dar vienas mažutis kambarėlis, nes pas mus trumpai gyveno tarnaitė.

Tarnaičių klausimas čia buvo gana keblus. Mama niekaip negalėjo priprasti, kad jos apskritai ne tokios kaip Vienoje. Tarnaitė čia buvo vadinama „namų dukra" ir valgė kartu su mumis prie

stalo. Tokia buvo pirmoji sąlyga, kurią ji pateikė ateidama. Mamos puikybei tai buvo nepakenčiama. Ji tvirtino Vienoje visada gerai elgusis su tarnaitėmis, tačiau jos gyvenusios savo kambarėlyje, į kurį niekada neįžengdavome, ir valgiusios pačios vienos virtuvėje. Kreipinys „maloningoji ponia" buvęs savaime suprantamas. Čia, Ciuriche, apie „maloningąją ponią" negalėjo būti nė kalbos; mama, taip mėgusi Šveicariją dėl taikingos politikos, neįstengė susitaikyti su demokratiniais papročiais, persmelkusiais intymiausias namų gyvenimo sritis. Ji pamėgino prie stalo kalbėti angliškai, „namų dukrai" Hedei šios kalbos vartojimą paaiškino tuo, kad mažyliai ją pamažu pamiršta. Jiems būtina bent prie stalo atgaivinti anglų kalbos žinias. Tai buvo tiesa, vis dėlto kartu ir išsisukinėjimas mėginant atriboti Hedę nuo mūsų pokalbių. Išklausiusi mamos paaiškinimą Hedė nieko nepasakė, bet neatrodė įsižeidusi. Tylėjo net dvi dienas, tačiau kaip nustebo mama, kai kartą pietaujant Hedė nekalčiausia mina *pataisė* mažėlį Žoržą, padariusį angliškame sakinyje klaidą, kurią mama nuleido negirdomis! „Kaip, jūs mokate? – paklausė ji bemaž pasipiktinusi. – Mokate anglų kalbą?" Šios kalbos Hedė buvo mokiusis mokykloje ir suprato viską, apie ką kalbėdavome. „Ji šnipė! – pasakė mama man po pietų. – Įsigavo pas mus šnipinėti! Nėra tarnaičių, mokančių anglų kalbą! Kodėl anksčiau neprisipažino? Slapta mūsų klausėsi, niekinga būtybė! Aš leidžiu savo vaikams sėdėti prie vieno stalo su šnipe!" Dabar ji prisiminė ir tai, kad Hedė atėjo pas mus ne viena. Ją lydėjęs vyriškis prisistatė esąs jos tėvas, apžiūrėjo mus ir butą, labai tiksliai išklausinėjo apie dukters darbo sąlygas. „Iš karto pamaniau, kad negali būti jos tėvas. Atrodė esąs iš geros šeimos. Tardė mane taip, tarsi *aš* būčiau ieškojusi tarnybos! Aš nebūčiau griežčiau klausinėjusi. Toks negali būti tarnaitės tėvas. Jis įtaisė mums šnipę."

Mamos visai netrikdė tai, kad čia nebuvo ko šnipinėti, šiaip ar taip, ji mus sureikšmino tiek, kad galėtų pagrįsti kaltinimą. Apdairiai parinko kontrapriemones. „Negalime jos tuoj pat atleisti, tai sukeltų įtarimą. Turime pakęsti dar porą savaičių. Tačiau reikia būti dėmesingiems. Negalima nė žodeliu peikti Šveicarijos, antraip mus išsiųs." Mamai neatėjo į galvą, kad nė vienas iš mūsų niekada nebuvo nieko blogo pasakęs apie Šveicariją. Priešingai, kai pasakodavau apie mokyklą, ji žerdavo vien pagyras, vienintelis Šveicarijoje ją erzinęs dalykas buvo „namų dukters" institucija. Man patiko Hedė, nes ji niekada nepataikavo; buvo kilusi iš Glaruso, laimėjusio lemiamą mūšį prieš Habsburgus, ir kartais paskaitinėdavo maniškę Echslio *Šveicarijos istoriją*. Nors visada pasiduodavau, išgirdęs mamą sakant „mes" („mes privalome" tą ar aną), nes pasijusdavau taip, tarsi būčiau sprendęs kartu su ja, šįkart pamėginau atlikti gelbėjimo manevrą, gana gudrų, – žinojau, kuo ją galima papirkti, būtent dvasiniais dalykais. „Žinai, – pasakiau, – ji taip noriai skaito mano knygas. Visada klausinėja, ką skaitau. Net pasiskolina iš manęs knygų, paskui jas su manim aptaria." Mamos veidas labai surimtėjo. „Mano vargšas berniuk! Kodėl iš karto nepasakei? Dar nepažįsti pasaulio. Turi mokytis jį pažinti." Ji nutilo, leisdama man kiek pabūgštauti. Sunerimęs pradėjau ją spirti: „Ką? Sakyk!" Įsivaizdavau, kad tai kažkokia baisenybė, bet nieko neįstengiau sugalvoti. Galbūt pernelyg baisi, ir ji man apskritai nepasakys? Tačiau ji metė į mane pranašumo ir užuojautos kupiną žvilgsnį, tad supratau, kad nenutylės. „Ji nori išsiaiškinti, ką duodu tau skaityti. Ar nesupranti? Tam ją ir pasiuntė pas mus. Tikra šnipė! Rezga paslaptis su dvylikamečiu, šniukštinėja po jo knygas. Neišsiduoda, kad moka anglų kalbą, akivaizdu, kad jau perskaitė visus laiškus iš Anglijos!"

Staiga siaubo apimtas prisiminiau užtikęs besitvarkančią Hedę su anglišku laišku rankoje, man priėjus ji skubiai padėjo jį į šalį. Dabar sąžiningai apie tai papasakojau ir sulaukiau iškilmingo paskatinimo. Iškilmingumą liudijo nuskambėjęs kreipinys „mano sūnau": „Mano sūnau, privalai man papasakoti viską. Gal tau atrodo, kad tai nesvarbu, tačiau iš tikrųjų svarbu viskas."

Tai buvo galutinis nuosprendis. Dvi savaites vargšė mergaitė dar sėdėjo su mumis prie stalo ir drauge tobulino anglų kalbos žinias. „Kokia nekalta apsimeta! – sakydavo mama kaskart pavalgius. – Tačiau *aš* ją perkandau! Manęs neapmaus!" Hedė ir toliau skaitė maniškę *Šveicarijos istoriją* ir net paklausdavo, ką manau apie vieną ar kitą dalyką. Kartais paprašydavo šį tą paaiškinti, paskui sakydavo rimtai ir draugiškai: „O tu protingas!" Mielai būčiau ją įspėjęs, sušukęs: „Prašau, nebūk šnipė!" Vis dėlto niekuo nebūčiau padėjęs, mama buvo pasiryžusi ją atleisti, po dviejų savaičių pranešė apie savo sprendimą Hedei, pagrįsdama jį netikėtai pablogėjusia mūsų materialine padėtimi. Ji jau neišgalinti samdyti namų dukters. Prašanti Hedės parašyti tėvui, paaiškinti jam ir paprašyti, kad pasiimtų ją. Jis atvyko, buvo toks pat griežtas, atsisveikindamas pasakė: „Dabar teks pačiai padirbėti, ponia Kaneti."

Galbūt jis jautė piktdžiugą, kad mums blogiau einasi. Gal apskritai smerkė damas, neįstengiančias atlikti namų ruošos. Mama manė kitaip. „Sugrioviau jo planus! Šauniai jį įsiutinau! Tarsi būtų čia ką šnipinėti! Na, taip, karas, paštas kontroliuojamas. Laiškai iš Anglijos patraukė dėmesį. Šast, ir įtaisė mums ant sprando šnipę. Žinoma, galima suprasti. Šveicarai visiškai vieni pasaulyje, turi saugotis visų tų žudikų."

Ji dažnai kalbėdavo apie tai, kaip sunku pasaulyje vienai moteriai su trimis vaikais. Kiek dėmesingumo reikia! Vienu smūgiu

atsikračiusi namų dukters ir šnipės, ji pajuto didžiulį palengvėjimą ir šį kovingą vienatvės, ginamos sunkiomis aplinkybėmis, jausmą priskyrė Šveicarijai, supamai kariaujančių šalių ir tvirtai nusprendusiai neįsitraukti į karą.

Prasidėjo gražiausias laikas, likome vieni su mama. Ji buvo pasiryžusi mokėti už savo išdidumą ir pati rūpinosi namų ruoša, nors niekada gyvenime nebuvo to dariusi. Tvarkė kambarius, gamino valgį, mažieji broliai padėjo šluostyti išplautus indus. Aš ėmiausi batų valytojo pareigų; broliai tykodavo virtuvėje, kad galėtų mane paerzinti, man darbuojantis šaukdavo: „Batų valytojas! Batų valytojas!" – šokdami aplink tarsi indėnai, todėl netrukus su purvinais batais persikrausčiau į virtuvės balkoną, – užsidaręs, atsirėmęs nugara į duris ten valydavau šeimos batus. Čia galėjau darbuotis vienas, nematydamas tų velniūkščių karo šokio, nors jų giesmė pasiekdavo mane ir pro uždarytas balkono duris.

Graikų vilionės
Žmogaus pažinimo mokykla

1917 m. pavasarį pradėjau lankyti kantono mokyklą Remištrasėje. Labai svarbus pasidarė kasdienis ėjimas į mokyklą ir grįžimas atgal. Šio kelio pradžioje, vos kirtus Otikerštrasę, visada įvykdavo pirmasis, man labai įsimintinas, susitikimas. Čia vaikštinėdavo žilaplaukis labai gražus ponas: tiesus, visiškai paskendęs mintyse, būdavo, kiek paėjėja į vieną pusę, stabteli, apsidairo ir pakeičia kryptį. Ponas turėjo senbernarą, dažnokai jam šūkteldavo: „Džodo, eikš pas tėtį!" Kartais šuo atlėkdavo, kartais nuskuosdavo tolyn, – kaip tik jo sustojęs dairydavosi „tėtis". Vos

pamatęs šunį bemat jį pamiršdavo ir vėl paskęsdavo mintyse. Keistoka buvo matyti jį šioje gana paprastoje gatvėje, vaikus linksmino dažnai kartojamas šūksnis, tačiau pono akivaizdoje jie nesijuokė, pagarbą kėlė tai, kaip šis aukštas ir išdidus ponas žvelgia priešais save nieko nematydamas, – vaikai kvatojo tik namie pasakodami apie jį arba žaisdami gatvėje jam nesant. Tai buvo Buzonis, gyvenęs čia pat, kampiniame name, šuns vardas, kaip vėliau sužinojau, buvo Džotas. Visi aplinkiniai vaikai kalbėjo apie poną, tačiau vadino ne Buzoniu – nebuvo nieko apie jį girdėję, – jiems jis buvo „Džodo, eikš pas tėtį!" Vaikams patiko senbernaras, dar labiau patiko, kad senas gražus ponas skelbiasi jo tėčiu.

Eidamas į mokyklą ir grįždamas iš jos – tai truko dvidešimt minučių – įpratau kurti ilgas istorijas ir ištisas savaites kasdien jas plėtoti. Pasakojau sau ne itin garsiai, šiaip ar taip, murmėjimas buvo girdimas, nutildavau tik sutikęs kokį nepatrauklų žmogų. Kelią žinojau taip gerai, kad į nieką nekreipiau dėmesio, šiaip ar taip, nesitikėjau pamatyti ko nors ypatingo nei kairėje, nei dešinėje pusėje – nebent priešais, savo istorijose. Čia viskas jaudino, nuotykiai buvo tokie įdomūs ir netikėti, kad netvėriau jais pasidalyti, pasakojau broliams, paskui jie nekantraudami reikalavo tęsinio. Visos istorijos buvo susijusios su karu, tiksliau, su karo įveikimu. Karo trokštančias šalis reikėjo atvesti į protą, taigi nugalėti jas tiek kartų, kiek prireiks, kad atsižadėtų karo. Raginamos taikos didvyrių gerosios šalys, būdavo, susivienija ir pasidaro tiek pranašesnės, kad galiausiai nugali. Vis dėlto pasiekti pergalę nelengva, iki jos vyksta daugybė atkaklių ir žiaurių mūšių pasitelkiant vis naujus išradimus, vis naujas klastas. Svarbiausia tai, kad mūšiams pasibaigus žuvusieji atgyja. Tam išrandamos ir naudojamos ypatingos magiškos priemonės, –

mažiesiems broliams, anuomet šešerių ir aštuonerių metų, nė menkiausio įspūdžio nedarė tai, kad visi – net ir blogųjų, karo troškusių šalių – žuvusieji po mūšio staiga vėl pakyla gyvi. Esminis dalykas buvo ši visų istorijų pabaiga, – kad ir kas vyktų ištisas nuotykingų mūšių savaites, ta akimirka, kai visi be išimties prisikelia ir toliau gyvena, reiškė tikrąją pergalę ir šlovę, ji buvo ir tikrasis atlygis pasakotojui.

Pirmoji naujosios mokyklos klasė dar buvo didelė, iš pradžių nieko joje nepažinojau, todėl mintys savaime sukosi apie keletą bendraklasių, turėjusių panašių interesų. O jei dar buvo įvaldę ką nors, ko nemokėjau aš, žavėjausi jais ir neišleidau jų iš akių. Ganshornas pasižymėjo per lotynų kalbos pamokas; nors Vienoje buvau įgijęs didelį pranašumą, jis veikiausiai galėjo su manimi varžytis. Vis dėlto tai buvo niekų niekai: jis vienintelis klasėje jau buvo išmokęs graikų rašto. Išmoko pats vienas, – kadangi laikė save rašytoju ir labai daug rašė, šis raštas tapo jo slaptaraščiu. Jis prirašydavo vieną sąsiuvinį po kito, baigęs paduodavo man, pavartydavau neįstengdamas perskaityti nė žodžio; ilgam neduodavo, – vos pareiškiu nuostabą jo sugebėjimais, paima sąsiuvinį ir bemat labai sparčiai pradeda rašyti į naują. Graikų istorija jį žavėjo ne mažiau nei mane. Ją dėstė Eženas Miuleris, nuostabus mokytojas, man labiausiai rūpėjo graikų laisvė, o Ganshornui – jų rašytojai. Labai nenorom jis prisipažino dar nemokąs graikų kalbos. Galbūt jau pats buvo pradėjęs jos mokytis; kartą prakalbus apie tai, kad nuo trečios klasės mūsų keliai išsiskirs, – jis ketino stoti į literatūrinę gimnaziją, – aš pagarbiai ir kiek pavydėdamas pasakiau: „Ten bus graikų kalba!“ – o jis išdidžiai atkirto: „Išmoksiu ją anksčiau!“ Tikėjau juo, jis nebuvo pagyrūnas, padarydavo viską, ką žadėjęs, ir daugybę kitų dalykų, apie kuriuos net nebuvo užsiminęs. Panieka bet kokiai

banalybei jis man priminė laikyseną, gerai pažįstamą iš namų. Tik neišsakydavo tos paniekos, kalbai nukrypus į rašytojo nevertus dalykus nusisukdavo ir nutildavo. Jo galva, ilga, siaura, tarsi suspausta, visada aukštai iškelta ir pakreipta, kažkuo priminė atlenktą peilį, – šis ir likdavo atlenktas, niekada nečekštelėdavo, Ganshornas neįstengė ištarti pikto ar banalaus žodžio. Būdamas tarp bendraklasių jis kartu atrodė ryškiai nuo jų atsiskyręs. Nusirašinėdamas nuo jo tikriausiai nė vienas nesijautė gerai, jis apsimesdavo nieko nepastebįs, nepastūmėdavo sąsiuvinio artyn, tačiau ir nepatraukdavo jo, – smerkė nusirašinėjimą, todėl jį su visomis smulkmenomis palikdavo kitiems.

Kai išgirdome apie Sokratą, klasė pasismagino prilipindama man Sokrato pravardę, – galbūt taip mėgino atsikratyti įspūdžio, kurį padarė jo likimas. Iš pradžių ištarta probėgšmais, neteikiant didesnės reikšmės, pravardė vis dėlto nebuvo pamiršta ir nuo tol nervino Ganshorną. Kiek laiko mačiau, kad jis uoliai rašo, kartais tiriamai pažvelgia į mane ir iškilmingai papurto galvą. Po savaitės sąsiuvinis buvo prirašytas, šįsyk jis pasakė norįs man jį perskaityti. Tai buvo rašytojo ir filosofo dialogas. Rašytojas vardu *Cornutotum* buvo jis pats, jam patiko vartoti lotynišką savo pavardės formą, filosofas buvau aš. Perskaitęs mano vardą ir pavardę iš kito galo, jis gavo du bjaurius žodžius: *Saile Ittenacus*. Filosofas nė iš tolo nepriminė Sokrato, tai buvo nevykėlis sofistas, vienas iš tokių žmonių, į kuriuos nusitaikydavo Sokratas. Tačiau tai tebuvo lydimasis dialogo efektas, svarbiausia, kad rašytojas vargšą filosofą gerokai pataršė ir galiausiai sutrynė į dulkes, jo neliko nė padujų. Ganshornas perskaitė dialogą įsitikinęs savo pergale, nė kiek neįsižeidžiau, nes atbulo vardo nesusiejau su savimi, į tikrąjį būčiau reagavęs daug jautriau. Džiūgavau, kad jis paskaitė iš savo sąsiuvinio, jaučiausi pakiliai, tarsi būčiau

įšventintas į jo graikiškąsias misterijas. Mūsų santykiai visiškai nepasikeitė, – kai po kelių dienų jis neįprastai droviai pasiteiravo, ar aš nesirengiąs rašyti atsakomojo dialogo, iš tikrųjų nustebau: jis juk buvo teisus, visiškai sutikau su juo, ko vertas anas filosofas, palyginti su rašytoju? Neįsivaizdavau, ką galėčiau rašyti atsakomajame dialoge.

Didžiulį, tačiau visiškai kitokį įspūdį man padarė Liudvikas Elenbogenas. Jis su mama atvyko iš Vienos ir taip pat neturėjo tėvo. Vienoje dažnai girdėjau Vilhelmo Elenbogeno pavardę, tai buvo Austrijos parlamento narys, įžymus kalbėtojas; vieną kartą pasiteiravęs berniuko buvau priblokštas, kaip ramiai jis atsakė: „Tai mano dėdė." Atrodė, tarsi ši giminystė jam visai nesvarbi. Netrukus supratau, kad jis apskritai toks, lyg ir labiau suaugęs, ne tik didesnis už mane, – didesni buvo bemaž visi bendraklasiai. Elenbogenas domėjosi dalykais, apie kuriuos neturėjau supratimo, tačiau tai sužinodavai atsitiktinai ir tarp kitko, nes jis neišsišokdavo, laikydavosi atokiai nesipūsdamas ir apsimestinai nesikuklindamas, atrodė, tarsi jo ambicijos būtų nukreiptos į dalykus už klasės ribų. Nepasakytum, kad būtų buvęs nešnekus, įsitraukdavo į kiekvieną pokalbį, nenorom kalbėdavo tik apie *savus* dalykus, – galbūt todėl, kad tarp mūsų nebuvo nė vieno bent kiek nusimanančio apie juos. Kartais tarp jo ir lotynų kalbos mokytojo Bileterio, ne tik gūžiu išsiskyrusio iš visų mūsų mokytojų, užsimegzdavo ypatingi trumpi pokalbiai; juodu skaitė tas pačias knygas, sakydavo vienas kitam jų pavadinimus, niekam iš mūsų negirdėtus, pasamprotaudavo apie jas, įvertindavo, – ir dažnai jų nuomonės *sutapdavo*. Elenbogenas kalbėdavo ramiai ir dalykiškai, be berniokiško įkarščio, kiek jausmingesnis atrodydavo veikiau Bileteris. Prasidėjus tokiam pokalbiui visa klasė suklusdavo, niekas nieko nesuprasdavo,

niekas nenutuokdavo, apie ką kalbama. Elenbogenas iki galo išlikdavo toks pat šaltakraujiškas, koks buvo iš pradžių, o Bileteriui šie pokalbiai akivaizdžiai teikė tam tikro pasitenkinimo; Elenbogeną, kuriam anuomet visai nerūpėjo tai, ko mokoma mokykloje, jis gerbė. Buvau įsitikinęs, kad Elenbogenas ir šiaip viską žino, iš tikrųjų nepriskyriau jo prie kitų berniukų. Man jis patiko, tačiau veikiau taip, kaip patiktų suaugęs žmogus; jo akivaizdoje šiek tiek gėdijausi, kad taip smarkiai domiuosi kai kuriais dalykais, ypač viskuo, ką sužinome per Eženo Miulerio istorijos pamokas.

Mat tikroji naujovė, pirmiausia sujaudinusi mane šioje mokykloje, buvo Graikijos istorija. Mokėmės iš Echslio istorijos vadovėlių, vienas buvo skirtas bendrajai, kitas – Šveicarijos istorijai, perskaičiau šias knygas vieną iškart po kitos taip greitai, kad jos abi man susiliejo. Šveicarų laisvė tapo neatsiejama nuo graikų laisvės. Pakartotinai skaičiau tai vieną, tai kitą šių knygų epizodą. Auką prie Termopilų atpirko pergalė prie Morgarteno. Šveicarų laisvę išgyvenau kaip dabartį, pats ją patyriau: jie įstengė neįsivelti į pasaulinį karą, nes *patys* apsisprendė, nebuvo pavaldūs jokiam imperatoriui. Imperatorių, kaip vyriausiąjį kariuomenės vadą, laikiau blogybe. Vienas iš tokių, Pranciškus Juozapas, man ne itin rūpėjo, jis buvo senas, pasirodęs kalbėjo mažai, dažniausiai išspausdavo vieną sakinį, – palyginti su seneliu, atrodė padėręs ir nuobodus. Vienoje kasdien giedojome imperatoriaus himną „Dieve, saugok, Dieve, ginki“, regis, jam labai reikėjo tokios gynybos. Giedodamas niekada nežiūrėjau į jo portretą, kabantį ant sienos už katedros, ir nemėginau jo įsivaizduoti. Gal mane kiek paveikė Fanės, mūsų auklės iš Bohemijos, antipatija, ji, būdavo, nė nemirktels jį paminėjus, tarsi jis apskritai neegzistuotų, o kartą grįžęs iš mokyklos išgirdau pašaipų jos

klausimą: „Vėl giedojote imperatoriui?" Vokiečių imperatorių Vilhelmą mačiau pavaizduotą su spindinčia ginkluote, be to, girdėjau priešiškus Anglijai jo pareiškimus. Paminėjus Angliją iškart dariausi šališkas – po visų išgyvenimų Mančesteryje buvau nepalaužiamai įsitikinęs, kad anglai karo nenorėjo, kad kaip tik imperatorius Vilhelmas jį pradėjo užpuldamas Belgiją. Prieš rusų carą buvau ne menkiau nusistatęs. Dešimtmētis lankydamasis Bulgarijoje išgirdau Tolstojaus pavardę ir sužinojau, kad tai nuostabus žmogus, laikąs karą žmogžudyste ir nesibaiminantis šios tiesos išrėžti saviems imperatoriams. Apie jį, mirusį prieš keletą metų, buvo kalbama taip, tarsi tebebūtų gyvas. Dabar pirmą kartą gyvenau toli nuo bet kokios imperatorystės, respublikoje, ir godžiai skaičiau jos istoriją. Paaiškėjo, kad buvo įmanoma atsikratyti imperatoriaus, tam reikėjo kovoti už savo laisvę. Labai seniai, kur kas anksčiau nei šveicarai, graikai irgi atsilaikė prieš siaubingą galybę ir įtvirtino kartą įgytą laisvę.

Šiandien kalbant apie tai mano žodžiai man pačiam atrodo labai blankūs, – anuomet ši nauja įžvalga tarsi apsvaigino, ja užgriūdavau kiekvieną pašnekovą, prikūriau barbariškų melodijų su Maratono ir Salamino pavadinimais, namie jas nuolat įnirtingai plėšiau, vis kartodamas tris pavadinimo skiemenis, kol taip išūžiau ausis mamai ir broliams, kad jie privertė mane nutilti. Tokį pat poveikį man darė kiekviena istorijos mokytojo Eženo Miulerio pamoka. Jis kalbėjo mums apie graikus, didelės, plačiai atmerktos jo akys atrodė tarsi apsvaigusio regėtojo, jis apskritai į mus nežiūrėjo, regėjo tik tai, apie ką kalbėjo, neskubri jo kalba niekada nenutrūko, tarsi sklido stangrių bangų ritmu, – nesvarbu, sausumoje ar jūroje vyko kautynės, nuolat jauteisi esąs jūroje. Kartais jis pirštų galiukais persibraukdavo kaktą, šiek tiek išmuštą prakaito, rečiau – garbanotus plaukus, – tada

atrodydavo, kad padvelkė vėjas. Pamoka prabėgdavo panirus į jo entuziazmo sūkurį, ir prieš kiekvieną naują sūkurį jis įkvėpdavo taip, tarsi gertų.

Vis dėlto kartais – būtent tada, kai imdavo mus klausinėti, – laikas būdavo tiesiog prarastas. Jis užduodavo parašyti referatų, paskui juos aptardavome. Gailėjau kiekvienos akimirkos, kurią šiaip vėl būtume praleidę su juo jūroje. Dažnai siūlydavausi atsakyti į klausimus vien tam, kad jis kuo greičiau baigtų klausinėti, – žinoma, norėjau dar ir parodyti savo meilę už kiekvieną jo sakinį. Galbūt tai skambėjo kaip jo paties jaudulio atgarsis ir erzino kai kuriuos lėtesnius draugus. Jie nebuvo atvykę iš imperijos, graikų laisvė jiems nedaug reiškė. Ji buvo savaime suprantamas dalykas, nereikėjo, kad laisvę už juos pirma iškovotų graikai.

Anuomet mokykloje gavau tiek, kiek anksčiau sėmiausi tik iš knygų. Tai, ko išmokau išgirdęs gyvai iš mokytojų lūpų, išsaugojo pirminę formą ir prisiminimuose tebėra neatsiejama nuo kiekvieno iš jų. Net jei pasitaikė mokytojų, iš kurių nieko neišmokau, jie patys darė poveikį kaip savotiškos asmenybės su savais judesiais, sava kalbos maniera ir ypač savomis antipatijomis arba simpatijomis, kiek jas anuomet pajutai. Buvo įvairiausių laipsnių geranoriškumo ir švelnumo, negaliu prisiminti mokytojo, kuris būtų nesistengęs būti teisingas. Vis dėlto ne kiekvienam pavykdavo visiškai nuslėpti tas antipatijas arba simpatijas. Antra vertus, skirtingi buvo kiekvieno vidiniai ištekliai ir lūkesčiai, skyrėsi kantrybės ir jautrumo laipsniai. Jau pats dėstomas dalykas reikalavo iš Eženo Miulerio didesnio įkarščio ir pasakojimo meno, vis dėlto tai, ką jis mums pateikė, smarkiai viršijo šį įpareigojimą. Bemat pasidaviau jo įtakai ir savaitės dienas skaičiavau pagal jo pamokas.

Sunkiau ėjosi Fricui Huncikeriui, sausokos prigimties vokiečių kalbos mokytojui, – galbūt kenkė ir jo keistokas stotas, o gergždžiantis balsas nė kiek negerino padėties. Jis buvo aukštas, siaura krūtine ir atrodė taip, tarsi stovėtų ant vienos ilgos kojos; laukdamas atsakymo visada kantriai tylėdavo. Nė prie vieno nepristojo, tačiau nė į vieną ir nesigilino, sarkastiška šypsena buvo jo nuolatinė gynyba, ši šypsena dažnai neišnykdavo ir tada, kai jau visiškai nederėjo. Išsamios jo žinios buvo gal pernelyg schematiškos, sužavėti jis negalėjo, tačiau ir neklaidino. Turėjo stiprų saiko ir praktiškumo pojūtį. Nevertino ankstyvos brandos, taip pat ir egzaltacijos. Jutau jį kaip Eženo Miulerio antipodą ir ne itin apsirikau. Vėliau, po ilgėlesnės pertraukos Huncikeriui grįžus į mūsų klasę, pastebėjau, koks jis apsiskaitęs, vis dėlto šiam apsiskaitymui stigo laisvumo ir jaudulio.

Kur kas savotiškesnis buvo Gustavas Bileteris, lotynų kalbos mokytojas. Šiandien negaliu atsistebėti, kaip drąsiai jis kasdien atstatydavo klasei milžinišką gūžį. Mėgo būti kairiajame klasės kampe, atsukęs mums gūžio kiek mažiau sudarkytą veido pusę, kaire koja pasirėmęs į suolelį. Kalbėjo sklandžiai, švelniai ir gana tyliai, be nereikalingo jaudulio; supykęs – kartais tikrai turėjo tam pagrindo – nekėlė balso, tik kalbėjo kiek greičiau. Akivaizdžiai nuobodžiavo dėstydamas lotynų kalbos pradmenis, galbūt kaip tik todėl elgėsi labai žmoniškai. Nė vienas iš tų, kuriems lotynų kalba sekėsi prastai, nesijautė jo spaudžiamas, juolab žlugdomas, kiti, kurie mokėsi gerai, neatrodė sau itin svarbūs. Bileterio reakcijų niekada negalėjai numatyti, tačiau nereikėjo jų ir pernelyg baimintis. Iš tikrųjų galėjai sulaukti vienintelio dalyko, trumpos ir tylios ironiškos pastabos, net ne visada suprantamos, – tarsi tai būtų sau pačiam ištartas sąmojingas privatus posakis. Knygas jis ryte rijo, tačiau tokias, apie kurias apskritai

nebuvau nieko girdėjęs, tad nė vieno pavadinimo neįsidėmėjau. Mėgo Elenbogeną ir noriai su juo kalbėdavo, šis išsiskyrė tokia pat mąslia ir nejausminga, tik be ironijos, laikysena ir nepervertino jo dėstomos lotynų kalbos svarbos. Bileteris manė, kad pranašumas, kurį buvau įgijęs, klasės atžvilgiu nėra teisingas, kartą jis labai aiškiai pasakė: „Esi mitresnis už kitus, šveicarai lėčiau bręsta. Tačiau ilgainiui jie pasivys. Dar turėsi progų nustebti." Vis dėlto jis anaiptol nebuvo priešiškas svetimšaliams, tai liudijo draugystė su Elenbogenu. Jutau ypatingą Bileterio nuoširdumą žmonėms, jo pažiūros buvo kosmopolitinės, tikriausiai jis ir rašė – ne tik privačius dalykus į stalčių.

Stulbinanti buvo mokytojų įvairovė – apskritai pirma sąmoningai patiriama įvairovė žmogaus gyvenime. Šitiek laiko mokytojai stovi priešais, matyti menkiausias jų krustelėjimas, jie nuolat stebimi, valandų valandas traukia visų dėmesį, – ir pats negali pasišalinti kaskart tokį patį, tiksliai apibrėžtą laiko tarpą; suvoki jų pranašumą, kurio nenori pripažinti kartą visiems laikams, todėl pasidarai akylas, kritiškas ir piktas; jauti būtinybę išsikovoti jų pripažinimą pernelyg neapsisunkindamas, nes dar nemoki atsidavęs ir susikaupęs triūsti; be to, paslaptis gaubia likusią jų gyvenimo dalį, visą tą laiką, kai jie nestovi priešais, vaidindami patys save. O kur dar nuolatinė mokytojų kaita, ta aplinkybė, kad jie pasirodo vienas po kito toje pačioje vietoje, tuo pačiu tikslu, atlikdami tą patį vaidmenį, tad puikiai gali juos palyginti, – visi šie veiksniai ir jų sąveika yra kur kas daugiau nei deklaruojama mokykla, tai dar ir žmonių įvairovės mokykla, o pastaroji, jei tik bent kiek rimtai į ją žvelgi, tampa ir pirma sąmoninga žmonių pažinimo mokykla.

Būtų nesunku ir gal net patrauklu patyrinėti vėlesnį gyvenimą ir pažiūrėti, kuriuos iš mokytojų paskui sutikai kitais vardais,

kuriuos iš sutiktųjų kaip tik todėl pamėgai ir kuriuos vien dėl senos antipatijos palikai nuošaly, kokiems sprendimams padarė įtakos šis ankstyvasis pažinimas, ką galbūt būtum daręs kitaip, jei ne ši įtaka. Ankstesnę vaikišką tipologiją pagal gyvūnus – ši visada išlieka veiksminga – užkloja nauja tipologija pagal mokytojus. Kiekvienoje klasėje atsiranda itin gerai juos mėgdžiojančių mokinių, be tokių mėgdžiotojų klasei stigtų gyvybės.

Dabar apžvelgdamas juos mintyse negaliu atsistebėti, kokie skirtingi, saviti, įvairiapusiški buvo mano mokytojai Ciuriche. Daugelis jų mane išmokė to, ko ir norėjo išmokyti, – nors ir kaip keistai skambėtų, dėkingumas, kurį jiems jaučiu dabar, po penkiasdešimties metų, kasmet augo. Tačiau net ir tie, iš kurių nedaug teišmokau, mano prisiminimuose kaip žmonės arba personažai tokie ryškūs, kad kaip tik todėl esu jiems šiek tiek skolingas. Tai buvo pirmieji atstovai tos visumos, kurią ilgainiui suvokiau kaip esminę pasaulio dalį, žmoniją. Jie nepakartojami, tai svarbiausia jų ypatybė; tapę dar ir personažais, kaip asmenybės jie neprarado nieko. Juk individų ir tipų takumas ir yra tikrasis rašytojo siekis.

Kaukolė
Ginčas su karininku

Dvylikos metų užsidegiau aistra graikų nepriklausomybės karams, tais pačiais – 1917-aisiais – metais įvyko rusų revoliucija. Kalbos, kad Leninas gyvena Ciuriche, pradėjo sklisti jam dar neišvykus plombuotu vagonu. Mama, apimta nenumaldomos neapykantos karui, gaudyte gaudė žinias apie bet kokius įvykius, galinčius kaip nors paspartinti karo pabaigą. Ji nepalaikė

nebuvau nieko girdėjęs, tad nė vieno pavadinimo neįsidėmėjau. Mėgo Elenbogeną ir noriai su juo kalbėdavo, šis išsiskyrė tokia pat mąslia ir nejausminga, tik be ironijos, laikysena ir nepervertino jo dėstomos lotynų kalbos svarbos. Bileteris manė, kad pranašumas, kurį buvau įgijęs, klasės atžvilgiu nėra teisingas, kartą jis labai aiškiai pasakė: „Esi mitresnis už kitus, šveicarai lėčiau bręsta. Tačiau ilgainiui jie pasivys. Dar turėsi progų nustebti." Vis dėlto jis anaiptol nebuvo priešiškas svetimšaliams, tai liudijo draugystė su Elenbogenu. Jutau ypatingą Bileterio nuoširdumą žmonėms, jo pažiūros buvo kosmopolitinės, tikriausiai jis ir rašė – ne tik privačius dalykus į stalčių.

Stulbinanti buvo mokytojų įvairovė – apskritai pirma sąmoningai patiriama įvairovė žmogaus gyvenime. Šitiek laiko mokytojai stovi priešais, matyti menkiausias jų krustelėjimas, jie nuolat stebimi, valandų valandas traukia visų dėmesį, – ir pats negali pasišalinti kaskart tokį patį, tiksliai apibrėžtą laiko tarpą; suvoki jų pranašumą, kurio nenori pripažinti kartą visiems laikams, todėl pasidarai akylas, kritiškas ir piktas; jauti būtinybę išsikovoti jų pripažinimą pernelyg neapsisunkindamas, nes dar nemoki atsidavęs ir susikaupęs triūsti; be to, paslaptis gaubia likusią jų gyvenimo dalį, visą tą laiką, kai jie nestovi priešais, vaidindami patys save. O kur dar nuolatinė mokytojų kaita, ta aplinkybė, kad jie pasirodo vienas po kito toje pačioje vietoje, tuo pačiu tikslu, atlikdami tą patį vaidmenį, tad puikiai gali juos palyginti, – visi šie veiksniai ir jų sąveika yra kur kas daugiau nei deklaruojama mokykla, tai dar ir žmonių įvairovės mokykla, o pastaroji, jei tik bent kiek rimtai į ją žvelgi, tampa ir pirma sąmoninga žmonių pažinimo mokykla.

Būtų nesunku ir gal net patrauklu patyrinėti vėlesnį gyvenimą ir pažiūrėti, kuriuos iš mokytojų paskui sutikai kitais vardais,

kuriuos iš sutiktųjų kaip tik todėl pamėgai ir kuriuos vien dėl senos antipatijos palikai nuošaly, kokiems sprendimams padarė įtakos šis ankstyvasis pažinimas, ką galbūt būtum daręs kitaip, jei ne ši įtaka. Ankstesnę vaikišką tipologiją pagal gyvūnus – ši visada išlieka veiksminga – užkloja nauja tipologija pagal mokytojus. Kiekvienoje klasėje atsiranda itin gerai juos mėgdžiojančių mokinių, be tokių mėgdžiotojų klasei stigtų gyvybės.

Dabar apžvelgdamas juos mintyse negaliu atsistebėti, kokie skirtingi, saviti, įvairiapusiški buvo mano mokytojai Ciuriche. Daugelis jų mane išmokė to, ko ir norėjo išmokyti, – nors ir kaip keistai skambėtų, dėkingumas, kurį jiems jaučiu dabar, po penkiasdešimties metų, kasmet augo. Tačiau net ir tie, iš kurių nedaug teišmokau, mano prisiminimuose kaip žmonės arba personažai tokie ryškūs, kad kaip tik todėl esu jiems šiek tiek skolingas. Tai buvo pirmieji atstovai tos visumos, kurią ilgainiui suvokiau kaip esminę pasaulio dalį, žmoniją. Jie nepakartojami, tai svarbiausia jų ypatybė; tapę dar ir personažais, kaip asmenybės jie neprarado nieko. Juk individų ir tipų takumas ir yra tikrasis rašytojo siekis.

Kaukolė
Ginčas su karininku

Dvylikos metų užsidegiau aistra graikų nepriklausomybės karams, tais pačiais – 1917-aisiais – metais įvyko rusų revoliucija. Kalbos, kad Leninas gyvena Ciuriche, pradėjo sklisti jam dar neišvykus plombuotu vagonu. Mama, apimta nenumaldomos neapykantos karui, gaudyte gaudė žinias apie bet kokius įvykius, galinčius kaip nors paspartinti karo pabaigą. Ji nepalaikė

jokių politinių ryšių, tačiau Ciuriche anuomet telkėsi visokiausių pakraipų karo priešininkai iš įvairių šalių. Kartą mudviem einant pro vieną kavinę ji parodė vyrą didžiule kaukole, – jis sėdėjo prie lango, priešais ant stalo gulėjo didžiulė stirta laikraščių, vieną jis tvirtai laikė pakėlęs prie pat akių. Staiga atmetė galvą, pasisuko į greta sėdintį vyrą ir pradėjo kažką įnirtingai jam kalbėti. Mama pasakė: „Gerai įsidėmėk jį. Tai Leninas. Dar išgirsi apie jį." Stabtelėjome, ji kiek sutriko, kad stovi ir spokso (taip nemandagiai pasielgęs dažniausiai sulaukdavau jos priekaištų), tačiau jai persidavė staigus to vyro judesys, ji perėmė jo posūkio į kitą vyrą energiją. Mane nustebino pastarojo juodų garbanotų plaukų kupeta, ryškus kontrastas čia pat sėdinčio Lenino plikei; tačiau dar didesnę nuostabą kėlė mamos sąstingis. Pagaliau ji pasakė: „Eime, juk negalime taip stovėti", – ir nusitempė mane tolyn.

Po kelių mėnesių ji papasakojo, kad Leninas atvyko į Rusiją, tada pradėjau suvokti, kad kalba, matyt, apie ypač svarbius dalykus. Rusams jau gana žudynių, pasakė ji, visiems gana žudynių, dabar jos pagaliau pasibaigsiančios – net ir prieš vyriausybių valią, jei šios tam nepritartų. Ji visada vadino karą žudynėmis, ne kitaip. Nuo to laiko, kai atvykome į Ciurichą, kalbėjo su manimi šia tema visiškai atvirai, – anksčiau Vienoje buvo santūresnė, kad nepastūmėtų manęs į konfliktus mokykloje. „Niekada nenužudysi nieko tau nepadariusio žmogaus", – pasakė ji prisaikdindama; jaučiau jos pasididžiavimą, kad turi tris sūnus, ir kartu susirūpinimą, kad kada nors irgi galime tapti tokiais „žudikais". Jos neapykanta karui buvo kažkuo gaivališka: kartą pasakodama apie *Faustą*, kurio man pačiam skaityti dar neleido, ji pasmerkė Fausto sutartį su velniu. Tokia sutartis pateisinama *vieninteliu* atveju – jei ji leidžia padaryti galą karui. Jokia kita dingstimi dėtis su velniu nevalia.

Kartais vakarais pas mus susirinkdavo mamos pažįstami bulgarų ir turkų sefardai, karo atblokšti į Ciurichą. Dažniausiai ateidavo vidutinio amžiaus sutuoktinių poros, tačiau man šie žmonės atrodė seni; nelabai juos mėgau, nes buvo pernelyg rytietiški ir kalbėjo tik apie visiškai neįdomius dalykus. Ponas Adjubelis, našlys, ateidavo vienas, jis buvo visiškai kitoks. Laikėsi labai tiesiai, visada turėjo savo nuomonę, kurią tvirtai gynė, ramiai ir riteriškai pakęsdamas jį užsipuolančios mamos įnirtį. Jis, bulgarų karininkas, dalyvavo Balkanų kare, buvo sunkiai sužeistas ir nuo to laiko nepagydomai sirgo. Visi žinojo, kad jį kamuoja stiprūs skausmai, tačiau jis pats niekada neišsidavė. Skausmui pasidarius nepakeliamam, būdavo, atsistoja, atsiprašo turįs neatidėliotiną susitikimą, nusilenkia mamai ir kiek pastiręs išeina. Kiti bemat puola jį apšnekėti, išsamiai aptaria jo ligą, išsako pagarbą ir užuojautą, taigi daro kaip tik tai, ko jis, išdidus, norėjo išvengti. Pastebėjau, kad mama visada stengiasi padaryti galą tokioms kalboms. Ji ginčydavosi su juo iki paskutinės akimirkos, kartais diskutuodama karo klausimu būdavo labai kandi ir šiurkšti, tad jam išėjus prisiimdavo atsakomybę ir tardavo: „Nesąmonė! Jam apskritai neskauda. Supyko ant manęs. Mano, kad moteris, tiesiogiai nepatyrusi karo, neturi teisės taip apie jį kalbėti. Jis teisus. Tačiau jei niekas iš jūsų nedrįsta pasakyti savo nuomonės, turiu tai padaryti aš. Jis įsižeidė. Tačiau yra išdidus, todėl kuo mandagiausiai atsisveikino." Kartais kas nors įžūliai papokštaudavo: „Pamatysite, Matilda, jis įsimylėjo jus ir dar pasipirš!" – „Tegul tik pamėgina! – bemat atšaudavo ji, piktai papūtusi šnerves. – Nepatarčiau! Gerbiu jį, nes jis – *vyras*, tik tiek." Tai buvo stiprus smūgis kitiems vyrams, kurie visi čia ateidavo su žmonomis. Tačiau nepakenčiamas pokalbis apie pono Adjubelio ligą galiausiai pasibaigdavo.

Man labiau patiko, kai jis išbūdavo iki galo. Klausydamas šių ginčų sužinojau daug man naujų dalykų. Pono Adjubelio padėtis buvo išties sunki. Prie bulgarų kariuomenės jis buvo prisirišęs bene labiau nei prie pačios Bulgarijos. Jautė tradicinę simpatiją rusams, jiems bulgarai buvo dėkingi už nepriklausomybę nuo turkų. Jį labai kankino tai, kad dabar bulgarai atsidūrė Rusijos priešų pusėje. Jis tikrai būtų kovojęs ir tokiomis aplinkybėmis, tačiau kokias sąžinės kančias būtų patyręs! Tad gal ir gerai, kad negalėjo kariauti. Permainos Rusijoje dabar dar labiau viską supainiojo. Jis manė, kad Rusijos pasitraukimas iš karo reiškia Centrinių valstybių žlugimą. Pasak jo, ši infekcija pradėsianti plisti, – iš pradžių austrų, paskui vokiečių kareiviai nenorėsią kariauti. Kas tokiu atveju ištiks Bulgariją? Nedėkingumas išvaduotojams amžiams paženklinsiąs ją Kaino žyme, negana to, pasikartos Antrojo Balkanų karo įvykiai, visi ją užpuls ir išsidalys jos žemes. *Finis Bulgariae!*

Nesunku įsivaizduoti, kaip puolė ir trypė kiekvieną jo argumentacijos teiginį mama. Iš tikrųjų visi svečiai buvo prieš ją: nors ir sveikino greitą karo pabaigą, tačiau kaip didžiulę grėsmę suvokė aplinkybę, kad tą pabaigą priartins bolševikų aktyvumas Rusijoje. Visi jie buvo daugiau ar mažiau turtingi buržuazijos atstovai; kilusieji iš Bulgarijos baiminosi, kad revoliucija nepersimestų į šią šalį, atvykusieji iš Turkijos jau regėjo, kaip į Konstantinopolį įžengia rusai, naujai apsitaisęs senasis priešas. Mamos tai visiškai nedomino. Jai terūpėjo, kas iš tikrųjų nori baigti karą. Ji, kilusi iš vienos labiausiai pasiturinčių Bulgarijos šeimų, gynė Leniną. Neįstengė kaip kiti įžvelgti jame šėtono, regėjo žmonijos geradarį.

Ponas Adjubelis, su kuriuo ji iš tikrųjų ir ginčydavosi, buvo vienintelis ją išties supratęs, nes pats turėjo pažiūras. Kartą –

dramatiškiausią visų tų vakarų akimirką – jis paklausė: „Madam, jei būčiau rusų karininkas ir su savo kariais toliau atkakliai priešinčiausi vokiečiams, – įsakytumėte mane sušaudyti?" Ji atšovė nedvejodama: „Liepčiau sušaudyti kiekvieną, trukdantį užbaigti karą. Tai žmonijos priešas."

Jos nesuglumino pasibaisėjimas, kurį parodė kompromisams pasirengę prekybininkai ir jų jausmingos žmonos. Visi vienas per kitą pratrūko šaukti: „Ką? Širdis nesuvirpėtų? Širdis jums leistų įsakyti sušaudyti poną Adjubelį?" – „Jis – ne bailys. Žino, kaip žmogus miršta, jis – ne toks kaip jūs visi, ar ne, pone Adjubeli?" Kaip tik jis tada jai pritarė: „Taip, madam, nuosekliai laikantis jūsų požiūrio, būtumėte teisi. Esate vyriškai nuosekli. Ir tikra Arditi!" Man nelabai patiko šis sakinys, liudijęs pagarbą mamos šeimai, kurios, kitaip nei tėvo šeimos, visai nemylėjau, vis dėlto turiu pasakyti: kad ir kokios įnirtingos buvo šios kovos, niekada nepavyduliavau ponui Adjubeliui, – kai jis netrukus mirė, gedėjome abu, o mama pasakė: „Gerai, kad jam neteko patirti Bulgarijos žlugimo."

Dienos ir nakties skaitiniai
Dovanų gyvenimas

Turbūt dėl pasikeitusių namų ūkio aplinkybių prie mudviejų skaitymo vakarų nebegrįžome. Kol mes, vaikai, visi trys nesuguldavome, mama apskritai neturėdavo laiko. Kupina nirtulingo ryžto, ji dabar atliko savo naująsias pareigas. Kalbėjo apie viską, ką darė, reflektuojantis komentaras buvo būtinas, antraip ji būtų be galo nuobodžiavusi. Manydama, kad viską reikia sustyguoti, nors tai jai iš tikrųjų visai nepatiko, ji pavertė

kalbėjimą stygavimo priemone. „Organizuoti, vaikai! – sakydavo mums, – viską reikia organizuoti!" Šį žodį kartojo taip dažnai, kad pradėjome šaipytis ir choru ją mėgdžioti. Vis dėlto mama laikė organizavimo problemą labai rimta ir nepasidavė pašaipai. „Paskui pamatysite, organizuoti būtina, antraip gyvenime nepasistūmėsi nė per žingsnį!" Žodis „organizuoti" reiškė, kad viską reikia daryti iš eilės; kas galėjo būti papraščiau ir lengviau, atliekant tą nesudėtingą veiklą, kurią ji turėjo omeny? Vis dėlto žodis ją stimuliavo, ji viskam atrasdavo žodį, – galbūt kaip tik tai, kad apie viską anuomet buvo kalbama, ir sudarė tikrąjį mūsų gyvenimo žavesį.

Vis dėlto ji gyveno kasdien laukdama vakaro, kai mums sugulus pagaliau galės skaityti. Tai buvo didžiųjų Strindbergo skaitymų metas. Gulėdavau lovoje budrus, iš kito kambario pro plyšį durų apačioje sklisdavo blausi šviesa. Ten ji klūpodavo ant kėdės priešais geltonų Strindbergo tomų stirtą, pasirėmusi alkūnėmis į stalą, dešiniu kumščiu parėmusi galvą. Per Kalėdas ir jos gimimo dieną stirtą papildydavo naujas tomas, – žinojome, ko ji norėtų iš mūsų. Labiausiai mane jaudino tai, kad šių tomų negalėjau skaityti. Niekada ir nemėginau kurio nors paskaitinėti, draudimas man patiko, tik dėl jo geltonieji tomai skleidė savotišką spindesį, – jausdavau didžiausią, neprilygstamą laimę įteikdamas mamai naują tomą, kurio žinojau tik pavadinimą. Po vakarienės nukrausčius stalą, suguldžius mažylius, atnešdavau ir sukraudavau geltonuosius tomus ant stalo toje pačioje vietoje. Paskui dar kiek pasišnekučiuodavome, matydamas tomų stirtą jausdavau mamos nekantrą, man visiškai suprantamą, tad ilgiau nekankindavau, ramus patraukdavau lovon. Uždaręs kambario duris nusirengdamas dar girdėdavau ją vaikštinėjančią. Atsigulęs klausydavau, kaip nuo svorio sugirgžda kėdė, paskui

pajusdavau, kad mama paėmė tomą, – kai būdavau tikras, kad jį atsivertė, nukreipdavau žvilgsnį į blausią šviesą po durimis. Žinodavau, kad dabar niekas nepriverstų mamos atsistoti, ir spragtelėjęs kišeninį žibintuvėlį atsiversdavau po antklode savo knygą. Tai buvo mano paslaptis, niekas neturėjo jos žinoti, ji atsvėrė mamos knygų paslaptį.

Mama skaitydavo iki vėlumos, o man reikėjo taupyti žibintuvėlio bateriją, įsigytą už kuklius kišenpinigius, tiksliau, jų likučius, nes didžiąją pinigų dalį atkakliai taupiau dovanoms. Todėl retai pratempdavau ilgiau nei ketvirtį valandos. Vis dėlto vieną kartą mama užtiko mane skaitantį ir pakėlė baisų triukšmą, mat labiausiai nepakentė apgaulės. Tiesa, man pavyko pakeisti konfiskuotą kišeninį žibintuvėlį kitu, tačiau norėdama būti tikra mama paskyrė prievaizdais abu jaunėlius, juodu tiesiog spirgėjo noru staiga nuplėšti nuo manęs antklodę. Pabudę visiškai lengvai galėjo matyti iš savo lovų, ar mano galva po antklode. Tada tylutėliai prisėlindavo, dažniausiai abu, – po antklode nieko negirdėjau ir buvau beginklis. Staiga pasijusdavau gulįs be antklodės. Nespėju suvokti, kas atsitiko, o ausyse jau skardena jų triumfo šūksnis. Supykusi už sutrukdymą mama pakyla nuo kėdės ir savaitei atima iš manęs knygą, ištardama triuškinantį sakinį: „Matau, neturiu šiame pasaulyje nieko, kuo galėčiau pasitikėti!"

Bausmė buvo žiauri, nes anuomet skaičiau Dikensą. Kaip tik šio autoriaus knygas ji man tada duodavo, niekada nė vieno rašytojo nesu skaitęs aistringiau. Šią aistrą pažadino romanai *Oliveris Tvistas* ir *Nikolas Niklbis*, pastarasis, vaizduojantis Anglijos mokyklą, taip mane sužavėjo, kad negalėjau nustoti jo skaitęs. Perskaitęs kartą pradėjau vėl nuo pradžių ir skaičiau iki pabaigos. Tai pasikartojo tris, keturis ar net daugiau sykių.

„Juk jau viską žinai, – kalbėjo mama, – ar nenorėtum kitos knygos?“ Tačiau kuo geriau žinojau romano turinį, tuo mieliau jį vėl skaičiau. Mama manė, kad tai netikęs vaikiškas įprotis, ir susiejo jį su pirmomis tėvo dovanotomis knygomis, – net atmintinai jas žinodamas galėjau skaityti ir keturiasdešimtą kartą. Ji pamėgino mane atpratinti viliojamai pasakodama apie naujas knygas, laimė, Dikensas jų palikęs labai daug. *Deividą Koperfildą*, mėgstamiausią jos romaną, kurį ji laikė ir meniškiausiu, turėjau gauti paskutinį. Ji žadino mano smalsumą, tikėdamasi šiuo masalu atpratinti mane amžinai iš naujo skaityti tuos pačius romanus. Mane draskė meilė tam, ką jau gerai žinau, ir jos visokeriopai skatinamas smalsumas. „Daugiau apie tai nekalbėsime, – sakydavo ji irzliai, nužvelgdama mane neapsakomai nuobodžiaujančiu žvilgsniu. – Juk jau aptarėme. Nori, kad vėl kartočiau tą patį? Aš ne tokia kaip tu. Kalbėsime tik apie kitą knygą.“ Pokalbiai su ja man tebebuvo svarbiausias dalykas, sunkiai iškęsdavau neaptaręs menkiausios smulkmenos iš skaitomos knygos, tad įsitikinęs, kad ji nebenori kalbėti, kad dėl mano atkaklumo tikrai pradėjo nuobodžiauti, pamažu pasidaviau ir apsiribojau, kiekvieną Dikenso knygą skaičiau tik po du kartus. Labai apgailestavau kiekvienos atsisakydamas, kartais net pats grąžindamas į biblioteką, iš kurios ją būdavo paėmusi mama (visi mūsų daiktai liko Vienoje, baldai ir biblioteka taip pat, tad dažniausiai be Hotingeno skaitytojų klubo neišsiversdavome). Vis dėlto perspektyva pakalbėti apie naują Dikenso knygą nugalėdavo, tad kaip tik mama, kuriai buvau dėkingas už visas tas grožybes, atpratino mane nuo atkaklumo, geriausios mano savybės šioje srityje.

Kartais ji baisėjosi tuo, kokias aistras sukurstė, ir mėgino nukreipti mane prie kitų autorių. Didžiausią nesėkmę patyrė

pasiūliusi Valterį Skotą. Galbūt pirmą kartą prabilusi apie jį kalbėjo nepakankamai šiltai, galbūt jis iš tikrųjų toks sausas, koks man tada atrodė. Ne tik neskaičiau jo romanų antrą kartą, perskaitęs du ar tris apskritai vengiau paimti į rankas bet kokią jo knygą ir maištavau taip audringai, kad nudžiugusi dėl mano skonio kryptingumo ji pasakė didžiausią įmanomą pagyrą: „Juk tu – mano sūnus. Aš irgi niekada nemėgau Skoto. Maniau, jei jau taip domiesi istorija..." – „Istorija! – sušukau pasipiktinęs. – Čia nėra jokios istorijos! Vien kvaišos riteriai su savo šarvais!" Taip mudviejų abiejų džiaugsmui baigėsi trumpas Skoto *intermezzo*.

Apskritai mamai menkai rūpėjo kitų nuomonė mano dvasinio auklėjimo klausimais, vis dėlto kartą, matyt, kažkas ją labai paveikė. Gal ką nors išgirdo mokykloje, kur kartais lankėsi kaip ir kiti tėvai, gal nerimą pažadino kokia nors iš jos lankomų paskaitų. Šiaip ar taip, vieną dieną ji paaiškino man, kad nežinodamas, ką skaito kiti mano amžiaus berniukai, aš netrukus nesusikalbėsiąs su klasės draugais. Ji užsakė man leidinį *Geras bičiulis*, – nors dabar man atrodo keista, tačiau anuomet jį mielai skaičiau lygia greta su Dikensu. Ten pasitaikydavo įdomių dalykų, pvz., straipsnis „Auksas prie Sakramento" apie šveicarą aukso ieškotoją Zuterį Kalifornijoje, o labiausiai mane sukrėtė pasakojimas apie Sejaną, imperatoriaus Tiberijaus numylėtinį. Tai buvo pirmas tikras susidūrimas su Romos istorija, šis imperatorius, kuriuo kaip galios žmogumi pasibjaurėjau, pratęsė tai, ką prieš penkerius metus Anglijoje pradėjo Napoleono istorija.

Mamos skaitiniai neapsiribojo Strindbergu, nors anuomet ją labiausiai domino kaip tik jis. Ypatingą grupę sudarė Rašerio leidyklos knygos, nukreiptos prieš karą. Dažniausiai ji kalbėjo su manimi apie tris: Lacko *Žmonės kare*, Leonhardo Franko *Žmogus yra geras* ir Barbiuso *Ugnis*. Žinojau, kad šios – kaip ir

Strindbergo – knygos būtų jai malonios dovanos. Bemaž visus labai kuklius kišenpinigius taupėme šiam tikslui, vis dėlto vien jų būtų neužtekę. Tačiau man mama kasdien duodavo keletą rapų, kad iš mokyklos sargo nusipirkčiau priešpiečių paplotį. Nors išalkdavau, galimybė taupyti šiuos pinigus, kol galėsiu nupirkti mamai dovanų naują knygą, viliojo kur kas labiau. Pirmiausia nuėjęs į Rašerio knygyną sužinodavau kainą; malonu buvo tiesiog įžengti į šį visad gyvą knygyną Limato krantinėje, pamatyti žmones, neretai jau besiteiraujančius mūsų būsimo pirkinio, ir, žinoma, vienu žvilgsniu aprėpti visas knygas, kurias kada nors vėliau perskaitysiu. Tarp šių suaugusių žmonių pasijusdavau didesnis ir atsakingesnis, vis dėlto pažadas, kad skaitymo medžiaga niekada neišseks, buvo daug svarbesnis. Jei anuomet apskritai patyriau rūpestį dėl ateities, jis tebuvo susijęs su knygų atsargomis pasaulyje. Kas atsitiktų viską perskaičius? Žinoma, mėgstamas knygas mielai skaičiau iš naujo, vis dėlto tokio skaitymo džiaugsmas buvo neatsiejamas nuo įsitikinimo, kad atsiras vis daugiau ir daugiau naujų.

Sužinojęs planuojamos dovanos kainą, pradėdavau skaičiuoti: kiek priešpiečių reikia atsisakyti, kad pinigų užtektų dovanai? Visada prireikdavo poros mėnesių, sumelė po sumelės – ir išeidavo knyga. Palyginti su šiuo tikslu, pagunda nusipirkti paplotį ir suvalgyti visų akivaizdoje, kaip darė kai kurie draugai, buvo nereikšminga. Priešingai, mielai stovėdavau greta paplotį žiaumojančio bendraklasio ir kupinas savotiško pasitenkinimo – negaliu kitaip to pavadinti – įsivaizduodavau, kaip nustebs mama, kai įteiksime jai knygą.

Ji visada nustebdavo, nors tai vis kartojosi. Be to, niekada nežinojo, kokią knygą gaus. Kai pavesdavo man nueiti į Hotingeno skaitytojų klubą ir parnešti kokią nors naują knygą, o

aš jos negaudavau, nes visi kaip tik apie tą knygą šnekėdavo ir norėdavo perskaityti, kai ji pakartodavo pavedimą ir imdavo nekantrauti, žinodavau, kokia bus kita dovana, ši knyga tapdavo nauju mano „politikos" tikslu. Sumanymą lydėdavo nuoseklus klaidinimas. Skaitytojų klube ir toliau klausinėjau knygos, grįžęs namo nusivylusia mina sušukdavau: „Lacko vėl nebuvo!" Nusivylimas didėdavo artėjant staigmenos dienai, kartais išvakarėse piktai treptelėjęs koja pasiūlydavau mamai protestuojant išstoti iš Hotingeno skaitytojų klubo. „Tai ne išeitis, – atsakydavo ji susimąsčiusi, – apskritai negautume jokių knygų." Tad ar galėjo nenustebti, kitą dieną laikydama rankose naujitėlaitį Lacką! Tiesa, paskui turėdavau pažadėti daugiau taip nesielgti, nuo šiol mokykloje visada suvalgyti paplotį, tačiau ji niekada nepagrasino priešingu atveju neduosianti jam skirtos sumelės. Gal tai priklausė prie charakterio formavimo politikos, galbūt knyga ją ypač džiugino kaip tik todėl, kad reikiamą sumą sutaupiau smulkiais kasdieniais atsižadėjimo aktais. Ji pati buvo pratusi valgyti su pasimėgavimu, pasižymėjo išlavėjusiu skoniu rafinuotiems patiekalams. Per mūsų puritoniškus valgymus nevengė pakalbėti apie tai, ko neteko, ją vienintelę iš mūsų kamavo jos pačios sprendimas pripratinti mus prie kuklaus ir paprasto maisto.

Tikriausiai kaip tik šios ypatingos knygos savotiškai politizavo jos dvasinius interesus. Ją ilgai persekiojo Barbiuso romanas *Ugnis*. Ji kalbėjo man apie jį daugiau nei, pasak jos, derėjo. Nedaviau jai ramybės prašydamas leisti perskaityti šią knygą, ji nenusileido, užtat iš jos išgirdau kiek sušvelnintą knygos turinį. Vis dėlto mama buvo individualistė ir nesišliejo prie jokios pacifistinės grupės. Kartą išklausiusi Leonhardo Ragaco kalbą grįžo tokia susijaudinusi, kad mudu neužmigome didesnę nakties dalį. Tačiau ji drovėjosi bet kokio asmeninio viešumo, ši drova liko

neįveikiama. Ji sakėsi gyvenanti tik dėl mūsų, – užaugę mes visi trys, kiekvienas pagal savo polinkius, nuveiksią tai, ko ji pati niekaip neįstengtų, nes šiame vyriškame karo pasaulyje moters apskritai niekas negirdi.

Daug visko anuomet telkėsi Ciuriche, ir viską mama stengėsi kiek įmanydama aprėpti – ne vien tai, kas nukreipta prieš karą. Pasitarti neturėjo su kuo, dvasiniu požiūriu išties buvo visiškai viena, tarp retkarčiais mus aplankančių pažįstamų atrodė pagauliausia ir protingiausia, – dabar tegaliu stebėtis prisiminęs, kiek ji pati visko ėmėsi. Savarankiškai vertino net ir dalykus, visiškai atitinkančius tvirčiausius jos pačios įsitikinimus. Menu, su kokia panieka atmetė Stefano Cveigo dramą *Jeremijas*: „Paistalai! Pelų pelai! Akivaizdu, pats nieko neišgyveno! Geriau paskaitytų Barbiusą, užuot rašęs niekus!" Ji be galo gerbė tikrą *patirtį*. Pati nepabuvusi apkasuose, kitų akivaizdoje nebūtų drįsusi prasižioti apie tai, koks karas yra iš tikrųjų; ji net mojosi tvirtinti, kad būtų geriau, jei ir moterys turėtų eiti į karą, – tik tokiu atveju jos galėtų rimtai prieš jį kovoti. Veikiausiai jos drova kalbėti apie pačios nepatirtus dalykus buvo viena iš priežasčių, sulaikiusių ją nuo ryšių su bendraminčiais. Ji tūžmingai nekentė plepalų, rašytinių ir žodinių, – išdrįsęs ką nors netiksliai pasakyti, galėjau būti tikras, kad negailestingai užčiaups man burną.

Anuomet, jau ir pats pradėjęs galvoti, be galo ja žavėjausi. Nuolat lyginau su kantono mokyklos mokytojais, iš kurių ne vieną pripažinau ir net garbinau. Įkarščio ir rimtumo derme jai prilygo tik Ežėnas Miuleris, tik jis kalbėdavo taip plačiai atsimerkęs ir žvelgdamas tiesiai prieš save į jį užvaldžiusį objektą. Visa, ką sužinodavau per jo pamokas, pasakodavau jai, ji klausydavo įdėmiai, nes graikus pažinojo tik iš klasikinių dramų. Mokėsi graikų istorijos iš manęs ir nesidrovėdama klausinėjo. Šįsyk ap-

sikeitėme vaidmenimis, ji pati istorijos neskaitė, esą ten per daug dėmesio skiriama karams. Tačiau kartais vos susėdus pietauti ji imdavo klausinėti apie Soloną ar Temistoklį. Solonas jai ypač patiko, nes netapo tironu ir atsižadėjo valdžios. Ji stebėjosi, kad nėra nė vienos dramos apie jį, bent ji nė vienos nežinojo. Vis dėlto jai atrodė neteisinga, kad graikai bemaž neužsimena apie tokių vyrų motinas. Ji drąsiai pasirinko sau pavyzdžiu Grakchų motiną.

Sunku nepradėti vardyti visko, kas jai rūpėjo. Juk jos domesys bet kokiam dalykui šiek tiek persidavė ir man. Tik su manimi ji galėjo išsikalbėti iki menkiausių smulkmenų. Tik aš rimtai priėmiau jos griežtus sprendimus, nes žinojau, iš kokio įkarščio jie atsiradę. Ji daug ką peikdavo, tačiau visada išsamiai aptardavo ir pateikdavo alternatyvą, audringai, tačiau įtikinamai ją pagrįsdama. Praėjo mudviejų skaitymo laikai, dramos ir didieji aktoriai nebebuvo svarbiausias dalykas pasaulyje, vis dėlto juos pakeitė ne menkesnis „lobis" – dabarties baisybės, jų padariniai ir priežastys. Mama buvo nepatiklios prigimties ir Strindbergo, jos nuomone, išmintingiausio žmogaus, kūriniuose atrado savo nepatiklumo, prie kurio buvo pripratusi ir kurio nebenorėjo atsisakyti, pateisinimą. Kartais susigriebdavo per toli nuėjusi, prikalbėjusi man dalykų, skatinančių mano paties dar labai gležną nepatiklumą. Tada išsigandusi papasakodavo dėl pusiausvyros apie kokį nors ją ypač žavintį poelgį. Dažniausiai apie kokio nors herojaus pastangas įveikti neįsivaizduojamus sunkumus, vis dėlto ir herojaus kilnumas visada buvo svarbus. Manydavo, kad nepermatysiu, kodėl taip staiga pakeitė toną. Vis dėlto jau buvau kiek panašus į ją ir pratinausi permatyti. Apsimestinai naiviai išklausydavau „kilniąją" istoriją, ji man visada patikdavo. Tačiau žinojau, kodėl kaip tik dabar mama nusuko

kalbą, ir neišsiduodavau žinąs. Taip mudu kai ką nuslėpdavome vienas nuo kito – iš tikrųjų tą patį, abiejų paslaptis buvo ta pati. Nenuostabu, kad labiausiai ją mylėjau kaip tik tokiomis akimirkomis, kai *be žodžių* jausdavausi jai prilygstąs. Ji būdavo tikra, kad jai pavyko nuslėpti savo nepatiklumą, aš pastebėdavau viską – ir jos kandumą, ir kilnumą. Anuomet dar nežinojau, kas yra *platybė*, tačiau *jutau* ją: jutau, kad galima suvokti savyje daugybę prieštaringų, atrodytų, nesutaikomų dalykų, kad visi jie reikšmingi, visus juos gali jausti nemirdamas iš baimės, visus privalai įvardyti ir apmąstyti, – viso to, būtent tikrosios žmogaus prigimties didybės, išmokau iš jos.

Hipnozė ir pavydas
Sunkiai sužeistieji

Mama dažnai vaikščiojo į koncertus, – muzika jai tebebuvo svarbi, nors po tėvo mirties retai sėdo prie pianino. Galbūt atsiradus galimybei dažniau paklausyti šio instrumento meistrų, anuomet apsistojusių Ciuriche, ji pasidarė ir reiklesnė. Niekada nepraleido Buzonio koncertų, ją kiek suglumino tai, kad jis gyvena netoliese. Ji ne iškart patikėjo, kai papasakojau apie savo susitikimus su juo; tik kitiems žmonėms patvirtinus, kad tai iš tikrųjų jis, patikėjo ir subarė mane, kad, užuot vadinęs pavarde, kaip ir aplinkiniai vaikai pravardžiuoju jį „Džodo, eikš pas tėtį". Pažadėjo kada nors nusivesianti mane į jo koncertą, tačiau su sąlyga, kad niekada daugiau neištarsiu šios pravardės. Jis esąs didžiausias iš visų jos girdėtų fortepijono meistrų, tiesiog akibrokštas, kad kiti kaip ir jis vadinami „pianistais". Ji nuolat ėjo ir į Šaicheto kvarteto, pavadinto pirmojo smuikininko pavarde,

koncertus, grįždavo nepaaiškinamai susijaudinusi; šį susijaudinimą supratau tik tada, kai kartą piktai pasakė: tėvas troškęs būti toks smuikininkas, svajojęs groti taip gerai, kad tiktų kvartetui. Ji paklaususi, kodėl nenorįs koncertuoti solo. Jis tik papurtęs galvą ir pasakęs, kad žinąs savo sugebėjimų ribas, niekada neįstengtų tapti tokiu geru smuikininku, gal būtų prasimušęs iki pirmojo smuiko, kvartete arba orkestre, jei jo tėvas nebūtų taip anksti užkirtęs kelio. „Senelis buvo baisus tironas, tikras despotas, išplėšdavo smuiką jam iš rankų, mušdavo išgirdęs jį grojantį. Kartą bausdamas liepė vyresniam broliui jį surišti ir palikti visai nakčiai rūsyje." Tąkart kalbėjo nė kiek nesitvardydama, paskui, kad sušvelnintų pykčio įspūdį, liūdnai pridūrė: „O tavo tėvas buvo toks kuklus." Galiausiai pastebėjo mano sutrikimą, – bergždžiai stengiausi susieti tėvo kuklumą su tuo, kad senelis jį mušdavo, – tačiau, užuot paaiškinusi, kad kuklu buvo nesitikėti daugiau nei galbūt tapti koncertmeisteriu, pašaipiai pasakė: „Na, tu labiau nusidavęs į *mane*!" Nelabai mėgau tokias jos šnekas, negalėjau pakęsti kalbų apie tėvo ambicijos stygių, tarsi jis buvo geras žmogus vien todėl, kad jam trūko ambicijos.

Būsenos, kuri ją apėmė išklausius „Pasijas pagal Matą", nepamiršau jau vien todėl, kad grįžusi ji ištisas dienas iš tikrųjų nepajėgė rimčiau su manimi kalbėti. Visą savaitę neįstengė net skaityti. Atsiversdavo knygą, tačiau neperskaitydavo nė sakinio, nes nuolat girdėjo Ilonos Durigo altą. Vieną naktį su ašaromis akyse atėjo pas mane į miegamąjį ir pasakė: „Baigta su knygomis, niekada negalėsiu skaityti." Mėginau ją guosti, pasisiūliau jai skaitant pasėdėti šalia, tada ji negirdėsianti balso. Jis tik todėl skambąs, kad ji viena, sėdėdamas šalia jos anapus durų kartkartėmis galėčiau ką nors pasakyti ir balsas išnyktų. „Bet aš *noriu* jį girdėti, ar nesupranti, nenoriu girdėti nieko kito!" Protrūkis buvo

toks aistringas, kad išsigandau. Tačiau ir grožėjausi juo, todėl nutilau. Paskui keletą dienų kartais klausiamai pažvelgdavau į ją, ji suprasdavo mano žvilgsnį ir atsakydavo laimės ir nevilties kupinu balsu: „Tebegirdžiu."

Sergėjau ją taip, kaip ji mane, – būdamas kam nors toks artimas, išsiugdai neklystančią nuojautą ir išsyk atpažįsti kitam svetimus impulsus. Kad ir visiškai neatsispirdamas jos aistroms, netikro tono tikrai nebūčiau pakentęs. Ne perdėtos pretenzijos, kaip tik šis artumas suteikė man teisę būti budriam, – nedvejodamas užsipuldavau ją, pajutęs svetimą, neįprastą įtaką. Šiek tiek laiko ji lankė Rudolfo Šteinerio paskaitas. Tai, ką pasakojo grįžusi, jai visiškai nederėjo – tarsi staiga prabiltų svetima kalba. Nežinau, kas ją paskatino lankyti šias paskaitas, tai nebuvo jos pačios sumanymas; kai kartą prasitarė apie *hipnotizuojantį* Rudolfo Šteinerio poveikį, apipyliau ją klausimais. Nieko nebuvau apie jį girdėjęs, nuomonę galėjau susidaryti tik iš jos pasakojimų ir netrukus žinojau, kad jis patraukė ją dažnomis Gėtės citatomis.

Paklausiau, ar tos citatos jai naujos, ji turėtų jas žinoti, juk yra skaičiusi visus Gėtės kūrinius. „Žinai, niekas nėra skaitęs jo *viso*, – prisipažino ji gana sutrikusi, – aš irgi nieko negaliu prisiminti apie šiuos dalykus." Atrodė labai neryžtinga – buvau įpratęs, kad žino kiekvieną savo rašytojų skiemenį, visada įnirtingai puola kitus kaip tik dėl nepakankamo autoriaus išmanymo, vadina juos plepiais ir neišmanėliais, kurie viską sujaukia, nes tingi nuodugniai susipažinti su kūriniu. Jos atsakymas manęs nepatenkino, todėl klausinėjau toliau: ar ji norėtų, kad ir aš tikėčiau „tais dalykais"? Juk mudu negalime tikėti *skirtingais* dalykais, – jei dėl hipnotizuojančio Šteinerio poveikio ji po kelių paskaitų pritapsianti prie jo, aš irgi prisiversiąs tikėti viskuo, ką

ji man pasakys, vien tam, kad niekas mudviejų neskirtų. Matyt, tai buvo panašu į grasinimą, galbūt iš tikrųjų tebuvo klasta: norėjau sužinoti, ar smarkiai ją užvaldė ši nauja, man visai svetima jėga, apie kurią nebuvau nei skaitęs, nei girdėjęs, – ji užgriuvo taip staiga, manęs neapleido pojūtis, kad ši jėga iš esmės pakeis mudviejų santykius. Labiausiai baiminausi, kad galbūt mamai visai nerūpi, prisidėsiu prie jos ar ne, galbūt jai jau nelabai svarbu, kas nutinka man. Vis dėlto taip anaiptol nebuvo, apie mano „prisidėjimą" ji nieko nenorėjo girdėti ir tvirtai pasakė: „Esi per jaunas. Tai ne tau. Neprivalai tuo tikėti. Daugiau niekada apie tai nepasakosiu." Kaip tik buvau sutaupęs pinigų naujam Strindbergo tomui. Staiga apsisprendęs nupirkau ne jį, o Rudolfo Šteinerio knygą. Iškilmingai įteikiau ją veidmainiškai tardamas: „Juk domiesi tuo ir negali visko įsidėmėti. Sakei, Šteinerį nelengva suprasti, reikėtų rimtai jį pastudijuoti. Dabar galėsi ramiai paskaityti, geriau pasirengsi paskaitoms."

Ji toli gražu nenudžiugo. Vis klausinėjo, kodėl aš nupirkęs tą knygą. Apskritai dar nežinia, ar ji norėsianti ją pasilikti. Galbūt knyga jai visai nepatiksianti. Juk Šteinerio dar nėra skaičiusi. Knygą esą verta pirkti tik tada, kai esi visiškai tikras, kad norėsi ją pasilikti. Ji būgštavo, kad dabar pats jos neperskaityčiau, kad ši knyga pernelyg anksti manęs nepastūmėtų tam tikra kryptimi. Ji baiminosi visko, kas atsiranda ne iš autentiškos patirties, nepasitikėjo skubotais atsivertimais, šaipėsi iš pernelyg lengvai atsiverčiančių žmonių, apie tokius dažnai sakydavo: „Vėjo pučiama nendrė." Drovėjosi pavartojusi žodį „hipnozė", paaiškino kalbėjusi ne apie save, jai kritę į akis, kad kiti klausytojai buvę tarsi užhipnotizuoti. Turbūt geriau būtų atidėti šį klausimą vėlesniam laikui, kai aš labiau subręsiąs ir geriau viską suvoksiąs. Iš tikrųjų ir jai labiausiai rūpėjo tai, ką mudu galime aptarti

neiškraipydami ir nemeluodami, nevaidindami to, kas iš tikrųjų dar nėra mūsų pačių dalis. Ne pirmą kartą pajutau, kad ji pritaria mano pavydui. Pasakė jau ir neturinti kada vaikščioti į tas paskaitas, jos vykstančios labai nepatogiu laiku, ji prarandanti kitus dalykus, apie kuriuos kiek daugiau nusimananti. Taip ji paaukojo Rudolfą Šteinerį man ir niekada daugiau apie jį neužsiminė. Anuomet nejutau, kokia niekinga ši pergalė prieš protą nepaneigus nė vieno iš jo teiginių, kurių tiesiog nežinojau. Užkirtau kelią jo mintims įsitvirtinti mamos galvoje, nes jaučiau, kad jos visiškai nesusijusios su tuo, ką aptardavome mudu, man terūpėjo nuginti jas šalin.

Ką turėčiau manyti apie šį pavydą? Negaliu jo nei teisinti, nei smerkti, galiu tik konstatuoti. Pavydas taip anksti tapo mano prigimties dalimi, kad meluočiau jį nutylėdamas. Jis prabildavo visada, vos žmogus tapdavo man svarbus, ir nedaugelis man svarbių žmonių dėl jo nekentėjo. Pavydas pirmiausia apėmė santykį su mama, čia tarpo ir vešėjo. Jis teikė jėgų grumtis dėl asmens, visa kuo už mane pranašesnio, stipresnio, labiau patyrusio, nusimanančio, taip pat ir ne tokio savanaudžio. Man į galvą neatėjo, koks savanaudis buvau šiose grumtynėse, – būčiau labai nustebęs, jei kas nors anuomet man būtų pasakęs, kad mama per mane nelaiminga. Juk ji pati suteikė man tokią teisę į save. Iš savo vienatvės kuo glaudžiausiai prišlijo prie manęs, nes nepažinojo nieko, kas būtų jai prilygęs. Jei būtų bendravusi su tokiu vyru kaip Buzonis, aš būčiau pražuvęs. Buvau visiškai priklausomas nuo jos kaip tik todėl, kad ji man visiškai atsiskleidė, dalijosi su manimi kiekviena svarbia mintimi, – santūrumas, kuriuo ji kai ką dėl mano amžiaus pridengdavo, buvo netikras. Ji atkakliai nutylėdavo visa, kas siejosi su erotika, – Vienos buto balkone išsakytas tabu buvo toks veiksmingas, tarsi jį nuo Sina-

jaus kalno būtų paskelbęs pats Dievas. Neklausinėjau jos apie tai, man ir nerūpėjo, aistringai, išmintingai atskleisdama man įvairiausius pasaulio dalykus, vienintelį, galėjusį mane trikdyti, ji atidėjo vėlesniam laikui. Nenutuokiau, kaip reikia žmonėms tokio pobūdžio meilės, todėl nenujaučiau, ko jai trūksta. Anuomet trisdešimt dvejų metų ji gyveno viena, man tai atrodė taip pat natūralu kaip ir mano gyvenimas. Tiesa, kartais, kai ją nuvildavome ar suerzindavome, supykusi sakydavo aukojanti gyvenimą mums, – jei nebūsime verti, atiduosianti mus į stiprias vyro rankas, kad išmoktume padoriai elgtis. Vis dėlto visai nesupratau, negalėjau suprasti, kad tai sakydama ji turėjo omeny vienišą savo, kaip moters, gyvenimą. Maniau, ji vadina auka tai, kad tiek daug laiko skiria mums, užuot be paliovos *skaičiusi.*

Ir šiandien esu dėkingas jai už šį tabu, kitų žmonių gyvenime neretai sukeliantį grėsmingiausias priešingas reakcijas. Negalėčiau tvirtinti, kad jis išsaugojo mano nekaltybę, – pavydo graužiamas toli gražu nebuvau nekaltas. Tačiau šis tabu išsaugojo mano gyvastį ir naivumą viskam, ką norėjau sužinoti. Mokiausi kiek įmanydamas, niekada nejaučiau, kad tai būtų prievarta ar našta, nes nebuvo nieko, kas labiau viliotų ir slapta domintų. Visa, kas mane pasiekdavo, įleisdavo tvirtas šaknis, viskam buvo vietos, niekada nesijaučiau, tarsi kas nors nuo manęs būtų slepiama, priešingai, atrodė, kad man siūloma viskas, tereikia suvokti. Bet koks naujas dalykas bemat susydavo ir susipindavo su ankstesnėmis žiniomis, toliau tarpo, kūrė savą atmosferą ir šaukėsi naujo. Tai ir buvo gyvastis – viskas įgydavo pavidalą, nebuvo nieko, kas tiesiog sumuotųsi. Naivu tikriausiai buvo tai, kad visa nuolat budravo, negrimzdo į miegą.

Kita malonė, kurią patyriau bendro gyvenimo Ciuriche metais, būtent tai, kad mama apsaugojo mane nuo *išskaičiavimų,*

turėjo dar didesnių padarinių. Niekada iš jos negirdėjau, kad ką nors reikėtų daryti praktiniais sumetimais. Neprivalėjau užsiimti kuo nors, kas galėtų būti „naudinga". Visi dalykai, kuriuos norėjau suprasti, buvo lygiaverčiai. Traukiau išsyk šimtais kelių neprivalėdamas klausytis, kad šiuo ar anuo važiuoti patogiau, naudingiau, pelningiau. Svarbūs buvo patys daiktai, ne jų nauda. Turėjai būti tikslus ir išsamus, reikėjo sugebėti nesukčiaujant ginti savo nuomonę, tačiau išsamumas siejosi su pačiu dalyku, ne su nauda, kurią galėtum iš jo išpešti. Bemaž nekalbėjome apie tai, ko ilgainiui imsiuosi. Profesijos klausimas buvo toks antraeilis, kad visos profesijos liko atviros. Tai, kad pasistūmėjai į priekį pats, nereiškė sėkmės, sėkmė arba naudinga visiems, arba apskritai nėra sėkmė. Man iki šiol tebėra mįslė, kaip šitokios kilmės moteris, puikiai suvokianti komercinį savo šeimos prestižą, kupina pasididžiavimo juo ir niekada to neslepianti, galėjo įgyti tokias laisvas, plačias ir nesavanaudiškas pažiūras. To neįmanoma paaiškinti niekuo kitu, tik ją sukrėtusiu karu, kuris pažadino jos užuojautą visiems, praradusiems brangiausius žmones, – veikiausiai kaip tik tai privertė ją staiga peržengti savo ribas, tapti įsikūnijusiu didžiadvasiškumu kiekvienai mąstančiai, jaučiančiai ir kenčiančiai būtybei, – svarbiausia, gėrėtis švytinčiu kiekvienam suteikto mąstymo vyksmu.

Kartą mačiau ją sutrikusią, – tai nebyliausias mano prisiminimas apie mamą, vienintelis kartas, kai mačiau ją verkiančią gatvėje, šiaip nepasitaikydavo, kad viešumoje nesusitvardytų. Mudu išėjome pasivaikščioti po Limato krantinę, norėjau jai šį tą parodyti Rašerio knygyne. Priešpriešiais traukė grupė prancūzų karininkų į akis krintančiomis uniformomis. Kai kurie žengė sunkiai, kiti derinosi prie jų eisenos, mudu sustojome leisdami jiems lėtai praslinkti pro šalį. „Jie sunkiai sužeisti, – pasakė

mama. – Šveicarijoje atgavo jėgas, dabar juos iškeis į vokiečius." Iš kitos pusės jau artinosi grupė vokiečių, kai kurie irgi su lazdomis, kiti taip pat lėtino žingsnį taikydamiesi prie jų. Ir dabar prisimenu mane apėmusį siaubą: kas bus, gal jie puls vieni kitus? Sutrikę mudu laiku nepasitraukėme ir staiga pasijutome atsidūrę tarp abiejų prasilenkiančių grupių, pačiame jų viduryje. Tai vyko po arkadomis, vietos buvo pakankamai, tačiau dabar matėme prasilenkiančiųjų veidus iš arti. Priešingai mano lūkesčiams, nė vieno iš jų neperkreipė neapykanta ar pyktis. Tarsi niekur nieko jie ramiai ir maloniai žvelgė vieni į kitus, kai kurie atidavė pagarbą. Žengė kur kas lėčiau nei kiti žmonės, atrodė, kad praėjo ištisa amžinybė, kol prasilenkė. Vienas prancūzas dar atsigręžė, pakėlė lazdą, pamojavo ja ir sušuko jau praėjusiems vokiečiams: „*Salut!*" Tai išgirdęs vienas vokietis, taip pat besiramstantis lazda, pakartojo gestą, pamojavo lazda, prancūziškai atsakydamas į pasveikinimą: „*Salut!*" Galima būtų pamanyti, kad jie mojavo lazdomis *grasindami*, tačiau buvo anaiptol ne taip, atsisveikindami jie vieni kitiems parodė, kas jiems buvo likę bendra, – lazdos. Mama pasitraukė ant kelkraščio, atsistojo priešais vitriną nugara į mane. Mačiau, kad dreba, atsistojau greta, atsargiai pažvelgiau į ją iš šono, – ji verkė. Apsimetėme apžiūrinėją vitriną, neištariau nė žodžio, jai susitvardžius nebylūs patraukėme namo ir vėliau niekada nekalbėjome apie šį susitikimą.

Gotfrydo Kelerio šventė

Su Valteriu Vrešneriu iš paralelinės klasės užmezgiau literatūrinę draugystę. Vrešneris buvo psichologijos profesoriaus iš Breslau sūnus. Visada kalbėjo kaip „išprusęs" žmogus, niekada iš jo

negirdėjau tarmybių. Mūsų draugystė buvo labai natūrali, kalbėjome apie knygas. Vis dėlto skyrėmės kaip dangus ir žemė, jį domino moderniausia, kaip tik dabar aptariama literatūra, prie tokios literatūros anuomet priklausė Vėdekindas.

Kartais Vėdekindas atvykdavo į Ciurichą ir vaidindavo dramos teatre savo tragedijoje „Žemės dvasia". Dėl jo kilo daug ginčų, susidarė jį palaikanti ir smerkianti partijos, smerkianti partija buvo didesnė, palaikanti – įdomesnė. Patirties šioje srityje neturėjau, mama matė jį vaidinantį dramos teatre, jos pasakojimas buvo spalvingas (išsamiai pavaizdavo jo pasirodymą su bizūnu), tačiau vertindama ji anaiptol nebuvo užtikrinta. Tikėjosi iš jo ko nors panašaus į Strindbergą ir anaiptol neneigė jųdviejų giminystės, tačiau manė, kad Vėdekindas kiek pamokslauja ir kartu primena bulvarinį žurnalistą, visada besistengiantį sukelti triukšmą ir atkreipti dėmesį, – jam vis tiek kokiais būdais išgarsėti, svarbu būti pastebėtam. Strindbergas, priešingai, lieka griežtas ir santūrus, nors ir viską permato. *Jis* esąs šiek tiek gydytojas, bet anaiptol ne kūno, ir ne išgydyti jis siekiąs. Vėliau aš pats jį perskaitysiąs ir suprasiąs, ką ji mananti. Šiaip ar taip, apie Vėdekindą išties nelabai nusimaniau; užbėgti įvykiams už akių nemėgau, patikimo žmogaus įspėtas apskritai būdavau kantrus, todėl šis autorius dar negalėjo manęs traukti.

Vrešneris, priešingai, be perstojo kalbėjo apie jį, buvo net parašęs ir davė man paskaityti jo stiliaus kūrinį. Scenoje vis kas nors šaudė, staiga, be jokios priežasties, – nesupratau kodėl. Pjesė buvo man tokia svetima, tarsi vaidinama Mėnulyje. Anuomet po visus knygynus ieškojau *Deivido Koperfildo*, – pusantrų metų žavėjausi Dikensu, dabar ši knyga, planuojama kaip dovana man, turėjo tapti viršūne. Vrešneris lydėjo mane į knygynus, *Deivido Koperfildo* niekur nebuvo. Tokie senamadiški skaitiniai

Vrešnerio apskritai nedomino, jis šaipėsi iš manęs sakydamas, kad tai esąs blogas ženklas: Deividėlio Koperfildo, taip jis jį vadino, niekur nesą, vadinasi, niekas nepageidauja jo skaityti. „Tu esi vienintelis", – pridūrė.

Romaną galiausiai radau, tačiau tik vokiečių kalba ir išleistą Reklamo leidyklos, tada išrėžiau Vrešneriui, koks kvailas man atrodo jo Vėdekindas (kurį tepažinojau iš jo parašytos imitacijos).

Vis dėlto ši įtampa tarp mudviejų buvo maloni, jis atidžiai išklausydavo mano pasakojimus apie knygas, išklausė ir visą *Deivido Koperfildo* turinį; aš iš jo išgirdau apie keisčiausius dalykus, nutinkančius Vėdekindo pjesėse. Jo visiškai netrikdė nuolatiniai mano komentarai: „Šitaip nebūna, tai neįmanoma!" Priešingai, jis džiaugėsi mane apstulbinęs. Vis dėlto šiandien su nuostaba pripažįstu, kad neatsimenu ničnieko iš to, kuo jis mane stulbino. Viskas atsimušė kaip žirniai į sieną, tarsi apskritai nebūčiau nieko girdėjęs, – nejusdamas nė menkiausio sąlyčio taško, visa laikiau niekų niekais.

Kartą atėjo akimirka mudviejų puikybei susivienyti ir mudu, kaip dviejų asmenų partija, stojome prieš minią. 1919 m. liepą buvo minimos šimtosios Gotfrydo Kelerio gimimo metinės. Šia proga visa mūsų mokykla turėjo susirinkti Dominikonų bažnyčioje. Mudu su Vrešneriu ėjome žemyn nuo Remištrasės iki Dominikonų bažnyčios. Nieko nebuvome girdėję apie Gotfrydą Kelerį, žinojome tik tiek, kad tai prieš šimtą metų gimęs Ciuricho rašytojas. Stebėjomės, kad minėjimas vyksta Dominikonų bažnyčioje, tai buvo pirmas atvejis, anksčiau nepasitaikė nieko panašaus. Namie veltui klausinėjau, kas jis toks: mama nežinojo nė vieno jo kūrinio. Vrešneris irgi nieko apie jį nenusimanė, tepasakė: „Jis – šveicaras." Buvome smagiai nusiteikę, jautėmės

išskirtiniai, nes mus domino tik didžiojo pasaulio literatūra, mane – anglų, jį – modernioji vokiečių. Karo metais buvome lyg ir tapę priešais, aš tvirtai palaikiau Vilsono keturiolikos punktų programą, jis troško vokiečių pergalės. Tačiau Centrinių valstybių sąjungai žlugus nusigręžiau nuo nugalėtojų, – antipatiją nugalėtojams jaučiau jau anuomet, o kai pamačiau, kad su vokiečiais elgiamasi ne taip, kaip žadėjo Vilsonas, bemat perėjau į jų pusę.

Tad dabar mus iš tikrųjų skyrė tik Vėdekindas, tačiau net ir nieko apie jį nenutuokdamas nė akimirkos neabejojau jo šlove. Dominikonų bažnyčia buvo sausakimša, čia viešpatavo šventiška nuotaika. Iš pradžių skambėjo muzika, paskui atėjo eilė šventinei kalbai. Jau nebežinau, kas ją sakė, galbūt koks nors mums nedėstęs mūsų mokyklos mokytojas. Prisimenu tik tiek, kad jis vis labiau aukštino Gotfrydą Kelerį. Mudu su Vrešneriu slapta ironiškai susižvalgydavome. Manėmės žiną, kas yra rašytojas, tas, apie kurį nebuvome nieko girdėję, apskritai nebuvo rašytojas. Tačiau kalbėtojo ditirambai darėsi vis įžūlesni, jis prakalbo apie Kelerį taip, kaip buvau įpratęs girdėti kalbant apie Šekspyrą, Gėtę, Viktorą Hugo, Dikensą, Tolstojų ir Strindbergą, galiausiai mane apėmė vargiai nusakomas pasibaisėjimas, – tarsi kalbėtojas būtų sutrypęs aukščiausią pasaulyje dalyką, didžiųjų rašytojų šlovę. Įniršau taip, kad valdžiausi ko nors nesušukęs. Tariausi jaučiąs šventą minios pagarbą, ją veikiausiai skatino ir aplinka, – juk viskas vyko bažnyčioje, – kartu puikiai suvokiau, kokie abejingi dauguma bičiulių Keleriui jau vien todėl, kad rašytojai, ypač įtrauktieji į mokyklos programą, jiems buvo veikiau lažas. Pagarbą liudijo visuotinė rimtis, niekas nepratarė nė žodelio, aš irgi buvau pernelyg drovus ar išauklėtas, kad drumsčiau ramybę bažnyčioje, pyktis susitelkė viduje ir virto įžadu, ne mažiau

šventišku už jo atsiradimo aplinkybes. Vos išėjęs iš bažnyčios itin rimtai kreipiausi į Vrešnerį, labiau nusiteikusį paleisti vieną kitą pašaipią pastabą: „Turime prisiekti, abu turime prisiekti, kad niekada neužsimanysime tapti vietinėmis įžymybėmis!" Jis suprato, kad man galvoje ne juokai, prisiekė man, aš prisiekiau jam, vis dėlto abejoju, kad būtų tai daręs iš širdies, – juk Dikensą, kurio buvo neskaitęs taip pat kaip aš Kelerio, jis laikė *mano* vietine įžymybe.

Galbūt ana šventinė kalba iš tiesų tebuvo grynas tuščiažodžiavimas, anksti išmokau pajusti tokius dalykus, – tačiau labiausiai naivių mano įsitikinimų šerdį užgavo ditirambai rašytojui, kurio net mama nebuvo skaičiusi. Išklausiusi mano pasakojimą ji nustebusi pasakė: „Nežinau, galų gale reikės ką nors paskaityti." Kitą kartą nuėjęs į Hotingeno skaitytojų klubą kuo santūriausiai paprašiau *Zeldvilos valstiečių*. Panelė prie langelio šyptelėjo, kažkoks ponas, irgi atėjęs knygų, pataisė mane tarsi beraštį, nedaug trūko, kad būtų paklausęs: „Ar skaityti jau moki?" Labai susigėdau, nuo to laiko Kelerio atžvilgiu elgiausi kiek apdairiau. Tačiau nė nenujaučiau, kaip susižavėjęs vieną dieną skaitysiu *Žaliąjį Heinrichą*; vėliau, tapęs studentu ir vėl atsidūręs Vienoje, buvau visiškai pavergtas Gogolio, ir vienintelis visos vokiečių literatūros, kiek ją anuomet išmaniau, kūrinys, atrodęs tarsi parašytas jo plunksnos, buvo novelė „Trys teisingieji šukadirbiai". Jei turėčiau laimės tebegyventi 2019 m. ir man būtų suteikta garbė pasakyti kalbą Dominikonų bažnyčioje Kelerio dviejų šimtų metų jubiliejaus proga, atrasčiau jam visiškai kitokių liaupsių, kurios įveiktų net ir neišmanią keturiolikmečio puikybę.

Vargstanti Viena
Vergas iš Milano

Dvejus metus mama ištvėrė šitaip gyvendama su mumis, visiškai priklausydama mums; maniau, kad ji laiminga, nes pats buvau laimingas. Nenujaučiau, kad jai buvo sunku, nemaniau, kad jai ko nors stigtų. Paskui pasikartojo tai, kas anksčiau buvo nutikę Vienoje, dvejus metus visą dėmesį sutelkusi į mus ji galiausiai neteko jėgų. Man nepastebint palūžo. Nelaimė ir šįkart įgavo ligos pavidalą. Ši liga anuomet apėmė visą pasaulį, tai buvo didžioji 1918–1919 m. žiemos gripo epidemija, sirgome mes visi trys, taip pat ir visi pažįstami žmonės – mokyklos draugai, mokytojai, bičiuliai, – todėl nieko keisto, kad ir ji susirgo. Galbūt jai pristigo tinkamos slaugos, gal per anksti pakilo iš patalo – staiga pasipylė komplikacijos, prasidėjo trombozė. Keletą savaičių ji praleido ligoninėje, namo grįžo jau visiškai kitokia. Turėjo daug gulėti, tausoti save, neįstengė atlikti namų ruošos, mažučiame bute jautėsi prislėgta ir suvaržyta.

Naktimis jau nebeklūpodavo ant kėdės, parėmusi galvą kumščiu, nepaliesdavo aukštos knygų stirtos, kurią paruošdavau kaip anksčiau, Strindbergas atsidūrė nemalonėje. „Esu per daug nerami, – pasakė ji, – jis mane slegia, negaliu dabar skaityti." Naktimis, man jau gulint gretimame kambaryje, staiga sėsdavo prie pianino ir pradėdavo skambinti liūdnas dainas. Skambindavo tyliai, kad nepažadintų manęs, dar tyliau niūniuodavo, paskui girdėdavau ją verkiančią ir besikalbančią su tėvu, mirusiu jau prieš šešerius metus.

Keletą mėnesių vyko laipsniška atomazga. Nuolatiniai silpnumo priepuoliai įtikino ją ir mane, kad toliau taip tęstis negali. Jai reikia atsisakyti namų ruošos. Šen bei ten pasitarėme dėl tolesnio

vaikų ir mano gyvenimo. Abu mažieji broliai jau lankė mokyklą Oberštraso kvartale, tačiau tai buvo liaudies mokykla, taigi jie nieko neprarasią, vėl atsidūrę tame Lozanos pensionate, kuriame jau gyveno keletą mėnesių 1916 m. Ten galėsią pasimokyti prancūzų kalbos, kurią dar ne itin įkirto. Aš lankiau realinę kantono gimnaziją, puikiai joje jaučiausi, dauguma mokytojų man patiko. Vieną jų mylėjau taip, kad pareiškiau mamai niekada neisiąs į mokyklą, kurioje jis nedėsto. Ji žinojo, kokios stiprios šios – ir teigiamos, ir neigiamos – aistros, žinojo, kad tai – ne juokai. Tad visą ilgą svarstymų laiką nekilo abejonės dėl to, kad turiu likti Ciuriche ir apsigyventi kokiame nors pensione šiame mieste.

Mama darysianti viską, kad atstatytų labai pašlijusią sveikatą. Šią vasarą mes praleisią drauge Berno kalnų krašte. Paskui, įkurdinusi visus tris atitinkamose vietose, ji važiuosianti į Vieną ir nuodugniai išsitirsianti pas gerus specialistus, jų vis dar yra. Jie skirsią tinkamą gydymą, ji griežtai vykdysianti visus nurodymus. Galbūt prireiksią metų ar kiek daugiau, iki vėl galėsime gyventi visi drauge. Karas jau buvo pasibaigęs ir ją traukė į Vieną. Mūsų baldai ir knygos buvo likę Vienoje, nežinia, kokia jų būklė dabar, po trejų metų. Priežasčių važiuoti į Vieną buvo tiek daug, o svarbiausia iš jų, žinoma, – pati Viena. Nuolat girdėjome kalbas apie tai, koks vargas dabar Vienoje. Greta visų privačių priežasčių mama jautė tarsi pareigą pažiūrėti, kaip ten yra iš tikrųjų. Austrija buvo subyrėjusi, šalį, kuriai ji jautė savotišką apmaudą, kol ši kariavo, dabar jai sudarė tik Viena. Anksčiau ji troško, kad Centrinių valstybių sąjunga pralaimėtų, nes buvo įsitikinusi, kad kaip tik ši sąjunga pradėjo karą. Dabar jautėsi atsakinga, bemaž kalta už Vieną, tarsi jos nuostata būtų įstūmusi miestą nelaimėn. Vieną vakarą ji labai rimtai pasakė turinti pati pažiūrėti, kaip ten yra, mintis, kad miestas galėtų visiškai

pražūti, jai buvo nepakeliama. Pradėjau, tiesa, dar nelabai aiškiai, suvokti, kad mamos sveikata pašlijo, aiškumas, tvirtybė ir nuostatos mūsų atžvilgiu susvyravo dėl karo pabaigos, kurios ji vis dėlto labai troško, ir dėl Austrijos žlugimo.

Jau susitaikę su artėjančiu išsiskyrimu, vasarą dar kartą nuvažiavome į Kanderštegą. Buvau įpratęs su ja apsistoti dideliuose viešbučiuose, nuo ankstyvos jaunystės kitokius viešbučius ji aplenkdavo. Jai patiko prašmatni rimtis, mandagumas, su kuriuo čia buvo aptarnaujama, besikeičiantys svečiai – juos galėjai stebėti per tabldotą nuo savo stalo, pernelyg nepatraukdamas dėmesio. Mama mėgo mums kalbėti apie visus tuos žmones, spėliojo, bandė nustatyti jų kilmę, tyliai juos peikė arba gyrė. Manė, kad taip šį tą sužinosiu apie didįjį pasaulį pernelyg prie jo neprisiartindamas, nes tam dar esą per anksti.

Praėjusią vasarą buvome apsistoję Zėlisberge, ant terasos, iškilusios aukštai virš Urio ežero. Nuo jos su mama dažnai nusileisdavome žemyn per mišką į Riutlio pievą, – iš pradžių pagerbti Viliaus Telio, paskui tiesiog pasiskinti ypač kvapnių ciklamenų, jų kvapas jai labai patiko. Nekvepiančių gėlių mama tiesiog nepastebėdavo, tarsi jos apskritai neegzistuotų, juo didesnė buvo jos aistra pakalnutėms, hiacintams, ciklamenams ir rožėms. Ji mėgo kalbėti apie šią aistrą ir siejo ją su savo vaikystės rožėmis tėvų sode. Gamtos pažinimo sąsiuvinius, kuriuos parsinešęs namo stropiai pildydavau, – nemenkos pastangos prastam piešėjui! – ji stumdavo nuo savęs, man niekada nepavyko jos sudominti. „Negyva! – sakydavo ji. – Viskas negyva! Nekvepia, todėl kelia vien liūdesį!" Riutlio pieva ją sužavėjo: „Nenuostabu, kad Šveicarija atsirado čia! Šitaip kvepiant ciklamenams galėčiau bet ką prisiekti. Šveicarai žinojo, ką gina. Už šį kvapą galėčiau atiduoti gyvybę." Staiga ji suvokė, kad dramoje *Vilius Telis* jai vi-

sada kažko stigę. Dabar ji žinanti, jai stigę kvapo. Paprieštaravau sakydamas, kad anuomet galbūt čia apskritai neaugę ciklamenai. „Žinoma, kad augo. Antraip nebūtų Šveicarijos. Manai, jie būtų prisiekę? Viskas vyko čia, šis kvapas suteikė jiems jėgų prisiekti. Ar manai, kitur ponai neišnaudojo valstiečių? Kodėl tai atsitiko kaip tik Šveicarijoje? Kodėl kaip tik šiuose vidiniuose kantonuose? Šveicarija atsirado Riutlio pievoje, ir dabar žinau, iš kur anie šveicarai sėmėsi drąsos." Pirmą kartą ji išsakė man abejonę Šileriu, anksčiau pasigailėdavo nenorėdama manęs gluminti. Veikiama šio kvapo ji atsikratė abejonės ir patikėjo man vieną jau seniai ją slėgusį dalyką, papasakojo apie Šilerio supuvusius obuolius. „Manau, rašydamas *Plėšikus* jis buvo kitoks, supuvusių obuolių jam nereikėjo." – „O *Don Karlas*? O *Valenšteinas*?" – „Taip, taip, – pasakė ji, – gerai, kad žinai. Paskui pamatysi, yra rašytojų, kurie *skolinasi* gyvenimą. Kiti, tokie kaip Šekspyras, jį tiesiog *turi*." Taip pasipiktinau ja, išdavusia mūsų Vienos vakarus, kai skaitydavome juos abu, Šekspyrą *ir* Šilerį, kad nepagarbiai išrėžiau: „Rodos, apsvaigai nuo ciklamenų. Užtat šneki, ko visai negalvoji."

Ji nutylėjo, galbūt jausdama, kad esu šiek tiek teisus, jai patiko, kad darau savas išvadas ir nepasiduodu netikėtai užkluptas. Viešbučio gyvenimas irgi nesusuko man galvos, galantiškieji svečiai, net ir tie, kurie iš tiesų tokie buvo, manęs anaiptol nežavėjo.

Gyvenome viešbutyje „Grand Hotel", mama manė, kad bent per atostogas reikia pagyventi taip, kaip tau pritinka. Be to, pravartu kuo anksčiau priprasti prie permainingų aplinkybių. Juk mokykloje irgi esu tarp įvairiausių bičiulių. Kaip tik todėl man ten patinką. Bent jau ji tikisi, kad mokykloje man patinką ne todėl, kad mokytis sekasi lengviau nei kitiems.

„Juk tu nori šito! Jaustum man panieką, jei mokyčiausi blogai!"

„Ne apie tai šnekame. Net nepagalvojau apie tai. Juk mėgsti kalbėti su manimi ir nenorėtum, kad nuobodžiaučiau, todėl turi daug žinoti. Negalėčiau kalbėti su tuščiagalviu. Turiu tave gerbti."

Man tai buvo aišku. Vis dėlto ryšį su gyvenimu prašmatniame viešbutyje ne visai supratau. Žinojau, kad tai susiję su mamos kilme, su tuo, ką ji vadina „gera šeima". Jos šeimoje buvo blogų žmonių, anaiptol ne vienas, ji visiškai atvirai kalbėjo apie juos su manimi. Mano akivaizdoje jos pusbrolis ir svainis išvadino ją vagile, aprėkė ir niekingiausiai apkaltino. Argi jis nepriklausė prie tos pačios šeimos? O kuo buvo geras? Galiausiai ji paaiškino, kad jis norėjęs daugiau pinigų nei jau turėjo. Kalbai nukrypus į jos gerąją šeimą, visada atsimušdavau tarsi į sieną. Šiuo klausimu ji tapdavo ribota, nepaveikiama, nepakentė jokių prieštaravimų. Kartais dėl to pajusdavau tokią neviltį, kad įsikibdavau į ją šaukdamas: „Tu esi tu! Pranoksti bet kokią šeimą!"

„O tu esi įžūlus. Tik skaudini mane. Paleisk!" Paleisdavau ją pirma dar pasakęs: „Pranoksti bet kokį kitą žmogų pasaulyje! Aš žinau! Žinau!" – „Ateis diena, kai kitaip kalbėsi! Aš tau šito nepriminsiu."

Vis dėlto negaliu sakyti, kad viešbučiuose „Grand Hotel" būčiau jautęsis nelaimingas, pernelyg daug čia visko vykdavo. Kartais, nors ir labai pamažu, užsimegzdavo pokalbiai su pasaulio mačiusiais žmonėmis. Zėlisberge vienas senas ponas mums papasakojo apie Sibirą, po poros dienų susipažinome su Amazonės upe plaukusiais sutuoktiniais. Kitą vasarą Kanderštege, žinoma, irgi viešbutyje „Grand Hotel", prie gretimo stalo sėdintis itin nekalbus anglas, misteris Niutonas, visą laiką skaitė

tą patį plono popieriaus tomelį. Mama nenurimo, kol nesužinojo, kad tai Dikenso tomas, kaip tik *Deividas Koperfildas*. Misteris Niutonas krito man į širdį, tačiau jam tai nepadarė jokio įspūdžio. Ištisą savaitę jis tylėjo, paskui paėmė mane ir dar du mano amžiaus vaikus išvykon. Šešias valandas praleidome kartu, jis ištarė vos vieną kitą skiemenį. Grįžome į viešbutį, perduodamas mus tėvams jis tarstelėjo: „Berno kalnų krašto nepalyginsi su Tibetu." Pažvelgiau į jį taip, tarsi būčiau išgirdęs patį Sveną Hediną, tačiau daugiau niekada nieko apie jį nesužinojau.

Čia, Kanderštege, mamą ištiko priepuolis, aiškiau nei jos silpnumo būsenos ir mūsų pasitarimai Ciuriche parodęs, kokie grėsmingi dalykai vyksta jos sieloje. Viešbutyje apsistojo šeima iš Milano: graži, apkūni italė dama ir šveicaras pramonininkas, jau seniai gyvenantis Milane. Juos lydėjo „garsus dailininkas" Mikeletis, jų baudžiauninkas, – jis galėjo tapyti tik šią šeimą ir buvo akylai jos saugomas; tas mažutis žmogelis elgėsi taip, tarsi iš tikrųjų būtų sukaustytas, visiškai priklausytų nuo pramonininko pinigų ir damos grožio. Jis žavėjosi mama, vieną vakarą išeidamas iš valgomojo pasakė jai komplimentą. Žinoma, nedrįso pasakyti norįs nutapyti jos portretą, tačiau ji tuo neabejojo ir mums kylant liftu pasakė: „Jis mane nutapys! Tapsiu nemirtinga!" Paskui negalėjo nurimti, vaikams sumigus dar ilgai pasilikau su ja, ji neįstengė atsisėsti, vaikščiojo po kambarį tarsi po sceną deklamuodama, dainuodama, iš tikrųjų nepridurdama nieko, tik įvairiomis tonacijomis kartodama: „Tapsiu nemirtinga!"

Mėginau ją nuraminti, jos susijaudinimas mane nustebino ir išgąsdino. „Juk jis net neužsiminė, kad norėtų tave nutapyti!" – „Akimis tai pasakė, akimis, akimis! Juk negalėjo daugiau kalbėti, jo ponia stovėjo šalia, kaip jis būtų drįsęs! Jie sergsti jį, jis – jų vergas, parsidavęs jiems, parsidavęs dėl rentos, jiems priklauso

viskas, ką jis tapo, jie verčia jį tapyti tik tai, ko *jie* nori! Didis dailininkas ir toks silpnas! Tačiau jis trokšta nutapyti mane. Jis išdrįs ir pasakys jiems! Pagrasins daugiau niekad nieko netapysiąs! Jis privers juos sutikti. Nutapys mane, ir tapsiu nemirtinga!" Paskui vėl viskas prasidėjo iš naujo, paskutinis sakinys kartojosi tarsi litanija. Man buvo gėda dėl jos, laikiau tokį elgesį apgailėtinu; atslūgus pradiniam išgąsčiui įniršau ir puoliau ją kaip įmanydamas, kad tik atsipeikėtų. Anksčiau ji niekada nekalbėjo apie tapybą, šis menas buvo vienas iš tų, kurie jos bemaž nedomino, apie kuriuos ji nieko nenutuokė. Juolab gėdinga buvo toji svarba, kurią dabar priskyrė tapybai. „Juk nematei nė vieno jo paveikslo! Gal tau visiškai nepatiktų, ką jis tapo. Net jo pavardės nebuvai girdėjusi. Iš kur žinai, kad jis toks garsus?" – „Jie patys pasakė, jo vergvaldžiai, nepasidrovėjo pasakyti, kad tai žymus portretų tapytojas iš Milano, – ir laiko jį įkalinę! Jis nenuleidžia nuo manęs akių. Visą laiką nuo jų stalo žiūri į mane. Ieško manęs akimis, negali kitaip. Jis – dailininkas, čia veikia aukštesnės jėgos, aš jį įkvėpiau, jam reikia mane nutapyti!"

Į ją daug kas žiūrėdavo, tačiau niekada nepastebėjau begėdiško ar įžūlaus žvilgsnio. Gal jai toks dėmesys nerūpėjo, nes niekada apie jį nekalbėjo, maniau, kad visada panirusi į savo mintis jo tiesiog nepastebi; aš puikiai viską mačiau, nepraleisdavau nė vieno į ją nukreipto žvilgsnio, tačiau niekada apie tai neprasitariau, – galbūt ne tik iš pagarbos, bet ir iš pavydo. Tačiau dabar ji su kaupu atsigriebė; man buvo gėda ne dėl to, kad trokšta tapti nemirtinga (žinojau tai, nors niekada nenujaučiau, koks stiprus, koks galingas šis noras), o kad šį norą įgyvendinti turi kitas žmogus, ir dar parsidavėlis, kurį pati laiko apgailėtinu vergu, – kad viskas priklauso nuo šio padaro baimės ir jo ponų, turtingų sutuoktinių iš Milano, nuotaikos; pastarieji vedžiojasi

jį tarsi šunį už pasaitėlio, nesidrovi visų akivaizdoje švilptelėję pašaukti atgal, vos jam išdrįsus užmegzti su kuo nors pokalbį; laikiau tai siaubingu, baisiu mamos pažeminimu, negalėjau to pakęsti, apimtas įniršio, kurį ji vis labiau kurstė, be gailesčio sudaužiau jos viltis įrodydamas, kad dailininkas žeria komplimentus kiekvienai moteriai, šalia kurios atsiduria eidamas iš valgomojo, – visada labai trumpus, nes ponai stveria jį už rankos ir nusitempia.

Vis dėlto ji ne iš karto pasidavė, kaip liūtė grūmėsi už Mikelečio komplimentą, neigė tai, ką buvau įrodęs, užvertė mane visais į ją mestais dailininko žvilgsniais, nė vieno nebuvo praleidusi ir pamiršusi, – paaiškėjo, kad nuo to laiko, kai milaniečiai įsikūrė viešbutyje, ištisas dienas ji apskritai neregistravo nieko kito, tik tykojo jo komplimentų ir iš tikrųjų stengėsi pasiekti valgomojo duris kartu su juo; kaip maro nekęsdama jo ponios, gražiosios damos, ji vis dėlto prisipažino suprantanti jos motyvus: dama norinti, kad dailininkas kuo dažniau tapytų ją pačią, o jis, kiek lengvabūdis ir suvokiantis šį lengvabūdiškumą, savo valia pasirinkęs vergiją, kad nedegraduotų, – pasirinkęs ją dėl meno, nes menas jam svarbiausia, ir teisingai, tiesiog išmintingai pasielgęs; juk ką tokie kaip mes gali išmanyti apie genijaus pagundas, – daugių daugiausia įmanoma pasitraukti į šalį ir ramiai palūkėti: gal jis pajus mums simpatiją ir galėsime padėti jam kiek atsiskleisti. Šiaip ji visiškai įsitikinusi, kad jis norįs ją nutapyti ir šitaip įamžinti.

Nuo Vienos laikų, nuo pono docento apsilankymų nebuvau jautęs jai tokios neapykantos. Be to, viskas užgriuvo taip staiga, pakako šveicarui iš Milano atvykimo dieną pratarti kelis žodžius apie mažąjį Mikeletį. Grupei viešbučio svečių jis parodė į baltus dailininko getrus, papurtė galvą ir pasakė: „Nežinau, kuo jis

žmonėms taip patinka. Visi Milane nori, kad jis juos nutapytų, o juk jis irgi turi tik dvi rankas, ar ne?"

Tikriausiai mama pajuto mano neapykantą, pažįstamą jai nuo Vienos laikų, anuomet persekiojusią ją ištisas siaubingas savaites; dabartinis jos kliedas nesukliudė suvokti mano priešiškumo iš pradžių kaip trukdžio, paskui – kaip grėsmės. Ji primygtinai tebetikino, kad portretas būsiąs nutapytas, kartojo tuos pačius žodžius net ir tada, kai pajutau, kad jos jėgos senka. Vaikščiodama po kambarį ji staiga grėsmingai sustojo prieš mane ir pašaipiai paklausė: „Juk nepavydi man? Ar turėčiau jam pasakyti, kad gali tapyti tik mudu? Ar tau taip neatidėliotinai reikia? Nenori portreto užsitarnauti pats?"

Kaltinimas buvo toks niekingas ir neteisingas, kad neįstengiau nieko atsakyti. Netekau žado, tačiau ne galvos. Kalbėdama ji pagaliau pažvelgė į mane, pamatė, kaip mane paveikė jos žodžiai, staiga palūžo ir pradėjo įnirtingai skųstis: „Manai, kad aš išprotėjau. Tau prieš akis visas gyvenimas. Mano gyvenimas baigėsi. Ar esi toks senis, kad negali manęs suprasti? Ar tave užvaldė senelis? Jis manęs visada nekentė. Bet ne tavo tėvas, ne tavo tėvas. Jei jis būtų gyvas, apsaugotų mane nuo tavęs."

Ji taip išseko, kad pravirko. Apkabinau, glosčiau ją, iš gailesčio sutikau ir su tuo portretu, kurio ji taip troško. „Paveikslas bus labai gražus. Jis tave nutapys vieną. Visiškai vieną. Visi žmonės žavėsis. Pasakysiu jam, kad padovanotų paveikslą tau. Bet geriau būtų, jei jis atsidurtų muziejuje." Šis pasiūlymas jai patiko, pamažu ji nurimo. Tačiau jautėsi labai silpna, padėjau jai atsigulti. Nuvargusi ir išsekusi padėjo galvą ant pagalvės. Pasakė: „Šiandien aš esu vaikas, o tu – mama", – ir užmigo.

Kitą dieną ji baikščiai vengė Mikelečio žvilgsnių. Susirūpinęs stebėjau ją. Įkarštis buvo atslūgęs, ji nieko daugiau iš jo nesitikė-

jo. Dailininkas žarstė komplimentus kitoms moterims, jo sargai traukė jį šalin. Ji to nematė. Po kelių dienų milaniečių draugija išvyko iš viešbučio, dama buvo kažkuo nepatenkinta. Jiems išvykus prie mūsų stalo priėjo viešbučio savininkas ponas Loslis ir pasakė mamai nepageidaująs tokių svečių. Jis pasidomėjęs, dailininkas anaiptol nesąs toks įžymus. Matyt, ponai čia žvalgęsi jam užsakymų. Jis pats vadovaująs solidžiam viešbučiui, čia ne vieta nuotykiams. Prie gretimo stalelio sėdėjęs misteris Niutonas pakėlė akis nuo plono popieriaus tomo ir linktelėjo prarydamas sakinį. Tai jau buvo daug, ponas Loslis ir mes jo judesį supratome kaip peikiantį. Mama pasakė ponui Losliui: „Jis elgėsi nekorektiškai." Viešbučio šeimininkas apėjo valgomąjį ir atsiprašė visų svečių. Regis, milaniečiams išvykus visi lengviau atsikvėpė.

Penkta dalis

Ciurichas, Tyfenbrunenas

1919–1921

Gẽrosios vilos „Jalta“ senmergės
Dr. Vėdekindas

Nežinojau žodžio „Jalta“ kilmės, tačiau jis skambėjo jaukiai, tarsi šiek tiek turkiškai. Namą Tyfenbruneno pakraštyje nuo ežero teskyrė viena gatvė ir geležinkelio linija, jis stovėjo ant nedidelės pakilumos sode, kuriame augo daugybė medžių. Nediduke įkalne iš kairės prieidavai prie namo, kiekviename jo kampe augo po aukštą tuopą taip arti sienos, kad atrodė, tarsi jos remia namą iš visų keturių pusių. Tuopos teikė lengvumo gremėzdiškam pastatui, nuplaukęs į ežerą jas matei iš gana toli, jos rodė namo vietą.

Gebenės ir visžaliai medžiai užstojo sodo dalį priešais namą nuo gatvės, čia buvo pakankamai vietos pasislėpti. Palei namą kerojo kukmedis, plačiai išskleidęs šakas, tarsi skirtas laipioti, – akimirksniu atsidurdavai viršuje.

Kelios akmens pakopos už namo vedė aukštyn, į seną, jau nebeprižiūrimą teniso aikštelę, žemė čia buvo nelygi ir gruoblėta, aikštelė tiko bet kam, tik ne tenisui, joje vyko įvairiausia vieša veikla. Šalia akmens pakopų augo obelis, tikras derlumo stebuklas, – kai įsikrausčiau, ji buvo taip apkibusi obuoliais, kad ją reikėjo paramstyti. Šokinėjant pakopomis aukštyn obuoliai dunksėjo žemėn. Į kairę nuo pagrindinio pastato, mažučiame namelyje, kurio sienas dengė pinučiai vijokliams, gyveno nuomininkai, violončelininkas su žmona, iš teniso aikštelės girdėjai jį repetuojant.

Toliau prasidėjo tikrasis sodas. Vaismedžių buvo daug, jie gausiai derėjo, tačiau šis sodas nebuvo toks svarbus kaip derlioji obelis, vien dėl savo padėties visada buvusi akiratyje.

Nuo įkalnės eidamas į namą pirmiausia atsidurdavai dideliame vestibiulyje, nejaukiame tarsi tuščia klasė. Čia prie ilgo stalo dažniausiai sėdėjo kelios mergaitės, jos ruošė namų užduotis arba rašė laiškus. Ilgą laiką viloje „Jalta" buvo mergaičių pensionatas. Neseniai šeimininkės pertvarkė jį į pensioną; kaip ir anksčiau, čia gyveno mergaitės iš įvairiausių šalių, tik pamokos viloje jau nevyko, namo gyventojos mokėsi kitur, tačiau kartu valgė ir apskritai buvo damų prižiūrimos.

Ilgas valgomasis pusrūsyje, visada šiek tiek pridvisęs, buvo ne mažiau nykus už vestibiulį. Iš mano miegamojo, palėpės kambarėlio antrame aukšte, siauro ir prastai įrengto, pro sodo medžius matei ežerą.

Tyfenbruneno stotis buvo netoliese, iš Zėfeldštrasės, kur stovėjo namas, ją galėjai pasiekti tiltu perėjęs geležinkelio liniją. Tam tikru metų laiku saulė tekėdavo kaip tik man atsidūrus viršuje ant tilto, – kad ir labiausiai vėluodamas ir skubėdamas, nepraleisdavau progos sustoti pagerbti saulės. Paskui mediniais laiptais puldavau žemyn į stotį, įšokdavau į traukinį, pavažiuodavau vieną stotelę tuneliu iki Štadelhofeno. Remištrase skubėdavau aukštyn į kantono mokyklą, vis dėlto stabtelėdamas visur, kur pasitaikydavo kas nors įdomaus, ir į mokyklą visada pavėluodavau.

Namo grįždavau pėsčias kita gatve, Colikerštrase, dažniausiai su bičiuliu, irgi gyvenančiu Tyfenbrunene. Mudu įsitraukdavome į rimtus pokalbius, visada apgailestaudavau, kai pasiekus užmiestį reikėdavo atsisveikinti. Niekada nepasakojau jam apie damas ir mergaites, tarp kurių gyvenau, mat baiminausi, kad dėl tokios didelės moteriškos draugijos neimtų manęs niekinti.

Trudė Gladoš, brazilė, gyveno „Jaltoje" jau šešetą metų, ji buvo pianistė, studijavo konservatorijoje ir priklausė prie namo įrangos. Įžengęs į vidų dažniausiai girdėjai ją repetuojant. Jos kambarys buvo viršuje, ji skambino bent šešias valandas per dieną, dažniausiai dar ilgiau. Taip prie to pripratau, kad nustojus jai skambinti pasigesdavau tų garsų. Žiemą ji visada apsimūturiuodavo keliais megztiniais, nes baisiai šalo. Ją kamavo klimatas, ji nepriprato prie jo. Trudė niekada neatostogavo, Rio de Žaneiras, kur gyveno tėvai, buvo per toli, nė karto per šešerius metus ji nekeliavo namo. Namų labai ilgėjosi, tačiau tik dėl saulės. Apie tėvus niekada nekalbėjo, paminėdavo juos nebent gavusi laišką iš namų, tai nutikdavo labai retai, kartą ar du per metus. Pavardė Gladoš buvo čekiška, tėvas ne itin seniai iškeliavo į Braziliją iš Bohemijos, ji pati gimė jau Brazilijoje. Trudės balsas buvo aukštas, kiek karkiantis; mudu mielai diskutuodavome, nebuvo dalykų, apie kuriuos nediskutuotume. Ji savotiškai įsiaudrindavo ir tuo mane traukė. Mūsų požiūris į kilnumą dažniausiai sutapo, abu iš visos širdies niekinome bet kokį parsidavėliškumą; tačiau aš atkakliai tvirtinau žinąs daugiau nei ji, šiaip ar taip, penkeriais metais vyresnė, – kai Trudė, kilusi iš, taip sakant, laukinės šalies, pradėdavo aukštinti jausmą ir koneveikti žinojimą, pasak jos, kenksmingą ir korumpuotą, aš puldavau įrodinėti žinojimo būtinybę – netrukus neišvengiamai kibdavome vienas kitam į plaukus. Kildavo tikros peštynės, mėgindavau įveikti ją ištiestomis rankomis sugriebęs už plaštakų ir neprisileisdamas artyn, nes nuo jos, ypač mums ginčijantis, sklido stiprus kvapas, kurio negalėjau pakęsti. Veikiausiai ji nė nenutuokė, kokį nemalonų kvapą skleidžia, galbūt manė, kad nesuteikiu mudviejų peštynėms labiau fizinio pobūdžio baimindamasis jos brandesnio amžiaus. Vasarą ji vilkėjo drabužį, kurį vadino Meridos suknele,

baltą, marškinių formos rūbą apvalia iškirpte, jai pasilenkus buvo matyti krūtinė, kurią, žinoma, pastebėjau, tačiau man tai nieko nereiškė, – tik kartą pamatęs ten milžinišką šunvotę staiga pajutau Trudei karštą užuojautą tarsi raupsuotajai ir atstumtajai. Ji išties buvo atstumtoji, tėvai metų metus nemokėjo už pensioną, ramindami panelę Miną pažadais sumokėti kitąmet. Trudė jautėsi esanti savotiška išlaikytinė, dėl šios priežasties labai nuoširdžiai prisirišo prie Cezario, nusenusio senbernaro, dažniausiai snaudžiančio ir skleidžiančio nemalonų kvapą. Netrukus kiek sumišęs suvokiau, kad Trudės ir Cezario kvapas panašus.

Vis dėlto mudu buvome draugai ir ji man patiko, nes su ja galėjau kalbėtis apie viską. Iš tikrųjų šiuose namuose mudu buvome svarbiausi: ji – kaip amžinai skambinanti ir sukaupusi šešerių metų gyvenimo čia patirtį, aš – kaip jauniausias ir vienintelė vyriška būtybė. Ji buvo vyriausia iš pensiono gyventojų, aš – jauniausias. Ji žinojo visas damų savybes, aš – tik geriausias. Ji nekentė pataikavimo ir rėžė į akis, ką nors blogo sužinojusi apie kurią nors damą. Tačiau nebuvo nei klastinga, nei pikta ar kandi, – tiesiog geraširdė, tačiau kiek įkyri būtybė, tarsi ir gimusi tik tam, kad būtų atstumiama ar niekinama, veikiausiai anksti tėvų pripratinta prie tokio likimo ir, žinoma, nelaimingai įsimylėjusi, – labai užsigavau tai sužinojęs. Pėteris Špeizeris, jos pažįstamas iš konservatorijos, daug geresnis pianistas už ją, visa laikysena jau tikras, savimi pasitikintis virtuozas, irgi mokėsi kantono mokykloje, paralelinėje klasėje, ir buvo pagrindinis žmogus, apie kurį mudu kalbėdavome. Buvau per naivus, kad suprasčiau, kodėl ji taip mielai nukreipia kalbą į jį, – akys man atsivėrė tik po pusmečio, kai atsitiktinai aptikau ir perskaičiau numestą jos laiško Pėteriui juodraštį. Pareikalavau pasiaiškinti, ji prisipažino mylinti jį be atsako.

Iki tol laikiau Trudę savotiška nuosavybe, nereikalaujančia ypatingų pastangų, visada esančia šalia, tiesiog priklausančia man, tiesa, žodžio „priklausyti" turinys buvo visiškai nekaltas. Tik išgirdęs jos prisipažinimą suvokiau, kad ji man apskritai nepriklauso. Pasijutau taip, tarsi būčiau ją praradęs, ir ši netektis padarė man ją svarbią. Tariausi jaučiąs jai panieką. Juk Trudė papasakojo apie savo apgailėtinus mėginimus sudominti Pėterį. Ji galvojo vien apie nuolankumą, jos instinktai buvo vergiški. Troško būti jo žeminama, laiške puolė jam į kojas. Tačiau jam, išdidžiam ir pasipūtusiam, buvo nesunku jos tiesiog nepastebėti. Jis nematė jos prie savo kojų, tokio atsitiktinumo kaip susitikimas su ja apskritai nepastebėdavo. Ji irgi buvo savaip išdidi, sergėjo savo jausmą, apskritai rimtai žiūrėjo į jausmus, gerbė juos, – gynė jausmo nepriklausomybę, tai buvo jos patriotizmas; ji nepripažino mano patriotizmo, apimančio Šveicariją, mokyklą, namus, kuriuose mudu gyvenome, laikė jį nebrandžiu, Pėteris jai buvo svarbesnis už visą Šveicariją. Jo, geriausio pianisto tarp pas tą patį dėstytoją studijuojančių jos kolegų, karjera buvo laikoma užtikrinta, namiškiai visapusiškai juo rūpinosi, jis buvo išlepintas, visada gražiai rengėsi, išsiskyrė menininko karčiais ir arogantiška laikysena, tačiau tai atrodė natūralu; vis dėlto buvo ir nuosaikiai malonus, pagal savo amžių draugingas, pastebėdavo kiekvieną, nes kiekvienas pajėgus paaukoti aplodismentų, nepakentė tik aistringų Trudės aplodismentų. Pėteris suprato jos santykį su juo – prirašiusi, tačiau neišsiuntusi daugybės meilės laiškų ir per aplaidumą jų nesunaikinusi, vieną ji vis dėlto švariai perrašė ir išsiuntė, – todėl nebekalbėjo su ja, tik iš tolo šaltai pasisveikindavo. Kaip tik tada, guosdamasi man dėl savo kančios, – buvo vasara, Trudė vilkėjo amžinąją Meridos suknelę, – ji palinko į priekį išreikšdama visišką nuolankumą Pėterio valiai,

o aš pamačiau milžinišką šunvotę ant krūtinės ir užsiplieskiau užuojauta jai.

Panelė Mina rašė savo vardą su viena „n", sakėsi neturinti nieko bendro su Mina fon Barnhelm, esanti Hermina Herder. Ji buvo pensioną laikančios neperskiriamos ketveriukės galva, vienintelė iš keturių turėjo pagrindinę profesiją, kuria labai didžiavosi, mat buvo dailininkė. Kiek per apvali jos galva glaudėsi tarp pečių tiesiog ant trumpo kūno, – tarsi kaklo, šio nereikalingo priedo, apskritai niekada nebūtų buvę. Galva buvo labai didelė, per didelė tokiam kūnui, veidą vagojo nesuskaičiuojama daugybė raudonų gyslelių, itin sutankėjančių ant skruostų. Nors sulaukusi šešiasdešimt penkerių, panelė Mina atrodė tvirta, kiekvienas, pasakęs komplimentą apie jos proto guvumą, išgirsdavo, kad jos jaunatvę išsaugojusi tapyba. Kalbėjo lėtai ir aiškiai, taip pat ir vaikščiojo, rengėsi visada tamsiai, jos žingsnius po ilgu, žemę siekiančiu sijonu galėjai pastebėti tik jai lipant laiptais į trečią aukštą, į „žvirblių lizdą", dirbtuvę, kur ji eidavo tapyti. Tapė tik gėles ir vadino jas savo vaikais. Kadaise pradėjusi nuo iliustracijų botanikos knygoms, nusimanė apie gėlių ypatybes, botanikai ja pasitikėjo ir mielai siūlė iliustruoti savo knygas. Ji kalbėjo apie juos kaip apie gerus bičiulius, dvi pavardes, profesorių Šrėterio ir Šelenbergo, minėjo itin dažnai. Geriausiai žinomas jos kūrinys buvo iliustracijos Šrėterio *Alpių florai*. Ir mano laikais nešinas įdomiomis kerpėmis ar ypatingomis samanomis ateidavo profesorius Šelenbergas ir išsamiai tarsi per paskaitą literatūrine vokiečių kalba pasakodavo panelei Herder apie jas.

Rami panelės laikysena veikiausiai siejosi su tapyba. Vos pajutusi man šiek tiek simpatijos ji pakvietė mane į „žvirblių liz-

dą", ten galėjau žiūrėti, kaip ji tapo. Anuomet labai stebėjausi, kaip lėtai ir iškilmingai viskas vyksta. Jau vien dėl kvapo ateljė buvo savotiška vieta, nepalyginama su jokia kita, pradėdavau uosti vos įžengęs, tačiau uostinėjimas buvo toks pat atsargus kaip visa, kas čia vyko. Paėmusi teptuką į ranką, panelė Mina, būdavo, bemat pradeda komentuoti savo veiksmus. „Dabar paimsiu baltos, visai trupučiuką. Taip, paimsiu baltos, kitaip nieko nebus, turiu paimti būtent baltos." Kartoja spalvų pavadinimus kiek įmanoma dažniau, iš tikrųjų taria tik juos. Protarpiais dar pamini tapomas gėles, lotyniškus jų pavadinimus. Kiekvieną rūšį kruopščiai tapo atskirai, nemėgsta maišyti su kitomis, nes kaip tik taip visada piešė botanikos knygų iliustracijas, – tad kartu su spalvomis iš jos išmokstu šiuos lotyniškus pavadinimus. Šiaip ji nieko daugiau nesako, nekalba nei apie augalų augimvietę, nei apie jų struktūrą ir funkcijas, nutyli visa, ko mus moko gamtos pažinimo mokytojas, kas mums nauja, kas vilioja ir ką reikia nupiešti savo sąsiuviniuose, – tad apsilankymai „žvirblių lizde" primena savotišką ritualą, susidedantį iš terpentino kvapo, grynų paletės spalvų ir lotyniškų gėlių pavadinimų. Šis darbas panelei Minai garbingas ir šventas, – kartą šventišką akimirką ji atsivėrė man esanti vaidilutė, kaip tik todėl neištekėjusi, mat pašvęsdamas savo gyvenimą menui turi atsižadėti paprastų žmonių laimės.

Panelė Mina buvo taikinga ir niekada nieko neskaudino – tai siejosi jau su gėlėmis. Ji nebuvo blogos nuomonės apie save ir norėjo, kad jos antkapyje būtų užrašas: „Ji buvo gera."

Gyvenome netoli ežero, eidavome po jį pasiirstyti; kaip tik priešais, kitoje ežero pusėje, buvo Kilchbergas, kartą nusiyrėme ten aplankyti Konrado Ferdinando Mejerio, anuomet tapusio mano rašytoju, kapo. Mane pribloškė paprastas antkapio užrašas. Nebuvo žodžio „rašytojas", niekas nesiskelbė gedįs,

amžinai neužmirštąs, tebuvo žodžiai: „Čia ilsisi Konradas Ferdinandas Mejeris, 1825–1898." Supratau, kad kiekvienas žodis tik sumenkintų vardą, pirmą kartą suvokiau, kad svarbus tebuvo viską sutelkęs vardas, visa kita greta jo blanko. Grįžtant irklavau ne aš, nes buvo ne mano eilė, sėdėjau neištardamas nė žodžio, užrašo nekalbumas persidavė man; staiga paaiškėjo, kad ne aš vienas galvoju apie kapą, nes panelė Mina pasakė: „Ant savo kapo norėčiau vienintelio sakinio: ji buvo gera." Šią akimirką ji man visai nepatiko, pajutau, kad rašytojas, kurio kapą ką tik aplankėme, jai nieko nereiškia.

Panelė Mina dažnai kalbėjo apie Italiją, gerai ją pažinojo. Anksčiau ji buvo grafų Rasponių vaikų auklėtoja, jaunoji grafienė, buvusi jos auklėtinė, kas antri metai kviesdavo ją pas save, į Roka di Sant Arkandželą netoli Riminio. Rasponiai buvo išsilavinę, pas juos lankėsi įdomūs žmonės, per daugybę metų panelė Mina daug jų sutiko. Tačiau išties įžymiems žmonėms visada rado ką prikišti. Ji labiau mėgstanti tylius, paslapčia žydinčius menininkus, – galbūt tai sakydama turėjo omeny save. Labai krito į akis, kad ne tik ji, bet ir panelė Rozė, ir kitos damos pripažino kiekvieną ką nors išleidusį rašytoją. Prasidėjus paskaitoms apie viduriniąją arba jaunąją šveicarų rašytojų kartą, bent jau panelė Rozė, labiau nusimananti apie literatūrą nei apie tapybą, tas paskaitas reguliariai lankydavo ir kitą dieną vestibiulyje pateikdavo mums išsamią ataskaitą apie rašytojo savitumą. Viskas tose paskaitose buvę be galo rimta, juk net ir nesuprasdamas eilėraščių gali grožėtis viena ar kita poeto būdo savybe, – jo drovumu nusilenkiant ar sumišimu padarius riktą. Visai kitoks buvo požiūris į žmones, nenueinančius visiems nuo liežuvio. Jie buvo vertinami visiškai kitu, kritišku, žvilgsniu, bet kokia tau pačiam nebūdinga jų savybė buvo ypač užgauli.

Anksčiau, kai name dar buvo mergaičių pensionatas, vos prieš keletą metų, damos retkarčiais pakviesdavo rašytojų paskaityti mergaitėms savo kūrinių. Karlas Špiteleris tamtyč atvyko iš Liucernos, jis puikiai jautėsi tarp mergaičių. Buvo mėgėjas žaisti šachmatais, todėl išsirinko partnere geriausią žaidėją, bulgarę Lalką. Paskui septyniasdešimtmetį perkopęs vyras sėdėjo vestibiulyje, ramstė galvą ranka, stebėjo mergaitę ir lėtai kartojo: „Ji graži ir protinga", – ne po kiekvieno jos ėjimo, tačiau vis dėlto dažniau, nei derėjo. Damoms apskritai neištarė nė žodžio, jos jam nerūpėjo, – iš pradžių jos palaikė jį nemandagiu ar veikiau nešnekiu; paskui jis sėdėjo priešais Lalką įdėmiai žvelgdamas į ją ir nuolat kartojo: „Ji graži ir protinga." Šito damos jam niekada neatleido, dažnai apie tai pasakojo ir kaskart vis labiau piktinosi.

Išties gera buvo viena iš keturių damų, tačiau ji niekada nebūtų taip apie save pasakiusi. Ji netapė, niekada nevaikščiojo į paskaitas, mieliausiai darbavosi sode. Atitinkamu metų laiku dažniausiai ją ten ir sutikdavai, ji visada rasdavo malonų žodį, būtent žodį, nepuldavo dėstyti ištisų paskaitų, – negaliu prisiminti kada nors girdėjęs iš jos lotynišką gėlės pavadinimą, nors dienų dienas ji prižiūrėjo augalus. Ponia Zigrist, vyresnė panelės Minos sesuo, šešiasdešimt aštuonerių metų atrodė išties sena. Veidas visiškai surukęs, vienos raukšlės; ji buvo našlė, turėjo dukrą, panelę Rozę, ši visada mokytojavo ir, priešingai nei motina, niekada nepaliovė kalbėti.

Net ir žinodamas, kad viena iš jų – dukra, kita – motina, niekada apie tai negalvojai, nes tai labai nederėjo prie jų kasdienio paveikslo. Keturios damos sudarė vienovę, nesusijusią su jokiu vyru. Niekada nepagalvojai, kad kiekviena iš jų turėjo tėvą, atrodė, tarsi būtų atėjusios į pasaulį be tėvo. Ponia Zigrist

buvo motiniškiausia, taip pat ir tolerantiškiausia, iš jos niekada negirdėjau nei neigiamos išankstinės nuomonės, nei smerkiančio nuosprendžio, antra vertus, ir motiniškų pretenzijų. Negirdėjau jos sakant „mano dukra", jei ne Trudė, nebūčiau supratęs šio ryšio. Taigi ir šių damų motiniškumas buvo labai ribotas – tarsi būtų nederamas ir kiek nepadorus. Ponia Zigrist buvo ramiausia, niekada nesistengė išsiskirti, nenurodinėjo, neįsakinėjo, kartais iš jos galėjai išgirsti pritarimo žodį, tačiau tik sutikęs ją vieną sode, – kambaryje, kur vakarais jos visos susirinkdavo, ji dažniausiai nepraverdavo burnos. Sėdėdavo šiek tiek nuošaly, visada tame pačiame kampe, palenkusi apvalią galvą, kiek mažesnę už panelės Minos, – gilios raukšlės ją sendino, tačiau niekas to nesakė, niekas neprasitarė ir apie tai, kad ji ir ponia Mina – seserys.

Trečioji dama buvo panelė Lotė, pusseserė, veikiausiai vargšė, nes jos autoritetas buvo menkiausias. Liesiausia, neišvaizdžiausia, tokia pat maža kaip seserys ir bemaž tokia pat sena, smailių bruožų, savo manieromis ir išvaizda ji buvo, galima drąsiai sakyti, tikra senmergė. Kitos panelės ją kiek ignoravo, nes ji neturėjo jokių dvasinių interesų. Niekada nekalbėjo apie paveikslus ar knygas, perleido tokias šnekas kitoms. Visada matei ją siuvančią, ji puikiai išmanė šį amatą, – kai stovėdavau šalia jos laukdamas, kol įsiūs man sagą, ji ištardavo keletą energingų sakinių, – maži jos užsiėmimai liudijo didesnę energiją, nei didžiausi kitų darbai. Ji buvo mažiausiai keliavusi, tik miesto apylinkėse tebeturėjo ryšių. Jaunesnioji jos pusseserė gyveno Ičnache, kartais išėję ilgėliau pasivaikščioti ją aplankydavome. Panelė Lotė, turėjusi daug darbų (ji padėjo ir virtuvėje), niekada nėjo su mumis, tvirtai ir neapgailestaudama sakėsi neturinti laiko, – ryškiausias jos bruožas buvo atsakomybės jausmas. Ji didžiavosi atsižadanti

jai itin svarbių dalykų. Vėl susiruošus iškylon į Ičnachą, namie pasigirsdavo kalbos: galbūt šįsyk ji eisianti kartu, tik nereikia jai įkyrėti, gal staiga, pamačiusi mus visus susiruošusius ir stovinčius sode, ji prisijungs. Išties, ji visada prieidavo, tačiau tik tam, kad įpareigotų perduoti pusseserei išsamiausius linkėjimus. Ar pati neisianti kartu? Ką, kaip galime taip galvoti! Darbų namie trims dienoms, viską reikia nuveikti iki rytojaus! Vis dėlto nors ir nesusigundžiusi vizitu, žiūrėjo į jį labai rimtai. Brangino pusseserės linkėjimus, kuriuos perduodavome grįžę, ir išsamią ataskaitą apie tenykščius įvykius, kurią pateikdavome pasiskirstę vaidmenimis. Jei kas nors jai netikdavo, perklausdavo arba purtydavo galvą. Tai buvo svarbios panelės Lotės gyvenimo akimirkos, iš tikrųjų ji kėlė tik šiuos reikalavimus, – per ilgai negaudama žinių iš pusseserės, darėsi vis kandesnė ir galiausiai nepakenčiama. Tačiau tai nutikdavo retai, namie buvo įprasta ja pasirūpinti, nors atvirai apie tai niekas nešnekėjo.

Liko jauniausia ir aukščiausia iš keturių damų, apie ją jau užsiminiau anksčiau, tai panelė Rozė. Geriausio amžiaus, mat dar neturėjo keturiasdešimties metų, ši tvirta ir žvali gimnastė vadovavo mūsų žaidimams teniso aikštelėje. Buvo mokytoja iki kaulų smegenų ir mėgo kalbėti. Kalbėjo daug, visada pernelyg tolygiai, kad ir ką aiškintų, viskas buvo pernelyg išsamu. Domėjosi daug kuo, ypač jaunesnės kartos šveicarų rašytojais, nes kadaise dėstė ir vokiečių kalbą. Nebuvo jokio skirtumo, apie ką ji kalba, viskas visada skambėjo vienodai. Ji laikė savo prievole pasvarstyti apie viską, tikriausiai nebuvo klausimo, į kurį nebūtų atsakiusi. Vis dėlto retai kildavo noras jos ko nors paklausti, nes ji pati buvo pasiruošusi bet kurią akimirką leistis į ilgas kalbas, jos iniciatyvos buvo neišsenkamos. Iš jos žinojai apie įvykius „Jaltoje“ nuo pradžių pradžios, apie visas pensionato gyventojas iš

įvairiausių šalių, gal net apie jų tėvus, kartais – deja, ne visada – pirmą kartą atlydinčius mergaites, girdėjai apie jų nuopelnus ir trūkumus, vėlesnį likimą, nedėkingumą, ištikimybę. Kartais po valandos jau visai jos neklausydavai, bet panelė Rozė to niekada nesuprato, dėl kokios nors priežasties priversta nutraukti kalbą tiksliai įsidėmėdavo, kur sustojo, paskui neklysdama tęsdavo nuo tos pačios vietos. Kartą per mėnesį ji dviem dienoms pasišalindavo. Pasilikdavo savo kambaryje, nenusileisdavo valgyti, ją kamuodavusi „ūžianti kaukolė" – taip kiek valiūkiškai ji vadino galvos skausmą. Galima pamanyti, kad per tas dienas atsipūsdavome; anaiptol ne, mums visiems jos trūko, visi jos gailėjo: jei jos kalbų monotonijos trūko *mums*, kaip turėjo jų stigti jai, ištisas dvi dienas vienai ir nebyliai savo kambaryje!

Ji nelaikė savęs menininke kaip panelė Mina, turinti daugiausia teisių, – buvo savaime suprantama, kad *ji* didesnę dienos dalį praleidžia „žvirblių lizde", o kitos trys visą laiką užsiima praktine veikla. Panelė Mina išrašinėjo ir pensiono gyventojų sąskaitas, reguliariai siunčiamas tėvams. Ji visada pridėdavo ir ilgėlesnį laišką, jame pabrėždavo labai nemėgstanti išrašinėti sąskaitų, jai rūpinčios tapomos gėlės, o ne pinigai. Toliau pasakodavo apie globotinių elgesį ir pažangą, leisdama aiškiai pajusti, kiek daug dėmesio tam skirianti. Viskas būdavo labai jausminga, nesavanaudiška ir kilnu.

Damų ketveriukę vadinome „ponios Herder", nors dviejų pavardės buvo kitokios. Vis dėlto pagal moterišką liniją apibūdinimas buvo teisingas. Kaip vienetas damos pasirodydavo kartu gerdamos juodą kavą svetainėje arba, esant gražiam orui, verandoje priešais ją, o vakarais – prie alaus bokalo. Tada jos būdavo pačios sau, jų šventiško vakaro nevalia buvo drumsti jokiais reikalais. Man jos suteikė ypatingą malonę, galėjau įeiti

į kambarį. Čia tvyrojo pagalvių ir senų suknelių, kurias vilkėjo damos, kvapas, kvepėjo džiovinamais obuoliais ir, nelygu metų laikas, gėlėmis. Šios keitėsi kaip ir pensione gyvenančios mergaitės, tačiau pagrindinis kvapas, neatsiejamas nuo keturių damų, liko toks pat ir visada vyravo. Man jis nebuvo nemalonus, nes damos elgėsi su manimi geranoriškai. Nors pats sau sakiau, kad toks namų ūkis kiek juokingas – vien moterys ir, išskyrus ponią Zigrist, vien senmergės, – tačiau iš tikrųjų veidmainiavau, nes man, vienintelei vyriškai būtybei tarp jų, senų ir jaunų, apskritai negalėjo būti nieko geresnio, buvau joms ypatingas jau vien kaip „jaunuolis", – taip jos mane vadino, – niekada nepagalvojau, kad bet kuris kitas „jaunuolis" būtų buvęs toks pat ypatingas. Iš tikrųjų dariau, ką norėjau, skaičiau ir mokiausi tai, kas man patiko. Be to, vakarais įžengdavau į damų svetainę: ten buvo knygų spinta, joje galėjau raustis, kiek širdis geidžia. Knygas su paveikslais perversdavau ten pat, kitas nešdavausi į vestibiulį skaityti. Radau Mėrikę, susižavėjęs skaičiau jo eilėraščius ir apsakymus, buvo ir tamsžaliai Štormo, raudoni Konrado Ferdinando Mejerio tomai. Pastarasis kiek laiko buvo mylimiausias mano rašytojas, su juo mane kiekvieną dienos ir vakaro valandą siejo ežeras, dažnas varpų skambesys, gausus vaisių derlius, taip pat ir istoriniai dalykai, pirmiausia Italija, – dabar pagaliau sužinojau apie jos meną, apie jį man buvo ir daug pasakojama. Šioje knygų spintoje pirmiausia susidūriau su Jakobu Burkhartu, dar ne itin įstengdamas suvokti ėmiausi jo *Renesanso kultūros*. Keturiolikmečiui ši knyga turėjo pernelyg daug sluoksnių, ją skaitant reikėjo patirties ir apmąstymų gyvenimo srityse, kol kas man visiškai neprieinamose. Tačiau jau anuomet ji man tapo savotiška paskata, būtent paskata siekti platybės ir įvairovės, ir sustiprino mano nepasitikėjimą galia. Nustebęs pamačiau, koks

kuklus, net apgailėtinas mano žinių troškimas, palyginti su šio žmogaus, pamačiau, kad esama neregėtų pažinimo laipsnių ir plėtotės, kurių nė įsivaizduoti negalėjau. Burkhartas kaip reali asmenybė man neatsiskleidė, ištirpo ir išnyko šioje knygoje, – prisimenu, su kokia nekantra pastačiau ją atgal į lentyną, tarsi jis būtų pasitraukęs nuo manęs prisidengęs kita kalba, kurią menkai temoku.

Veikalas, į kurį žvelgiau išties pavydžiai, „puošnus" tritomis leidinys *Gamtos stebuklai*, atrodė toks brangus, kad nesitikėjau kada nors jį pats įsigysiąs. Nedrįsau klausti, ar negalėčiau jo paimti į vestibiulį, mat mergaitės tuo nesidomėjo, taigi tai būtų prilygę profanacijai. Todėl varčiau jį tik svetainėje. Kartais sėdėdavau čia ištisą valandą tylutėliai žiūrinėdamas spinduliuočių, chameleonų ir aktinijų paveikslus. Šventiško damų vakaro niekada netrukdžiau klausimais, nerodžiau aptikęs kokį nors ypač jaudinantį dalyką, viską pasilaikiau sau, stebėjausi vienas, nors buvo gana sunku ištverti, mielai būčiau bent šūktelėjęs, – žinoma, būtų buvę malonu dar ir patirti, kad jos nieko nenutuokia apie tai, ką jau daugybę metų laiko savo spintoje.

Vis dėlto negalėjau užsibūti svetainėje, kad vestibiulyje sėdinčios mergaitės nepalaikytų manęs privilegijuotu. Žinoma, buvau kaip tik toks, tačiau jos neįsižeisdavo, kol privilegijos apsiribojo palankumu ir dėmesingumu. Vienintelis dalykas, galėjęs jas sukurstyti, buvo maistas. Pensione maistas nebuvo nei itin geras, nei gausus. Vakarais prie alaus damos suvalgydavo po riekę duonos, – niekam neturėjo kilti minčių, kad ir man ko nors kliūva, to niekada ir nepasitaikė, būčiau gėdijęsis tokios malonės.

Apie mergaites reikėtų papasakoti daugiau, tačiau neketinu dabar jų visų vaizduoti. Brazilę Trudę Gladoš jau pristačiau.

Ji svarbiausia, nes visada buvo čia, be to, gyveno pensione jau seniai prieš man atvykstant. Todėl iš tikrųjų nebuvo tipiška gyventoja, nelabai galėjo atstovauti likusioms, nė viena kita mergaitė nebuvo atvykusi iš taip toli. Buvo mergaičių iš Olandijos, Švedijos, Anglijos, Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, iš prancūziškosios ir vokiškosios Šveicarijos dalių. Kaip viešnia valgyti ateidavo vienietė studentė (pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui tebebuvo badmetis), taip pat pavieniai vaikai iš Vienos. Ne visos pensiono mergaitės gyveno čia vienu metu, per dvejus metus gyventojos pasikeitė, niekada neišvyko tik Trudė, – kaip minėjau, tėvas buvo skolingas už pensioną, todėl jos padėtis buvo išties kebli.

Visos mergaitės darbuodavosi prie didelio stalo vestibiulyje, ten atlikdavo namų užduotis ir rašydavo laiškus. Panorėjęs, kad man netrukdytų, galėjau naudotis nedideliu klasės kambariu namo gilumoje.

Įsikraustęs į „Jaltą", netrukus iš damų lūpų išgirdau Vėdekindo pavardę, tačiau jos dar pridurdavo „daktaras", – tai mane kiek trikdė. Susidarė įspūdis, kad gerai jį pažįsta, kad jis dažnai čia atvyksta, – nelabai supratau, ko jam čia galėtų reikėti po viso to, ką buvau girdėjęs apie jį iš Vrešnerio ir mamos; apskritai šis vardas anuomet tiesiog tvyrojo ore. Vėdekindas buvo neseniai miręs, tačiau damos kalbėjo apie jį kaip apie gyvą. Tarė vardą su pasitikėjimu, jis skambėjo kaip vardas žmogaus, kuriuo galima remtis, – damos labai pagarbiai kartojo vieną ar kitą sentenciją, kurią jis pasakęs lankydamasis paskutinį kartą, ir buvo pasiryžusios šio to svarbaus paklausti, jam atvykus kitą kartą. Buvau tarsi apakęs, mane apakino pavardė, derėjusi, mano manymu, *vieninteliam* žmogui; nors šiaip niekada žodžio kišenėje neieškojau, nedrįsau tiksliau išklausinėti ir įsivaizdavau, kad

susidūriau su dvilypio gyvenimo atveju. Buvo akivaizdu, kad damos nenutuokia, ką jis yra parašęs, aš irgi težinojau iš nuogirdų; žodžiu, Vėdekindas iš tikrųjų nebuvo miręs, pažįstamas vien savo pacientų, jis dirbo gydytoju toje Zėfeldštrasės dalyje, kuri buvo arčiau miesto, taigi ten, kur gyvenome ir mes.

Kartą viena mergaitė susirgo ir damos iškvietė dr. Vėdekindą. Smalsiai laukiau jo vestibiulyje. Jis atvyko, atrodė griežtas ir niekuo neypatingas, priminė vieną iš nedaugelio mano nemėgstamų mokytojų. Užlipo pas pacientę, netrukus grįžo ir ryžtingai nupasakojo ligą apačioje laukiančiai panelei Rozei. Paskui atsisėdo vestibiulyje prie ilgojo stalo, išrašė receptą, atsistojo ir stačias įsileido į pokalbį su panele. Kalbėjo šveicariškai kaip tikras šveicaras, tobulai atliko dvilypį vaidmenį, – nors apskritai buvo nesimpatiškas, dėl tokių aktorinių sugebėjimų net pradėjau juo žavėtis. Paskui išgirdau jį labai ryžtingai sakantį, – jau nepamenu, kodėl apie tai prakalbo, – kad brolis visada buvęs balta varna šeimoje, neįmanoma net įsivaizduoti, kaip jis jam pakenkęs. Kai kurie broliu pasibaisėję pacientai daugiau niekada neatėję į priimamąjį. Kiti klausdavę: juk toks žmogus negalįs būti gydytojo brolis. Jis visada atsakydavęs tą patį: argi jiems niekada nepasitaikę girdėti apie kokį šeimos nevykėlį. Tarp apgavikų, čekių klastotojų, avantiūristų, sukčių ir panašių padugnių dažnai pasitaiko žmonių iš padoriausių šeimų, tai liudijanti jo, kaip gydytojo, patirtis. Tokiems ir esą skirti kalėjimai, tokius reikėtų kuo griežčiausiai bausti neatsižvelgiant į kilmę. Dabar brolis miręs, galima būtų šį tą apie jį pasakyti, tai nepagerintų brolio paveikslo padorių žmonių akyse. Tačiau jis mieliau patylįs manydamas: gerai, kad jo jau nėra. Būtų buvę dar geriau, jei apskritai nebūtų gimęs. Gydytojas stovėjo pasitikintis savimi ir tvirtas, jis kalbėjo su tokiu įniršiu, kad šokau

pirmyn, iš pykčio užsimiršęs išdygau priešais ir išrėžiau: „Juk jis buvo rašytojas!" – „Būtent! – užsipuolė jis mane. – Jis – netikęs pavyzdys. Įsidėmėk, jaunuoli, yra gerų ir prastų rašytojų. Mano brolis buvo vienas prasčiausių. Geriau apskritai nebūti rašytoju, išmokti kokio naudingo amato! Kas nutiko mūsų jaunuoliui? – kreipėsi jis į panelę Rozę. – Ar ir jis jau krečia ką nors panašaus?" Panelė gynė mane, jis nusisuko ir išeidamas nepadavė rankos. Jam pavyko pažadinti mano palankumą ir pagarbą Vėdekindui kur kas anksčiau, nei pradėjau jį skaityti, ir per dvejus „Jaltoje" praleistus metus nė kartelio nesusirgau, kad manęs negydytų šis siauraprotis rašytojo brolis.

Špinato filogenezė. Junijus Brutas

Didesnę šių dvejų metų dalį mama praleido Arozoje, miško sanatorijoje; rašiau jai matąs ją, plevenančią aukštai virš Ciuricho, – pagalvojęs apie mamą visada nevalingai pažvelgdavau aukštyn. Broliai gyveno prie Ženevos ežero, Lozanoje, taigi iš butuko Šoichcerštrasėje ankštumos šeima išsibarstė gana dideliais atstumais, sudarydama trikampį Aroza–Ciurichas–Lozana. Tiesa, kiekvieną savaitę ten ir atgal keliavo laiškai, juose, bent maniškiuose, buvo aptariama viskas. Tačiau didesnę laiko dalį buvau nepriklausomas nuo šeimos, jos vietą užėmė nauji dalykai. Kasdienį gyvenimą vietoj mamos tvarkė keturių damų komitetas – taip jį galima pavadinti. Man niekada nebūtų šovę į galvą pastatyti damų į jos vietą, tačiau, norėdamas gauti leidimą išeiti ar šiaip ko nors, iš tikrųjų kreipdavausi į jas. Buvau daug laisvesnis nei anksčiau, jos žinojo, kokio pobūdžio mano norai, ir niekada man neatsakydavo. Tik kartais, kai padaugindavau – eidavau

klausytis paskaitų tris dienas iš eilės, – panelė Mina susirūpinusi bemaž droviai ištardavo „ne“. Tačiau tai pasitaikydavo retai, apskritai nebuvo tiek daug man prieinamų paskaitų, dažniausiai ir pats mieliau leidau laisvalaikį namie, nes po kiekvienos paskaitos, kad ir kam ji būtų buvusi skirta, atsirasdavo begalė dalykų, apie kuriuos reikėjo pasiskaityti. Viskas, prie ko prisiliesdavau, išjudindavo naują, visomis kryptimis sklindančią bangą.

Kiekvieną naują patirtį jutau fiziškai, patyriau tarsi kūniškos plėtros jausmą. Viena iš priežasčių buvo ta, kad naujos žinios visiškai nesisiejo su tuo, ką jau žinojau. Nauji dalykai, visiškai nesusiję su ankstesniais, kūrėsi ten, kur anksčiau nebuvo nieko. Staiga, būdavo, atsiveria durys ten, kur nieko neįtarei, ir atsiduri savitos šviesos nutviekstame kraštovaizdyje, – viskas čia vadinasi naujais vardais ir driekiasi vis tolyn ir tolyn į begalybę. Nustebęs vaikštinėji šen ir ten, kur panorėjęs, atrodo, kad niekada ir nesi buvęs niekur kitur. Žodis „mokslas“ anuomet man tapo burtažodžiu. Jis nereiškė – kaip vėliau, – kad reikia apsiriboti, kad įgauni kam nors teisę atsižadėdamas viso kito, priešingai, mokslas buvo plėtra, išsivadavimas iš ribų ir apribojimų, išties naũjos, kitaip apgyvendintos vietovės, – neišgalvotos kaip pasakos ar istorijos, jas paminėjus neįmanoma buvo jų neigti. Man jau kilo keblumų dėl senesnių istorijų, kurių laikiausi įsikirtęs taip, tarsi nuo jų priklausytų gyvybė. Pasakodamas jas jau galėjai sulaukti pašaipos, antai neįmanoma buvo apie jas kalbėti su draugais, kai kuriems visos istorijos jau buvo praeitis, žarstytis pašaipiomis pastabomis apie jas jiems reiškė tapti suaugusiems. Pasilaikiau visas istorijas sau, toliau jas pyniau, jų pagrindu kūriau naujas, tačiau ne mažiau mane viliojo ir pažinimo sritys. Įsivaizdavau, kad greta senųjų dalykų mokykloje atsiranda naujų, kai kuriems prigalvojau pavadinimų, tokių keistų, kad niekada nedrįsau ištarti jų garsiai,

laikiau paslaptyje ir vėliau. Vis dėlto jie manęs netenkino, nes šį tą reiškė tik man, visiškai nerūpėjo kitiems; žinoma, jaučiau dar ir tai, kad negaliu jiems suteikti jokio naujo turinio, nieko, ko iš tikrųjų jau nebūčiau žinojęs. Jie negalėjo patenkinti naujovės troškimo, naujo reikėjo dairytis po sritis, nepriklausomas nuo manęs, – šią funkciją anuomet atliko „mokslai".

Pasikeitusios gyvenimo sąlygos irgi prisidėjo, išlaisvindamos jėgas, kurios ilgai buvo suvaržytos. *Nebesergėjau* mamos kaip Vienoje ar Šoichcerštrasėje. Galbūt kaip tik toks mano elgesys buvo viena iš jos periodiškų ligų priežasčių. Kol gyvenome kartu, privalėjome pateikti vienas kitam ataskaitą, – pripažinome tai ar ne. Kiekvienas ne tik žinojome, ką veikia kitas, bet ir jautėme kito mintis, – toks laimę ir artumos jausmą teikiantis supratimas kartu buvo ir savotiška tironija. Dabar sergėjimas apsiribojo laiškais, pakako šiek tiek išminties, kad jais prisidengtum. Šiaip ar taip, apie save ji tikrai nerašė visko: mane pasiekdavo tik pranešimai apie ligos eigą, jais tikėjau ir į juos atsakinėjau. Per savo apsilankymus ji papasakojo apie keletą naujų žmonių, su kuriais susipažino sanatorijoje, laiškuose retai juos minėjo. Ir gerai darė, mat, sužinojęs ką nors apie bet kokį žmogų iš sanatorijos, sukaupęs jėgas puldavau ir sudraskydavau jį į skutelius. Ji gyveno tarp daugybės naujų žmonių, tarp jų buvo ir svarbių jos dvasiai, – brandžių, ligotų žmonių, daugiausia vyresnių už ją, tačiau raiškių ir įdomių kaip tik dėl priverstinio dykinėjimo. Bendraudama su jais, ji iš tikrųjų pasijuto serganti ir ėmėsi ypatingo tikslios savistabos būdo, anksčiau jai neprieinamo dėl mūsų. Tad ji buvo laisva nuo mūsų, aš – nuo jos ir brolių, mudviejų jėgos galėjo vystytis nepriklausomai.

Vis dėlto nenorėjau nuo jos slėpti nė vienos iš naujųjų grožybių. Dalykiškai ir išsamiai pranešinėjau apie kiekvieną išklausytą

ir patikusią paskaitą. Ji sužinojo tai, kuo niekada nesidomėjo: apie Kalahario bušmėnus, Rytų Afrikos gyvūniją, Jamaikos salą, taip pat apie Ciuricho architektūros istoriją ir laisvos valios problemą. Renesanso menas Italijoje dar buvo pusė bėdos – pavasarį ji ruošėsi vykti į Florenciją, tad pateikiau tikslių instrukcijų, ką būtinai reikėtų pamatyti. Turbūt ji drovėjosi ribotos patirties vaizduojamojo meno srityje, tad mielai leidosi retkarčiais pamokoma. Tačiau mano pranešimai apie primityviąsias tautas ir net apie gamtotyrą sulaukė pašaipių pasvarstymų. Pati sąmoningai daug ką nuo manęs slėpdama, ji įsivaizdavo, kad elgiuosi taip pat. Buvo tvirtai įsitikinusi, kad prirašydamas daugybę puslapių apie visiškai jai neįdomius dalykus tenoriu nuslėpti asmeninius, iš tikrųjų man rūpinčius. Nuolat reikalavo ne „špinato filogenezės", – taip pašaipiai vadino viską, kas bent kiek priminė mokslą, – o tikrų žinių apie mano gyvenimą. Neprieštaravo dėl pretenzijų tapti rašytoju, nesišiaušė sulaukusi dramos ar eilėraščių apmatų ir net užbaigtos, jai skirtos dramos. Nutylėjo abejones dėl šio madaro; galbūt ir negalėjo tvirtai apsispręsti, nes tai buvo *mano* darbas. Tačiau negailestingai atmetė viską, kas priminė mokslą, nenorėjo nieko apie tai girdėti, tai neturį su manimi nieko bendro ir tesą mėginimas ją suklaidinti.

Anuomet sudygo pirmieji mūsų paskesnio susvetimėjimo daigai. Vos žinių troškimas, kurį kiek įmanydama skatino, įgavo jai svetimą kryptį, ji pradėjo abejoti mano atvirumu ir charakteriu, būgštauti, kad galiu nusiduoti į senelį, – suktą komediantą, jos nesutaikomą priešą.

Vis dėlto šis procesas buvo lėtas, prireikė nemažai laiko, turėjau išklausyti gana daug paskaitų, kad susikaupę pranešimai ir jų poveikis jai pasiektų kritinę ribą. Per 1919 m. Kalėdas, praėjus trims mėnesiams nuo mano atsikraustymo į „Jaltą", ją dar

tebeveikė dramos *Junijus Brutas* įspūdis. Nuo spalio pradžios rašiau šią dramą kas vakarą klasės kambarėlyje, kurį panelės užleido man pamokoms ruošti, pasilikdavau čia po vakarienės iki devintos valandos ar ilgiau. Pamokas kaskart būdavau seniai paruošęs, – taigi iš tikrųjų apgaudinėjau tik „paneles Herder". Jos nė iš tolo nenutuokė, kad kasdien po dvi valandas rašau dramą mamai. Šios paslapties niekas neturėjo žinoti.

Tarkvinijų nuvertęs Junijus Brutas buvo pirmasis Romos respublikos konsulas. Jis taip rimtai vertino respublikos įstatymus, kad pasmerkė savo sūnus, sąmokslo prieš Romos respubliką dalyvius, ir įsakė įvykdyti jiems mirties bausmę. Šią istoriją sužinojau iš Livijaus, ji padarė man neišdildomą įspūdį, – buvau tikras, kad mano tėvas Bruto vietoje būtų sūnų pasigailėjęs. Juk jo paties tėvas sugebėjo jį, nepaklususį, prakeikti. Nuo to laiko patyriau, kaip graužiasi senelis dėl šio prakeiksmo, mamai nuolat karčiai priekaištaujant. Livijus neišplėtojo šios istorijos, teparašė trumpą pastraipą. Prasimaniau Bruto žmoną, kovojančią su juo dėl sūnų gyvybės. Ji pralaimi, sūnums įvykdoma mirties bausmė, iš nevilties ji puola nuo uolos į Tibrą. Drama baigiasi motinos apoteoze. Paskutiniai žodžiai – juos ištaria pats Brutas, ką tik sužinojęs apie žmonos mirtį, – tokie: „Prakeiktas tėvas, nužudęs savo sūnus!"

Ši drama buvo dvigubas pagarbos mamai pareiškimas: viena vertus, sąmoningas, taip užvaldęs mane tais rašymo mėnesiais, kad maniau, jog drama nudžiugins mamą ir ji pasveiks. Juk liga buvo paslaptinga, nežinojau, kas mamai yra, – nenuostabu, kad pamėginau priartėti prie jos tokiomis priemonėmis. Nieko nenutuokiau apie antrąjį, slaptą, pagarbos pareiškimo aspektą: paskutiniu sakiniu pasmerkiau senelį, kurio prakeiksmas, daugelio šeimos narių ir ypač mamos nuomone, pražudė jo sūnų.

Tad senelio ir mamos kovoje, kurios liudininkas buvau Vienoje, ryžtingai stojau mamos pusėn. Galbūt ji išgirdo ir šią slaptą žinią, – niekada apie tai nekalbėjome, todėl negaliu pasakyti nieko tikro.

Tikriausiai pasitaiko jaunų poetų, kurių talentas atsiskleidžia keturiolikos metų. Tikrai nepriklausau prie jų. Drama buvo apgailėtinai prasta, parašyta neįmanomais jambais, negrabi, nesklandi, išpūsta, Šileris ne tik paveikė ją, bet ir lėmė kiekvieną jos mažmožį, tačiau taip, kad viskas darėsi juokinga, – drama tryško morale ir kilnumu, buvo pliauški ir sekli, tarsi perėjusi per šešias vis menkesnio talento rankas, tad galiausiai jos ištakų tiesiog neįmanoma buvo pažinti. Nedera vaikui vaikštinėti išsipuscius suaugusiojo apdarais, – būčiau net neužsiminęs apie šį madarą, jei jis neliudytų vieno išties tikro dalyko: ankstyvo pasibaisėjimo mirties nuosprendžiu ir įsakymu, lėmusiu šio nuosprendžio įvykdymą. Šis įsakymo ir mirties nuosprendžio ryšys – tiesa, kitokios prigimties, nei anuomet galėjau įsivaizduoti, – paskui rūpėjo man ištisus dešimtmečius ir teberūpi iki šiol.

Tarp didžių vyrų

Dramą užbaigiau laiku ir per porą savaičių, likusių iki Kalėdų, perrašiau į švarraštį. Toks ilgėlesnis darbas – pradėjau jį spalio 8 d. ir baigiau gruodžio 23 d. – teikė man iki šiol nepatirtų pakilių jausmų. Ir anksčiau ištisas savaites kūriau istorijas ir pasakojau jas broliams, tačiau niekada jų neužrašinėjau, todėl nemačiau priešais save. *Junijų Brutą,* penkių veiksmų tragediją, tilpusią į 121 gražaus pilkšvo sąsiuvinio puslapį, sudarė 2 298 nerimuoto penkiapėdžio jambo eilutės. Tai, kad šį darbą, šiaip ar taip,

dešimt savaičių man svarbiausią, pavyko nuslėpti nuo damų ir mergaičių, net ir nuo savo patikėtinės Trudės, tik padidino jo reikšmę. Anuomet mane užgriuvo daugybė kitų naujų dalykų, kuriuos aistringai priėmiau, vis dėlto tikroji gyvenimo prasmė atrodė susitelkusi į dvi valandas, kurias kasdien skyriau motinos šlovinimui. Kassavaitiniai laiškai, kuriuose pasakojau jai ką įmanydamas, dabar, kai išdidžiai suraičiau parašą ir žodžius po juo *in spe poeta clarus**, pasiekė viršūnę. Mama niekada nesimokė lotynų kalbos, tačiau daug ką atspėdavo, nes mokėjo romanų kalbų. Vis dėlto susirūpinęs, kad gali suklysti ir žodį *clarus* išversti kaip „aiškus"**, pridėjau ir vokišką vertimą.

Turbūt malonu buvo matyti prieš save tekstą, dėl kurio anuomet man nekilo nė menkiausios abejonės, – išsyk dvigubą, lotynišką ir vokišką, perrašytą savo ranka ir siunčiamą laiške mamai, labiausiai gerbiančiai rašytojus. Vis dėlto jau ne vien meilė jai penėjo šią garbėtrošką. Iš tikrųjų kaltas buvo Pestalocio kalendorius mokiniams, jei galima tai pavadinti kalte. Trečius metus jis lydėjo mane, ten buvo begalė įdomių dalykų, jį skaitant savotiška akmens plokšte su įstatymais man tapo vienas kalendoriaus elementas, būtent didžiųjų vyrų portretai pagrindinėje dalyje. Jų buvo 182, po vieną dviem dienoms, pieštus portretus lengvai įsiminiau, po jais buvo užrašytos gyvenimo datos ir keletas trumpų sakinių apie šių vyrų laimėjimus ir kūrinius. Kalendorius pakerėjo mane jau 1917 m., kai pirmą kartą pakliuvo man į rankas: ten aptikau mane žavinčius keliautojus – Kolumbą, Kuką, Humboltą, Livingstoną, Stenlį, Amundseną. Buvo ir rašytojų; atsitiktinai atvertęs kalendorių, pirmą pamačiau Dikensą;

* Ateityje žymus poetas. (Lot.)
** *Klar* – aiškus. (Vok.)

jo portretą apskritai pamačiau pirmą kartą, jis buvo vasario 6 d. puslapio viršuje, kairėje pusėje, čia pat, po Dikenso gyvenimo datomis, buvo užrašyta jo sentencija: „Pažvelk į menkiausiąjį iš šios žmonių grūsties!" – šis sakinys ilgainiui tapo man toks savaime suprantamas, kad šiandien net sunku įsivaizduoti, jog kadaise buvo svetimas; kalendoriuje radau ir Šekspyrą, ir Defo, – tarp angliškų knygų, kurias man padovanojo tėvas, viena pirmųjų buvo *Robinzonas Kruzas*; kalendoriuje buvo Dantė ir Servantesas, be abejo, Šileris, Moljeras ir Viktoras Hugo, mama dažnai apie juos kalbėjo; Homerą pažinojau iš *Klasikinės senovės sakmių*, Gėtės *Faustą* mama visada nuo manęs slėpė, nors namie daug apie jį pasakojo; Hebelio *Lobių skrynelė* buvo mūsų skaitinių knyga per stenografijos pamokas; daugybės kitų vyrų pavardes žinojau iš vokiečių kalbos skaitinių, iš ten pateiktų eilėraščių. Valterio Skoto negalėjau pakęsti, norėjau jį pašalinti ir pradėjau teplioti rašalu. Vis dėlto pasijutau nekaip, todėl nedaug tenuveikęs paskelbiau mamai apie savo ketinimą. „Vaikėziškos išdaigos, – pasakė ji. – Jis juk negali apsiginti. Šitaip neiškrapštysi jo iš pasaulio. Tai vienas žymiausių rašytojų, visur kitur jis išliks. O tau bus gėda, jei kas nors pamatys tokį kalendorių." Susigėdau iš karto ir bemat nutraukiau naikinamąjį darbą.

Nuostabus buvo gyvenimas su šiais didžiais vyrais. Jie atstovavo visoms tautoms ir sritims. Apie muzikus jau šį tą žinojau, lankiau fortepijono pamokas ir vaikščiojau į koncertus. Kalendoriuje buvo Bachas, Bethovenas, Haidnas, Mocartas ir Šubertas. Buvau patyręs, kaip paveikė mamą „Pasijos pagal Matą". Kitų kompozitorių kūrinius jau grojau pats arba girdėjau koncertuose. Dailininkų ir skulptorių vardai įgavo turinį tik „Jaltos" laikais, dvejus ar trejus metus droviai apžiūrinėjau jų portretus jausdamasis jiems nusikaltęs. Buvo ir Sokratas, Platonas, Aristotelis ir

Kantas. Taip pat matematikų, fizikų, chemikų ir gamtos tyrinėtojų, apie kuriuos dar nebuvau girdėjęs. Šoichcerštrasė, kurioje gyvenome, buvo pavadinta vieno iš jų vardu, išradėjų kalendoriuje knibždėte knibždėjo. Sunku apsakyti, koks turtingas buvo šis Olimpas. Pristačiau mamai kiekvieną jame buvusį gydytoją, kad pajustų, kaip jie pranoksta poną docentą. Labiausiai džiugino apgailėtinas nukariautojų ir karvedžių vaidmuo kalendoriuje. Tokia buvo sąmoninga sudarytojo politika – surinkti daiktan žmonijos geradarius, o ne griovėjus. Tiesa, Aleksandro Didžiojo, Cezario ir Napoleono portretai buvo, tačiau neprisimenu daugiau nė vieno iš šios padermės, o ir šie išliko atmintyje tik todėl, kad 1920 m. išnyko iš kalendoriaus. „Tai įmanoma tik Šveicarijoje, – pasakė mama. – Džiaugiuosi, kad čia gyvename."

Bene ketvirtadalį didžių vyrų sudarė šveicarai. Apie daugumą jų nebuvau nieko girdėjęs. Nesivarginau ką nors sužinoti, priėmiau juos keistai neutraliai, jiems visiems atstovavo Pestalocis, šveicaras, kurio vardu buvo pavadintas kalendorius. Kiti tikriausiai irgi buvo garsūs. Vis dėlto galbūt jie atsidūrė ten todėl, kad kalendorius buvo šveicarų. Jaučiau pagarbą Šveicarijos istorijai, respublikonai šveicarai man buvo tokie pat mieli kaip senovės graikai. Tad saugojausi suabejoti kuriuo nors iš jų, puoselėdamas viltį, kad ilgainiui man atsiskleis ir kiekvieno iš jų nuopelnai.

Neperdėsiu pasakęs, kad su šiais vardais gyvenau. Nebuvo dienos, kad nevartyčiau puslapių su portretais, atmintinai mokėjau po jais parašytus sakinius. Kuo kategoriškesni jie buvo, tuo labiau man patiko. Čia knibždėjo superliatyvų, atmintyje išliko begalė „žymiausių" vienos ar kitos srities atstovų. Pasitaikydavo ir didesnių epitetų, „žymiausias visų laikų". Beklinas buvo

vienas iš žymiausių visų laikų dailininkų, Holbeinas – žymiausias visų laikų portretų tapytojas. Apie tiriamąsias ekspedicijas nusimaniau, nepritariau tam, kad Stenlis vadinamas žymiausiu Afrikos tyrinėtoju, – Livingstonas man patiko daug labiau, nes buvo dar ir gydytojas ir piktinosi vergija. Visose kitose srityse tiesiog prarijau tai, kas buvo rašoma. Atkreipiau dėmesį, kad prie dviejų vyrų žodis „žymus" buvo pakeistas žodžiu „galiūnas" – Mikelandželas ir Bethovenas užėmė išskirtinę padėtį.

Sunku pasakyti, ar ši paskata buvo palanki, neabejotina, kad ji nuteikė mane pagyrūniškoms viltims. Niekada nepagalvojau, ar turiu teisę būti tarp šių vyrų. Nuolat varčiau kalendorių, mačiau juos, jie priklausė man, – tai buvo mano šventųjų paveikslai. Vis dėlto ši draugija stiprino ne tik garbėtrošką, kurios pagrindinę porciją, šiaip ar taip, gavau iš mamos. Mane užvaldė grynas garbinimas, jį vertinau labai rimtai, – atstumas iki didžiųjų asmenybių atrodė neišmatuojamas. Sunkus jų gyvenimas žavėjo ne mažiau nei laimėjimai. Ir nors kažkokiu paslaptingu būdu drįsti puoselėti norą prilygti vienam ar kitam iš jų, lieka didžiulė minia kitų, dirbusių srityse, apie kurias apskritai nieko nežinai, jų darbo procesas tegali stebinti, jo neįmanoma suvokti, – kaip tik todėl jie yra tikrasis stebuklas. Protų gausa, jų laimėjimų įvairovė, savotiškas lygiateisiškumas šiame kalendoriuje, skirtinga kilmė, skirtingos kalbos ir epochos, taip pat skirtinga gyvenimo trukmė – kai kurie mirė visiškai jauni, – neįsivaizduoju, kas būtų galėjęs pažadinti stipresnį žmonijos platybės, vertės ir vilties pojūtį už tą, kurį man dovanojo šis šviesiausių jos protų rinkinys.

Žmogėdros supančiojimas

Gruodžio 23 d. *Junijus Brutas* iškeliavo į Arozą drauge su ilgu laišku, kuriame surašiau mamai instrukcijas, kaip reikia skaityti dramą: pirmiausia vienu prisėdimu, kad susidarytų bendrą įspūdį, antrą kartą – dalimis, su pieštuku rankoje, kad galėtų kritiškai įvertinti detales ir pranešti man savo išvadas. Tai buvo didi akimirka, kupina didžiulių pretenzijų ir lūkesčių, – dabar prisimindamas, koks varganas buvo šis „kūrinys“, kaip neteikė pagrindo nė menkiausioms viltims ir, svarbiausia, kaip greitai pats tai suvokiau, turiu pripažinti, kad kaip tik tada gimė tas nepasitikėjimas, kurį vėliau jaučiau viskam, ką parašiau užtikrintas ir išdidus.

Katastrofa įvyko jau kitą dieną, mamai dar negavus dramos. Buvau žadėjęs užeiti pas senelę ir tetą Ernestiną, kurios tebegyveno Ciuriche, – kartą per savaitę jas aplankydavau. Po anos audringos nakties scenos pas panelę Fogler, kai, galima sakyti, grūmiausi dėl mamos rankos ir ją laimėjau, mano santykis su jomis pasikeitė. Jiedvi suprato, kad beprasmiška įkalbinėti mamą vėl ištekėti, ji ryžtingai atsisakė daryti tai, kas būtų mane pribaigę. Mudu su šia vidurine mamos seseria net pajutome vienas kitam lyg ir simpatiją, ji pradėjo suvokti, kad nusidaviau ne į Ardičių giminę, buvau pasiryžęs ne kalti pinigus, o pasirinkti „idealią“ profesiją.

Radau senelę vieną, ji pasitiko mane didžia žinia: atvykęs dėdė Salomonas iš Mančesterio, teta netrukus grįšianti su juo. Tad į Ciurichą įžengė mano vaikystės dienų Anglijoje žmogėdra, kurio nemačiau pusseptintų metų, nuo tada, kai palikome Mančesterį. Per tą laiką buvo Viena ir pasaulinis karas, pasibaigęs viltimis, siejamomis su Vilsonu ir jo keturiolikos punktų

programa, šias viltis visai neseniai buvo pakeitęs didžiulis nusivylimas – Versalis. Dažnai girdėjau kalbant apie dėdę, mama, kaip ir anksčiau, žavėjosi juo. Tačiau džiūgavo tik dėl jo komercinės sėkmės, – per tą laiką mudviem nutiko tiek daug svarbesnių dalykų, tokių didingų herojų atsirado mūsų skaitymo vakarais, paskui ir realiame pasaulyje, kurio įvykiais stropiai domėjausi, kad mano akyse subliuško ir dėdė, ir jo galia. Jis tebebuvo man pabaisa, įkūnijanti visa, kas smerktina, atitinkamai susiklostė nuožmus ir bjaurus jo paveikslas, – tačiau pavojingu jo jau nelaikiau. Kai atėjusi teta pasakė, kad jis laukia mūsų apačioje ketindamas kur nors nusivesti, pajutau savotišką įkarštį, – aš, keturiolikmetis dramaturgas, jau išsiuntęs dramą, panorau stoti prieš jį ir jam prilygti.

Net nepažinau jo, jis atrodė geriau, nei tikėjausi, veidas iš pirmo žvilgsnio anaiptol nebuvo bjaurus, šiaip ar taip, tikrai ne žmogėdros veidas. Nustebau, kad po daugybės Anglijoje praleistų metų vokiškai tebekalbėjo sklandžiai, – mudviem tai buvo nauja kalba. Palaikiau bemaž kilnumu tai, kad neverčia kalbėti su juo angliškai, buvau kiek atpratęs nuo anglų kalbos, rimtam pokalbiui, kurio reikėjo tikėtis, labiau derėjo vokiečių kalba, ja jaučiausi labiau užtikrintas.

„Kuri Ciuricho cukrainė geriausia? – paklausė jis išsyk. – Nusivesiu jus į ją.“ Teta Ernestina paminėjo „Špriunglį“, ji buvo iš prigimties taupi ir nesiryžo ištarti „Huguenin“, pastaroji cukrainė buvo laikoma dar geresne. Pėsčiomis patraukėme Banhofštrase į „Špriunglį“, pakeliui teta turėjo kažkokių reikalų ir kiek atsiliko, mudu, kaip dera vyrams, tuoj pat pradėjome politikuoti. Įnirtingai kritikavau valstybes sąjungininkes, ypač Angliją, nes jis atvyko iš ten, ir įrodinėjau, kad Versalio sutartis neteisinga, prieštarauja viskam, ką žadėjo Vilsonas. Jis gan ramiai pamėtė-

jo man pasvarstyti vieną kitą temą, jaučiau, kad mano įnirtis jį linksmina, matyt, norėjo išgirsti, kokios dvasios vaikas esu, ir leido man išsišnekėti. Nors pats kalbėjo labai mažai, vis dėlto pastebėjau, kad iš tikrųjų vengia Vilsono temos. Apie Versalį tarstelėjo: „Svarbu ir ekonominiai dalykai. Tu dar nesupranti. Nė viena šalis nekariauja ketverius metus veltui." Tačiau išties mane užgavo klausimas: „O ką manai apie Brest Litovską? Manai, laimėję vokiečiai būtų pasielgę kitaip? Nugalėtojas yra nugalėtojas." Pirmą kartą jo akys žvelgė tik į mane – jos buvo ledinės, žydros, vėl jį atpažinau.

Jau cukrainėje prie mūsų prisijungė teta Ernestina. Savo išdidžia maniera dėdė užsakė mums šokolado ir pyragaičių, pats nieko nelietė, tarsi apskritai nematė priešais padėtų skanėstų, pasakė vykstąs į svarbią kelionę ir turįs mažai laiko, tačiau artimiausiomis dienomis norįs aplankyti Arozoje mamą. „Kuo ji serga? – paklausė ir bemat pats sau atsakė: – Aš niekada nesergu, neturiu tam laiko." Ilgai nematęs mūsų visų ir dabar turįs atsigriebti. „Šeimoje nėra vyro, negalima šitaip." Šie žodžiai, nors ir kiek skuboti, neskambėjo priešiškai. „O ką *darai* tu?" – staiga paklausė manęs taip, tarsi dar apskritai nebūtume su juo šnekėję. Pabrėžė žodį „darai", svarbu buvo „daryti", visa kita tebuvo plepalai. Pajutau, kad padėtis rimta, ir sudvejojau. Teta puolė man padėti, jos akys – panorėjus ir balsas – buvo tarsi aksomas. „Žinai, – pasakė ji, – jis nori studijuoti." – „Tai neįmanoma, jis bus *a Gschäftsmann**." Dėdė pasakė *a*, ne *ein*, nors vokiškai kalbėjo puikiai, dar ryžtingiau žengė į savo sritį tardamas *Gschäft*, ne *Geschäft*. Paskui pasigirdo ilgas pamokslas apie šeimos pašaukimą verslui. Šeimoje visi buvę verslininkai, jis pats esąs gyvas

* *(Ein) Geschäftsmann* – prekybininkas, verslininkas. (Vok.)

pavyzdys, kiek daug galima pasiekti versle. Jo pusbrolis, dr. Arditis, vienintelis, mėginęs imtis ko nors kito, greitai pasigailėjęs. Gydytojas nieko neuždirbąs, jis tesąs turtingų žmonių pasiuntinukas. Dėl kiekvieno mažmožio privaląs kuo skubiausiai lėkti ir galiausiai nieko neturįs. „Kaip tavo tėvas, – pasakė jis, – o dabar ir tavo mama." Todėl dr. Arditis netrukus atsisakęs savo profesijos, pasidaręs verslininkas, kaip visi. Kvailys, iššvaistęs penkiolika metų studijoms ir visiškai svetimų žmonių ligoms. Tačiau dabar pasitaisęs. Galbūt dar praturtėsiąs, nepaisant tų penkiolikos metų. „Paklausk jo! Jis pats pasakys!" Šis dr. Arditis, balta varna šeimoje, visada stovėjo man skersai kelio. Be galo niekinau jį, išdavusį tikrą profesiją, ir nors anuomet jis gyveno Ciuriche, vengdavau jo ko nors klausti.

Teta jautė, kas vyksta su manimi, galbūt ir išsigando, kai dėdė Salomonas taip beširdiškai paminėjo mano tėvą. „Žinai, – pasakė ji, – berniukas taip trokšta žinių." – „Na, gerai! Bendras išsilavinimas, prekybos mokykla, verslo praktika, paskui galės pats imtis verslo!" Dėdė žvelgė priešais save, matydamas tai, ko norėjo. Į mane jau nesiteikė nė dirstelėti, patylėjęs kreipėsi į seserį ir net nusišypsojo taip, tarsi iš tikrųjų sakytų tik jai: „Žinai, surinksiu visus sūnėnus į savo verslą. Nisimas bus verslininkas, Žoržas irgi, paskui užaugs mano Frankas – visi galės verslauti jo vadovaujami."

Frankas vadovas! Aš – verslininkas! Norėjau pulti ir prikulti dėdę. Susivaldžiau ir atsisveikinau, nors laiko dar turėjau. Įnirtęs išėjau į gatvę, apimtas šio niršaus svaigulio parlėkiau atgal į Tyfenbruneną taip greitai, tarsi niekingas verslas būtų mynęs man ant kulnų. Pirmasis ryškesnes apybrėžas įgavęs jausmas buvo išdidumas. „Frankas vadovas, aš – tarnautojas, aš, aš", – toliau sekė mano vardas. Tą akimirką susitelkiau į savo vardą, – kaip

visada pajutęs grėsmę. Retai jį vartojau ir nelabai mėgau būti juo šaukiamas. Tai buvo mano galios šaltinis, – galbūt juo galėjo tapti bet kuris kitas tau vienam priklausantis vardas, tačiau šis tam ypač tiko. Vis kartojau sau mane papiktinusius žodžius. Galiausiai iš jų liko tik vardas. Kartojau jį šimtus kartų, – pasiekęs užmiestį buvau pasisėmęs iš jo tiek galios, kad niekas nepastebėjo, kaip jaučiuosi.

Buvo gruodžio 24 d. vakaras, netrukus „Jaltoje" šventėme Kalėdas. Ištisas savaites kalba sukosi tik apie jas. Vyko slapti pasirengimai, Kalėdos buvo, pasak Trudės, didžiausias metų įvykis. Ji, įnirtingai kovojanti su bet kokia veidmainyste, pažadėjo man, kad būsią nuostabu. Nors namie visada keisdavomės dovanomis, tačiau tuo viskas ir apsiribodavo. Mama buvo netikinti ir nedarė jokio skirtumo tarp religijų. „Natanas Išmintingasis" Pilies teatre visiems laikams nulėmė jos požiūrį į jas. Prisiminimai apie papročius namie, galbūt ir prigimtinis orumas kliudė jai perimti Kalėdų šventę kaip visumą. Tad tenkinomės varganu kompromisu – dovanomis.

Visa „Jalta" buvo išpuošta, šiaip tuštokas ir nejaukus vestibiulis, kur praleisdavome daugiausia laiko, dabar švietė šiltomis spalvomis ir kvepėjo eglišakėmis. Kur kas mažesnėje patalpoje tuoj pat už vestibiulio, „priėmimų kambaryje", prasidėjo šventė. Ten stovėjo namų koncertams skirtas pianinas. Virš jo ant sienos kabėjo paveikslas, dėl mažų kambario matmenų visada man atrodęs milžiniškas, – Beklino „Šventoji giraitė". Iš pradžių palaikiau jį originalu ir droviai apžiūrinėjau pirmą mano dėmesį patraukusį „tikrą" paveikslą privačiame name. Tačiau vieną dieną panelė Mina atskleidė, kad tai kopija, jos pačios darbas. Nutapiusi ją kadaise, kai dar nebuvo visiškai atsidavusi savo „vaikams" – gėlėms; kopija esanti tokia tiksli, kad kiekvienas

neinformuotas lankytojas palaikąs ją originalu. Dabar panelė Mina sėdėjo priešais savo kūrinį ir akomponavo mūsų kalėdinėms giesmėms. Ji toli gražu nebuvo geriausia šių namų pianistė, tačiau skambino su užkrečiančiu jausmu. Stovėjome susispaudę kambarėlyje, vietos buvo nedaug, ir traukėme iš visų jėgų. Sugiedojome „Tyli naktis, šventa naktis" ir „O linksmoji, o palaimingoji...", paskui kiekvienas galėjome pasiūlyti dar po vieną mėgstamą giesmę, kuri mums atrodė tinkama. Praėjo nemažai laiko, kol buvo įvykdyti visi pageidavimai, man ypač patiko, kad viskas truko ilgai, be jokios skubos. Niekas nepasirodė nekantraująs dėl dovanų, kurių laukia, taip pat dėl staigmenų, kurias paruošė kitiems. Vis dėlto galiausiai susidarė procesija, dabar jau kiek spėriau vorele patraukėme į tolimiausią namo kambarį; pirmas ėjo jauniausias berniukas, atvykęs atostogų iš Vienos, paskui jį žengiau aš, tą savaitę antras pagal amžių, ir taip toliau iki vyriausiųjų. Pagaliau sustojome prie didelio stalo, kiekviena dovana buvo gražiai supakuota, priedo kiekvienas gavo porą mano epigramų, – nepraleidau nė menkiausios progos rimuoti. Išpakavęs dovaną pamačiau skulptūrėlę – tuaregą ant kupranugario, sustingusius drąsiame judesyje, – su apačioje išraižytais žodžiais „Afrikos keliautojui" ir mano vardu. Knygos irgi atitiko geresnės ateities vaizdinius: Nanseno *Eskimų gyvenimas, Senasis Ciurichas* su ankstesnių laikų miesto vaizdais, apysaka *Sisto e Sesto* ir kelionių eskizai iš Umbrijos. Taip susitelkė daiktan daugybė anuomet mane viliojusių ir man rūpėjusių dalykų, – nieko apie tai nenutuokiantis dėdė, kurio bjaurūs lediniai žodžiai tebeskambėjo ausyse giedant kalėdines giesmes, pagaliau buvo išvarytas ir nutilo.

Po šventiškos vakarienės iki išnaktų muzikavome. Į svečius atvyko dainininkė, anksčiau gyvenusi pensione, grojo miesto

orkestro violončelininkas ponas Gamperis, gyvenantis su žmona gretimame name, kaip akomponiatorės pasižymėjo mūsų pianistės – Trudė ir viena mergaitė iš Olandijos. Buvo taip gražu, kad pradėjau vaizduotis kerštą. Prirakinau dėdę prie kėdės ir priverčiau klausytis. Jau Mančesteryje jis negalėjo pakęsti muzikos. Todėl ir dabar neilgai ištvėrė, mėgino pašokti. Tačiau prirakinau jį taip tvirtai, kad negalėjo ištrūkti. Galiausiai užmiršo esąs džentelmenas ir išstraksėjo iš namo su kėde ant nugaros visų mergaičių, pono Gamperio ir damų akivaizdoje – juokingas vaizdas! Norėjau, kad šį vaizdą pamatytų mama, ir nutariau rytoj pat jai viską aprašyti.

Kaip užsitrauki neapykantą

Šią pirmą žiemą, gyvendamas skyrium nuo mamos ir brolių, mokykloje patyriau krizę. Jau keletą mėnesių jaučiau neįprastą keleto draugų atšalimą, tačiau tik vienas ar du jį išreikšdavo ironiškomis pastabomis. Nenutuokiau, kas vyksta, man į galvą neatėjo, kad ką nors galėtų erzinti mano paties elgesys, nes jis visiškai nepasikeitė, dauguma draugų irgi buvo tie patys, pažinojau juos daugiau nei dvejus metus. Klasė labai sumažėjo dar 1919 m. pavasarį, keli bendraklasiai, norėję mokytis graikų kalbos, perėjo į literatūrinę gimnaziją. Kiti, nusprendę mokytis lotynų ir kitų kalbų, buvo suskirstyti į keturias paralelines realinės gimnazijos klases.

Po tokios pertvarkos prie mūsų prisijungė keletas naujokų, vienas iš jų, Hansas Vėrlis, irgi gyveno Tyfenbrunene, mudu kartu eidavome namo, todėl labiau suartėjome. Atrodė, tarsi jo veido oda būtų užtempta tiesiai ant kaulų, veidas buvo įkritęs

ir raukšlėtas, todėl atrodė senesnis nei kitų draugų veidai. Tačiau ne tik todėl Vėrlis man atrodė vyresnis – jis buvo mąslus, kritiškas, niekada nesišvaistė pastabomis apie mergaites, nors kiti jau pradėjo tai daryti. Grįždami namo visada kalbėjome tik apie „tikrus" dalykus, jais anuomet laikiau viską, kas susiję su pažinimu, menais ir tolimesniu pasauliu. Vėrlis galėjo ramiai klausyti, paskui staiga labai gyvai reaguoti, išsakyti savo nuomonę ir ją protingai pagrįsti. Man patiko šis šuolis nuo ramybės prie guvumo, ramybė buvo silpnoji mano vieta, žmonių akivaizdoje visada buvau labai guvus. Greitį suvokiau kaip būdingiausią Vėrlio savybę, jis visada be ilgesnių išvedžiojimų suprato, apie ką kalbama, ir bemat galėjo atsakyti pritardamas arba ne; neįstengiau numatyti jo reakcijų, tai pagyvindavo mūsų pokalbius. Ne mažiau už išorinį šių pokalbių vyksmą man rūpėjo Vėrlio savikliova, kurios ištakų nežinojau. Apie jo šeimą buvau girdėjęs tik tiek, kad Tyfenbrunene jai priklauso didelis malūnas, malantis miltus Ciuricho gyventojų duonai. Laikiau šį užsiėmimą labai naudingu, visai nepanašiu į tą man gresiantį „verslą", kurio bijojau ir nekenčiau. Vos kiek geriau pažinęs kitą žmogų, neslėpiau antipatijos viskam, kas siejasi su verslu ir vien asmenine nauda. Matyt, jam tai buvo suprantama, nes jis ramiai išklausė ir niekada dėl to manęs nekritikavo; pastebėjau ir tai, kad niekada nepasisakė prieš savo šeimą. Po metų mokykloje skaitė pranešimą apie Šveicariją Vienos kongrese. Tada sužinojau, kad vienas iš jo protėvių šiame kongrese atstovavo Šveicarijos interesams, ir pradėjau suvokti, kad Vėrlis yra „istorinis" žmogus. Anuomet nebūčiau įstengęs aiškiai nusakyti savo pojūčio, tačiau jutau, kad jis taikiai sugyvena su savo kilme.

Mano atvejis buvo sudėtingesnis. Tėvas tarsi geroji dvasia sergėjo mano gyvenimo pradžią, jausmas mamai, kuriai buvau

skolingas bemaž už viską, dar atrodė nepalaužiamas. Tačiau toliau išsyk ėjo giminaičiai – ypač mamos, – kuriais be galo nepasitikėjau. Pirmiausia klestintis brolis Mančesteryje, tačiau ne tik jis. 1915 m. vasarą, kai lankėmės Rusčiuke, prisidėjo baisusis mamos pusbrolis, pamišėlis, tvirtai įsitikinęs, kad kiekvienas šeimos narys jį apvaginėja, – iki gyvenimo pabaigos jis atsikvėpdavo tik per teismo procesus. Buvo dr. Arditis, vienintelis iš klikos, mano požiūriu, pasirinkęs „gražią" profesiją, būtent leidžiančią gyventi dėl kitų žmonių; tačiau jis išdavė gydytojo profesiją ir dabar verslavo kaip ir kiti. Tėvo linija tai reiškėsi ne taip atvirai, net senelis, tam tikromis aplinkybėmis apsčiai parodęs stropumo ir kietumo, turėjo tiek daug kitų savybių, kad bendras paveikslas buvo sudėtingesnis ir patrauklesnis. Be to, neatrodė, kad jis ryžtųsi prievartauti mane imtis verslo. Nelaimė, kurią prišaukė, jau buvo įvykusi, mano tėvo mirtis jį sukrėtė, – visa, ką senelis buvo padaręs blogo, dabar man išėjo į naudą. Vis dėlto kad ir koks įspūdingas jis buvo, žavėtis juo negalėjau, taigi žvelgiant į praeitį prieš mane driekėsi istorija protėvių, kurie gyveno Balkanuose rytietiškai – kitaip nei *jų* protėviai Ispanijoje prieš keturis ar penkis šimtus metų. Anais – gydytojais, rašytojais ir filosofais – būčiau galėjęs didžiuotis, tačiau išlikusios bendros žinios apie juos nelabai siejosi su šeima.

Šiais jautraus, keblaus ir neaiškaus santykio su savo kilme laikais atsitiko įvykis, pašaliniam žvilgsniui galįs atrodyti nereikšmingas, tačiau turėjęs lemiamų padarinių mano tolesnei raidai. Negaliu jo nutylėti, nors kalbu labai nenorom, nes tai buvo vienintelis nemalonus įvykis per penkerius metus Ciuriche, šiaip prisimenamus su begaliniu dėkingumu; tai, kad jis neištirpo be pėdsakų džiaugsmo apstybėje, lėmė tik vėlesni pasaulio įvykiai.

Vaikystėje niekada nejutau priešiškumo kaip žydas. Bulgarijoje, kaip ir Anglijoje, šis reiškinys, manau, anuomet nebuvo žinomas. Vienoje šį tą pastebėjau, tačiau priešiškumas niekada nebuvo nukreiptas į mane; papasakojęs mamai, ką nugirdau ar pamačiau, išgirsdavau įžūlų, jos kastos puikybę atspindintį paaiškinimą, – tarsi kalbama visada būtų apie kitus, niekada – apie sefardus. Tai buvo juolab keista, – juk visa mūsų istorija rėmėsi tremtimi iš Ispanijos, – galbūt šitaip atkakliai nukeliant persekiojimus į tolimą praeitį tikimasi nuo jų apsaugoti dabartį.

Kartą Ciuriche lotynų kalbos mokytojas Bileteris pasipiktino, kad pernelyg veržiuosi atsakinėti; kai užbėgau už akių Erniui, lėtokam liucerniečiui, jis atkakliai pareikalavo, kad Ernis pats sugalvotų atsakymą, ir padrąsino jį žodžiais: „Pagalvok, Erni, tikrai atsakysi. Neleiskime kokiam Vienos žydui visko iš mūsų paveržti." Tai buvo gana kandūs žodžiai, tą akimirką jie mane įskaudino. Vis dėlto žinojau, kad Bileteris – geras žmogus, kad nori apsaugoti nepaslankų berniuką nuo itin guvaus, – nors jo žodžiai buvo nukreipti prieš mane, iš tikrųjų jis man patiko, tad pasistengiau kiek suvaldyti įkarštį.

Tačiau ką galima manyti apie šį pasižymėjimo įkarštį? Žinoma, jis buvo susijęs ir su mano guvumu, ir su ispanų kalbos, kuria kalbėjau vaikystėje, greičiu, – savotišką jos tempą išlaikiau ir kalbėdamas lėtesnėmis, vokiečių ar net anglų, kalbomis. Vis dėlto ne vien tai: svarbiausias buvo noras pateisinti mamos lūkesčius. Ji visada norėjo, kad atsakyčiau nedelsdamas, neieškodamas žodžio kišenėje, kitokio atsakymo nepripažino. Tempas, kuriuo per kelias savaites Lozanoje išmokė mane vokiečių kalbos, kaip tik dėl metodo sėkmės jai atrodė pateisinamas. Todėl paskui viskas vyko tokiu pačiu tempu. Iš tikrųjų mudviejų pokalbiai priminė scenos dramas, – vienas ką nors pasako, kitas atšauna,

ilgos pauzės tegalėjo būti išimtis, jos būtų reiškusios ką nors ypatingo. Tokių išimčių mudviem nepasitaikė, viskas vyko be perstojo, vienam nebaigus sakinio kitas jau tęsdavo jį. Tik tokia parengtis pateisino mamos lūkesčius.

Šitaip greta natūralaus guvumo atsirado būtinybė jį sustiprinti. Klasėje, visai kitomis aplinkybėmis, elgiausi taip pat, kaip namie. Mokytojas tarsi pakeitė mamą. Vienintelis skirtumas buvo tas, kad prieš išdroždamas atsakymą turėjau pakelti ranką. Tačiau paskui nedelsdamas jį išpyškindavau, kitiems teliko stebėtojų vaidmuo. Man niekada neatėjo į galvą, kad toks elgesys gali juos nervinti ar net žeisti. Mokytojai tokį greitį vertino skirtingai. Vieniems nuolatinis kai kurių mokinių reagavimas reiškė paspirtį. Pravertė jų pačių darbui, pamoka nestrigo, kažkas nuolat vyko, tikriausiai jie jautėsi gerai dėstantys, nes bemat sulaukia reikiamų reakcijų. Kitiems tokia padėtis atrodė neteisinga, jie baiminosi, kad lėtesnės prigimties vaikai, nuolat matydami priešingą pavyzdį, apskritai praras viltį ko nors pasiekti. Šie mokytojai, savaip teisūs, elgėsi su manimi santūriai, laikė mane savotiška blogybe. Tačiau pasitaikė ir tokių, kurie džiaugėsi tuo, kad išaukštinamos *žinios*, – kaip tik pastarieji geriausiai nujautė mano akivaizdaus guvumo motyvus.

Išties manau, kad žinojimui būtina atsiskleisti, nesitenkinti vien slapta egzistencija. Nebylus žinojimas man atrodo pavojingas, jis darosi vis nebylesnis, galiausiai slaptas ir neišvengiamai pradeda keršyti už savo slaptumą. Žinojimas, kuris atsiskleidžia, nes praneša apie save kitiems, yra geras, – galbūt jis dairosi dėmesio, tačiau nenukrypsta prieš nieką. Mokytojai ir knygos užkrečia, užkratas stengiasi plisti. Tai tyroji pažinimo fazė, kai jis neabejoja savimi, išsyk įsitvirtina ir plinta, spinduliuoja viską savimi išplėsdamas. Jam priskiriamos šviesos savybės, jis norėtų

sklisti didžiausiu greičiu, jis pagerbiamas Apšvietos pavadinimu. Šitoks jis buvo graikams – iki Aristotelio, sugrūdusio jį į dėžutes. Neįtikėtina, kad žinojimas buvo pavojingas, iki buvo pradėtas skaidyti ir kaupti. Gryniausia tokio nekalto – nes turėjusio spinduliuoti – pažinimo išraiška man yra Herodotas. Jo klasifikacija apima skirtingai kalbančias ir gyvenančias tautas. Pasakodamas apie jas, jis ne įtvirtina skirstymą, o kuria savyje erdvę, talpinančią skirtingiausius dalykus, kartu sukurdamas šią erdvę kitiems, per jį apie tai sužinantiems. Kiekviename jauname žmoguje, patiriančiame šimtus naujų dalykų, slypi mažasis Herodotas, ir svarbu nesistengti jo įveikti tikintis, kad jaunuolis apsiribos profesija.

Esminė pradedančio pažinti gyvenimo dalis susijusi su mokykla, tai pirmoji vieša jauno žmogaus patirtis. Galbūt jis nori pasižymėti, tačiau dar labiau nori spinduliuoti ką tik įgytas žinias, kad jos netaptų vien jo nuosavybe. Lėtesni draugai gali manyti, kad jis bando įsiteikti mokytojams, laikyti jį karjeristu. Tačiau jo akiratyje apskritai nėra tikslo, kurį jis taikytųsi pasiekti, kaip tik priešingai, jis nepripažįsta jokių tikslų, stengiasi užkrėsti mokytojus savuoju laisvės troškimu. Ne draugams jis mėgina prilygti, o mokytojams. Svajoja apie tai, kaip išginti iš jų pragmatizmo dvasią, nori juos įveikti. Beribe meile myli tik tuos, kurie neatsiduoda pragmatizmui ir skleidžia žinias dėl jų pačių, – garbina juos bemat reaguodamas, nuolat dėkoja jiems už nuolatinį spinduliavimą.

Tačiau šiuo garbinimu jis išsiskiria iš kitų, kurių akivaizdoje viskas vyksta. Šitaip išsiskirdamas neatsižvelgia į juos. Nelinki niekam blogo, tačiau palieka kitus nuošalyje, jie nedalyvauja žaidime, tegali būti žiūrovai. Neužvaldyti kaip jis mokytojo substancijos, jie neįstengia jo suprasti ir neišvengiamai laiko

jį niekingų tikslų siekiančiu mokytojo parankiniu. Pyksta už spektaklį, kuriame jiems nelieka vaidmens, galbūt ir kiek pavydi jo ištvermės. Tačiau dažniausiai laiko jį ramybės drumstėju, kuris glumina, nes neigia jų natūralų priešiškumą mokytojui, perkeičia jį paversdamas – tiesa, tik savyje, tačiau jų akivaizdoje – garbinimu.

Peticija

1919 m. rudenį, kai persikėliau į Tyfenbruneną, klasė vėl buvo padalyta, mūsų liko šešiolika, mudu su Ferberiu buvome vieninteliai žydai klasėje. Geometrijos ir piešimo pamokos vyko tam skirtoje salėje, ten kiekvienas turėjome užrakinamą stalčių, pažymėtą kortele su pavarde. Vieną spalio dieną, pačiame dramos rašymo įkarštyje, pamačiau, kad mano pavardė ant stalčiaus išmarginta įžeidimais. „Abraomiukai, Izaokiukai, žydukai, dinkite iš šulės, apsieisime be jūsų." Ferberio kortelė irgi buvo panašiai aprašinėta, plūdimai skyrėsi, galbūt kai kuriuos jam ir man skirtus įžeidimus prisiminimuose supainiojau. Taip apstulbau, kad iš pradžių nepatikėjau savo akimis. Iki šiol dar niekas nebuvo manęs plūdęs ar su manimi kivirčijęsis, daugumą bendraklasių pažinojau jau pustrečių metų. Paskui nuostabą pakeitė pyktis, pasijutau labai įžeistas, nuo mažų dienų aplinkiniai man išūžė ausis kalbomis apie garbę, *honor*, tiesiog nepasotinama „garbės" klausimu – ar būtų kalbama apie sefardus apskritai, ar apie šeimą, ar apie kiekvieną iš mūsų – buvo mama. Žinoma, niekas nieko nežinojo, geometrijos ir piešimo pamokos šioje salėje vyko ir kitoms klasėms, vis dėlto pajutau vieno ar dviejų draugų piktdžiugą pamačius, koks stiprus buvo smūgis.

prezidentu Vilsonu, Amžinosios taikos užtarėju, patikėjo dauguma žmonių. Šiandien sunku įsivaizduoti, kokia stipri anuomet buvo ši pasaulį užvaldžiusi viltis. Esu gyvas liudininkas, kad ši viltis užvaldė ir vaikus, – anaiptol nebuvau vienas, tokios vilties kupini buvo mudviejų pokalbiai su Hansu Vėrliu grįžtant namo, ji didžia dalimi lėmė šių pokalbių rimtumą ir orumą.

Tačiau dar didesnį siaubą nei žodis „nužudyti" man kėlė tai, kad žmogus gali šį veiksmą nukreipti į save. Teiginys, kad Sokratas *ramiai* išgėrė maudos taurę, manęs visiškai neįtikino. Nežinau, kas paskatino manyti, kad kiekvienai savižudybei galima užbėgti už akių, tačiau prisimenu, kad jau anuomet buvau tuo įsitikinęs. Tereikia laiku sužinoti apie ketinimą ir tuoj pat griebtis atitinkamų veiksmų. Net sugalvojau, ką reikėtų pasakyti kandidatui į savižudžius: po kiek laiko jis tikrai pasigailėtų nusižudęs, tačiau jau būtų per vėlu, jis tiesiog negalėtų to patirti. Todėl geriau palūkėti ir pačiam įsitikinti. Šį argumentą laikiau neatremiamu, repetavau atitinkamus monologus, kol pasitaikys proga jį pritaikyti; tačiau iki šiol tokios progos nebuvo. Dabar padėtis pasikeitė, galbūt ne tik Dreifusas, bet ir kiti puoselėjo tokias mintis. Iš graikų ir žydų istorijos žinojau apie masines savižudybes, – nors jos dažniausiai siejosi su laisvės klausimu, pasakojimai apie jas kėlė prieštaringus jausmus. Man atėjo mintis apie „viešą akciją", pirmą ir vienintelę anais laikais. Penkiose paralelinėse mūsų laidos klasėse mokėsi septyniolika žydų. Pasiūliau mums visiems, iki šiol net ir nepažinojusiems vieni kitų, susirinkti ir pasitarti, ką reikėtų daryti; maniau, kad reikia sukurti ir įteikti peticiją rektoratui, gal ten apskritai niekas nenutuokia, kokį spaudimą patiriame.

Susitikome restorane „Rigiblikas" ant Ciuricho kalno, ten pat, iš kur prieš šešerius metus pirmą kartą pažvelgiau į Ciurichą.

Susirinko visi septyniolika, nusprendėme rašyti peticiją ir čia pat sukūrėme jos projektą. Keliais dalykiškais sakiniais mes, susirinkusieji trečių klasių mokiniai žydai, atkreipėme rektorato dėmesį į šiose klasėse vyraujantį ir nuolat augantį antisemitizmą ir prašėme imtis priemonių. Pasirašę visi pajutome didžiulį palengvėjimą. Pasitikėjome rektoriumi; nors dėl griežtumo jo visi prisibijojo, tačiau ir laikė labai teisingu. Aš turėjau nunešti peticiją į rektoratą. Iš jos tikėjomės stebuklo, Dreifusas pasakė norįs gyventi.

Ėjo laukimo savaitės. Maniau, kad visi būsime pakviesti į rektoratą, ir svarsčiau, ką reikėtų pasakyti. Žodžiai turėjo būti orūs, nevalia buvo žemintis, reikėjo išdėstyti viską kuo trumpiau ir aiškiau, anaiptol ne verksmingai. Žinoma, būtina kalbėti apie garbę, kaip tik ji čia svarbiausia. Tačiau nieko neįvyko, pradėjau baimintis, kad peticija nukeliavo į šiukšlių dėžę. Mielesnė būtų buvusi bet kokia kita reakcija, net ir papeikimas už savavališką akciją. Tiesa, patyčios trumpam pritilo, tai mane nustebino dar labiau, – jei klasės draugai būtų sulaukę pylos mums to nežinant, kuris nors iš man artimesnių būtų apie tai prasitaręs.

Po penkių, šešių ar net daugiau savaičių į rektoratą buvau pašauktas vien aš. Mane priėmė ne griežtasis rektorius Ambergas. Prorektorius Usteris stovėjo laikydamas rankoje peticiją, tarsi būtų ją ką tik gavęs ir skaitytų pirmą kartą. Aukštyn pakelti šio nediduko vyro antakiai sudarydavo įspūdį, kad jis nuolat linksmai šypsosi. Tačiau dabar jis anaiptol nebuvo linksmas, paklausė manęs tik tiek: „Ar tu tai parašei?“ Pasakiau „taip“, tai buvo mano raštas, iš tikrųjų ir parengiau, ne tik perrašiau peticiją. „Per dažnai keli ranką“, – pasakė jis taip, tarsi viskas būtų susiję tik su manimi, paskui mano akivaizdoje suplėšė popierių su parašais ir sumetė skutelius į šiukšlių dėžę. Tuo viskas baigėsi, galėjau

eiti. Viskas įvyko taip greitai, kad nespėjau nieko pasakyti. Kaip atsakas į jo klausimą nuskambėjęs „taip“ buvo vienintelis žodis, kurį spėjau ištarti. Staiga suvokiau atsidūręs už rektorato durų, tarsi apskritai dar nebūčiau pasibeldęs, – jei ne į šiukšlių dėžę krintantys peticijos skuteliai, padarę man didžiulį įspūdį, būčiau pamanęs, kad sapnuoju.

Paliaubų metas klasėje baigėsi, patyčios pasipylė kaip anksčiau, skirtumas buvo tik tas, kad dabar jos pasidarė dar ryžtingesnės ir bemaž nuolatinės. Kasdien girdėjai gerai nutaikytų pastabų, mane trikdė tai, kad jos buvo nukreiptos prieš žydus apskritai arba asmeniškai prieš Ferberį, mane apeidavo tarsi niekuo dėtą. Laikiau tai sąmoninga taktika, kuria siekiama mus išskirti, tačiau daug galvojau apie tai, ką prorektorius pavadino „rankos kėlimu“. Iki tos akimirkos, kai jis ištarė anuos keturis žodžius, man į galvą neatėjo, kad blogai elgiuosi nuolat tiesdamas aukštyn ranką. Iš tikrųjų atsakymą žinodavau mokytojui dar nespėjus ištarti klausimo. Huncikeris pasipriešino tokiam skubotumui ir nekreipdavo į mane dėmesio, kol vėl nuleisdavau ranką. Turbūt tokia taktika buvo išmintingiausia, tačiau ir ji neįstengė pakeisti mano gyvų reakcijų. Nesvarbu, leido man atsakyti ar ne, ranka nuolat šaudavo aukštyn. *Nė karto* per tuos metus man neatėjo mintis, kad draugus tai galėtų erzinti. Užuot pasakę, jie kur kas anksčiau, antroje klasėje, prilipdė man Sokrato pravardę ir šitaip pagerbdami, – nes jaučiausi kaip tik pagerbtas, – dar labiau mane paskatino. Tik sausas Usterio sakinys „Per dažnai keli ranką“ pačiu laiku ją paralyžiavo, dabar kiek įstengdamas laikiau ją ant suolo. Pasidariau nelinksmas, mokykla manęs nebedžiugino. Užuot laukęs klausimo per pamoką, laukiau patyčių per pertrauką. Kiekviena niekinanti pastaba apie žydus skatino mano priešingas mintis. Mielai būčiau viską paneigęs, tačiau to

nereikėjo, ne politinis ginčas vyko, o kūrėsi gauja, – taip dabar pavadinčiau šį procesą. Mano galvoje klostėsi naujos ideologijos elementai; gelbėti žmoniją nuo karų ėmėsi Vilsonas. Perleidau jam tą darbą, nors ši tema ir toliau mane domino, visi atviri pokalbiai tebebuvo skiriami jai. Tačiau slaptos mintys, kurias pasilaikiau sau, – kam būčiau galėjęs apie jas prasitarti? – sukosi apie žydų likimą.

Ferberiui buvo daug sunkiau nei man, nes jis dažnai susikirsdavo per pamokas. Iš mažens tingus, dabar visai nustojo dirbti. Bukai laukdavo įžeidimo ir užsiplieksdavo jį išgirdęs. Įsiutęs atsikirsdavo turbūt net nepastebėdamas, kaip džiugina priešų širdis pikta reakcija. Vis dėlto tai buvo vidinis kivirčas, į įžeidimus jis atsakydavo grynai šveicariškais keiksmais, šioje srityje nebuvo pranašesnių už jį. Po kelių savaičių jis ryžosi rimtam žingsniui. Per pertrauką nuėjo pas Huncikerį ir pasiskundė priešišku klasės elgesiu. Jo tėvas prašąs Huncikerio pagal visas taisykles perduoti šį skundą rektoriui. Jei padėtis nepasikeisianti, tėvas ketinąs pats ateiti į rektoratą.

Vėl laukėme atsakymo ir vėl nieko neįvyko. Mudu aptarėme, ką Ferberis turėtų sakyti pašauktas apklausti į rektoratą. Įkalbinėjau jį jokiu būdu neprarasti kantrybės. Jis turįs išlikti ramus, tiesiog viską išdėstyti. Ferberis paprašė manęs parepetuoti su juo, ne kartą tai darėme. Net kalbėdamas vien mano akivaizdoje jis raudo, painiojosi, galiausiai plūdo priešininkus. Kartais eidavau pas jį į namus padėti ruošti pamokų. Baigę kiekvieną papildomą pamoką, repetavome kalbą rektorate. Tai truko taip ilgai, kad net jis tą kalbą išmoko; pagaliau galėjau jam pasakyti, kad dabar jau viskas gerai, tada prisiminiau Demosteną ir paguodžiau Ferberį papasakodamas apie šiam kilusius keblumus. Šitaip pasikaustę laukėme toliau. Reakcijos nebuvo, rektoratas

tylėjo, Huncikeris, kurį stebėjome per pamokas ieškodami menkiausio permainų ženklo, elgėsi kaip visada. Nebent pasidarė dar sausesnis, sausumu pranoko pats save, mat pateikė rašinio temą, kurios negalėjau jam atleisti: turėjome parašyti laišką draugui ir paprašyti užsakyti mums kambarį, dviratį arba fotoaparatą.

Tačiau nuotaikos klasėje pasikeitė. Vasarį, praėjus keturiems mėnesiams nuo kampanijos pradžios, patyčios ūmai nutilo. Iš pradžių nepatikėjau, buvau įsitikinęs, kad netrukus jos vėl pasipils, tačiau šįsyk apsirikau. Staiga klasės draugai pasidarė kaip buvę. Nebepuldinėjo, nesišaipė, regis, net apdairiai vengė to žodžio, į kurį anksčiau susitelkdavo visi pažeminimai. Labiausiai mane stebino kaip tik šią akciją pradėję tikrieji priešai. Kai kreipdavosi į mane, pajusdavau jų balsuose širdingą gaidelę ir būdavau neapsakomai laimingas, jei patys paklausdavo manęs ko nors nežinodami. Rankos kėlimą apribojau iki minimumo, kai kuriuos man žinomus dalykus kartais pasilaikydavau vien sau – atsižadėjimo viršūnė! – ir apsimesdavau abejingas, nors visos galūnės niežėte niežėjo.

Per Velykas baigėsi senieji mokslo metai; įvyko keletas lemtingų permainų, iš kurių svarbiausia buvo ta, kad nuo šiol mokytojai pradėjo kreiptis į mus „jūs". Iš kvadratinio, dantytų sienų gimnazijos pastato, įkypai ir kiek nuobodžiai įkomponuoto į kylančios Remištrasės linkį ir stelbiančio artimiausią miesto peizažą, klasė buvo perkelta į „Šancenbergą". Šis namas stovėjo čia pat, ant atskiros kalvos, – iš pradžių sumanytas ne kaip mokyklos pastatas, jis atrodė bemaž privatus. Prie klasės šliejosi veranda, klasė išėjo į sodą, langai per pamokas buvo atverti, kvepėjo medžiais ir gėlėmis, lotynų kalbos sakinius lydėjo paukščių trelės. Jauteisi bemaž kaip Tyfenbruneno „Jaltos" sode. Ferberis liko antriems metams, pagal pažymius tai anaip-

tol nebuvo neteisinga, antramečių buvo ne vienas. Klasė tapo glaudesnė ir išsaugojo pakitusią nuotaiką. Kiekvienas savaip dalyvavo pamokose, aš vengiau be saiko kelti ranką, kiti, regis, nustojo jausti apmaudą. Čia buvo įgyvendinta bendrystė, kiek ją įmanoma įsivaizduoti klasėje. Kiekvienas turėjo savų ypatybių ir kiekvienas buvo svarbus. Nustojęs jausti grėsmę pastebėjau, kad draugai anaiptol nėra tokie neįdomūs, – taip pat ir tie, kurie mokykloje nepasižymėjo ypatingomis žiniomis. Klausiausi jų pokalbių, suvokiau nieko nenutuokiąs apie daugybę su mokykla nesusijusių sričių ir šiek tiek atsikračiau puikybės, tikrai prisidėjusios prie praėjusios žiemos nelaimės. Kai kurie lėčiau vystęsi klasės draugai dabar akivaizdžiai vijosi. Susibūrė savotiškas šachmatų klubas, čia dažnai patirdavau triuškinantį pralaimėjimą. Apsikeitėme vaidmenimis: žavėjausi geresniais žaidėjais ir vis dažniau galvojau apie juos. Mane tiesiog pakerėjo vienas Richardo Bloilerio rašinys, toks puikus, kad buvo viešai skaitomas, – tikrai ne mokyklinis, išradingas, žaismingas, kupinas fantastinių idėjų, – atrodė, tarsi jokia pasaulio knyga jam nebūtų padariusi įtakos. Gėrėjausi Bloileriu, per pertrauką priėjau prie jo ir pasakiau: „Tu – tikras rašytojas“; jis negalėjo žinoti, kad šitai sakydamas prisipažįstu nesąs rašytojas, – mano akys dėl „dramos“ jau buvo atsivėrusios. Matyt, namie puikiai auklėjamas, jis kukliai nukreipė kalbą: „Tai nieko ypatingo.“ Iš tiesų taip ir galvojo, kuklumas nebuvo apsimestinis. Juk pirma kaip tik aš turėjau perskaityti savo rašinį, kupiną nepaaiškinamos, tiek rūpesčių man pridariusios savimanos; eidamas atgal į savo vietą prasilenkiau su juo, žengiančiu skaityti savojo, jis man skubiai sušnibždėjo: „Mano geresnis.“ Vadinasi, suvokė tai, ir pats pamačiau, kad jo tiesa; dabar, kai garbingai nusilenkiau jam, jis taip pat garbingai atsakė: „Tai nieko ypatingo.“ Prisiminiau, kad

kad draudimą žudyti turiu pavadinti tikruoju, pirmapradžiu draudimu mano gyvenime.

Man buvo uždrausta ne tik liesti kirvį, neturėjau teisės net įkelti kojos į virtuvės kiemą, iš kur jį paėmiau. Tarnas armėnas, mano bičiulis, man daugiau nedainavo, – buvau išgintas net iš tos vietos prie didžiojo kambario lango, pro kurį visada jį stebėjau; kad niekada daugiau nepamatyčiau kirvio, man buvo uždrausta net žvilgtelėti į virtuvės kiemą, – kartą pasiilgęs armėno niekieno nepastebėtas prišliaužiau prie lango, tačiau kirvis buvo dingęs, malkų nebuvo prikapota, armėnas stovėjo dykas, jis pažvelgė į mane priekaištingai ir ranka davė ženklą, kad kuo greičiau dingčiau.

Dar ilgai patirdavau nuolat pasikartojantį palengvėjimo jausmą, kad nesmogiau kirviu, mat senelis ištisas savaites priekaištavo pasakodamas, kokia negyva būtų Laurika man įgyvendinus savo ketinimą, kaip atrodytų kraujo klane perskelta kaukolė ir ištiškusiomis smegenimis, – niekada neatsistotų, niekada neprakalbėtų, o aš leisčiau gyvenimo dienas uždarytas mažoje šuns būdoje, visiškai vienas, visų atsižadėtas, niekada neičiau į mokyklą, neišmokčiau skaityti nei rašyti, veltui maldaučiau ir verkčiau, kad Laurika prisikeltų ir man atleistų, nes nėra atleidimo už žmogžudystę, mirusysis negali atleisti.

Toks buvo mano Sinajus, toks draudimas, taip atsirado mano tikroji religija – iš vienintelio visiškai konkretaus, asmeninio, neatitaisomo įvykio, kuris, nors ir nepasisekęs, lydėjo mane tol, kol didžiajame kieme sutikdavau senelį. Net ir po kelių mėnesių kaskart pamatęs jį pamatydavau ir jo grasinamai iškeltą lazdą, ja jis primindavo man, kokią blogybę būčiau padaręs, jei paskutinę akimirką nebūtų įsikišęs. Negaliu įrodyti, tačiau esu įsitikinęs, kad prakeiksmas, kuriuo senelis po kelių mėnesių palydėjo į

kelionę Anglijon mano tėvą, buvo susijęs ir su laukiniu anūko elgesiu, tarsi aš būčiau paskatinęs jį bausmėms ir grasinimams, dėl kurių jo valdžia mums galiausiai subyrėjo.

Užaugau paklusdamas šiam draudimui žudyti, ir nors paskui nė vienas kitas draudimas netapo toks stiprus ir reikšmingas, visi sėmėsi galios iš jo. Pakako ką nors aiškiai apibūdinti kaip draudimą, naujų grasinimų nereikėjo, tebegaliojo senieji, – veiksmingiausi buvo siaubingieji paveikslai, kuriuos pateikė senelis kaip pavykusios žmogžudystės padarinius, būtent skilusi galva, ištiškusios smegenys; vėliau, tėvui mirus, senelis pasikeitė, pasidarė man švelniausias iš tironų, vis dėlto anas siaubas nė trupučio nepakito. Tik dabar, šiek tiek apmąstęs šiuos dalykus, suprantu, kodėl niekada neįstengiau valgyti gyvūno smegenų ir kitų vidaus organų, – šis draudimas atsirado tiesiog savaime.

Kitą su maistu susijusį draudimą, išsakytą per vieną iš pirmųjų religijos pamokų Mančesteryje, dar nespėjusį įsitvirtinti žiauriu veiksmu sunaikino mama. Florentinų namuose Barloumor Roude vyko religijos pamokos keliems artimesnių pažįstamų berniukams. Mokė misteris Djukas, jaunas, iš Olandijos kilęs vyras smailia barzda. Susirinkdavome ne daugiau kaip šeši septyni. Su mumis visada buvo ir Artūras, namų šeimininko sūnus, mano geriausias draugas. Dalyvavo tik vyriškos lyties asmenys, – jei į kambarį, kuriame sėdėjome, užsukdavo smalsaudama ar ko nors ieškodama vyresnioji Artūro sesuo Mirė, misteris Djukas nutildavo ir nebylus laukdavo, kol ji išeis. Tikriausiai jis turėjo atskleisti mums didelę paslaptį. Išgirdome istoriją apie Nojų ir arką, ji man nebuvo nauja. Užtat pritrenkė Sodomos ir Gomoros istorija, galbūt kaip tik ji ir buvo toji paslaptis, nes kaip tik tada, kai Loto žmona jau buvo bepavirstanti druskos stulpu, į kambarį įėjo anglė tarnaitė ir kažką paėmė iš

bufeto. Šįsyk misteris Djukas nutilo vidury sakinio. Loto žmona lengvabūdiškai atsigręžė, nekantraudami laukėme bausmės. Misteris Djukas paniuro, suraukė kaktą ir neslėpdamas nepasitenkinimo stebėjo tarnaitės judesius. Loto žmonos bausmę jis atidėjo, tarnaitei išėjus pro duris pasislinko arčiau mūsų ir bemaž pašnibždom pasakė: „Jie mūsų nemėgsta. Geriau, kad negirdėtų, ką jums pasakoju." Paskui kiek palūkėjęs iškilmingu balsu paskelbė: „Mes, žydai, nevalgome kiaulienos. Jiems tai nepatinka, jie mielai valgo pusryčiams savo bekoną. Jums kiaulienos valgyti nevalia." Tai buvo tarsi užkeikimas, – nors Loto žmona vis dar nebuvo sustingusi, draudimas man padarė didžiulį įspūdį, pasiryžau nė už ką pasaulyje nevalgyti kiaulienos. Galiausiai misteris Djukas atsikrenkštė, grįžo prie Loto žmonos ir paskelbė mums, be žado klausantiems, jos sūrią bausmę.

Naujo draudimo užvaldytas grįžau į Berton Roudą, tėvo jau nieko nebegalėjau paklausti. Tačiau papasakojau apie viską mamai, Sodomos žūtį susiedamas su kiauliena; mama nusišypsojo ir tik linktelėjo neprieštaraudama, kai paaiškinau, kad bekonas, kurį guvernantė valgo pusryčiams, mums draudžiamas; taigi pamaniau, kad mama, nors ir moteris, kaip pasakytų misteris Djukas, vis dėlto priklauso prie „mūsų".

Netrukus trise – mama, guvernantė ir aš – pietavome valgomajame. Ant stalo buvo rausvos, man nežinomos mėsos, labai sūrios ir skanios. Mama paragino paimti dar gabalėlį, mielai suvalgiau ir jį. Tada nekaltu tonu paklausė: „Juk tau patiko, ar ne?" – „Taip, labai, ar netrukus vėl bus tokios mėsos?" – „Tai buvo kiauliena," – pasakė ji. Pamaniau, kad šaiposi, tačiau ji kalbėjo rimtai. Pajutau, kad man darosi šleikštu, išėjau ir apsivėmiau. Mama nelabai to paisė. Misterio Djuko pamokos jai nepatiko, ji pasiryžo sulaužyti tabu, jai pavyko, po šių pietų

nedrįsau jam pasirodyti, taigi atsisveikinau su tokia religijos pamokų atmaina.

Galbūt mamai rūpėjo tapti vienintele ir draudimus, ir įsakymus skelbiančia instancija. Pasiryžusi skirti savo gyvenimą mums, perimti už mus visą atsakomybę, ji nepakentė bent kiek didesnio poveikio iš šalies. Rašytojai, kuriuos skaitė taip, kaip kiti skaito Bibliją, sutvirtino jos įsitikinimą, kad įvairių religijų konkretybės nėra svarbios. Ji manė, kad reikia atrasti religijų bendrybes ir orientuotis į jas. Nepasitikėjo niekuo, kas skatina kruvinus religinius karus, manė, kad tai nukreipia žmogų nuo svarbesnių, būtinų nuveikti dalykų. Buvo įsitikinusi, kad žmonės pajėgūs didžiausioms blogybėms, – tai, kad tebekariauja tarpusavyje, nepaneigiamai liudija visų religijų nesėkmę. Netrukus įvairių konfesijų dvasininkai iš tikrųjų pradėjo laiminti ginklus, kuriuos vienas į kitą atsuko visiškai nepažįstami žmonės, – mama taip tuo pasibjaurėjo, kad net ir Vienos laikais neįstengė šio pasibjaurėjimo nuo manęs visiškai nuslėpti.

Norėdama bet kokia kaina apsaugoti mane nuo tokių instancijų įtakos, ji nepastebėjo, kad pati tampa pirminiu bet kokio apreiškimo šaltiniu. Didžiausių draudimų galia dabar priklausė jai. Niekada nepasidavusi beprotybei priskirti sau dieviškumo, ji būtų labai nustebusi kam nors paaiškinus, kokią baisenybę užsivertė ant pečių. Greitai sudorojo varganą misterio Djuko slėpiningumą. Daug sunkiau buvo atsilaikyti prieš senelį. Jo autoritetą pakirto anas prakeiksmas, senelis tikėjo, kad prakeiksmas buvo veiksmingas, todėl bendraudamas su mumis ne itin pasitikėjo savimi. Iš tikrųjų jautėsi kaltas mane bučiuodamas ir vadindamas našlaičiu. Man šis žodis iš jo lūpų visada buvo nemalonus, nes skambėjo taip, tarsi pasaulyje nebūtų mamos, – negalėjau žinoti, kad taip kalbėdamas senelis kaltina save, tokiu

būdu priekaištauja sau. Jis grūmėsi su mama dėl mūsų be įkarščio, ji būtų lengvai jį įveikusi, jei pati nebūtų jautusi kaltės. Abu apsilpo, tačiau jo kaltė buvo nepalyginti didesnė, todėl jis pralaimėjo.

Mama sutelkė visą autoritetą. Aklai tikėjau ja, šis tikėjimas teikė laimės pojūtį, vos kalbai pasisukus prie reikšmingų ir rimtų dalykų laukiau jos ištarmės taip, kaip kiti laukia Dievo ar pranašo žodžio. Buvau dešimties, kai aną, daug ankstesnį, senelio paskelbtą draudimą žudyti ji papildė kitu svariu tabu. Šis buvo nukreiptas prieš bet kokias lyčių meilės apraiškas: ji norėjo, kad tokia meilė kuo ilgiau liktų man paslaptimi, ir įtikino, kad manęs tai nedomina. Iš tikrųjų anuomet taip ir buvo, tačiau tabu išlaikė galią visą Ciuricho laikotarpį, buvau bemaž šešiolikos ir vis dar nesiklausiau draugams prakalbus apie jiems labiausiai rūpinčius dalykus. Jaučiau ne tiek pasibjaurėjimą – jį pajusdavau retkarčiais tik ypač drastiškomis aplinkybėmis, – kiek „nuobodį". Niekada nepatyręs nuobodžio nusprendžiau, kad nuobodu klausytis šnekų apie dalykus, kurių apskritai nėra, – jau būdamas septyniolikmetis Frankfurte nustebinau vieną draugą tvirtindamas, kad meilę išsigalvoję poetai, jos apskritai nesą, iš tikrųjų viskas esą visiškai kitaip. Anuomet pradėjau nepasitikėti jambų poetais, iki tol valdžiusiais mano vaizduotę, tad tarsi išplėčiau mamos tabu, apimdamas juo ir „aukštąją" meilę.

Ilgainiui pastarasis draudimas natūraliai atkrito, tačiau draudimas žudyti liko nepažeidžiamas. Visa mano sąmoningo gyvenimo patirtis teikė jam tiek peno, kad nebūčiau įstengęs suabejoti jo pagrįstumu net ir tuo atveju, jei šio tabu nebūčiau išgirdęs jau tada, penkerių metų, kai pats kėsinausi žudyti.

Pelių baimės gydymas

Prieš peles mama tapdavo bejėgė ir visiškai prarasdavo savitvardą. Vos pamatys kokią šmurkštelint, suriks, viską mes – kartais ir kokį daiktą paleis iš rankų – ir klykdama puls lakstyti keisčiausiais zigzagais, matyt, taip mėgindama išsisukti. Buvau prie to pripratęs; taip buvo visada, kiek siekė mano atmintis, tačiau kol tėvas buvo gyvas, nelabai jaudinausi, – jis mielai tapdavo jos gynėju ir mokėjo ją nuraminti. Akimirksniu nuvijęs pelę, būdavo, paima mamą ant rankų, pakelia ir nešioja kaip vaiką po kambarį, kalbėdamas guodžiančius žodžius. Kartu nutaiso tarsi du skirtingus veidus: vienas, rimtas, pripažįsta baimę ir dalijasi ja su mama, kitas, linksmas, pranašauja būsimą paaiškinimą ir veikiausiai skiriamas mums, vaikams. Paskui tėvas nuosekliai ir apgalvotai spendžia naujus spąstus, – pirma palaiko juos mamai prieš akis girdamas jų veiksmingumą, liaupsindamas patrauklų sūrio gabalą, keliskart parodo, kaip užtikrintai jie čekšteli. Paskui viskas baigiasi taip pat greitai, kaip prasidėjo. Vėl atsistojusi ant kojų mama nusijuokia ir sako: „Ką daryčiau be tavęs, Žakai!“ Dar pasigirsta atodūsis: „Ai! Kaip kvaila!“ – vos nuskamba šis „ai“, vėl atpažįstame ją, ji vėl pasidaro kaip buvusi.

Vienoje tėvo jau nebuvo šalia, tad pamėginau perimti jo vaidmenį, tačiau man ne itin sekėsi. Nepajėgiau paimti mamos ant rankų, buvau per mažas, neradau tinkamų žodžių, neturėjau pelei tokios įtakos kaip tėvas, tad ji ilgokai pasiblaškydavo po kambarį, kol pavykdavo ja atsikratyti. Iš pradžių stengdavausi nuginti mamą į kitą kambarį, – ar tai pavyks, priklausė nuo panikos laipsnio, ne visada vienodo. Kartais visai netekusi galvos ji, būdavo, lieka tame pačiame kambaryje su šmirinėjančia pele, tuo ypač apsunkindama mano darbą, nes jos ir pelės zigzagai

nuolat susikerta, abi valandžiukę laksto – tai susiduria, tarsi negalėtų nustoti gąsdinusios viena kitos, tai išsiskiria, paskui vėl susiduria, – absurdiškas šurmulys. Fanė, jau pažįstanti šį riksmą, pati ateina iš virtuvės su naujais spąstais, tai *jos* pareiga, iš tikrųjų kaip tik ji atranda tinkamus žodžius, visada adresuojamus pelei: „Še lašinių, kvaiša! Maloniai prašom!"

Ilgainiui pareikalavau iš mamos paaiškinti šią baimę, tačiau ji tik pripasakojo savo vaikystės istorijų: kaip užšokusi ant stalo ir nenulipusi nuo jo, kaip užkrėtusi baime abi vyresniąsias seseris, jos irgi pradėjusios lakstyti po kambarį, kaip kartą visos trys sulipusios ir stovėjusios ant to paties stalo, o vienas iš brolių paklausęs: „Gal ir man ateiti?" Jokio baimės paaiškinimo nebuvo, jo ir nereikėjo, ji norėjo pavirsti anų dienų mergaite – vienintelė dingstis tam buvo šmurkštelėjusi pelė.

Vėliau įsikraustant į bet kokį viešbutį Šveicarijoje pirmas klausimas kambarinei, – mama pati ją šiuo tikslu išsikviesdavo, – visada buvo toks pat: ar čia nesą pelių. Paprasti atsakymai jos netenkino, ji apipildavo apklausiamąją įvairiausiais suktais klausimais, kad pagautų ją prieštaraujančią sau. Mamai ypač rūpėdavo, kada pelė viešbutyje pastebėta paskutinį kartą, kuriame aukšte, kuriame kambaryje, kokiu atstumu nuo mūsų kambario, – juk visiškai įmanoma, kad pastarajame jokia pelė apskritai niekada nepasirodė. Keista buvo jau vien matyti, kaip nuramina ją ši kryžminė apklausa. Vos baigusi klausinėti ji jaukiai įsitaiso ir iškrausto daiktus. Žinovo mina kiek pavaikštinėja po kambarį, pasako keletą pastabų apie apstatymą, išeina į balkoną, pasigroži reginiu. Vėl tampa tokia nepriklausoma ir užtikrinta, kokia man patinka.

Kuo vyresnis dariausi, tuo labiau gėdijausi tokio jos virsmo, pasidavus pelių baimei. „Jaltos" laikais gerai apgalvojau planą,

kaip ją išgydyti nuo šios baimės, ir pamėginau jį įgyvendinti. Du kartus per metus ji atvažiuodavo manęs aplankyti ir keletą dienų gyvendavo „Jaltoje". Gaudavo didelį gražų kambarį antrame aukšte, atvykusi niekada nesusilaikydavo neapklaususi ponių Herder, o jų sąžinė šioje srityje nebuvo itin švari; kryžminei apklausai jos apskritai netiko – išsisukinėdavo, juokdavosi ir taip nerimtai į tai žiūrėjo, kad norėdama ramiai miegoti mama griebdavosi manęs ir dar ištisą valandą kamantinėdavo. Labai džiaugdavausi mudviejų susitikimu, ketindavau aptarti su ja daugybę dalykų, todėl tokia pradžia man visai netiko. Apgaulingi raminantys atsakymai irgi buvo ne mano skonio. Kaip ankstyvas Odisėjo sekėjas mėgau visiškai pramanytas istorijas, kai pasiverti kuo nors kitu ir užsimaskuoji, o ne trumpakojį, jokio kūrybinio aktyvumo nereikalaujantį melą. Todėl kartą jai atvykus griebiausi Odisėjo stiliaus ir ekspromtu pasakiau patyręs nuostabų dalyką ir norįs apie tai papasakoti: viršuje, mano palėpės kambarėlyje, vykęs pelių susirinkimas. Jos susirinko šviečiant pilnačiai – daugybė, tikrai ne mažiau kaip tuzinas, – pradėjo suktis ratu ir šokti. Galėjau stebėti jas iš lovos, buvo taip šviesu, kad mačiau kiekvieną smulkmeną: tai buvo tikras šokis, pelės judėjo apskritimu viena kryptimi, ne taip greitai kaip paprastai, veikiau slinko nei lakstė, tarp jų buvo ir pelė motina, ji šoko laikydama mažylį dantimis. Mažylis, pusiau kyšojęs jai iš snukučio, buvo neapsakomai dailus, vis dėlto jam turbūt nepatiko motinos sukimasis ratu su kitomis pelėmis, nes pradėjo gailiai pypsėti; įnikusi šokti motina nenorėjo sustoti, mažylis pypsėjo vis garsiau, kol ji dvejodama, gal net kiek pyktelėjusi išėjo iš rato ir nuošaly, vis dar mėnulio šviesoje, papenėjo mažylį. Gaila, kad mama pati to nematė, – buvo taip panašu į žmones, pelė motina priglaudė mažylį prie krūtinės, – tiesiog pamiršau,

kad čia pelės, viskas taip priminė žmones, atsikvošėjau tik vėl pažvelgęs į šokėjas, nors šokis – pernelyg tvarkingas, pernelyg ramus – irgi nebuvo panašus į pelių.

Mama pertraukė mane ir skubiai paklausė, ar kam nors jau pasakojau apie tai. Ne, žinoma, ne, tokių dalykų nevalia pasakoti, niekas nepatikėtų, „Jaltos" gyventojos pamanytų, kad išprotėjau, pasistengsiu joms neišplepėti. „Vadinasi, supranti, kokia keista tavo istorija. Tu sapnavai." Vis dėlto nors ir pareiškė abejonę, pastebėjau, kad jai būtų visai patikę, jei ši istorija būtų buvusi tikra. Žindanti pelė motina ją labai sudomino, ji vis klausinėjo smulkmenų, kuo tikslesnių pateikiau, tuo labiau pats tikėjau, kad iš tikrųjų viskas taip ir buvo, nors puikiai žinojau šią istoriją išgalvojęs. Ji jautėsi panašiai, ragino nieko nesakyti namiškiams, – kuo labiau įtikinėjau nesapnavęs, kuo daugiau įrodymų pateikiau, tuo jai atrodė svarbiau neprasitarti, geriau palaukti kitos pilnaties ir pažiūrėti, kas nutiks. Papasakojau, kad šokis truko tol, kol mėnulis pasislinko ir jau nebešvietė į mano kambarį. Tačiau pelė motina negrįžo į šokėjų ratą, dar ilgai triūsė ties mažyliu, prausė jį – ne letenėlėmis, liežuviu. Vos mėnulis nustojo šviesti į kambarį, visos pelės pradingo. Bemat uždegiau šviesą ir atidžiai apžiūrėjęs grindis toje vietoje aptikau pelių spirų. Be galo nusivyliau, nes šokis buvo labai iškilmingas, žmonės tokiomis aplinkybėmis tikrai sau tiek neleistų. „Tu neteisus, – pasakė ji, – tau tai būdinga. Per daug tikiesi. Juk tai ne žmonės, net jei ir savotiškai šoka." – „Tačiau mažylį ji penėjo visai kaip žmonės." – „Tiesa, – pasakė ji, – tiesa. Esu tikra, nesitvardė kitos, ne žindanti motina." – „Ne, tikrai ne ji, spiros buvo kitoje vietoje." Šiomis ir panašiomis smulkmenomis ją dar labiau įtikinau. Sutarėme laikyti šią istoriją paslaptyje. Tačiau po kitos pilnaties aš turįs nepamiršti informuoti jos Arozoje.

Taip išsisklaidė mamos pelių baimė. Ir vėliau sergėjausi išsiduoti viską išgalvojęs. Ji įvairiausiais būdais mėgino neigti šią istoriją – tai šaipėsi iš mane patį apgaudinėjančios vaizduotės, tai nerimavo dėl mano polinkio meluoti. Vis dėlto visada tvirtinau, kad viskas buvo kaip tik taip, tiesa, vienintelį kartą. Nė viena pilnatis nesugrąžino pelių, galbūt mano palėpėje jos pasijuto stebimos ir persikraustė šokti į mažiau pavojingą vietą.

Paženklintasis

Po vakarienės, kurią valgydavome visi kartu prie ilgo stalo namo pusrūsyje, patraukdavau į vaismedžių sodą. Jis driekėsi nuošaliai, tvoros skiriamas nuo kitos „Jaltos" sklypo dalies, eidavome į jį drauge tik derliaus rinkti, šiaip jo niekas neprisimindavo. Žemės pakiluma slėpė jį nuo namo gyventojų žvilgsnių, niekas neįtardavo, kad esu čia, niekas čia neieškodavo, net šauksmai iš namo skambėdavo taip slopiai, kad galima buvo jų negirdėti. Nepastebimai pralindęs per nedidelę landą tvoroje, vakaro prieblandoje bemat likdavai vienas, atviras bet kokiam nebyliam įvykiui. Buvo smagu sėdėti ant mažutės kalvelės pievoje prie vyšnios. Iš čia žvilgsniui vėrėsi ežeras, galėjai stebėti nuolatinę jo spalvų kaitą.

Vieną vasaros vakarą ežere išvydau apšviestą laivą, – jis slinko taip lėtai, kad pamaniau, jog stovi vietoje. Žiūrėjau taip, tarsi niekada nebūčiau matęs laivo, pasaulyje buvo tik jis, daugiau nebuvo nieko. Laivą supo prieblanda, palaipsniui virstanti visiška tamsa. Jis buvo ryškiai apšviestas, šviesos sudarė savą žvaigždyną, tik neskausminga laivo slydimo rimtis liudijo, kad jis ant vandens. Tyla sklido nuo jo virsdama lūkesčiu. Laivas

švietė ilgai, neblykčiojo, jis užvaldė mane taip, tarsi tik dėl jo būčiau atėjęs į sodą. Niekada nebuvau jo matęs, tačiau atpažinau. Švytėdamas visomis šviesomis jis išnyko. Parėjau namo ir niekam nesakiau, ką būčiau galėjęs pasakyti.

Kas vakarą ėjau ten ir laukiau, ar jį pamatysiu. Nedrįsau patikėti jo laikui, baiminausi pririšti prie laikrodžio rodyklių. Buvau tikras, kad vėl pasirodys. Tačiau jis pakeitė laikus ir daugiau nepasirodė, nepasikartojo, taip ir liko nuostabus stebuklas.

Nejauki asmenybė tarp mokytojų buvo Žiulis Vodosas, kiek laiko dėstęs mums prancūzų kalbą. Jis patraukė mano dėmesį anksčiau, dar prieš ateidamas į mūsų klasę: kad ir kur vaikštinėtų, taip pat ir mokyklos koridoriuje, niekada nesiskyrė su skrybėle ir blausia šypsena. Svarsčiau, kas jis toks, tačiau drovėjausi klausti kitų. Bespalvio veido, jis atrodė pirma laiko susenęs, niekada nemačiau jo kalbant su kitais mokytojais. Atrodė, tarsi visą laiką būtų vienas, ne iš pasipūtimo ar paniekos, o iš baisaus užsimiršimo, tarsi nieko aplink nematytų ir negirdėtų, tarsi būtų kažkur kitur. Mintyse vadinau jį „kauke“, tačiau pasilaikiau šią pravardę, kol vieną dieną jis įžengė į klasę su skrybėle ant galvos – mūsų prancūzų kalbos mokytojas. Kalbėjo – vis šypsodamasis – tyliai, greitai, su prancūzišku akcentu, nepažvelgdamas nė vienam iš mūsų į veidą, tarsi įtemptai įsiklausytų į tolius. Neramiai pavaikštinėjo pirmyn ir atgal, dėl skrybėlės susidarė įspūdis, kad pasiruošęs bet kurią akimirką išeiti. Stabtelėjo už katedros, nusiėmė skrybėlę, vėl išėjo į priekį ir atsistojo prieš klasę. Viršutinėje kaktos dalyje buvo gili įduba, kaip tik ją slėpė skrybėlė. Dabar žinojome, kodėl visada dėvi skrybėlę ir nenorom skiriasi su ja.

Įduba pažadino klasės smalsumą, netrukus paaiškėjo, kas yra Vodosas ir koks čia dalykas. Jis nenutuokė apie mūsų tyrinėjimus, tačiau buvo paženklintas, nebeslėpė įdubos kaktoje, tad turėjo numanyti, kad mums žinomas jo likimas. Prieš daugybę metų jis ir dar vienas mokytojas lydėjo klasę į iškylą kalnuose. Juos užgriuvo ir užvertė lavina. Devyni mokiniai ir kitas mokytojas žuvo, likusieji buvo atkasti gyvi. Vodosas buvo sunkiai sužeistas į galvą, kilo abejonių, ar jis išgyvens. Galbūt mano atmintis pakeitė skaičius, tačiau neabejotina, – tai buvo didžiausia nelaimė, kada nors ištikusi mokyklą.

Paženklintas šiuo Kaino ženklu, Vodosas išgyveno ir tebedėstė toje pačioje mokykloje. Argi galėjo jis kada nors išspręsti atsakomybės klausimą? Skrybėlė, saugojusi jį nuo smalsių žvilgsnių, neapsaugojo nuo savęs paties. Jis niekada nenusiimdavo jos ilgam, netrukus pakeldavo nuo katedros, užsidėdavo ir vėl nuskubėdavo savo nerimastingu keliu. Sakiniai, kuriuos tardavo per pamoką, atrodė nesusiję su juo, tarsi sklistų iš kito žmogaus lūpų, šypsena reiškė pasibaisėjimą, – toks buvo jis. Daug galvojau apie šį mokytoją, jis įžengė į mano sapnus, kaip ir jis klausydavau artėjančios lavinos. Neilgai pabuvo mūsų mokytoju, man palengvėjo, kai mus paliko. Tikriausiai dažnai keitė klases. Galbūt nepakentė ilgėliau tų pačių mokinių, galbūt netrukus jie visi jam virsdavo aukomis. Kartais dar sutikdavau jį koridoriuje, atsargiai pasisveikindavau, tačiau jis nepastebėdavo manęs, nepastebėdavo nieko. Klasėje apie jį nekalbėjome, tai buvo vienintelis mokytojas, kurio niekas nemėgino mėgdžioti. Pamiršau jį ir niekada daugiau apie jį negalvojau, tik drauge su švytinčiu laivu prieš akis vėl išniro jo paveikslas.

Gyvūnų atsiradimas

Tokio mokytojo kaip Karlas Bekas, energingo ir ryškaus, galima sau tik palinkėti. Staigiai tarsi vėjo gūsis įsiveržęs į klasę, jis sustodavo priešais mus ir nedelsdamas pereidavo prie temos. Išlakus, labai tiesios laikysenos, jis nebuvo nė trupučio pastiręs. Gal dėstomas dalykas lėmė, kad pamokos vyko be asmeninių komplikacijų? Jo dėstoma matematika buvo aiški ir apeliavo į kiekvieną. Jis neišskyrė nė vieno, visi buvo jam lygūs. Vis dėlto nesidrovėdamas džiaugėsi, jei žengei drauge su juo, – mokėjo savaip parodyti šį džiaugsmą, niekas nejuto, kad kam nors teikiama pirmenybė, jo nusivylimas irgi niekam negalėjo sukelti skriaudos pojūčio. Plaukai pagal amžių buvo ne itin vešlūs, tačiau švelnūs ir geltoni, kaskart pažvelgęs į jį pajusdavau džiaugsmingą spinduliavimą. Vis dėlto jis drausmino anaiptol ne šiluma, veikiau savotišku bebaimiškumu. Nei įtaikavo mums, nei spaudė. Kartais veide šmėsteldavo lengva pašaipa, tačiau be ironijos pėdsako, jam nerūpėjo rodyti savo pranašumo, – tarsi ta pašaipa būtų užsilikusi dar nuo jo paties mokymosi laikų ir dabar jis, kaip mokytojas, turėtų šiek tiek pasistengti, kad jos neparodytų. Dabar prisimindamas jį suvokiu, kad buvo nedogmatiškas žmogus: atstumas, kurį palaikė, buvo dvasinis. Veikė ne svoriu, kaip linkę elgtis mokytojai, o tolygiu gyvybingumu ir aiškumu. Klasė jo nesibaimino taip, kad iš pradžių pamėgino pulti. Vieną dieną pasitiko staugimu, – jis buvo bežengiąs pro duris, klasė tebestaugė. Užmetęs akį jis piktai pasakė: „Pamokos nevesiu!" – užtrenkė duris už nugaros ir dingo. Jokios bausmės, jokio teismo nei tyrimo – jo paprasčiausiai nebuvo. Staugianti klasė liko viena, tariamos pergalės jausmą netrukus pakeitė juokingumo ir tuštumos pojūtis.

Geografijos vadovėlio autorius Emilis Lečas pats mums ir dėstė. Žinojau jo knygą dar prieš jam ateinant į mūsų klasę, mokėjau ją bemaž atmintinai, nes joje buvo labai daug skaičių. Kalnų aukštis, upių ilgis, šalių, kantonų ir miestų gyventojų skaičiai, – įsiminiau visa, ką galima išreikšti skaičiais, ir iki šiol tebesikankinu su šiais dažniausiai pasenusiais duomenimis. Tokio lobyno kūrėjas žadino didžiulius lūkesčius, žmogus, parašęs knygą, man buvo tarsi Dievas. Tačiau paaiškėjo, kad iš visų Dievo savybių šiam autoriui būdinga vienintelė – tūžmas, ir nieko daugiau. Lečas veikiau komandavo nei dėstė, paminėjęs bet kokį daiktą bemat pridurdavo ir kainą. Buvo toks griežtas, kad nė karto nenusišypsojo ir nenusijuokė. Man jis netrukus nusibodo, nes niekada nepasakė ko nors naujo, ko jau nebūtų knygoje. Kalbėjo beprotiškai glaustai, tokio pat glaustumo reikalavo iš mūsų. Tarsi lazdos smūgiai pasipylė blogi pažymiai, mokiniai jo taip nekentė, kad daugeliui vienintelis prisiminimas apie jį liko ši neapykanta. Dar niekada nebuvau matęs tokios tūžmo koncentracijos, – kiti tūžmingi žmonės bent jau kalba išsamiau. Gal tai buvo įprotis įsakinėti, gal ne tiek tūžmas, kiek nešnekumas. Tačiau jis skleidė tiesiog paralyžiuojantį sausumą. Buvo smailiabarzdis mažutis žmogelis, galbūt tai skatino jo ryžtą.

Niekada neatsižadėjau vilties sužinoti ką nors, kas paaiškintų, kodėl jis pasirinko geografiją, – juk buvo net dalyvavęs ekspedicijose. Tačiau patyriau visiškai kitokį virsmą. Kartą panelė Herder nusivedė mane į vienus gildijos namus paklausyti paskaitos apie Karolinų ir Marianų salas, į paskaitą atėjo ir Lečas. Pranešėjas, generolas Haushoferis iš Miuncheno, išprusęs geopolitikas, pranoko Lečą ne tik laipsniu. Paskaita buvo turininga, konkreti ir aiški, ji paskatino mane susidomėti Pietų jūrų salomis. Tiesa, generolo tendencingumas buvo nemalonus, palaikiau jį

karišku kalbėtojo įpročiu, jis man nepatiko, tikslesnių žinių apie jį gavau tik vėliau. Tačiau per šią trumpą valandą labai daug sužinojau, mane apėmė tokiomis aplinkybėmis įprasta ekspansyvi ir linksma nuotaika, – ir staiga profesorius Lečas pasisveikino su panele Herder. Jie buvo seni pažįstami nuo bendros kelionės į Kretą laikų, jis gyveno Colikone, todėl mums buvo pakeliui. Nepatikėjau savo ausimis išgirdęs jį kalbantį su panele Mina. Jis rėžė tris, keturis, penkis sakinius iš eilės, šypsojosi, juokėsi. Nusistebėjo, kad gyvenu viloje „Jalta", prisiminė ją kaip mergaičių pensionatą. Pasakė: „Štai iš kur mūsų jaunuolio geografijos žinios. Iš jūsų, panele Mina!" Vis dėlto tai buvo mažmožis, jis pasiteiravo ir apie kitas damas, žinojo jų vardus. Paklausė panelės Minos, ar ji dažnai vykstanti į Italiją. Grafienę Rasponi jis prieš metus sutikęs Džerbos saloje. Pokalbis tęsėsi visą kelią, pamačiau draugingą, bemaž mandagų žmogų, galiausiai primygtinai, net širdingai, nors ir kiek gargždžiai su mumis atsisveikinusį.

Kelionėje, pasakė panelė Mina, jis žinojęs visas kainas ir nepakentęs apgavysčių. Ji iki šiol negalinti suvokti, kiek kainų buvo to vyro galvoje.

Lečo pamokos man nereiškė nieko, jo knygą taip pat puikiai galėjo parašyti kitas žmogus. Jam veikiau esu dėkingas už šią patirtį – staigų, tiesiog neįtikėtiną virsmą.

Smagiau pasakoti apie Karlą Fenerį, gamtos pažinimo mokytoją. Begaliniai kraštovaizdžiai, kuriuos jis atvėrė, nustelbė man jį kaip žmogų. Jis pradėjo nuo visiškai naujų dalykų, netęsė nieko iš to, kam buvo padėtas pagrindas namie. Mamos vaizdiniai apie gamtą buvo gana tradiciniai. Nelabai įtikinamai ji svajojo apie saulėlydžius, prireikus persikraustyti mielai rinkosi butą taip, kad kambarių, kuriuose praleisime daugiausia laiko, langai išeitų į vakarus. Mylėjo savo vaikystės sodus, nes mėgo vaisius

ir rožių kvapą. Bulgarija jai buvo melionų, persikų ir vynuogių šalis – tai lėmė stipriai išvystytos skonio ir uoslės juslės. Tačiau namie niekada nebuvo jokio gyvūno, apie gyvūnus ji išvis rimtai su manimi nekalbėjo, nebent aptardavo juos kaip gardėsius. Pasakojo, kaip jos vaikystės laikais buvo penimos žąsys, – užsiplieskiau pasipiktinimu ir gailesčiu, o ji pabrėžė, kokios skanios tokios riebios žąsys. Puikiai suvokė, kokia žiauri toji penėjimo procedūra, – vien iš mamos pasakojimų pažįstamas negailestingas tarnaitės nykštys, vis kemšantis paukščiui į snapą kukurūzų košę, persikėlė į mano sapnus kaip siaubingas vaizdas, – man pačiam, virtusiam žąsimi, kimšdavo košę tol, kol klykdamas nubusdavau. Pasakodama ji dar ir šypsojosi, žinojau, kad tokią akimirką prisimena žąsies skonį. Mama iš tikrųjų supažindino mane su vienintele gyvūnų rūšimi, vilkais ant užšalusio Dunojaus, šiems jautė pagarbą, nes kadaise labai bijojo. Tėvas Mančesteryje nusivesdavo mane į zoologijos sodą. Nedažnai, nes turėjo mažai laiko; mama neidavo su mumis, jos niekada nebūdavo šalia, galbūt todėl, kad ji, visiškai atsidavusi žmonėms, būtų ten nuobodžiavusi. Tėvas skatino tas su gyvūnais susijusias mano patirtis, be kurių vaikystė nieko neverta. Žavėjausi, kai vaidino gyvūnus, – sugebėjo pavirsti net vėžliuku, – vėžliuką laikėme sode kaip ir visi vaikai Anglijoje. Paskui staiga viskas nutrūko. Šešerius ar septynerius metus gyvenau mamos pasaulyje be gyvūnų. Čia knibždėte knibždėjo didžių veikėjų, tačiau nė vienas iš jų nebuvo gyvūno veidu. Ji žinojo graikų didvyrius ir dievus, nors pirmenybę vis tiek teikė žmonėms, – apie dvilypius egiptiečių dievus sužinojau tik suaugęs.

Šoichcerštrasės buto virtuvė turėjo balkoną, iš kurio buvo matyti neužstatyta aikštė. Ten aplinkinių namų gyventojai buvo užsiveisę nedidelius daržus. Vienas priklausė policininkui, jis

laikė paršelį ir atsidėjęs penėjo jį pasitelkdamas įvairių gudrybių. Vasarą pamokos prasidėjo septintą valandą, kėliausi jau šeštą ir kasryt mačiau, kaip policininkas šokinėja per kaimyninių daržų tvoras ir paskubom raunasi ėdalą savo paršeliui. Pirma atsargiai pažvelgia aukštyn į namų langus, kad įsitikintų, jog niekas nemato, – visi tebemiega, manęs, galbūt per mažo, jis nepastebi, – paskui skubiai prisirauna, kiek pajėgia, vėl peršoka per tvorą ir nuskuba pas Zugį, – taip vadinome jo paršelį. Policininkas mūvi uniformines kelnes, ilgos jų juostos, regis, visiškai netrukdo jam užsiimti šia veikla, puikus šuolininkas apsitarnauja šokinėdamas nuo vienos daržovių lysvės prie kitos ir pataupsoja savo paties daržoves. Zugis nepasotinamas, mėgstame klausytis jo kriuksėjimo, – vos jaunėlis brolis Žoržas, baisus smaližius, vėl pavagia šokoladą, pradedame šaipytis iš jo nepaliaujamai kriuksėdami kaip Zugis. Brolis apsiverkia, pažada daugiau taip nesielgti, tačiau policininko pavyzdys toks užkrečiantis, kad kitą dieną šokoladas vėl dingsta.

Anksti rytą žadinu mažuosius brolius, visi trys slepiamės virtuvės balkone ir užgniaužę kvapą laukiame, kol pasirodys policininkas, paskui nebylūs stebime jo šuolius, tik jam išnykus pradedame įnirtingai kriuksėti, – Zugis pasidarė mūsų naminiu gyvūnu. Gaila, neilgai tegyveno, netrukus vėl likome vieni, trokšdami gyvūnų, tačiau to nesuvokdami. Visą tą laiką paršelis Zugis mamos visai nedomino, jai rūpėjo vien nesąžiningas policininkas, – ta dingstimi prisiklausėme pamokslų. Mėgaudamasi ji rutuliojo veidmainystės temą, įsijautusi prisimindavo Tartiufą ir iškilmingai pažadėdavo mums, kad veidmainis neišvengs bausmės.

Tokie skurdūs anuomet buvo mūsų santykiai su gyvūnais. Padėtis pasikeitė tik tada, kai atsirado Feneris ir gamtos paži-

nimo pamokos mokykloje, – pasikeitė iš esmės. Feneris be galo kantriai aiškino mums augalų ir gyvūnų sandarą. Užduodavo juos nupiešti, namie kuo rūpestingiausiai piešėme ir spalvinome. Nelengva buvo jam įtikti, jis aptardavo kiekvieną piešinio klaidą, švelniai, bet atkakliai reikalaudavo pataisyti, man dažnai pasiūlydavo verčiau išmesti piešinį ir pamėginti iš naujo. Bemaž visą laiką, skirtą namų darbams, praleisdavau piešdamas gamtos pažinimo užduotis. Dėl įdėtų pastangų meilingai prisirišau prie šių piešinių. Grožėjausi draugų piešiniais, jie man atrodė prašmatnūs; o, kokių mačiau sąsiuvinių, pripieštų gražiai ir be vargo! Ne pavydą jaučiau žvelgdamas į juos, jaučiau nuostabą, – lengvai besimokančiam vaikui sveikiausia patirti visišką nesėkmę kokioje nors vienoje srityje. Visada buvau prasčiausias piešėjas, toks prastas, kad jutau Fenerio, švelnaus ir šilto žmogaus, užuojautą. Nedidukas, kiek apkūnus, jis kalbėjo minkštai ir tyliai, tačiau jo pamokos buvo dalykiškos, gerai apgalvotos, džiuginamai išsamios, – lėtai yrėmės į priekį, tačiau ką nors išmokęs niekada nepamiršdavai, įsimindavai visam laikui.

Feneris rengė ekskursijas, kurias visi labai mėgome. Traukdavome linksmi ir ramūs, nieko neišleisdami iš akių, iš Rumenzės į mokyklą parsinešėme įvairiausių mažų vandens gyvių. Jis parodė per mikroskopą, koks fantastiškas gyvenimas sutelktas mažučiame plotelyje, paskui viską, ką matėme, nupiešėme. Turiu ramdyti save, kad neįsijausčiau ir neįnikčiau dėstyti gamtos pažinimo kurso, primesdamas jį skaitytojams, ir šiaip visa tai žinantiems. Vis dėlto turiu paminėti, kad Feneris neskatino anuomet atsiradusio mano jautrumo visiems klausimams, susijusiems su valgančiuoju ir valgomuoju. Jis laikė tai natūraliu dalyku, visa, kas vyksta gamtoje, nesą pavaldu mūsų moraliniams sprendimams. Buvo pernelyg nuosaikus ar net kuklus, kad kištųsi į šį

begalinį žiaurų vyksmą, reikšdamas savo nuomonę. Kartais per ekskursijas likdavo laiko šnekoms ir man išsprūsdavo kokia nors jausminga tokio pobūdžio frazė, – jis visada nutylėdavo, nieko nesakydavo, nors tai jam nebuvo būdinga. Pratino mus būti vyriškai stoiškus, tačiau ne plepėdamas ir tuščiažodžiaudamas, o savo paties laikysena. Pajusdavau jo tylėjimą kaip nepritarimą ir kiek susiturėdavau.

Feneris planavo apsilankymą skerdykloje ir rengė mus šiam įvykiui. Keletą pamokų ne kartą grįžo prie šios temos vis paaiškindamas, kad dabar, kitaip nei anksčiau, gyvūnams neleidžiama kentėti, stengiamasi, kad mirtis būtų staigi ir neskausminga. Šiame kontekste Feneris net pavartojo žodį „humaniškai", aiškindamas mums, kaip kiekvienas savo aplinkoje turėtume elgtis su gyvūnais. Taip jį gerbiau, buvau taip palankiai nusiteikęs, kad ir šie pernelyg apdairūs pasirengimai prieš einant į skerdyklą nesukėlė antipatijos jam. Jaučiau, kad nori mus pripratinti prie neišvengiamų dalykų, man patiko, kad taip stengiasi ir pradeda mus iš anksto ruošti. Įsivaizdavau, kad Lečas būtų tiesiog įsakęs eiti į skerdyklą ir be jokios atodairos, šiurkščiausiu būdu mėginęs išspręsti keblų klausimą. Vis dėlto artėjant tam apsilankymui labai baiminausi. Feneris – neabejotinai geras stebėtojas, taip pat ir žmonių, – tai veikiausiai suprato, nors baimę atkakliai slėpiau, niekada neprasitariau būgštaudamas draugų pašaipų.

Galiausiai atsidūrėme skerdykloje, vaikštinėjome po ją, Feneris nepaleido manęs nė per žingsnį. Kiekvieną įrenginį aiškino taip, tarsi jis būtų sumanytas tik gyvūno labui. Jo žodžiai tarsi apsauginis sluoksnis gulė tarp manęs ir visko, ką mačiau, todėl net negalėčiau nieko aiškiau nupasakoti. Dabar prisimindamas įsivaizduoju, kad jis elgėsi kaip mirtį neigiantis šventikas. Pirmą

kartą jo kalbos, nors ir skirtos apsaugoti mane nuo pasibaisėjimo, atrodė pataikūniškos. Savo tikslą jis pasiekė – viską priėmiau ramiai, be jausmų protrūkio, – galėjo būti patenkintas, bet galiausiai nesuvaldė savo mokslinės aistros, parodė mums šį tą ir viskas nuėjo niekais. Kaip tik atsidūrėme prie ką tik paskerstos ėringos avies, ji atvirai gulėjo prieš mus. Vaisiaus vandenų pūslėje plūduriavo mažulytis, vos pusės nykščio didumo ėriukas – aiškiai matėsi galva ir kojos, tačiau pats ėriukas buvo tarsi skaidrus. Gal būtume jo net nepastebėję, tačiau Feneris sustabdė mus ir minkštu, bet abejingu balsu paaiškino, ką matome. Visi susispietėme aplink, mane jis išleido iš akių. Pažvelgiau į jį ir tyliai pasakiau: „Tai žudynės." Karas buvo visai neseniai pasibaigęs, todėl šis žodis man lengvai išsprūdo, nors, regis, ištariau jį apimtas savotiško transo. Veikiausiai Feneris išgirdo, nes nutraukė kalbą, pridūrė: „Dabar jau viską pamatėme", – ir išvedė mus iš skerdyklos niekur nestabtelėdamas. Galbūt iš tikrųjų pamatėme viską, ką ketino mums parodyti, tačiau jis žengė sparčiau, pasistengė, kad greičiau atsidurtume už skerdyklos ribų.

Mano pasitikėjimas juo subyrėjo. Nuo šiol sąsiuviniai su piešiniais gulėjo neatversti. Nepiešiau nieko naujo. Jis tai žinojo, niekada per pamokas jų iš manęs nereikalavo. Jam vaikštinėjant tarp mūsų ir kritikuojant piešinius, mano sąsiuvinis likdavo užverstas. Feneris nekreipė į mane dėmesio, per jo pamokas sėdėjau nebylus, atėjus kitos ekskursijos metui apsimesdavau sergąs ir atsiprašydavau. Niekas be mudviejų nepastebėjo, kas atsitiko, manau, jis mane suprato.

Šiandien puikiai suvokiu, kad jis stengėsi padėti peržengti tai, ko man tiesiog nelemta įveikti. Savaip drąsiai priėmė ir skerdyklos iššūkį. Jei jam kaip daugumai žmonių tai būtų nieko nereiškę, nebūtų skubėjęs mūsų iš ten išvesti. Jei šiandien

devyniasdešimtmetis ar šimtametis jis tebėra pasaulyje, gal sužinos, kad jam lenkiuosi.

*Kannitverstan**. Kanarėlė

Anksti, jau antroje klasėje, prasidėjo neprivalomos stenografijos pamokos. Norėjau išmokti stenografuoti, tačiau man prastai sekėsi, – kaip prastai, supratau matydamas šalia sėdinčio Ganshorno pažangą. Nemalonu buvo naujais ženklais keisti gerai žinomas, jau seniai vartojamas raides. Dėl santrumpų irgi tarsi kažką prarasdavau. Mielai būčiau rašęs greičiau, tačiau norėjau metodo, kuris nekeistų raidžių, o tai buvo neįmanoma. Sunkiai įsiminiau stenografinius ženklus, vos spėju įsidėmėti vieną, jis netrukus jau išdulkėjęs iš galvos, tarsi būčiau pasistengęs kuo greičiau jį pamiršti. Ganshorną tai labai stebino, stenografija jam sekėsi taip pat lengvai kaip lotynų ir vokiečių kalbos arba graikų rašmenys, kuriais užrašinėjo savo kūrybą. Jis visiškai nesipriešino tą patį žodį žymintiems *kitiems* ženklams. Aš kiekvieną žodį suvokiau taip, tarsi jis būtų sukurtas amžiams, jo regimasis pavidalas man taip pat buvo neliečiamas.

Nuo mažens buvau įpratęs prie įvairių kalbų, bet ne prie įvairių raštų. Apmaudą kėlė jau tai, kad greta lotyniškų raidžių buvo dar ir gotiškos, vis dėlto jos žymėjo tą pačią garsų aibę, nesiskyrė jų vartojimas, be to, atitinkamos raidės buvo gana panašios. Stenografijos skiemenų principas buvo visiškai naujas, jos ženklai kėlė įtarimą dar ir todėl, kad rašymas labai sutrumpėja. Rašydamas stenografijos diktantą atsilikdavau, priveldavau

* Nesuprantu. (Oland.)

pasibaisėtinų klaidų. Ganshornas pažvelgdavo į mano terlionę ir kilstelėjęs antakius ištaisydavo klaidas. Tikriausiai taip būtų ėjęsi ir toliau, galiausiai būčiau atsižadėjęs stenografijos kaip man visiškai nepriimtinos. Tačiau kartą mokytojas Šochas, dėstantis ir kaligrafiją, atnešė stenografinių skaitinių knygą, Hebelio *Lobių skrynelę*. Perskaičiau kelias istorijas visai nenutuokdamas, kokia tai ypatinga ir garsi knyga, ir skaičiau toliau. Įveikiau skaitinius per trumpiausią laiką, tai tebuvo rinktinė. Baigęs taip nuliūdau, kad iš karto pradėjau iš naujo. Perskaičiau dar keletą kartų ir stenografijos, – apie ją skaitydamas išvis negalvojau, šias istorijas būčiau skaitęs bet kokia kalba, – išmokau savaime. Skaičiau jas taip dažnai, kad knyga visiškai suiro, – ir vėliau, turėdamas kiekvieno tos knygos leidimo egzempliorių, atspausdintą normaliomis raidėmis ir nesutrumpintą, mieliausiai grįždavau prie anų sudriskusių puslapių, kol jie sudilo nuo mano pirštų.

Pirmoji istorija „Rytų kraštų įdomybės" prasidėjo žodžiais: „Turkijoje, kur kartais nutikdavo keistų dalykų..." Visada jaučiausi, tarsi būčiau kilęs iš Turkijos, senelis užaugo toje šalyje, tėvas ten gimė. Gimtajame mieste gyveno daug turkų, visi namiškiai suprato ir kalbėjo turkiškai. Pats būdamas vaikas tos kalbos iš tikrųjų neišmokau, vis dėlto dažnai ją girdėjau, žinojau kai kuriuos į ispanų kalbą įėjusius turkiškus žodžius, jų kilmė man dažniausiai buvo aiški. Prisidėjo dar ir istorijos iš seniausių laikų apie tai, kaip turkų sultonas pasikvietęs mus, priverstus palikti Ispaniją, kaip gerai paskui su mumis elgęsi turkai. Nuo pat pirmųjų *Lobių skrynelės* žodžių mane užliejo šiluma, tai, kas kitą skaitytoją galėjo sujaudinti kaip egzotiškas girdas, man buvo artima tarsi tėvynės balsas. Galbūt kaip tik todėl istorijos moralas – „Nereikia nešiotis akmens kišenėje priešui ir keršto širdyje" – buvo dvigubai paveikus. Žinoma, neįstengiau

anuomet jo pritaikyti gyvenime. Tebejaučiau neįveikiamą neapykantą tiedviem, kuriuos pavadinau pagrindiniais mano vaikystės priešais, – vieniškiui barzdylai docentui ir žmogėdrai dėdei iš Mančesterio. Iš tikrųjų „moralas" ir turi prieštarauti tam, ką jauti ir darai, kad patrauktų dėmesį, jis turi ilgai glūdėti tavyje, kol pasitaikys dingstis staiga ryžtingai smogti.

Hebelis buvo kupinas tokių nepamirštamų pamokymų, ir kiekvienas iš jų siejosi su nepamirštama istorija. Mano paties gyvenimas prasidėjo *Kannitverstan* patirtimi, tėvų pokalbiais man nesuprantama kalba, ir kaip toje istorijoje, nesuvokus paskirų aplinkybių, perdėtą reikšmę įgijo nuostabus namas su langais, pilnais tulpių, astrų ir leukonijų, turtai, kuriuos jūra laivais plukdė į sausumą, didinga laidotuvių procesija su juodai apmutuQriuotais žirgais, taip aš sureikšminau konkrečią kalbą; kažin, ar atsirastų kita knyga, kiekvienu mažmožiu man taip įstrigusi, – norėčiau paėjėti kiekvienu jos įspaustu pėdsaku, pagerbti vien jai skirta padėka. Pompastiška jambų moralė, anuomet užvaldžiusi mano paviršių, susmego ir virto dulkėmis, – nė vieno šios knygos sakinio nepaveikė laikas. Kiekvieną savo knygą slapčiomis vertinau jos kalbos matu, kiekvieną pirmiausia užrašiau stenografijos ženklais, už kuriuos vien jai esu skolingas.

Karlas Šochas, atnešęs mums *Lobių skrynelę*, turėjo vargo ir su savimi, ir su mokiniais. Jis išsiskyrė maža rausva kiaušinio formos galva ir kanarėlės geltonumo plaukais, geltonis ypač išryškino jo ūsus – kažin ar jie iš tikrųjų buvo tokie geltoni, ar tik mums taip atrodė? Pravardę veikiausiai gavo ir dėl savo judesių, kiek kapotų ar trūksmingų: vos pasirodžiusiam jam prilipo Kanarėlės pravardė, kurios jis neatsikratė iki pabaigos. Šis dar jaunas

žmogus sunkiai kalbėjo, – tarsi jam būtų keblu pakrutinti liežuvį. Kad ištartų, ką nori pasakyti, pirma turėjo įsibėgėti. Galiausiai pasigirsdavo kelios frazės, ne daugiau. Sausos ir monotoniškos, balsas buvo duslus, labai greitai Šochas vėl nutildavo. Iš pradžių jis dėstė mums kaligrafiją, galbūt kaip tik dėl šio dalyko, visiškai man neįkandamo, ir buvo toks pedantiškas. Į dailyraštį žiūrėjo labai rimtai, tarsi ką tik jo pramokęs mokinys. Kalbėjo itin mažai, todėl kiekvienas žodis įgaudavo perdėtos reikšmės. Kartojo ką pasakęs net ir tada, kai visiškai nereikėjo, maža to, visa, ką norėjo įkalti į galvą mums, pirma turėjo išgauti iš savęs. Nesvarbu, į kurį iš mokinių kreipdavosi, tonas visada buvo toks pat. Atrodė, tarsi prieš pamoką iškaltų viską, ką ketina mums pasakyti, o paskui staiga nesuvokiamai įstrigtų ir kalimas nueitų perniek. Jis atrodė ne silpnas, veikiau nepasitikintis. Žinojo, kad yra netaisyklingai sudėtas, ir tikriausiai nuolat apie tai galvojo.

Kol dėstė tik kaligrafiją, žiaurius mokinių egzaminus dar įstengė išlaikyti patenkinamai. Kai kurie mokiniai stengėsi rašyti ir išmoko dailyraščio. Jiems tereikėjo tiksliai nukopijuoti ženklus, kuriuos jis rašė lentoje. Tam pakako menkiausių proto pastangų, jo dėstomas dalykas suteikė galimybę atsigriebti atsilikusiems kitose srityse. Pats Šochas rašydamas lentoje turėjo laiko patylėti. Galėjo susitelkti į ženklus, o ne į gyvus mokinius, rašė didelėmis dailiomis raidėmis visiems, o ne kuriam nors vienam, turbūt juto palengvėjimą laikinai atsukęs nugarą bauginantiems žvilgsniams.

Likimas lėmė, kad Šochas perėmė Lečo geografijos pamokas. Nebuvo labai tvirtas šioje srityje, klasė nudžiugo galėdama atkeršyti už Lečo priespaudą. Po pulkininko Šochas atrodė tarsi mažutis rekrūtas, negana to, dabar turėjo nuolat kalbėti. Klasė pasitikdavo jį tyliu čirškimu, tai buvo užuomina į kanarėlę. Po

pamokos palydėdavo jau garsiai čirkšdama. Čirškimas pratrūkdavo dar jam nespėjus uždaryti durų. Jis nekreipė dėmesio, nė žodžiu apie tai neprasitarė, ir jau niekada nepaaiškės, ar žinojo, ką reiškia tas čirškimas.

Per geografijos pamokas pasiekėme Pietų Ameriką, Šochui už nugaros kabėjo didžiulis žemėlapis, jis šaukė mus po vieną prieiti, parodyti upes ir pasakyti jų pavadinimus. Pašaukė mane, priėjau prie žemėlapio, tarp upių, kurias turėjau išvardyti, buvo Desagvaderas. Teisingai ištariau jos pavadinimą, man tai buvo vieni niekai, žodį *agua*, vanduo, nuo mažens bene dažniausiai girdėjau ir vartojau. Šochas pataisė mane sakydamas, kad upė vadinasi Desagaderas, garsas „v" netariamas. Primygtinai tvirtinau, kad tai Desagvaderas, jis paklausė, iš kur žinau. Nepasidaviau, atsakiau, kad turiu žinoti, juk ispanų kalba man gimtoji. Stovėjome priešpriešiais visos klasės akivaizdoje, nė vienas nenusileidome, piktinausi, kad jis nepripažįsta mano teisės į ispanų kalbą. Šochas užsispyręs neišraiškingai, bet ryžtingiau nei kada nors anksčiau pakartojo, kad upė vadinasi Desagaderas. Mudu mėtėmės abiem tarimo variantais, jo veidas vis labiau stėro, – jei lazda, kuria vedžiojau po žemėlapį, būtų atsidūrusi jo rankose, jis būtų man drožęs. Galiausiai jam šovė gelbstinti mintis, jis paleido mane pasakęs: „Pietų Amerikoje tariama kitaip."

Nemanau, kad kitam mokytojui būčiau buvęs toks nenuolaidus. Nejaučiau jam gailesčio, kurio tikrai buvo nusipelnęs šiomis gėdingomis aplinkybėmis. Praėjo dar keletas jo pamokų, kartą klasė vėl laukė jo čirkšdama, tačiau pasirodė kitas mokytojas ir pasakė: „Ponas Šochas daugiau neateis." Pamanėme, kad susirgo, tačiau netrukus sužinojome tiesą. Jis mirė. Persipjovė venas ir nukraujavo.

Entuziastas

Mokslo metais Šancenberge, susitaikymo metais, turėjome keletą naujų mokytojų. Jie kreipėsi į mus „jūs", tokia buvo bendra taisyklė, – „naujiesiems" jos laikytis buvo paprasčiau nei seniai mus pažįstantiems mokytojams. Tarp tų, kuriuos pamatėme pirmą kartą, buvo vienas labai senas ir vienas visai jaunutis. Senasis Emilis Valderis, parašęs mūsų lotynų kalbos gramatiką, kantono mokykloje buvo vienintelis mane mokęs vadovėlio autorius, neskaitant Lečo. Laukiau jo, kupinas nekantros ir pagarbos, kaip ir kiekvieno „autoriaus". Jis turėjo milžinišką karpą, vos apie jį pagalvoju, karpa išnyra man prieš akis, tačiau negaliu tiksliai nusakyti jos vietos. Ji buvo palei akį, dešinę *arba* kairę, regis, kairę, tačiau prisiminimuose ta karpa pasižymi nemalonia savybe keisti vietą, priklausomai nuo mano padėties kalbantis su juo. Valderio vokiečių kalba buvo itin gomurinė, šveicariški jos ypatumai ryškesni nei kitų mokytojų. Tai teikė kalbai raiškumo, nepaisant senyvo jo amžiaus. Jis buvo be galo tolerantiškas, per savo pamokas leido man skaityti. Lotynų kalba man sekėsi lengvai, todėl pripratau prie savotiškos dvilypės egzistencijos. Ausimis sekiau jo pamoką taip, kad pašauktas visada galėčiau atsakyti. Akimis skaičiau atsivertęs po suolu mažą tomelį. Tačiau Valderis buvo smalsus, eidamas pro mano suolą jis, būdavo, ištraukia knygą, palaiko prisikišęs prie akių, kol suvokia, ką skaitau, ir atverstą grąžina man. Jei nesako nieko, suprantu, kad pritaria mano skaitiniui. Matyt, buvo didis skaitytojas, kartą net trumpai pakalbėjome apie autorių, kurio jis nepripažino. Buvau įsigilinęs į Roberto Valserio *Pasivaikščiojimą*, keistą knygą, nedavusią man ramybės, visiškai kitokią nei bet kuri iš anksčiau skaitytų. Ji atrodė apskritai be jokio turinio, susidedanti vien iš

mandagių banalybių, tačiau užvaldė mane prieš mano valią, tad nenorėjau nutraukti skaitymo. Valderis artinosi iš kairės, jaučiau karpą netoliese, tačiau nepakėliau galvos, – taip mane viliojo banalybės, kurias maniausi niekinąs. Mokytojo plaštaka nusileido ant knygos ir, mano apmaudui, nutraukė skaitymą ilgiausio sakinio viduryje. Jis pakėlė knygą prie akių ir atpažino autorių. Karpa, šįsyk kairėje veido pusėje, staiga pritvinko, jis paklausė manęs tarsi egzaminuodamas ir vis dėlto intymiai: „Kaip jums ši knyga?" Jaučiau jo pasipiktinimą, tačiau nenorėjau visiškai su juo sutikti, nes knyga labai traukė. Todėl taikingai pasakiau: „Ji pernelyg mandagi." – „Mandagi? Ji prasta! Niekai! Jos neverta skaityti!" – pasigirdo prakeiksmas iš gerklės gilumos. Pasidaviau, niekingai užverčiau knygą, paskui skaičiau toliau jau apimtas tikro smalsumo. Taip nedrąsiai prasidėjo mano aistra Robertui Valseriui, – jei ne profesorius Valderis, galbūt anuomet būčiau jį tiesiog pamiršęs.

Tikra priešybė šiam vyrui, vis dėlto mano mėgstamam dėl jo šiurkštumo, buvo jaunasis Frydrichas Vicas. Bene dvidešimt trejų metų, – buvome jam pirmoji klasė, vos baigęs universitetą jis perėmė istorijos pamokas. Tebegedėjau Eženo Miulerio, „graikų Miulerio", taip vadinau jį mintyse. Prieš metus netekau šio mokytojo ir neatsirado nieko panašaus. Negalėčiau net pasakyti, kas mums dėstė istoriją po jo, – tai atminties protestas prieš šią sunkią netektį. Dabar atėjo Frydrichas Vicas, antroji mano mokyklos laikų meilė, vyras, kurio niekada nepamiršau ir kurį daug vėliau vėl sutikau bemaž nepasikeitusį.

O, kokia tai buvo mokykla, kokia įvairiopa atmosfera! Vieniems mokytojams drausmė buvo natūralus dalykas, ji vyravo – kaip per Karlo Beko pamokas – ir niekas tam nesipriešino. Kiti stengėsi parengti mokinius vėlesnio gyvenimo praktikai, ugdyti

blaivumą, apdairumą, atsargumą. Fricas Huncikeris buvo tokio mokytojo prototipas, – atkakliai kovojau prieš blaivumą, kurį jis mielai būtų įdiegęs ir man. Pasitaikė ir turtingos vaizduotės žmonių, jie uždegdavo ir suteikdavo laimės pojūtį, – tokie buvo Eženas Miuleris ir Frydrichas Vicas.

Pastarasis visiškai nevertino mokytojo vietos ant katedros pakylos. Kartais kalbėdavo ir nuo pakylos, bet jo žodžiuose buvo tiek įkarščio ir vaizduotės, kad pamiršdavai, kur jis stovi, jauteisi esąs kartu su juo lauke. Paskui prisėsdavo tarp mūsų ant suolo, ir atrodydavo, tarsi būtume visi išėję pasivaikščioti. Jis neišskyrė nė vieno, kalbėjo kiekvienam, kalbėjo nepaliaujamai, – kad ir ką sakytų, viskas man buvo nauja. Dingo bet koks pasaulio susiskaldymas, Vicas žadino ne baimę, o gryną meilę, nebuvo nė vieno pranašesnio, nė vieno kvailo, jis nepaisė autoriteto, apeidavo jį nepuldamas, – buvo vyresnis už mus aštuoneriais metais ir elgėsi taip, tarsi būtume bendraamžiai. Jo pamokos nebuvo tvarkingos, jis dovanojo mums tai, ko buvo kupinas pats. Priėjome Hohenštaufenų istoriją, vietoj skaičių jis pateikė mums herojus. Ne tik dėl jo paties jaunatvės galia jam ne itin rūpėjo, nors tikriausiai domino vidinis galios poveikis ją įkūnijantiems žmonėms. Iš tikrųjų jam svarbūs buvo tik rašytojai, bet kokia dingstimi jis mus suvesdavo su jais. Kalbėjo puikiai, gyvai, jaudinančiai, tačiau be pranašiškų obertonų. Jutau plėtros procesą, kurio anuomet nebūčiau galėjęs nusakyti, tai buvo ankstyvoji, pradinė mano paties proceso stadija. Ar reikėtų stebėtis, kad Vicas bemat tapo man pavyzdžiu, – kitokiu nei Eženas Miuleris, ne tokiu apibrėžtu, tačiau artimesniu, prieinamu tarsi draugas.

Užuot rikiavęs kokio nors imperatoriaus žygius ir lipdęs juos prie atitinkamų datų, jis vaizdavo patį imperatorių – dažniausiai naujesnių laikų rašytojo žodžiais. Tai jis įtikino mane, kad esama

gyvos literatūros. Buvau jai užsivėręs, mane apakino poezijos paveldo lobiai, pavergė ankstyvieji mamos teatro išgyvenimai, – argi įmanoma buvo aprėpti visa, ką ji man pateikė iš visų literatūrinių kultūrų? Jos prisiminimais rėmiausi, jos sprendimai lėmė. Bet koks mano paties atrastas dalykas, nesulaukęs jos pripažinimo, bemat žlugdavo; dabar sužinojau, kad Vėdekindas – ne vien biurgerių siaubas, juolab ne Vrešnerio afera su revolveriu. Kai pasiekėme Henriką VI, Vicas visiškai liovėsi kalbėti savais žodžiais. Neįkirto šio įžūlaus, visiškai jo esybei svetimo pasipūtimo. Atsivertęs vieną Lilienkrono tomą perskaitė mums „Henriką Trifelse". Perskaitė nuo pradžios iki pabaigos stovėdamas tarp mūsų, užkėlęs koją ant mano suolo, pasirėmęs alkūne į kelį, kiek pakėlęs knygą. Skaitant aistringą Henriko piršlybų sceną: „Graikijos Irena, myliu tave!" – garbana nuo kaktos nusviro virš knygos – tai visada liudijo jaudulį – man, dar niekada nejautusiam tokios meilės, nugara nubėgo šiurpas. Jis skaitė patetiškai, šiandien pasakyčiau, su ekspresionizmo patosu, šis skyrėsi nuo namie įprasto devinto ir dešimto dešimtmečių Vienos patoso, tačiau raiškumu man buvo anaiptol ne svetimas, net gana artimas. Žvelgdamas, kaip nekantriu judesiu jis braukia į šalį skaityti trukdančią sruogą, aš, visada buvęs vyriausias, staiga pasijutau taip, tarsi turėčiau vyresnį brolį.

Nesunku įsivaizduoti, kad Vico padėtis toli gražu nebuvo neginčijama. Jis stengėsi nepalaikyti atstumo, išorinio autoriteto nelaikė amžina vertybe, todėl kai kuriems buvo prastas mokytojas. Per jo pamokas klasėje vyravo savotiška tyčinė netvarka, tuo jos skyrėsi nuo bet kokių kitų pamokų. Per jas gyvenai afektinių jėgų lauke. Galbūt tai, kas mane įkvėpė ir teikė sparnus, kitiems tebuvo savotiškas chaosas. Kartais viskas apskritai susijaukdavo, tarsi nieko nereikštų tai, kad jis yra klasėje, jam nebuvo lemta

atkurti įprastą negyvą tvarką komandomis. Jis priešinosi tam, kad jo bijotų, – galbūt išties esama tokių palaimintųjų, tiesiog negalinčių kelti baimės. Kartais nepalankią akimirką sulaukdavome vyresnių mokytojų patikros. Nelabai malonu įsivaizduoti jų pranešimus aukštesnėms instancijoms.

Neilgai truko ši šventė – man tikra šventė. Atėjęs pavasarį, spalį jis mus paliko. Nieko tikro nežinojome, tačiau visiems – net ir nelabai jį pripažinusiems – buvo aišku, kad jis atleistas iš mokyklos.

Vicas buvo toks jaunas, kad negalėjo elgtis kitaip, – mėgino užkrėsti mus savo jaunyste. Juk žmonių kelionė gyvenimo metais įgauna skirtingas kryptis. Kai kurie į mokyklą jau ateina seni, galbūt tokie buvo ir anksčiau, gal net nuo gimimo, – kad ir kas jiems nutiktų mokykloje, jie nepasidaro jaunesni. Kiti pamažu atsikrato atsineštos senatvės, atsigriebia už praleistus metus. Tokiems Vicas būtų buvęs puikus mokytojas, tačiau jų, be abejo, mažuma. Dar kitiems mokykloje sekasi taip sunkiai, kad tik jos veikiami jie pradeda senti, – tokia sunki našta juos užgriūva, taip lėtai jie stumiasi pirmyn, kad iš visų jėgų įsikerta į jiems naują senatvę niekada nė per nago juodymą jos neatsižadėdami. Tačiau pasitaiko ir tokių, kurie jauni ir seni susyk, – seni, nes atkakliai laikosi kiekvieno suvokto dalyko, jauni, nes trokšta visko, kas nauja. Turbūt anuomet priklausiau prie pastarųjų, kaip tik todėl buvau pagaulus per be galo skirtingų mokytojų pamokas. Karlas Bekas savo atkaklia, disciplinuota pamokos vedimo maniera teikė saugumo jausmą. Jo dėstoma matematika tapo gilesne mano esybės dalimi – būtent nuoseklumu ir, sakyčiau, proto drąsa. Pradėjęs nuo galbūt visai siauros, tačiau abejonių nekeliančios srities ryžtingai žengi ta pačia kryptimi neklausinėdamas savęs, kur galėtum pasukti, atsižadėdamas dairytis kairėn ir dešinėn,

tarsi pats to nežinodamas judi tikslo link, – kol nežengsi klaidingo žingsnio ir išsaugosi paskirų žingsnių sąryšį, tol tau nieko neatsitiks, tol eisi pirmyn į nežinomybę, – tai vienintelis būdas užkariauti nežinomybę *palaipsniui*.

Visiškai priešinga buvo Vico pamokų patirtis. Jos išsyk palytėdavo manyje daugybę kol kas tamsių vietų ir šios nušvisdavo šiaip, be jokio tikslo. Nežengei pirmyn, atsidurdavai tai vienur, tai kitur, tikslo, net ir nežinomo, apskritai nebuvo, – savaime suprantama, sužinodavai daug, tačiau kur kas svarbiau už žinias buvo išsiugdytas jautrumas visiems praleistiems ar dar neatskleistiems dalykams. Pirmiausia Vicas sustiprino mano polinkį virsmams: kiek buvo visko, apie ką iki šiol neturėjai jokio supratimo, pakako apie tai išgirsti, kad tuo *taptum*. Anksčiau panašiai mane veikė pasakos, dabar kalbama buvo apie kitus, ne tokius paprastus dalykus, – tiesa, irgi apie herojus, tačiau šie herojai buvo rašytojai.

Jau minėjau, kad jis atvėrė man akis, per jį atradau moderniąją gyvą literatūrą. Niekada nepamiršau nė vieno bent kartą jo paminėto vardo, kiekvienas apsigaubė sava atmosfera įtraukdamas į ją ir mane, – pats nepastebėjau, kaip jis pritaisė man šiems skrydžiams būtinus sparnus, juos turėjau ir jam mane palikus, galėjau pats skristi ten ir su nuostaba dairytis aplinkui.

Nesinori skyrium kalbėti apie vardus, pirmiausia per jį į mane įėjusius. Kai kuriuos galbūt girdėjau anksčiau, tačiau anuomet jie manęs nesujaudino, kaip antai Špiteleris, kiti, kaip Vėdekindas, pažadino vien pasyvų smalsumą, tad pasitenkinau atidėdamas juos ateičiai. Dauguma tų vardų šiandien sudaro tokią neabejotiną tradicinės literatūros dalį, kad tiesiog juokinga būtų tai pabrėžti. Vis dėlto daugelis tų, kuriuos dabar nutyliu, sudarė didžiulę priešybę viskam, ką buvau įgijęs namie, – nors

ir nedaug jų man pasidarė savi, išankstinis nusistatymas prieš visus, neseniai mirusius ar dar tebegyvus, griuvo kartą visiems laikams.

Vicas buvo mūsų mokytojas keturis ar penkis mėnesius, per tą laiką surengė dvi iškylas. Iškylą į Trichtenhauzo malūną rudenį, jauno vyno dienomis, ir istorinę iškylą į Kyburgą. Išvyka į malūną sulaukė daugybės išankstinių kalbų, Vicas puoselėjo tiesiog revoliucingą planą – žadėjo paimti drauge savo pusseserę smuikininkę, ji mums pagriešianti.

Šitaip jis iš karto išpopuliarėjo klasėje. Perspektyva susitikti su moteriška būtybe, gyva pusseserė, sužavėjo net tuos, kurie nesuprato jo literatūrinio svaigulio arba negerbė jo dėl disciplinos stygiaus ir nebaudžiamumo. Klasėje vis dažniau girdėjosi kalbų apie mergaites, į mergaičių gimnaziją driekėsi ryšiai, iš tikrųjų nupinti veikiau iš norų ir pagyrūniškų pareiškimų. Dalį draugų jau užvaldė stiprus jaudulys, kai kurie augaloti, fiziškai subrendę vaikinai bemaž nekalbėjo apie nieką kitą. Neišvengiamai ir pakrizendavo, pasigirsdavo ir užgaulių fiziologinių užuominų, sunku būdavo neįsivelti į tokias šnekas. Šioje srityje buvau atsilikėlis, tebeveikė Vienos balkone mamos išsakytas tabu – net visu smarkumu patyręs pavydo aistrą, net išėjęs kaip „nugalėtojas" iš visų kovų, į kurias ji mane įvėlė, dar ilgai neturėjau supratimo apie tai, kas iš tikrųjų vyksta tarp vyro ir moters. Per Fenerio gamtos pažinimo pamokas daug sužinojau apie gyvūnus, savo ranka piešiau sąsiuvinyje jų lytinę sandarą, tačiau man į galvą neatėjo jos susieti su žmonėmis. Žmonių meilės aukštumas buvo įmanu aprašyti vien penkiapėdžio jambo scenomis, jambų sričiai priskyriau visą meilės vyksmą. Kandžių draugų kalbų visiškai nesupratau, net drąsinamai vaipydamiesi jie neįstengė nieko iš manęs išpešti, girdėdamas krizenimą ir išpūstas pagyras visada

likdavau toks pat rimtas, – tai, ką jie galėjo palaikyti nepritarimu, iš tikrųjų tebuvo nesupratimas.

Aplinkybės išties groteskiškos, mat visi kiti būtų sielą pardavę už tai, kad galėtų ištarti keletą žodžių gyvai mergaitei, o aš kasdien po pamokų traukiau į „Jaltą", pas tuziną mergaičių, – visos buvo vyresnės už mane, visoms kaip ir mano draugams slapta rūpėjo ta pati problema, – kai kurios grožiu pranoko bet kurią iš išsvajotųjų gimnazisčių; dvi iš jų, kurias šiandien pavadinčiau žavingomis, švedės Hetė ir Gulė, be perstojo čiauškėjo tarp savęs švediškai, kikeno ir kvatojo, – net ir aš numaniau, kad kalba apie jaunus vyrus; Anžela, kilusi iš Niono prie Ženevos ežero, buvo kiek graži, tiek ir drovi, galbūt jos būklė priminė maniškę, tik mergaitė buvo dvejais metais vyresnė; ženevietė Nita, dvasiškai brandžiausia, išsilavinusi šokėja, Dalkrozo mokinė, rengė mums vakarus „Jaltoje"; Pija iš Lugano, apkūni juodukė, trykšte tryško juslingumu, kurio anuomet nesuvokiau, atpažįstu jį tik prisiminimuose, – visos šios būtybės, net ir mažiau patrauklios, šiaip ar taip, jaunos mergaitės, nuolat valandų valandas leido su manimi vestibiulyje arba teniso aikštelėje, ten žaisdami įsišėldavome, neretai susipešdavome, taigi patirdavome ir fizinį sąlytį; visos varžėsi dėl mano ausies ir dėmesio, mat ruošdamos namų darbus visada turėjo klausimų, aš įstengiau joms atsakyti, nes kalba dažniausiai sukosi apie vokiečių kalbos taisykles; kai kurios, anaiptol ne visos, pasitardavo ir dėl privačių dalykų, pvz., dėl priekaištingų tėvų laiškų. Iškeltas į tokias visuotinio palankumo aukštybes, išpaikintas šių būtybių kaip nė vienas kitas mano amžiaus berniukas, aš baimingai rūpinausi, kad draugai nieko nesužinotų apie tokį gyvenimą, nes buvau įsitikinęs, kad niekintų mane dėl tokios perdėm moteriškos aplinkos, nors išties būčiau sulaukęs vien

jų niršaus pavydo. Įvairiausiomis gudrybėmis neprileidau jų prie „Jaltos“, nepamenu, kad bent vienam būčiau leidęs mane ten aplankyti. Hansas Vėrlis, pats gyvenęs Tyfenbrunene, bene vienintelis šiek tiek nutuokė apie mano namus, tačiau mums diskutuojant jis vienintelis ir neužsimindavo apie mergaites, visada likdavo rimtas ir šiuo klausimu išlaikė orumą; negaliu tikrai pasakyti, – gal turėjo panašų tabu, gal spirianti būtinybė jo dar nekamavo kaip kitų.

Dabar Vicas mestelėjo medžiagos klasės pokalbiams, nuo šios akimirkos smuikuojanti pusseserė sulaukė kur kas daugiau kalbų nei jis pats, visi nuolat klausinėjo apie ją, jis kantriai atsakinėjo. Vis dėlto kas savaitę atidėliojo iškylą, galbūt dėl pusseserės, kuria rūpinosi, – tikriausiai jis pats panoro padrąsinti ją kaip smuikininkę, prie jos kojų padėdamas ne gėlių, o ją garbinančią publiką. Iš pradžių ji buvo užsiėmusi, paskui susirgo, klasės lūkesčiai virto karštine. „Graikijos Irena“ nublanko, visuotinė nuotaika užkrėtė ir mane, – „Jaltoje“ smuikininkės nebuvo, smuiką garbinau kaip tėvo instrumentą, – kartu su kitais atakavau Vicą klausimais ir jaučiau, kad jis darosi vis santūresnis ir vis labiau trinka. Jau nebebuvo tikras, ar pusseserė ateis, jos laukė egzaminai, – galiausiai susiruošėme į iškylą, jis atėjo vienas, ji atsisakiusi ir atsiprašanti mūsų. Nesuvokiamas instinktas dalykams, apie kuriuos iš tikrųjų nieko nenutuokiau, man pašnibždėjo, kad Vicui kažkas nepavyko. Jis atrodė nusivylęs, prislėgtas, negreit pralinksmėjo, negreit prakalbo kaip per pamokas. Paskui, galbūt prisimindamas savo netektį, įsitraukė kalbėti apie muziką. Pusseserė drįsusi imtis Bethoveno koncerto smuikui, man patiko, kad dabar jis svaigo kalbėdamas apie kompozitorių, ne apie rašytoją, – išgirdęs prie Bethoveno pavardės privalomą „galiūną“, juolab keletą kartų, buvau laimingas.

Mėginau įsivaizduoti, kas nutiktų pasirodžius pusseserei. Niekada neabejojau jos, kaip smuikininkės, sugebėjimais. Tačiau tam, kad suvaldytų ugningą klasės dėmesį, jai reikėtų griežti išties labai gerai ir vis tinkamus kūrinius. Gal ji net nesiryžtų nuleisti smuiko ir grieža parvestų mus per mišką atgal į miestą. Nebylus Vicas žengtų kaip pirmasis garbintojas tuoj pat už jos, sukurdamas jai būtiną erdvę. Vis dėlto galiausiai susižavėję užsikeltume ją ant pečių ir griežd ji karališkai įžengtų į miestą.

Be jos iškyla iš tikrųjų nuvylė. Nusivylimą užglaistė ekskursija į Kyburgą, kalbos apie smuikininkę jau nebuvo; juo daugiau Vicas kalbėjo apie istoriją, gerai išsilaikiusi pilis buvo puiki dingstis pateikti ją mums įprasta spalvingai gyva maniera. Išvykos viršūne tapo kelionė atgal traukiniu, sėdėjau su Vicu toje pačioje kupė, tiesiai prieš jį, ir skaičiau pilyje nusipirktą vadovą. Vicas lengvai palietė pirštu mano ranką ir pasakė: „Čia tikriausiai jaunasis istorikas." Visada degiau noru, kad jis pastebėtų, ką darau, kad kreiptųsi į mane asmeniškai, tačiau dabar, kai tai įvyko, pajutau ir įžeidimo kartėlį, nes priešais jis matė būsimą istoriką, o ne rašytoją. Iš kur galėjo žinoti mano ketinimus, juk niekada nė žodeliu apie juos neužsiminiau, – istoriką jis anuomet tikrai ne itin vertino, tai, kad matė mane kaip istoriką, buvo teisinga bausmė už tą visažinystę, kuria galiausiai išsišokau ir per jo pamokas. Labai sutrikęs pamėginau nukreipti kalbą nuo istorijos ir pasiteiravau apie vieną anuomet plačiai aptariamą rašytoją, kurio apskritai nebuvau skaitęs, – Francą Verfelį.

Vicas kalbėjo apie Verfelio lyriką, sakė, kad ją peni meilė žmonijai. Nesą dalykų, į kuriuos šis poetas neįstengtų įsijausti. Nei tarnaitė, nei vaikas, nei bet koks gyvūnas jam nesą per menki, tai savotiškas šventasis Pranciškus, tarsi kelią jam būtų

parodęs vardas. Šis poetas – anaiptol ne pamokslininkas, jis geba pavirsti bet kuriuo gyvu padaru, kad savo pavyzdžiu išmokytų meilės jam.

Tikėdamas priėmiau jo žodžius – kaip visa, ką jis kada nors pasakė (savarankišką, visiškai kitokią nuomonę apie Verfelį susidariau vėliau). Tačiau tikrasis šios kelionės traukiniu įvykis buvo kitas. Sujaudintas drovių, neryžtingų ir pagarbių mano klausimų, jis prakalbo apie save ir buvo toks nuoširdus, taip nesirūpino kitų nuomone apie save, kad kiek sutrikęs susidariau paveikslą žmogaus, kuris dar tik rengiasi *atsirasti*, anaiptol nėra tikras einąs savo keliu, tebėra išties atviras ir nesišvaisto panieka ir prakeiksmais, taip pažįstamais man iš namų. Gal net ne visai supratau jo žodžius, jie išliko atmintyje kaip mįslingos religijos skelbimas. Jį tai užvaldo veiklos troškimas, tai apima visiška neviltis. Jis nuolat ieško ir niekada neranda. Nežino, ką daryti, kaip gyventi. Šis priešais mane sėdintis vyras, įkvėpęs man tokią meilę, kad būčiau aklai sekęs paskui jį bet kur, griebėsi tai to, tai ano, tebuvo tikras, kad nenori būti niekuo tikras, – kad ir kokie patrauklūs buvo šie žodžiai, nes sklido iš jo lūpų ir nuostabiai trikdė, – kur būčiau galėjęs paskui jį sekti?

Istorija ir melancholija

Žodis „laisvė" anuomet man pasidarė labai svarbus. Nuo to laiko, kai praradau graikus mums dovanojusį mokytoją, graikų pasėliai sudygo, sutvirtėjo savotiškas darinys, susidėliojęs man iš Graikijos ir Šveicarijos. Ypatingą vaidmenį čia įgijo kalnai. Vos pagalvojęs apie graikus bemat mačiau kalnus, – keisčiausia, tuos pačius, kasdien buvusius prieš akis. Priklausomai nuo

atmosferos jie atrodė artimesni arba tolimesni, džiaugeisi, kai jų neslėpė rūkas, kalbėjai ir dainavai apie juos, jie buvo kulto objektas. Gražiausia buvo žvelgti į juos nuo netolimo Itlibergo ištvinus rūko jūrai, kalnai tapdavo salomis, – žėrintys, bemaž pasiekiami, kiekviena paskira viršūne atsiveriantys garbinimui. Jie turėjo vardus, buvo jais vadinami, kai kurie vardai, kaip antai Tėdis, buvo trumpi ir neturėjo jokios kitos reikšmės, kiti – Jungfrau, Mergelė, arba Menchas, Vienuolis, – reiškė per daug, mieliausiai būčiau turėjęs kiekvienam kalnui naują vardą, nevartojamą niekam kitam. Nemačiau dviejų vienodo aukščio kalnų. Jų uoliena buvo kieta, neįsivaizdavau, kad kalnai galėtų keistis. Buvau tvirtai įsitikinęs jų nekintamumu. Laikiau juos neliečiamais, išgirdęs kalbas apie kalnų užkariavimą jutau nepasitenkinimą, pats kopdamas į juos jaučiausi taip, tarsi elgčiausi neleistinai.

Juo labiau gyvenimas virė prie pat ežerų, čia buvo nutikę labiausiai jaudinantys įvykiai, troškau šių ežerų kaip graikų jūros, – visi jie man susiliejo į vieną, kai gyvenau prie pat Ciuricho ežero. Jo forma dėl to anaiptol nepakito, kiekviena vieta – įlanka, šlaitas, medis, namas – buvo savaip reikšminga ir išliko savita, tačiau svajose visa buvo „ežeras“, tai, kas nutiko prie vieno ežero, buvo neatsiejama ir nuo kitų, konfederacija, kuriai kadaise prisiekė ištikimybę šveicarai, man buvo ežerų konfederacija. Išgirdęs apie vienur kitur aptinkamus statinius ant polių, negalėjau atsikratyti minties, kad jų gyventojai nežinojo vieni apie kitus. Šitaip nutolus nuo kitų žmonių, neturint ryšio su jais, vis tiek kur gyveni, svarbus tėra mažulytis vandens plotelis, galįs būti bet kur, – kad ir kiek šukių, strėlių antgalių, kaulų rastume, niekada nesužinosime, kas buvo šie žmonės, šiaip ar taip, jie nebuvo šveicarai.

Ežerų sąjunga – štai kas man buvo istorija, anksčiau istorijos apskritai nebuvo, o ir ši siekė iki manęs tik todėl, kad žinojau tikrąją jos priešistorę, graikus. Tarpinis laikotarpis bemaž neturėjo reikšmės, romėnai kėlė nepasitikėjimą, nuobodūs buvo ir Valterio Skoto riteriai, šarvuotieji manekenai, kuriuos laikiau romėnų ainiais, – tik tada, kai juos sumušė valstiečiai, jie pasidarė įdomūs.

Anuomet į rankas pakliuvo *Paskutinės Huteno dienos*, – nenuostabu, kad mane, ežerų pakerėtą, taip sukrėtė šis ankstyvasis K. F. Mejerio kūrinys. Nors ir riteris, Hutenas buvo dar ir poetas, eilėraščių ciklas vaizduoja jį kaip žmogų, kovojantį su blogio jėgomis. Ligotas, atstumtas, visų apleistas jis gyvena iš Cvinglio malonės Ufenau saloje. Jo atmintyje iškyla darbai, kuriais kadaise įrodė savo atkaklumą, – nors jauti jų įkarštį, vis dėlto nė akimirką nepamiršti jo dabartinės būklės Ufenau saloje. Poetas pasistengė, kad visą laiką matytum Huteną kovojantį su pranašesne jėga; taip atkrito įsivaizduojama riterių ypatybė, anksčiau kėlusi man apmaudą, – kad jie, net drąsiausieji, dėl savo ginkluotės jaučiasi stipresni.

Mane sužavėjo dar niekam, taip pat ir Hutenui, nežinomo Lojolos apsilankymas saloje: pamatęs piligrimą Hutenas priima jį audrai siaučiant į mažą pastogę, duoda pasikloti savo antklodę ir apsiaustą. Naktį griaustinio pažadintas mato žaibų šviesoje maldininką, iki kraujo čaižantį sau nugarą, ir girdi maldos žodžius, kuriais šis atsiduoda Marijos tarnystei. Rytą maldininko vieta tuščia, Hutenas supranta, kad dabar, jo paties gyvenimo vakarą, pasirodė pikčiausias priešas. Šis priešininko prisiartinimas gyvenimo pabaigoje, slaptas pasiklausymas jam nenujaučiant, kad yra klausomas, ir suvokimas, kad ankstesnė kova buvo bergždžia, nes tik dabar pasirodė tikrasis priešas,

paskesnis jau pavėluotas protrūkis: „O, kad būčiau nužudęs ispaną!" – ar galėjau nepajusti, kad kaip tik dabar, skaitydamas apie išgalvotus dalykus, esu arti „tikrovės"?

Ežeras su Ufenau sala driekėsi čia pat, poetas gyveno priešingame krante, Kilchberge. Jaučiausi įtrauktas į šią poeziją, ji nutvieskė man peizažą, dvi jos eilutės paprasčiausia forma nusakė žmogaus padėties suvokimą, kuriam anuomet buvau pribrendęs: „Ne išgudrautoji esu knyga – tiktai žmogus su savo prieštara." Kontrastas tarp knygos ir žmogaus, tarp to, kas daroma remiantis ankstesniu žinojimu ir kas duota gamtos, tarp knygos suprantamumo ir žmogaus nesuvokiamumo jau pradėjo mane kankinti. Buvau patyręs visiškai netikėtą priešiškumą, primestą man iš išorės, atsiradusį ne dėl vidinių impulsų, nesupratau šio priešiškumo ištakų ir daug apie jį galvojau. Neradau tinkamo sprendimo, todėl priėmiau laikiną – žmogaus, kaip prieštaros, sampratą. Godžiai jos griebiausi, dažnai citavau šį sakinį, kol triuškinanti mamos ataka nesutrynė jo į dulkes.

Tačiau iki to laiko buvo likę daugiau nei metai, kol kas mama manęs nevaržė. Su Mejeriu žengiau į Baltramiejaus naktį ir Trisdešimties metų karą. Jo kūrinyje sutikau ir Dantę, – giliai įstrigo poeto, bylojančio iš savo tremtinio būties, paveikslas. Per išvykas jau buvau susipažinęs su Graubiundeno kantono slėniais, dvi vasaras, pirmąsias iš praleistų Šveicarijoje, lankiausi Domlešge ir kopiau į Heincenbergą, „gražiausią Europos kalną", pasak Rohano hercogo; Rytbergo pilyje netoliese apžiūrėjau su Jurgu Jenaču siejamą kraujo dėmę, ji man nepadarė įspūdžio. Tačiau dabar apie jį skaitydamas jaučiausi tarsi jo pėdsakais einantis žinovas. Sutikau Mikelandželo išgarbintą markizo Peskaros žmoną Vitoriją Koloną; atvykau į Ferarą, – kokia baisi, kokia nejauki buvo ši Italija, iki tol man pažįstama tik iš idiliškų šnekų. Tai

buvo jaudinančių įvykių, savo „reikšme“ iškylančių virš mano kasdienės aplinkos, srautas. Nemačiau kostiumų, mačiau laikų ir vietų įvairovę. Nepastebėjau, kad kostiumai viską pagražina; pabaiga dažniausiai buvo niūri, todėl viską laikiau tiesa.

Apimtas nepalaužiamo, nirtulingo anų metų troškimo mokytis maniau, kad Mejeris patraukė mane taip įdomiai atgaivinęs istoriją. Visiškai rimtai maniausi iš jo sužinąs šį tą naujo. Nekilo nė menkiausios dvejonės, noriai atsidaviau tokiam aprašymui, nenujaučiau, kas glūdi anapus, viskas buvo aišku, įvykiai ginė įvykius – argi galėjo anapus slypėti kas nors, svarbumu bent iš tolo prilygstantis šiai gausai?

Šiandien, kai jau nepakenčiu suliteratūrintos istorijos, ieškau tik pačių šaltinių, naivių pranešimų ar nenudailintų minčių apie juos, man atrodo, kad gilesnį poveikį anuomet padarė kiti dalykai: derliaus nuėmimo ir vaisiais apkibusių medžių pojūtis, „Gana nėra gana“ ir eilėraščių apie ežerus melancholija. Vienas prasidėjo eilutėmis:

Blėsta vasaros slopi diena,
aidi mano yrių aimana.
....
Tolimas dangus, gelmė čia pat,
Žvaigždės, ar sužibsit, kaip kasnakt?
Mielas mielas balsas nuolatos
Šaukia man iš kapo vandenuos.

Nežinojau, kieno tas balsas, bet jaučiau, kad poetui artimo mirusiojo, – šis šauksmas iš vandenų sujaudino mane taip, tarsi šaukęs būtų mano tėvas. Paskutiniais metais Ciuriche retai galvojau apie jį, juolab netikėtas, juolab paslaptingas buvo jo

grįžimas šiuo eilėraščiu. Tarsi dėl to, kad labai mylėjau ežerą, tėvas būtų pasislėpęs jame.

Anuomet nieko nežinojau apie poeto gyvenimą, apie jo motinos savižudybę – ji nusiskandino ežere. Jei būčiau žinojęs, tikrai nebūtų šovusi mintis, kad vakarop irstydamasis ežere girdžiu tėvo balsą. Retai irstydavausi vienas, tik tada ir ištardavau sau šias dvi eilutes, nutildavau ir suklusdavau; dėl jų norėjau būti ežere vienas, niekam neprasitariau apie šį eilėraštį ir apie tai, kiek jis man reiškia. Mane užplūdo jo melancholija, tai buvo naujas, nuo ežero neatsiejamas jausmas, ši melancholija nepranyko ir tada, kai nebuvo nei slopu, nei liūdna, ji lašėjo iš žodžių. Jaučiau, kad poetą traukė ežeras, – nors mano melancholija tebuvo perimta, jutau vilionę ir nekantriai laukdavau pirmųjų žvaigždžių. Sveikindamas jas jausdavau ne palengvėjimą, o džiugesį, kaip ir pritiko mano amžiui. Veikiausiai anuomet užgimė mano poreikis susisaistyti su žvaigždėmis, nepasiekiamomis ir nepaliečiamomis, netrukus sustiprėjęs ir virtęs žvaigždžių religija. Žvaigždės buvo pernelyg toli, kad pripažinčiau jų poveikį savo gyvenimui, kreipiausi į jas vien dėl jų reginio, – baiminausi, kai nuo manęs pasislėpdavo, jaučiausi stiprus, kai vėl pasirodydavo ten, kur tikėjausi. Telaukiau jų reguliaraus grįžimo, tos pačios vietos ir to paties santykio su kitomis žvaigždėmis, drauge sudarančiomis nuostabiai pavadintus žvaigždynus.

Rinkliava

Anuomet pažinojau miesto kvartalus palei ežerą ir kelią į mokyklą ir atgal. Lankiausi keliuose visuomeniniuose pastatuose – koncertų salėje, meno muziejuje, teatre, labai retai klausydavausi

paskaitų universitete. Etnologijos paskaitos vyko vienuose gildijos namuose prie Limato. Šiaip senamiestį man sudarė knygynai, juose vartydavau „mokslines" knygas, planuodamas kitą savo programos žingsnį. Dar lankiausi stoties apylinkių viešbučiuose, ten apsistodavo į Ciurichą atvykstantys giminaičiai. Šoichceršstrasę Oberštraso kvartale, kur gyvenome trejus metus, bemaž pamiršau, pernelyg nutolusi nuo ežero ji mažai ką galėjo pasiūlyti, – kartais vis dėlto pagalvojus apie ją, atrodė, tarsi būčiau gyvenęs kitame mieste.

Kai kuriuos kvartalus žinojau tik iš pavadinimų ir visiškai nesipriešindamas priėmiau kitų išankstines nuomones apie juos, neturėjau supratimo, kaip žmonės ten atrodo, vaikšto ir elgiasi. Man rūpėjo visa, kas tolima, artimi dalykai, pasiekiami per pusvalandį ir dar einant nepageidaujama kryptimi, buvo tarsi kita Mėnulio pusė – neregima ir nesama. Manaisi atsiveriantis pasauliui ir apmoki šį atsivėrimą aklumu viskam, kas arti. Su nesuvokiama puikybe sprendi apie tai, kas tau svarbu ir kas ne. Pats to nežinodamas nustatai visas patirties linijas, tai, kas be raidžių dar būtų nesuvokiama, lieka nematoma, vilko apetitas, pasivadinęs žinių troškimu, nepastebi, ką praleidžia.

Vienintelį kartą patyriau, pro ką praėjau; patekau į miesto kvartalus, apie kuriuos iki tol žinojau tik iš nuogirdų. Dingstis buvo rinkliava labdaros tikslais, tam reikėjo savanorių. Kiekvieną pasisiūliusį lydėjo gimnazistė. Maniškė buvo didesnė ir vyresnė už mane, tačiau, regis, tuo nesipiktino. Ji nešė skardinę su pinigais, aš – mūsų prekę, didžiules šokolado plytas. Gimnazistė raminamai žvelgė į mane iš viršaus ir apskritai mokėjo supratingai kalbėti. Segėjo baltą plisuotą sijonėlį, labai gražų, apskritai nebuvau matęs tokio sijonėlio iš taip arti, pastebėjau, kad ir kiti atkreipia į jį dėmesį.

Pradžia buvo prasta, rinkliavą renkančių porų knibždėte knibždėjo. Praeiviai paklausdavo kainos ir pasipiktinę nusisukdavo. Nenusipiginome, per valandą atsikratėme tik vienos plytos; mano palydovė jautėsi įžeista, tačiau nepasidavė. Pasiūlė pavaikščioti po namus ir užeigas, geriausia Auserzylio kvartale. Niekada nebuvau lankęsis darbininkų kvartale, maniau, absurdiška tikėtis iš vargingesnių žmonių to, ko iki šiol nepavyko gauti iš turtingųjų. Gimnazistė manė kitaip, visiškai ramiai ji pagrindė savo nuomonę: „Jie netaupo, – pasakė ji, – tuoj pat viską išleidžia. Geriausia užeigose, ten jie prageria viską, ką turi kišenėje."

Patraukėme į minėtą vietovę. Pakeliui užsukome į vieną kitą namą ir apėjome butus. Čia dar gyveno buržuazinių profesijų žmonės. Lentelėje prie vieno buto antrame aukšte po pavarde buvo parašyta „banko direktorius". Paskambinome, duris atidarė ponas putliu rausvu veidu ir išraiškingais ūsais. Nepatikliai ir kartu geranoriškai pirmiausia pasiteiravo, ar mudu šveicarai. Tylėjau, juo maloniau atsakė mergaitė, – nepasakiusi nieko tiesmukai melagingo, savo teigiamu atsakymu ji apėmė ir mane. Vyriškiui patiko ją egzaminuoti, jis pasidomėjo jos tėvo profesija, – šis buvo gydytojas, taigi puikiai derėjo prie mūsų rinkliavos tikslų. Mano tėvo profesija jo nedomino, jis sutelkė dėmesį į mergaitę, ši mokėjo išmintingai kalbėti, skardinę laikė neįkyriai, deramame aukštyje, tikriausiai vengdama tarškinti ją, dar bemaž tuščią. Viskas truko ilgokai, galiausiai šypseną pono veide pakeitė pasitenkinimo grimasa, jis paėmė plytą, pasvėrė rankoje, ar ne per lengva, ir įmetė monetą į skardinę pridurdamas: „Tai geriems tikslams. Šokolado turime pakankamai." Vis dėlto plytą pasiliko ir paleido mus, puikiai suvokdamas savo geradarystę; kai uždarė buto duris, priblokšti tokio gerumo ant-

plūdžio kiek pastovėjome, paskui apsvaigę nusigavome į pirmą aukštą ir paskambinome, nė nežvilgtelėję į lentelę prie durų. Durys atsidarė, prieš mus stovėjo tas pats vyriškis – raudonas ir įniršęs: „Ką, ir vėl čia? Begėdystė!" Dviejų pirštų storio smiliumi bedė į lentelę, joje buvo ta pati pavardė. „Skaityti nemokate? Eikite šalin arba iškviesiu policiją. O gal konfiskuoti jūsų skardinę?" Jis užtrenkė duris mums panosėje, mudu apgailėtinai sprukome. Matyt, pačiame bute laiptai jungė abu aukštus. Kas galėjo žinoti, – apsvaigę iš laimės dėl pavykusios prekybos nekreipėme dėmesio į pavardę.

Dabar mano palydovei butų jau buvo per akis, ji pasakė: „Eisime į užeigas." Vis dar pikti paėjėjome iki paties Auserzylio. Ant kampo pamatėme didelę užkandinę, gimnazistė net nepaprašė manęs eiti pirma ir ramiai žengė vidun. Tvokstelėjo troškus tabako dūmų kvapas, užkandinė buvo pilna, visi stalai apsėsti, įvairiausio amžiaus darbininkai, atpažįstami iš kepurių, sėdėjo prie savo stiklų, dažnai pasigirsdavo italų kalba. Mergaitė be baimės brovėsi tarp stalų, čia nebuvo nė vienos moters, į kurią ji galėtų kreiptis, tačiau, regis, tai tik padidino jos ryžtą, ji laikė skardinę prie pat vyrų veidų, tai nebuvo sunku, nes jie sėdėjo. Skubėjau paskui ją, kad bemat atsidurčiau vietoje su šokolado plytomis, tačiau netrukus pastebėjau, kokios jos nereikšmingos. Svarbi buvo mergaitė, svarbiausias – jos plisuotas sijonėlis, skaisčiai švytėjęs šioje tamsumoje. Visi žiūrėjo į jį, visi stebėjosi, jaunas vaikinas, atrodęs iš tikrųjų drovus, čiuptelėjo sijonėlio klostę ir su nuostaba paleido ją lėtai slysti tarp pirštų. Atrodė, tarsi šis veiksmas būtų skirtas sijonėliui, ne mergaitei. Vaikinas nesišypsojo, iškilmingai žiūrėjo į ją, mergaitė tylėdama stovėjo priešais, jis pasakė: *Bellissima*, – ji išklausė pagarbos pareiškimą plisuotam sijonėliui, jo rankoje tuoj pat atsirado moneta, jis metė

ją tarsi kokį niekniekį į skardinę ir nepaprašė šokolado, padaviau plytą kiek pavėlavęs, vaikinas nerūpestingai padėjo ją šalia ant stalo, jis gėdijosi imti ką nors mainais už savo auką. Mergaitė jau buvo paėjėjusi toliau, ten sėdėjo žilaplaukis vyras. Jis maloniai nusišypsojo, be žodžių ištraukė pinigus, pažėrė ant stalo visas monetas, išrinko dviejų frankų monetą ir kiek slėpdamas tarp pirštų skubiai įmetė ją į skardinę. Paskui įsakmiai pamojo man, ištraukė iš rankų plytą ir didingu mostu įteikė ją mergaitei. Ši plyta priklausanti jai, ji turinti pasilikti ją; dar pridūrė, kad ši plyta neparduodama.

Tokia buvo pradžia, tokia ir tąsa, turintieji pinigų aukojo ir pasiėmė savo plytas. Neturintieji atsiprašinėjo, visur viešpatavo nuoširdus mandagumas, vos mergaitė prieidavo prie stalo, triukšmas bemat nutildavo, – baiminausi įžūlių žodžių, bet mačiau tik susižavėjusius žvilgsnius, kartais pasigirsdavo ir nuostabos šūksnis. Jaučiau, kad esu visai nereikalingas, tačiau man buvo vis tiek, užsikrėčiau pagarbia vyrų nuotaika ir tariau sau, kad mano palydovė graži. Kai išėjome iš užkandinės, ji papurtė ir pakilojo skardinę: dabar ši esanti daugiau nei puspilnė. Dar viena kita tokia užeiga, ir daugiau nebetilpsią. Puikiai suvokdama, kokio garbinimo sulaukė, ji vis dėlto buvo praktiška ir nė akimirkos nepamiršo, kas iš tiesų svarbu.

Raganiaus pasirodymas

Kaip smarkiai pasikeičiau, supratau per senelio apsilankymus. Į Ciurichą jis atvykdavo tik žinodamas, kad esu vienas. Veikiausiai dėl padidėjusios įtampos tarp jo ir mamos jis keletą metų vengė su ja susitikti, tačiau juodu reguliariai susirašinėjo. Per karą

mama siuntė jam atvirlaiškius su naujais mūsų adresais, vėliau jie keitėsi formaliais, neasmeniškais laiškais.

Vos sužinojęs, kad esu „Jaltoje“, senelis atvyko į Ciurichą. Apsistojo viešbutyje „Central“ ir pasikvietė mane. Jo viešbučio kambariai, nesvarbu, Vienoje ar Ciuriche, buvo panašūs, visur tvyrojo tas pats kvapas. Kai atėjau, apsirišęs maldos diržais jis kalbėjo vakarinę maldą, tebesimeldė mane bučiuodamas ir laistydamas ašaromis. Parodė į stalčių, reikėjo pačiam jį ištraukti, ten gulėjo storas vokas su pašto ženklais. Iškračiau ženklus ant žemos komodos ir pradėjau apžiūrinėti, kai kuriuos jau turėjau, kitų – ne, senelis Argo akimis stebėjo permainingą mano veido išraišką, išduodančią džiaugsmą arba nusivylimą. Nenorėdamas trukdyti melstis nieko nesakiau, bet jis pats neištvėrė ir pertraukė iškilmingą hebrajiškų žodžių srautą klausimu „Na?“. Išspaudžiau keletą neartikuliuotų susižavėjimo garsų, jis pasitenkino tuo ir meldėsi toliau. Tai truko gana ilgai, jis atliko viską pagal taisykles, nepraleisdamas ir netrumpindamas, – didžiausiu greičiu, todėl ir pagreitinti nebuvo įmanoma. Galiausiai baigė melstis, pradėjo egzaminuoti, ar žinau šalis, kurių pašto ženklus žiūrinėju, paskui apipylė mane pagyromis už teisingas žinias. Pasijutau, tarsi tebebūčiau Vienoje vos dešimties metų, – šis pojūtis slėgė mane kaip ir vėl pasipylusios džiaugsmo ašaros. Kalbėdamas su manimi jis nuolat verkė, jį sukrėtė bendravardžio anūko – gyvo ir vėl kiek ūgtelėjusio – reginys, galbūt ir tai, kad pats tebegyvena ir dar gali tai patirti.

Išegzaminavęs ir išsiverkęs, jis nusivedė mane į restoraną, – čia nebuvo prekiaujama alkoholiu, lankytojus aptarnavo „salės dukros“. Senelio akis visada buvo dėmesinga tokioms merginoms, užsisakyti ką nors be išsamaus pokalbio buvo neįmanoma. Iš pradžių jis parodė į mane ir pasakė: „Mano anūkėlis!“ Paskui

išvardijo, kokias kalbas moka, jų tebebuvo septyniolika. Mus aptarnaujanti salės dukra nekantriai klausėsi sąrašo, šveicarų kalba jame nefigūravo, ji buvo bepasitraukianti, senelis maldydamas uždėjo ranką jai ant klubų ir paliko ją ten. Susigėdau dėl jo, bet mergina neprieštaravo; kai vėl pakėliau galvą, jis jau buvo baigęs vardyti kalbas, ranka tebebuvo ten pat. Jis atitraukė ją tik pradėjęs užsakinėti, – juk užsakymą reikia aptarti su padavėja, tam būtinos abi rankos, – vis dėlto po ilgėlesnės procedūros kaip visada užsakė sau jogurto, man kavos. Padavėjai nuėjus pradėjau jį įkalbinėti: čia ne Viena, Šveicarijoje viskas kitaip, čia nevalia taip elgtis, gali sulaukti salės dukros antausio. Jis nieko neatsakė, tarėsi geriau išmanąs. Grįžusi su jogurtu ir kava, salės dukra jam maloniai nusišypsojo, jis išraiškingai padėkojo, vėl uždėjo ranką jai ant klubų ir pažadėjo kitą kartą atvykęs į Ciurichą vėl užeiti. Paskubom išgėriau kavą, norėjau, kad kuo greičiau išeitume, – nepaisant akivaizdybės buvau įsitikinęs, kad senelis ją įžeidė.

Gana neapdairiai papasakojau jam apie „Jaltą“, jis primygtinai veržėsi mane aplankyti ir pranešė atvykstąs. Panelės Minos nebuvo namie, jį priėmė panelė Rozė. Aprodė namą ir sodą, senelį domino viskas, jis nesiliovė klausinėjęs. Išklausinėjo, kaip veda kiekvienas vaismedis. Teiravosi apie čionykštes mergaites, apie jų vardus, kilmę ir amžių. Suskaičiavo visas, anuomet devynias, ir pareiškė, kad name galima būtų apgyvendinti ir daugiau. Panelė Rozė pasakė, kad bemaž kiekviena turi savo kambarį, jis panoro tuos kambarius apžiūrėti. Susižavėjusi jo linksmybe ir klausimais, panelė mielai nuvedė jį į kiekvieną kambarį. Mergaitės buvo mieste arba vestibiulyje, panelė Rozė nematė nieko blogo parodyti jam tuščius miegamuosius, jų dar niekada nebuvau matęs. Jis gyrė vaizdą ir išmėgino lovas. Įver-

tino kiekvieno kambario dydį ir pareiškė, kad lengvai tilptų ir antra lova. Įsidėmėjo, iš kur mergaitės atvykusios, išsiaiškino, kur miega prancūzė, olandė, brazilė ir, svarbiausia, kur abi švedės. Galiausiai pasiteiravo apie „žvirblių lizdą", panelės Minos ateljė. Buvau jį įspėjęs, kad reikia įdėmiai apžiūrėti paveikslus ir kai kuriuos pagirti. Jis darė tai savo maniera: pirmiausia atsistoja tarsi žinovas tam tikru atstumu priešais paveikslą, paskui prieina visai arti ir įdėmiai apžiūri tapybos būdą. Palinguoja galvą nustebintas tokių sugebėjimų, paskui prapliumpa superliatyvais reikšti susižavėjimą, – labai gudriai, nes vartoja ne ispaniškus, o itališkus žodžius, kad suprastų panelė Rozė. Kai kurios jo paties sode augančios gėlės – tulpės, gvazdikai ir rožės – jam buvo žinomos, jis paprašė pasveikinti tokią gabią dailininkę, nes niekada nėra matęs nieko panašaus (tai buvo tikra tiesa), ar ji netapanti vaismedžių ir vaisių? Apgailestavo, kad nematyti tokių paveikslų, ir primygtinai patarė išplėsti repertuarą. Tuo suglumino mus abu, nei panelei Rozei, nei man niekada nebuvo atėjusi tokia mintis. Griežtai pažvelgiau į jį, kai pradėjo klausinėti paveikslų vertės, tačiau nieko nepešiau. Jis nepasidavė, panelė Rozė atnešė paskutinės parodos katalogą ir išvardijo kainas. Kai kurie paveikslai buvo parduoti už keletą šimtų frankų, mažesni buvo pigesni, jis išklausė visas kainas, čia pat mintyse sudėjo ir pribloškė mudu stambia suma, apie kurią nė nenumanėme. Paskui žavingai pridūrė, kad kainos nesvarbu, svarbu paveikslų grožis, *la hermosura,* – panelė Rozė papurtė galvą nesupratusi žodžio, jis žaibiškai užbėgo man už akių ir pasakė itališkai: *„La bellezza, la bellezza, la bellezza!"*

Paskui panoro dar kartą apžiūrėti sodą, šįsyk nuodugniau. Teniso aikštelėje pasiteiravo, koks sklypo dydis. Panelė Rozė sutriko, nežinojo, o jis jau matuoja teniso aikštelės ilgį ir plotį

žingsniais, jau skaičiuoja jos plotą kvadratiniais metrais, galiausiai išrėžia jį ir kiek susimąsto. Palygina teniso aikštelės, sodo ir gretimos pievos plotus, nutaiso vylingą veidą ir sako: visas sklypas štai tokio dydžio. Panelė Rožė buvo pakerėta, vizitas, kurio taip baiminausi, virto triumfu. Popiet jis pasiėmė mane į Dolderio miško teatro spektaklį. Grįžęs namo radau damas, laukiančias manęs savo kambaryje. Panelė Mina negalėjo sau atleisti, kad nebuvo namie, ištisą valandą klausiausi liaupsių seneliui. Net sklypo dydį jis apskaičiavęs teisingai – tikras raganius.

Juodasis voras!

Valė buvo man slėnių slėnis – šiek tiek ir dėl pavadinimo, mat lotynų kalbos žodis „slėnis" tapo kantono pavadinimu, kantoną *sudarė* Ronos ir gretimi slėniai. Nė vienas kantonas žemėlapyje neatrodė toks kompaktiškas, čia nebuvo nieko, kas natūraliai jam nepriklausytų. Įspūdinga buvo visa, ką skaičiau apie Valė: kad slėnis dvikalbis, kad jį sudaro vokiškoji ir prancūziškoji dalys, kad ten tebekalbama abiem kalbomis, negana to, seniausiomis jų formomis, labai sena prancūzų kalba Anivjė slėnyje ir labai sena vokiečių kalba Lečentalyje.

1920 m. vasarą praleidome visi trys su mama Kanderštege. Dažnai sėdėjau prie žemėlapio: mano norai susitelkė į Lečentalį, įdomiausią iš viso to, ką apskritai galėjai pamatyti, ir nesunkiai pasiekiamą. Lečbergo tuneliu – trečiu pagal dydį pasaulyje – pasieki Gopenšteiną, pirmą stotelę. Nuo čia Lečentaliu keliauji pėsčiomis iki galutinio jo taško, Blateno. Ėmiausi uoliai vykdyti šį planą, surinkau norinčiųjų keliauti draugiją ir primygtinai

pareikalavau, kad mažyliai broliai šįsyk liktų namie. „Žinai, ko nori", – pasakė mama, jos nenustebino, priešingai, jai net patiko tai, kaip negailestingai atsikračiau brolių. Ji gyveno būgštaudama, kad per knygas ir šnekas pasidarysiu nevyriška, neryžtinga būtybe. Teoriškai ji pritarė atodairai į mažesnį ir silpnesnį, tačiau praktikoje tokia atodaira, ypač trukdanti siekti tikslo, ją nervino. Mama parėmė mane sugalvodama broliams kitos veiklos, tad nustatėme žygio dieną ir sutarėme iš ryto pirmu traukiniu pervažiuoti tunelį.

Gopenšteine buvo dar niauriau ir vienišiau, nei tikėjausi. Kalnų taku, vieninteliu ryšiu su išoriniu pasauliu, nusileidome į Lečentalį. Sužinojau, kad dar visai neseniai šis takas buvęs toks siauras, kad žengti juo su našta ant nugaros įstengdavę tik pavieniai gyvuliai. Prieš nepilną šimtą metų čia dar buvę lokių, gaila, dabar jau nė vieno nesutiksi. Man begedint išnykusių lokių staiga prieš akis atsivėrė saulės nutviekstas slėnis, skaisčiai švytėdamas jis kilo aukštyn link baltų kalnų ir baigėsi ledynu. Reikėjo visai nedaug laiko, kad pasiektum kitą jo galą, bet kelias nuo Ferdeno iki Blateno pirmiausia vingiavo per keturias gyvenamas vietoves. Viskas čia buvo senoviška ir kitoniška. Visos moterys prisidengusios galvas juodomis šiaudinėmis skrybėlėmis, – ne tik moterys, bet ir visai mažos mergaitės. Todėl net trimetės ar keturmetės atrodė šiek tiek šventiškai, tarsi nuo pat gimimo suvoktų, koks ypatingas jų slėnis, ir ketintų parodyti mums, įsibrovėliams, kad nepriklauso prie mūsų. Mergaitės nesitraukė nuo jas lydinčių senų moterų raukšlių išvagotais veidais. Pirmas sakinys, kurį išgirdau, skambėjo taip, tarsi būtų ištartas prieš tūkstantį metų. Mažutis judrus berniukas žengė keletą žingsnių link mūsų, senyva moteris neleido jam eiti, pašaukė atgal, – pavartojo du žodžius, šie skambėjo taip gražiai, kad ne-

patikėjau savo ausimis: „*Chuom, Buobilu!**“ – pasakė ji, o kokie tai buvo balsiai! Užuot ištarusi *Büebli*, įprastą *Büblein* pakaitalą, ji ištarė *Buobilu* – sodrų, žemą garsų „u“, „o“ ir „i“ sąskambį; iškart prisiminiau eiles senąja vokiečių aukštaičių kalba, skaitytas mokykloje. Žinojau, kokios artimos vokiškosios šveicarų tarmės vidurinėms vokiečių aukštaičių kalboms, tačiau nesitikėjau, kad kuri nors dar gali skambėti kaip senoji vokiečių aukštaičių kalba, ir šį atradimą priskyriau sau. Šie žodžiai apskritai buvo vieninteliai, kuriuos išgirdome slėnyje, taigi juolab įstrigo. Per visą išvyką neužmezgėme nė vieno pokalbio. Žmonės buvo nekalbūs, regis, vengė mūsų. Matėme senus medinius namus, juodai apsirengusias moteris, gėlių vazonus priešais langus, ganyklas. Įtempiau ausis tikėdamasis kitų frazių, bet aplink buvo nebylu, – gal tai ir atsitiktinumas, tačiau *Chuom, Buobilu* liko vieninteliu slėnio kalbos atgarsiu mano ausyse.

Sudarėme išties margą draugiją, tarp mūsų buvo anglų, olandų, prancūzų, vokiečių; girdėjosi gyvi šūksniai visomis kalbomis; palyginti su slėnio tyla, net anglai atrodė kalbūs, visi buvo apstulbę, visi nustebę, nereikėjo gėdytis dėl pasipūtusių viešbučio svečių, kuriuos šiaip mėgau apibūdinti kandžiomis pastabomis, – jų pasipūtimą nustelbė čionykščio gyvenimo, kuriame viskas derėjo, vienovė, šio gyvenimo nebylumas, lėtumas, santūrumas; nuostaba ir pavydu jie reagavo į šią nesuvokiamybę ir nesijautė už ją pranašesni. Traukėme per keturis kaimus tarsi atvykėliai iš kitos planetos, neturintys galimybės užmegzti ryšio su vietos gyventojais, visiškai nieko iš mūsų nelaukiančiais, – nepavyko pastebėti net smalsumo, – vienintelis šios kelionės

* Eikš, vaikeli! (Lečentalio tarmė)

įvykis buvo senos moters šūksnis mažučiam berniukui, net nepriartinusiam prie mūsų.

Niekada daugiau nesilankiau šiame slėnyje, tikriausiai jis labai pasikeitė per pusšimtį metų, ypač pastarųjų. Sergėjausi prisiliesti prie ano atmintyje išlikusio paveikslo. Šiam slėniui esu dėkingas už artumos senoviško gyvenimo aplinkybėms jausmą, kurį patyriau veikiausiai kaip tik dėl slėnio svetimumo. Negaliu pasakyti, kiek žmonių anuomet gyveno slėnyje, gal penki šimtai. Mačiau juos pavienius, ne daugiau kaip du tris iš karto. Buvo akivaizdu, kad jiems sunkiai einasi. Neįsivaizdavau, kad kai kurie gyventojai ieško duonos už slėnio ribų, man atrodė, kad jie nelinkę net laikinai palikti savo slėnio. Sužinojęs apie juos daugiau, būčiau praradęs tokį jų paveikslą, jie – ir jie! – man būtų pasidarę mūsų dienų žmonėmis, tokiais, kokius pažinojau visur. Laimė, kai kurių patirčių galią sudaro jų vienkartiškumas ir atskirumas. Vėliau skaitydamas apie neskaitlingas gentis ir tautas, gyvenančias atskirai nuo visų kitų, prisimindavau Lečentalį, – kad ir kokią keistenybę perskaitydavau, ji man atrodydavo įmanoma ir priimtina.

Vis dėlto susižavėjimas vienskiemeniu, tiksliau, keturskiemeniu lakoniškumu, patirtu šiame slėnyje, anuomet buvo veikiau išimtis. Daugmaž tuo metu pasidariau Gothelfo gražbylystės auka. Perskaičiau *Juodąjį vorą* ir pasijutau to voro persekiojamas, tarsi jis būtų įsirausęs į mano paties veidą. Anksčiau palėpės kambarėlyje nepakenčiau jokių veidrodžių, dabar drovėdamasis paprašiau Trudės veidrodėlio, užlipau su juo aukštyn, užstūmiau duris – neįprastas veiksmas šiuose namuose – ir apžiūrėjau abu skruostus, ar nerasiu juodojo voro pėdsakų. Neradau, kodėl būčiau turėjęs rasti, juk velnias manęs nepabučiavo, vis dėlto jaučiau tarsi voro kojų keliamą niežulį ir pradėjau dieną dažnai praustis,

kad būčiau tikras, jog voras dar neįsikūrė ant manęs. Mačiau jį ten, kur mažiausiai buvo galima tikėtis, kartą užlipau ant tilto ir voras pasirodė man vietoj tekančios saulės. Įšokau į traukinį, jis įsitaisė priešais, šalia senutės, ši jo nepastebėjo. „Ji akla, turiu ją įspėti", – vis dėlto pasitenkinau ketinimu; kai atsistojau prieš išlipdamas Štadelhofene, voras jau buvo paspurkęs, senutė sėdėjo viena, – gerai, kad jos neįspėjau, būtų numirusi iš siaubo.

Voras galėjo pradingti ištisas dienas, kai kurių vietų apskritai vengė, niekada nepasirodė mokykloje, neįkyrėjo ir mergaitėms vestibiulyje. Damos Herder su savo naivoku nekaltumu apskritai nebuvo voro vertos. Jis laikėsi manęs, nors nesuvokiau ką nors bloga padaręs, ir vaikščiojo mano keliais, kai likdavau vienas.

Ryžausi neprasitarti apie juodąjį vorą mamai, nerimavau, kad jis gali ją paveikti, tarsi voras būtų ypač pavojingas ligoniams, – tikriausiai ilgainiui daug kas būtų buvę kitaip, jei man būtų užtekę jėgų laikytis šio sprendimo. Vis dėlto kitą kartą jai apsilankius išdrožiau viską, papasakojau istoriją išsamiai, su menkiausiomis smulkmenomis; praleidau jaukias vaiko krikštynas, visus paguodos ir moralės intarpus, kuriais Gothelfas mėgina susilpninti istorijos įspūdį. Mama išklausė nė karto manęs nepertraukdama, niekada anksčiau man nebuvo pavykę jos taip pakerėti. Mudu tarsi apsikeitėme vaidmenimis, vos baigiau pasakoti, ji išklausinėjo mane, kas tas Gothelfas, kodėl apie tokią siaubingą istoriją ji nėra nieko girdėjusi. Pasakojau baimindamasis, pamėginau šią baimę nuslėpti ir nukreipiau pokalbį prie mūsų seno ginčo apie tarmės vertę ar nevertingumą. Tai esąs Berno rašytojas, rašęs Ementalio tarme, kai ką sunku suprasti, be tarmės Gothelfas neįsivaizduojamas, iš jos visa jo jėga. Užsiminiau apie tai, kad neatsivėręs tarmei *Juodojo voro* nebūčiau perskaitęs, jis man būtų buvęs neprieinamas.

Abu buvome apimti istorijos sukelto jaudulio, su ja kažkaip siejosi ir priešiškumas, kurį jautėme vienas kitam, tačiau *šnekos* teliudijo paviršutinišką užsispyrimą. Ji girdėti nenorėjo apie Ementalį, ši istorija esanti biblinė, tiesiog atsiradusi iš Biblijos. Juodasis voras – vienuoliktoji Egipto rykštė, kaip tik tarmė kalta, kad istorija taip menkai žinoma pasaulyje. Būtų pravartu išversti ją į literatūrinę vokiečių kalbą, kad taptų visuotinai prieinama.

Grįžusi į sanatoriją ji pasiteiravo apie Gothelfą savo pašnekovų, daugiausia kilusių iš Šiaurės Vokietijos, ir išgirdo, kad šis prirašęs ilgų nepakenčiamų romanų apie valstiečius, visus tuos romanus iš tikrųjų sudarą vien pamokslai. *Juodasis voras* – vienintelė išimtis, tačiau ir ši novelė negrabiai parašyta, be galo ištęsta; šiandien bent kiek nusimanantis žmogus į Gothelfą nežiūri rimtai. Visa tai ji išdėstė man laiške ir pridūrė pašaipų klausimą: kuo iš tikrųjų aš norįs tapti, pamokslininku ar valstiečiu, gal ir vienu, ir kitu, – reikėtų apsispręsti.

Vis dėlto savo nuomonės neatsisakiau, kitą kartą jai apsilankius užsipuoliau ponus estetus, kurių įtakai ji pasiduodanti. „Estetas" jos lūpose visada buvo keiksmažodis, o „Vienos estetai" – apskritai niekingiausi padarai po saule. Žodį gerai parinkau, jis smogė į jautrią vietą, mama pradėjo gintis ir kartu atskleidė rūpestį dėl draugų gyvybės, – taip rimtai, kad man atrodė, tarsi klausyčiau *Juodojo voro* tęsinio. Esą nevalia plūsti kaip estetų žmonių, kuriems gresia mirtis. Jie nežino, kiek dar gyvensią. Ar aš nemanąs, kad tokiomis aplinkybėmis žmonės ypač apgalvoja, ką jiems skaityti? Kai kurios istorijos nuteka nuo skaitytojo tarsi vanduo, kitas kasdien vis geriau prisimeni. Tai veikiau apibūdina ne rašytoją, o *mūsų* būklę. Ji įsitikinusi, kad niekada neperskaitys nė vienos Gothelfo eilutės, – nepaisant *Juodojo voro*. Mama tvirtai apsisprendė neapsirikti dėl šio rašy-

tojo, tarmės nusidėjėlio, ir pasitelkė autoritetus. Pasakojo apie Teodorą Doiblerį, miško sanatorijoje vyko jo skaitymai, ten skaitė ir daugiau rašytojų, ji sakėsi šia proga kiek susidraugavusi su juo, – nors jis skaitė eiles, tai nebuvo jos sritis, – ir pridūrė, kad Doibleris irgi prastos nuomonės apie Gothelfą. „Negali būti!" – išrėžiau, buvau toks įniršęs, kad suabejojau, jog ji sako tiesą. Sutrikusi ji kiek sušvelnino teiginį: šiaip ar taip, jo akivaizdoje kiti taip vertinę Gothelfą, jis neprieštaravęs, taigi pritaręs. Tai jau tebuvo spyriojimasis, ne pokalbis, bemaž priešiškai nusiteikę abu laikėmės kiekvienas savo nuomonės. Jaučiau, kad mano aistra viskam, kas susiję su Šveicarija, jai atrodo grėsminga. „Daraisi siauraprotis, – pasakė, – nenuostabu, nes retai matomės. Pernelyg pasipūtęs. Gyveni tarp senmergių ir mergaičių. Leidiesi jų garbinamas. Siauraprotis ir pasipūtėlis – ne tam aš paaukojau savo gyvenimą."

Mikelandželas

1920 m. rugsėjo mėnesį, praėjus pusantrų metų po to, kai istorijos mokytojas Eženas Miuleris mus paliko, jis paskelbė skaitysiąs paskaitų ciklą apie Florencijos meną. Paskaitos vyko universiteto auditorijoje, nė vienos nepraleidau. Iškilminga aplinka – juk dar nebuvau studentas – pati savaime reiškė tam tikrą atstumą tarp manęs ir pranešėjo. Nors sėdėjau priekyje ir jis mane pastebėjo, tačiau klausytojų buvo kur kas daugiau nei mokykloje, iš įvairių klasių, tarp mūsų sėdėjo ir suaugusiųjų, – laikiau tai pranešėjo, reikšmingesnio man už visus kitus mokytojus, populiarumo ženklu. Vėl patyriau tą patį entuziastingą ošimą ir sūkuriavimą, kurio taip ilgai pasigedau, šįsyk pertraukiamą jo rodomų

skaidrių. Eženo Miulerio pagarba meno kūriniams buvo tokia didžiulė, kad rodydamas skaidres jis nutildavo. Ištardavo du tris kuo kuklesnius sakinius ir tylėdavo, kad netrukdytų susikaupimo, kurio iš mūsų tikėjosi. Man tai nepatiko, gaila buvo kiekvienos nutrūkusio ošimo akimirkos, – vien jo žodžiai lėmė tai, ką suvokiu ir pamėgstu.

Jau per pirmą paskaitą jis parodė mums dvejas krikštyklos duris, – aplinkybė, kad Gibertis dirbo prie jų atitinkamai 21 ir 28 metus, sujaudino mane labiau už durų vaizdą. Sužinojau, kad galima visą gyvenimą skirti vienam dviem kūriniams, – visada mane žavėjusi kantrybė įgavo monumentalumo. Nepraėjo nė penkeri metai, ir aš pats atradau darbą, kuriam panorau skirti savo gyvenimą. Išsyk galėjau apie tai pareikšti ne tik sau, nesigėdijau pasakyti ir žmonėms, kurių dėmesys man buvo ypač svarbus – kaip tik už tai esu dėkingas žiniai apie Gibertį, išgirstai iš Eženo Miulerio lūpų.

Visa trečia paskaita buvo skirta Medičių koplyčiai. Mane užvaldė gulinčių moterų melancholija, – niūrus vienos miegas, skausmingas kitos budimas. Grožį, kuris tėra vien grožis, laikiau tuščiu, Rafaelis man mažai terūpėjo, – mane pavergė turiningas grožis, paženklintas aistros, nelaimės ir blogos nuojautos. Atrodė, tarsi grožis nebūtų savaimis, nepriklausomas nuo laiko įgeidžių, priešingai, turėtų atlaikyti išbandymus nelaime, patirti didžiulį spaudimą ir tik tada – nesuvargęs, išlikęs stiprus ir suvaldytas – turėtų teisę vadintis grožiu.

Tačiau sujaudino mane ne tik šiedvi moterų figūros, bet ir tai, ką Eženas Miuleris pasakojo apie Mikelandželą. Matyt, prieš paskaitas jis gilinosi į Kondivio ir Vazario biografijas, nes pateikė keletą konkretybių, kurias po kelerių metų aptikau ir atpažinau šiose biografijose. Jos taip gyvai ir natūraliai gyveno jo

atmintyje, kad galėjai pamanyti jį ką tik išgirdus jas iš kitų lūpų. Tarsi nei praėjęs laikas, nei šaltas istorinis tyrinėjimas nieko nebūtų išdildę. Man patiko anksti sulaužyta nosis, tarsi šiuo smūgiu Mikelandželas būtų „įkaltas“ į skulptorius. Paskui jo meilė Savonarolai, kurio pamokslus skaitė net senatvėje, nors šis vienuolis, jau ir Lorenso Medičio priešas, įnirtingai kovojo su menu kaip stabmeldystės apraiška. Lorensas atrado berniuką Mikelandželą, pasikvietė į namus ir prie savo stalo, jo mirtis sukrėtė dar nė dvidešimties metų neturintį Mikelandželą. Tačiau tai nesukliudė jam įžvelgti Lorenso įpėdinio niekšybės, – bičiulio sapnas, paskatinęs jį palikti Florenciją, buvo pirmasis tų iš kartos į kartą perduodamų sapnų, kurių daugybę ilgainiui sukaupiau ir apgalvojau. Užsirašiau jį iškart per paskaitą, paskui dažnai skaitydavau, – menu akimirką po dešimties metų, kai rašydamas *Apakimą* vėl atradau šį sapną Kondivio biografijoje.

Man patiko Mikelandželo išdidumas, jo kova, kai popiežiaus Julijaus II įžeistas jis drįso pasprukti iš Romos. Tikras respublikonas, jis nenusileido ir popiežiui, kartais priešinosi tarsi būtų jam lygus. Niekada nepamiršau aštuonių vienatvės mėnesių prie Kararos, kur skulptoriaus nurodymu buvo kertami marmuro blokai antkapiniam popiežiaus paminklui, ir staiga Mikelandželą apėmusios pagundos tiesiog kraštovaizdyje iškalti milžiniškas skulptūras, matomas iš jūros tolių. Paskui Siksto koplyčios lubos, priešų, nelaikančių Mikelandželo tapytoju, užmačia, turėjusi jį sužlugdyti: ketvertą metų jis dirbo ten, ir koks kūrinys gimė! Nekantraus popiežiaus grasinimai įsakyti numesti jį nuo pastolių. Jo atsisakymas puošti freskas auksu. Ir vėl mane pribloškė metai, tačiau šįsyk suvokiau ir kūrybą, – Siksto koplyčios lubos tapo lemtingiausiu mano gyvenimo įspūdžiu. Sužinojau, koks kūrybiškas gali tapti atkaklumas, sudaręs sąjungą su kantrybe.

Aštuonerius metus truko darbas prie „Paskutinio teismo", – kūrinio didybę tik vėliau supratau, tačiau jau anuomet degiau iš gėdos, kad jam, aštuoniasdešimtmečiui, teko patirti, kaip užtapoma jo figūrų nuogybė.

Taip susiklostė legenda apie žmogų, kuris kenčia dėl didžiausio savo kūrinio ir ištveria šią kančią. Mylimas herojus Prometėjas įžengė į žmonių pasaulį. Tiesa, pusdievis savo darbą atliko *be baimės*, kančios meistru pasidarė tik jį užbaigęs. Mikelandželas dirbo nuolat persekiojamas baimės, Medičių koplyčios skulptūros atsirado tais laikais, kai jis buvo laikomas anuometinio Florencijos valdovo Medičio priešu. Jo baimė turėjo pagrindo, jam galėjo blogai baigtis, skulptūros atspindėjo jį patį slegiančią naštą. Tačiau būčiau neteisus sakydamas, kad šis jausmas lėmė kitų metų metais mane lydėjusių kūrinių, būtent Siksto koplyčios figūrų, įspūdį.

Anuomet susiklostė ne tik Mikelandželo paveikslas. Nuo tiriamųjų ekspedicijų laikų niekuo taip nesižavėjau. Jis pirmasis paskatino suvokti skausmą, kuris ne išblėsta, o įgauna kitą pavidalą, išliekantį, tveriantį kitiems. Tai ypatinga skausmo atmaina, anaiptol ne fizinis, visiems žinomas, skausmas. Tapydamas „Paskutinį teismą" jis nukrito nuo pastolių, sunkiai susižeidė, – paskui gulėjo namie vienas, užsirakinęs, neįsileisdamas slaugytojo nei gydytojo. Tokio skausmo nepripažino, nušalino nuo jo visus ir būtų miręs. Vienas draugas, gydytojas, vargais negalais užlipo į kambarį užpakaliniais laiptais, rado jį varganai gulintį ir jau nepaliko dieną naktį, kol pavojus praėjo. Visiškai kitoks skausmas persmelkė Mikelandželo kūrinius, lėmė jo herojų didybę. Jis buvo itin jautrus pažeminimui ir imdavosi tik sunkiausio darbo. Todėl negalėjo būti man pavyzdys, buvo kur kas daugiau – tikras išdidumo dievas.

Tai jis man parodė pranašus – Ezekielį, Jeremiją ir Izaiją. Anuomet viliojamas visko, kas tolima, vengiau ir niekada neskaičiau vienintelės knygos, būtent Biblijos. Bjaurėjausi senelio maldomis, susietomis su tam tikrais momentais. Jis bėrė jas nesuprantama kalba, nenorėjau žinoti, ką jos reiškia. Argi galėjo tos maldos būti bent kiek svarbios, jei senelis pertraukė jas tam, kad juokingais gestais parodytų, kur guli jo atvežti pašto ženklai? Su pranašais susitikau ne kaip žydas, ne skaitydamas jų žodžius. Jie pasitiko mane kaip Mikelandželo figūros. Praėjus keliems mėnesiams po šių paskaitų gavau labiausiai trokštamą dovaną, aplanką su didelėmis Siksto koplyčios paveikslų reprodukcijomis, – atsitiko taip, kad tai buvo pranašai ir sibilės.

Dešimtį metų gyvenau su jais akis į akį, – visi žino, kokie ilgi šie jaunystės metai. Pažinau juos geriau nei žmones. Netrukus juos pasikabinau, jie visada buvo priešais mane, tačiau ne įprotis siejo su jais; tarsi įbestas sustodavau ir žvelgdavau į pusiau praviras Izaijo lūpas spėliodamas, kokius karčius žodžius jis taria Dievui, ir jausdamas jo pakelto piršto priekaištą. Mėginau įsivaizduoti tuos žodžius dar jų nežinodamas, jiems mane parengė naujasis Izaijo kūrėjas.

Gal ir įžūlu buvo išsigalvoti tuos žodžius, jie sklido iš gesto, nejaučiau poreikio sužinoti, kokie buvo iš tikrųjų, neieškojau tikrojo skambesio ten, kur lengvai galėjau atrasti, – paveikslas, gestas juos įkūnijo taip, kad vis iš naujo turėjau žvelgti į jį, tai tapo būtinybe, neišsenkančia Siksto koplyčios tikrove. Traukė Jeremijo širdgėla, Ezekielio ūmumas ir įkarštis, apžiūrinėdamas Izaiją visada susirasdavau ir juos. Mane prikaustė *senieji* pranašai, prie jų priskyriau ir Izaiją, iš tikrųjų vaizduojamą neseną. Jaunieji pranašai buvo tokie pat nereikšmingi kaip ir sibilės. Buvau girdėjęs, kokios drąsios, kokios žavios kai kurių jų per-

spektyvinės projekcijos, kokios gražios Delfų arba Libijos sibilės, tačiau tai tebuvo išskaityti dalykai, žinojau paveikslus apibūdinančius žodžius, tačiau paveikslai liko paveikslais, nestojo priešais kaip didingi žmonės, neįsivaizdavau galįs juos girdėti kaip senuosius pranašus, nuo pastarųjų sklido tokia gyvastis, kokios dar niekada nebuvau patyręs, ją daugmaž nusakyčiau pavadindamas begalinės aistros, kuriai niekas neatsispiria, gyvastimi. Svarbu paminėti, kad jie netapo man dievais. Jaučiau juos ne kaip mane užvaldžiusią jėgą; kai jie prabildavo ar net kai pats mėgindavau su jais kalbėti, nebijojau jų, žavėjausi jais, drįsau klausti. Galbūt buvau tam pasirengęs, juk anksti pripratau prie dramatiškų Vienos laikotarpio herojų. Tai, ką kadaise jaučiau tarsi sraunią tėkmę, kurioje suglumęs ir apkvaitęs kapstaisi tarp daugybės dalykų, dar neįstengdamas jų atskirti, dabar virto be galo skirtingomis, sukrečiančiomis, tačiau aiškiomis asmenybėmis.

Atimtas rojus

1921 m. gegužę mane vėl aplankė mama. Vedžiojau ją po sodą rodydamas, kaip viskas žydi. Jaučiau jos niūrią nuotaiką, mėginau ją prablaškyti nuostabiais kvapais. Tačiau ji neuodė tų kvapų, tylėjo ir tylėjo, nejauku buvo matyti, kokios nejudrios liko jos šnervės. Teniso aikštelės gale, kur niekas mūsų negalėjo girdėti, ji pasakė: „Sėsk!" – ir atsisėdo pati. „Dabar visa tai baigsis!" – pasakė netikėtai, supratau, kokia valanda išmušė. „Turi iš čia išvažiuoti. Tu kvaišti!"

„Nenoriu išvažiuoti iš Ciuricho. Pasilikime čia, čia žinau, kam esu pasaulyje."

„Kam esi pasaulyje! Mazačas ir Mikelandželas! Manai, kad tai ir yra pasaulis! Gėlyčių piešimas, panelės Minos „žvirblių lizdas“! Tos mergaitės, tos istorijos, kurias jos krečia su tavimi. Garbina tave ir atsidavusios tau viena labiau už kitą. Sąsiuviniai, pilni špinato filogenezės. Tavo pasaulis – Pestalocio kalendorius! Vartai įžymių žmonių portretus. Kada nors susimąstei, ar turi tam teisę? Žinai apie malonius dalykus, apie jų šlovę, o ar kada pagalvojai, kaip jie gyveno? Manai, sėdėjo kaip tu sode tarp gėlių ir medžių? Manai, jų gyvenimas buvo nuostabus aromatas? Kokias knygas skaitai! Konradas Ferdinandas Mejeris! Istoriniai pasakojimai! Ką bendro jie turi su dabartimi? Manai, pasiskaitęs apie Baltramiejaus naktį ar Trisdešimties metų karą, jau ką nors žinai? Nieko nežinai! Nieko! Viskas kitaip. Siaubinga!“

Dabar pasipylė viskas. Pirmiausia jos antipatija gamtos mokslams: žavėjausi pasaulio sąranga, atsiskleidžiančia per gyvūnų ir augalų struktūrą, – laiškuose buvau išsakęs nuomonę, kad gera suvokti, jog šios struktūros atspindi planą, ir tebebuvau nepalaužiamai įsitikinęs, kad šis planas geras.

Tačiau mama anaiptol nemanė, kad pasaulis gerai sutvarkytas. Niekada nebuvo tikinti, niekada nuolankiai nepripažino tikrovės. Niekada neatsikratė karo sukelto šoko. Jį sustiprino jos išgyvenimai sanatorijoje, ten ji pažino žmones, vienas po kito mirštančius jos akivaizdoje. Su manimi apie tai nekalbėjo, slėpė šią savo patirties dalį, tačiau patirtis buvo ir savaip veikė.

Dar labiau mamai nepatiko mano užuojauta gyvūnams. Ši antipatija buvo tokia stipri, kad mama leisdavo sau žiauriausiai pokštauti. Kartą Kanderštego gatvėje priešais mūsų viešbutį pamačiau kažkur tempiamą jaunutį veršelį. Jis kas žingsnį spyriojosi, mėsininkas, kurį pažinojau iš matymo, vargo su juo – nesupratau, kas vyksta, mama stovėjo šalia ir ramių ramiau-

siai paaiškino, kad veršelis tempiamas skersti. Netrukus atėjo tabldoto laikas, susėdome valgyti, aš atsisakiau mėsos. Keletą dienų tvirtai laikiausi šio nusistatymo, mama pyko; kartą prie daržovių paėmiau garstyčių, ji šypsodamasi pasakė: „Žinai, kaip jos gaminamos? Garstyčioms reikia vištų kraujo." Suglumau, neįžvelgiau pašaipos; kai supratau, pasipriešinimas jau buvo palaužtas, ji pasakė: „Tokios tokelės. Tu kaip tas veršelis, kuris galiausiai turi pasiduoti." Ji nesirinko priemonių. Ją skatino įsitikinimas, kad humaniškus jausmus reikia puoselėti tik žmonėms, – apimdami visą gyvastį, jie praranda galią ir tampa neveiksmingi.

Be to, ji nepasitikėjo lyrika. Vienintelį kartą mačiau ją susidomėjusią poezija, ji skaitė Bodlero *Piktybės gėles,* – tai nutiko dėl ypatingų jos santykių su ponu docentu. Ją trikdė smulki eilėraščių forma, jie jai per greitai pasibaigdavo. Kartą ji prasitarė, kad eilėraščiai tiesiog užliūliuoją, iš tikrųjų tai esančios lopšinės. Suaugusiesiems reikia saugotis lopšinių, tie, kurie lieka joms atsidavę, nusipelno paniekos. Tikriausiai eilėraščiuose jai stigo aistros. Aistra buvo labai svarbi ir atrodė įtikima tik dramose. Tikrosios žmogaus prigimties, nė trupučio nesumenkintos ir nesusilpnintos, išraiška jai buvo Šekspyras.

Įdomu, kad mirties šokas ją paveikė taip pat stipriai kaip mane. Buvo dvidešimt septynerių, kai staiga mirė tėvas. Šis įvykis jai rūpėjo visą gyvenimą, taigi dar dvidešimt penkerius metus; rūpestis įgavo įvairias formas, tačiau priežastis visada buvo ta pati. Pats to nesuvokdamas, jausmų atžvilgiu laikiau ją sau pavyzdžiu. Karas padaugino šią mirtį, mirties beprasmybę pavertė masine.

Dabar ji ėmė baimintis, kad mano gyvenime pernelyg vyrauja moteriška įtaka. Argi vien grynas žinojimas, vis labiau viliojantis,

gali padaryti mane vyru? Ji niekino savo lytį. Jos herojus buvo Koriolanas, o ne kokia nors moteris.

„Suklydome išvykdami iš Vienos, – pasakė ji. – Pernelyg palengvinau tau gyvenimą. Mačiau Vieną po karo, *žinau*, kaip ten tada atrodė."

Tai buvo viena iš tų scenų, kai mama stengdavosi sugriauti viską, ką ilgametėmis kantriomis pastangomis buvo manyje sukūrusi. Ji buvo savaip revoliucingas žmogus. Tikėjo staigmenomis, užgriūvančiomis ir negailestingai pakeičiančiomis visus – taip pat ir vidinius – santykius.

Ypač ją supykdė mano laiškas apie du hidroplanus, nukritusius prie pat mūsų į Ciuricho ežerą. Tai nutiko 1920 m. rudenį aštuonių dienų skirtumu, išsigandęs ir sukrėstas parašiau jai apie tai. Ją papiktino sąsaja su ežeru, kuris man tiek daug reiškė. Šios mirtys man esančios pernelyg lyriškos. Ji pašaipiai pasiteiravo, ar ta dingstimi neparašiau eilėraščio. „Juk būčiau tau parodęs", – atsakiau, priekaištas buvo neteisingas, kalbėdavau su ja apie viską. „Maniau, Mėrikė bus tave paskatinęs", – pasakė ji ir priminė man eilėraštį „Atmink, o siela!", kurį buvau jai skaitęs. – Tūnai Ciuricho ežero idilėje. Paimsiu tave iš čia. Viskas čia tau patinka. Pasidarei toks pat minkštas ir jausmingas kaip tavo senmergės. Gal jau nori visą gyvenimą tapyti gėles?"

„Ne, man patinka tik Mikelandželo pranašai."

„Žinau, Izaijas. Sakei. Kaip manai, koks buvo Izaijas?"

„Jis kivirčijosi su Dievu", – pasakiau.

„O ar žinai, ką tai reiškia? Ar bent įsivaizduoji?"

Ne, nežinojau. Nutilau. Staiga labai susigėdau.

„Manai, tai reiškia sėdėti pusiau praviromis lūpomis ir niūriai žvelgti? Čia slypi paveikslų grėsmė. Jie sustingdo ir paverčia pozomis visa, kas vyksta be perstojo, ilgai, nuolatos.

„Jeremijas – irgi poza?"

„Ne, nė vienas, nei Izaijas, nei Jeremijas. Tačiau tau jie tampa pozomis. Tau pakanka juos matyti. Taip išvengi visko, ką turėtum pats išgyventi. Tuo pavojingas menas. Tolstojus tai žinojo. Apskritai tebesi niekas, tačiau manaisi esąs visa tai, ką žinai iš knygų ar paveikslų. Neturėjau teisės įpratinti tavęs prie knygų. Dabar „Jalta" dar pridėjo paveikslus. Tik to ir trūko. Pasidarei knygų rijikas, viskas tau vienodai svarbu. Špinato filogenezė ir Mikelandželas. Pats dar nesi užsidirbęs nė vienos savo gyvenimo dienos. Viską, kas su tuo susiję, vadini vieninteliu žodžiu: verslas. Niekini pinigus. Niekini darbą, kuriuo jie uždirbami. Ar žinai, kad parazitas tu, o ne tie, kuriuos niekini?"

Galbūt šis baisus pokalbis buvo mūsų kivirčo pradžia. Anuomet to tikrai nejutau. Man terūpėjo kaip nors pasiteisinti. Nenorėjau išvažiuoti iš Ciuricho. Jaučiau, kad per šį pokalbį ji apsisprendė pasiimti mane iš čia ir perkelti į „atšiauresnę" aplinką, kurią galėtų pati ir kontroliuoti.

„Pamatysi, aš ne parazitas. Esu tam pernelyg išdidus. Noriu būti žmogus."

„Žmogus su savo prieštara! Puikiai pasirinkai! Reikėtų pačiam pasiklausyti, kaip tai sakai. Tarsi būtum išradęs paraką. Tarsi būtum padaręs dievažin ką, dėl ko dabar turėtum atgailauti. Nieko tu nepadarei. Pats neužsidirbai nė vienos nakties savo palėpėje. Tavo skaitomas knygas tau parašė kiti. Susirandi, kas tau malonu, ir niekini visa kita. Ar tikrai manai esąs žmogus? Žmogus yra tas, kas ragavo vargo. Ar bent kartą buvai atsidūręs pavojuje? Ar tau kada nors kas grėsė? Niekas tau nesulaužė nosies. Išgirsti ką nors, kas tau patinka, ir tiesiog priimi, tačiau ką bendro tai turi su tavimi? Žmogus su savo prieštara! Tu – dar ne žmogus. Esi niekas. Plepys nėra žmogus."

„Aš – ne plepys. Sakau tai, ką manau."

„Kaip apskritai gali ką nors manyti? Juk dar nieko nežinai. Tik prisiskaitei visko. Verslas, sakai, ir net nenutuoki, kas tai yra. Manai, verslas – tai glemžti pinigus? Tačiau prieš glemždamas turi ką nors sumanyti. Turi sumanyti tokių dalykų, apie kuriuos nieko nenutuoki. Veltui niekas nieko neduoda. Reikia pažinti žmones ir juos kuo nors įtikinti. Manai, įmanoma jiems tiesiog primeluoti. Toli nueitum!"

„Niekada nesakei man, kad žaviesi tuo."

„Galbūt nesižaviu, galbūt yra man labiau patinkančių dalykų. Tačiau dabar kalbu apie tave. Tu apskritai neturi jokios teisės ką nors niekinti ar kuo nors žavėtis. Turi pirma žinoti, kaip yra iš tikrųjų. Turi patirti savo kailiu. Paragauti vargo ir įrodyti, kad gali apsiginti."

„Juk tai darau. Su tavimi."

„Bepigu. Aš esu moteris. Tarp vyrų viskas vyksta kitaip. Jie tau nieko nedovanos."

„O mokytojai? Ar jie – ne vyrai?"

„Taip, tačiau tai dirbtinės aplinkybės. Mokykloje tave globoja. Mokytojai dar nežiūri į tave visiškai rimtai. Jiems esi berniukas, kuriam dar reikia padėti. Tai nesiskaito."

„Priešinausi dėdei. Jis manęs neperkalbėjo."

„Tai tebuvo trumputis pokalbis. Kiek laiko jį matei? Turėtum būti šalia jo, jo versle, dienų dienas, valandų valandas, tik tada paaiškėtų, ar gali apsiginti. Gėrei „Špriunglyje" jo šokoladą, paskui nuo jo pabėgai – toks tavo laimėjimas."

„Savo versle jis būtų stipresnis. Galėtų įsakinėti ir varinėti. Jo niekšybė man visą laiką būtų prieš akis. Jis manęs tikrai nepalenktų. Esu tuo tikras."

„Galbūt. Tačiau kol kas tai tėra šnekos. Įrodyti tu nieko neįrodei."

„Aš nekaltas, kad dar nieko neįrodžiau. Ką galėjau įrodyti šešiolikos metų?"

„Ne ką, tiesa. Tačiau kiti tokio amžiaus jau įkinkomi į darbą. Jei būtum ėjęs įprastu keliu, jau būtum atpylęs dvejus metus gamykloje mokiniu. Apsaugojau tave nuo to. Nematau, kad būtum dėkingas. Tik pasipūtei ir kas mėnesį vis labiau putiesi. Turiu pasakyti tiesą: tavo puikybė mane erzina. Tavo puikybė mane nervina."

„Visada norėjai, kad į viską žiūrėčiau rimtai. Ar tai puikybė?"

„Taip, nes žiūri iš aukšto į tuos, kurie galvoja kitaip. Be to, esi gudrus, gerai įsitaisai savo patogiame gyvenime. Vienintelis tikras tavo rūpestis – kad liktų pakankamai knygų skaityti!"

„Taip buvo anksčiau, Šoichcerštrasėje. Dabar visai apie tai negalvoju. Dabar noriu visko išmokti."

„Visko išmokti! Visko išmokti! Tai apskritai neįmanoma. Reikia nustoti mokytis ir ką nors nuveikti. Todėl turi iš čia išvažiuoti."

„Tačiau ką galiu nuveikti nebaigęs mokyklos?"

„Tu niekada nieko nenuveiksi! Baigsi mokyklą, užsimanysi studijuoti. Ar žinai, kodėl nori studijuoti? Tik tam, kad galėtum toliau mokytis. Taip pasidarysi pabaisa, ne žmogus. Mokymasis nėra savitikslis. Mokaisi, kad įsitvirtintum tarp kitų."

„Aš visada mokysiuosi. Įsitvirtinsiu tarp kitų ar ne, tačiau mokysiuosi visada. Noriu mokytis."

„Bet kaip? Kaip? Kas duos tam pinigų?"

„Užsidirbsiu."

„O ką veiksi su tuo, ko išmoksi? Uždusi. Nėra nieko baisesnio už negyvą žinojimą."

„Mano žinojimas nebus negyvas. Jis ir dabar nėra negyvas."

„Tu jo dar neturi. Jis tampa negyvas tik tada, kai jį turi."

„Ką nors darysiu su juo – ne sau."

„Taip, taip, žinau, tu jį išdovanosi, nes dar nieko neturi. Kol nieko neturi, lengva pasakyti. Kai iš tikrųjų ką nors turėsi, paaiškės, ar išdovanosi. Visa kita – plepalai. Ar dabar išdovanotum savo knygas?"

„Ne. Man jų reikia. Nesakiau, kad išdovanosiu, sakiau, padarysiu ką nors ne sau."

„Tačiau dar nežinai ką. Tai tėra plepalai, tuščios frazės, taip kalbi ir pats sau patinki, nes skamba kilniai. Tačiau svarbu tik tai, ką *iš tikrųjų* padarai, visa kita nesiskaito. Kažin, ar atsiras kas nors, ką norėtum daryti, tu taip patenkintas viskuo, kas aplink. Patenkintas žmogus nedaro nieko, patenkintas žmogus tingus, patenkintas žmogus išeina į pensiją prieš pradėdamas ką nors daryti. Patenkintas žmogus visą laiką daro tą patį – kaip tarnautojas. Tu toks patenkintas, kad mieliausiai liktum Šveicarijoje visam laikui. Dar nieko nežinai apie pasaulį ir norėtum šešiolikos metų čia išeiti į pensiją. Todėl turiu tave iš čia paimti."

Pamaniau, kad kas nors ją turėjo ypač įsiutinti. Gal tai tebebuvo *Juodasis voras*? Ji taip įnirtingai mane puolė, kad ne iš karto drįsau nukreipti kalbą į jį. Papasakojau apie italų darbininkų dosnumą mudviem su gimnaziste renkant aukas, jai tai patiko. „Jie sunkiai dirba, – pasakė ji, – ir vis dėlto nesurambėja."

„Kodėl nevažiuojame į Italiją?" Iš tikrųjų apie tai negalvojau, tik pamėginau nukreipti ją.

„Ne, norėtum vaikštinėti po muziejus ir skaityti senas kiekvieno miesto istorijas. Tai neskubu. Galėsi vėliau. Dabar kalbu ne apie pramogines keliones. Turi važiuoti ten, kur nėra jokių pramogų. Noriu nuvežti tave į Vokietiją. Dabar ten žmonėms striuka. Pamatysi, kas atsitinka, kai pralaimi karą."

„Juk pati norėjai, kad jie pralaimėtų. Sakei, jie pradėjo karą. Kas pradeda karą, turi jį pralaimėti, taip mane mokei."

„Nieko tu neišmokai! Antraip žinotum, kad žmonėms atsidūrus nelaimėje apie tai negalvoji. Mačiau vargą Vienoje ir negaliu pamiršti, man stovi akyse."

„Kodėl nori, kad ir aš pamatyčiau? Juk galiu įsivaizduoti."

„Kaip iš knygos, ar ne? Manai, pakanka *paskaityti*, kad žinotum, kaip yra. Tačiau to nepakanka. Tikrovė yra pati sau. Tikrovė yra viskas. Kas vengia tikrovės, nevertas gyventi."

„Aš nevengiu. Pasakojau tau apie *Juodąjį vorą*."

„Pasirinkai prasčiausią pavyzdį. Kaip tik tada man atsivėrė akys. Istorija tau parūpo, nes vyko Ementalyje. Tau galvoje vien slėniai. Pakvaišai nuo to laiko, kai pabuvai Lečentalyje. Išgirdai du žodžius, ir kokie tai buvo žodžiai? „Eikš, vaikeli" ar panašiai. Ten žmonės nešnekūs, apskritai nekalba. Ką turėtų kalbėti, visai atskirti nuo pasaulio ir nieko nežinodami. Ten jie niekada nieko nekalbės, užtat tu apie juos prikalbėjai. Jie nustebtų tave išgirdę! Tąsyk po išvykos visą dieną tauškei apie senovės vokiečių aukštaičių kalbą. Senovės vokiečių aukštaičių kalba! Šiandien! Galbūt jiems net maisto trūksta, tačiau tavęs tai nedomina. Išgirsti du žodžius ir laikai juos senąja vokiečių aukštaičių kalba, nes priminė tau ką nors, ką buvai skaitęs. Jie tave jaudina labiau už viską, ką matai savo akimis. Toji sena moteris, matyt, ne veltui nepasitikėjo, tikriausiai turėjo patirties su tokiais žmonėmis kaip jūs. Traukėte taukšdami per slėnį, laimingi ir *pakylėti* jų

skurdo, palikote juos, jie toliau plūkiasi su savo gyvenimu, o jūs pareinate į viešbutį tarsi nukariautojai. Vakare šokiai, tavęs jie nedomina, nes parsinešei šį tą geresnio, šį tą išmokai. O ką? Du žodžius senovės vokiečių aukštaičių kalba, galbūt, nes net nežinai, ar tai tiesa. Ir aš turiu žiūrėti, kaip užsiimi niekais! Nuvešiu tave į Vokietiją, ten infliacija, ten tau išgaruos „vaikelis" senovės vokiečių aukštaičių kalba."

Mama nepamiršo nieko, ką buvau jai kada nors pasakojęs. Viską prisiminė ir apkalbėjo. Iškreipė kiekvieną žodį, vos spėjau jį ištarti, neradau nė vieno naujo, kuris būtų privertęs ją susvyruoti. Dar niekada ji manęs šitaip nepuolė. Kova buvo žūtbūtinė, ir vis dėlto labai ja grožėjausi, – žinodama, kaip rimtai į ją žiūriu, ji būtų nustojusi, juk kiekvienas žodis smogė man tarsi rimbas, jaučiau, kad elgiasi su manimi neteisingai, ir jaučiau, kad ji teisi.

Ji nuolat grįžo prie *Juodojo voro*, suprato jį visiškai kitaip nei aš, mūsų ankstesnis pokalbis apie jį buvęs *netikras*, ji nenorėjusi novelės neigti, norėjusi atitraukti nuo jos *mane*. Jos žodžiai apie Gothelfą tebuvę šiaip kivirčas, tas autorius jos apskritai nedominąs. Ji norėjusi nuginčyti tai, ką jautė kaip savo pačios tiesą, tai buvo jos, o ne jo istorija, ne Ementalis, o miško sanatorija buvo voro vieta. Du iš tų žmonių, su kuriais ji apie tai kalbėjusi, jau mirę. Anksčiau ji saugojosi man pasakoti apie mirties atvejus, gana dažnus, – kai vėl susitikome, net neprasitarusi apie tai, kas įvyko. Žinojau, ką reiškia, kai ji nustoja minėti kokį nors vardą, tačiau vengiau klausinėti. Ribotumas tebuvo tariama jos antipatijos „slėniams" priežastis. Tai, ką ji prikišo man kaip polinkį į idilę, nesiorientavimą ir pasitenkinimą savimi, išpenėjo *jos* baimė; pavojus, nuo kurio norėjo mane apsaugoti, buvo didesnis, tas pavojus jau seniai paženklino mūsų gyvenimą, ir žodis

„infliacija", kurį ji pavartojo kalbėdama apie Vokietiją, žodis, apskritai svetimas jos lūpose, skambėjo kaip atgaila. Anuomet nebūčiau įstengęs taip aiškiai pasakyti, kad dar niekada ji nekalbėjo tiek daug apie skurdą, – tai padarė man didžiulį įspūdį, ir nors turėjau sukaupti visas jėgas, kad apsiginčiau, man patiko, kad puolimą ji grindė tuo, kaip blogai einasi kitiems.

Tačiau tai tebuvo vienas aspektas, grasinimą pasiimti mane iš Ciuricho jaučiau stipriau. Mokykloje jau daugiau nei metai vyravo taika. Pradėjau suprasti draugus, galvoti apie juos. Jaučiausi susijęs su jais ir su daugeliu mokytojų. Dabar suvokiau, kad padėtis, kuria mėgavausi Tyfenbrunene, buvo uzurpuota. Viešpatavau ten kaip vienintelė vyriška būtybė, tai buvo kiek juokinga, tačiau ir malonu – jaučiausi saugus, niekada nepatyriau puolimo. Mokymosi procesas tokiomis palankiomis aplinkybėmis irgi darėsi vis apstesnis, nepraeidavo nė dienos, kad kas nors jo nepapildytų, įsivaizdavau, kad jis niekada nesibaigs, tęsis visą gyvenimą ir joks puolimas neįstengs manęs nuo jo nukreipti. Tai buvo laikai *be baimės*, susiję su plėtros potyriu, plėteisi visomis kryptimis ir nesijautei ką nors skriaudžiąs, juk tos pačios patirtys buvo prieinamos visiems; dabar, aiškindama mano susižavėjimą Lečentaliu kaip skriaudą jo gyventojams, mama apstulbino mane ir sutrikdė.

Šįsyk jos pašaipa neslūgo, tik kas sakinį augo. Niekada anksčiau ji nelaikė manęs parazitu, niekada nebuvo kalbos apie tai, kad jau dabar turiu užsidirbti pragyvenimui. Jos mestelėtus žodžius „gamyklos mokinys" susiejau su praktinės ar mechaninės veiklos vaizdiniu, – kraštutiniu dalyku, kurį ji kada nors galėjo man pasiūlyti. Buvau atsidavęs raidėms ir žodžiams, – jei tai puikybė, kaip tik ji mane atkakliai taip auklėjo. Dabar staiga iškilo „tikrovė", ja mama laikė viską, ko iki šiol nepatyriau ir apie ką

negalėjau nieko žinoti. Atrodė, tarsi norėtų užversti ant manęs milžinišką svorį ir mane sutraiškyti. Pasakė: „Esi niekas", – ir bemat pasijutau taip, tarsi iš tikrųjų būčiau virtęs nieku.

Šie šuoliai, šie nirtulingi jos prigimties prieštaravimai nebuvo man svetimi, dažnai nustebęs ir susižavėjęs juos patirdavau, kaip tik jie atstovavo tai tikrovei, kurios manišką pažinimą ji neigė. Galbūt per daug pasitikėjau šiuo pažinimu. Ir mūsų išsiskyrimo laikais visada rėmiausi ja. Niekada nebuvau tikras, kaip ji reaguos į mano pranešimus, visa iniciatyva buvo jos rankose, norėjau jos prieštaravimų, įnirtingai jų troškau; tik pripažintų jos silpnybių atvejais įstengiau ją apgauti tokiu pramanu kaip pelių šokis mėnesienoje. Tačiau visada jutau, kad apgaulės sėkmė priklausė nuo mamos, kad ji pati norėjo būti apgauta. Mama buvo nuostabiai gyva paskutinė instancija, jos verdiktai, tokie netikėti, tokie fantastiški ir kartu tokie išsamūs, neišvengiamai žadino atsakomąjį impulsą, teikiantį jėgų apeliuoti. Ji buvo vis aukštesnė paskutinė instancija ir vis dėlto galiausiai niekada nebuvo paskutinė, nors ir atrodė, kad pretenduoja tokia būti.

Tačiau šįsyk jaučiausi taip, tarsi mama norėtų mane sunaikinti. Kalbėjo dalykus, kuriuos vargiai galėjai paneigti. Su daugeliu negalėjau nesutikti, ir mano gynyba palūžo. Jei vis dėlto sugebėdavau paprieštarauti, ji bemat peršokdavo prie kitos temos. Šėlo po visą pastarųjų dvejų metų gyvenimą, tarsi visus jo įvykius būtų sužinojusi tik dabar ir visa, apie ką anksčiau tylėjo pritardama ar nuobodžiaudama, staiga pasirodė esą nusikaltimai. Pamiršti nieko nepamiršo, viską prisiminė savaip, – tarsi tai, dėl ko dabar mane smerkė, būtų slėpusi nuo savęs ir nuo manęs.

Tai truko labai ilgai. Mane apėmė siaubas. Pradėjau jos bijoti. Jau neklausinėjau, kodėl visa tai sako. Kol ieškojau jos galimų motyvų ir atsakinėjau į juos, jaučiausi ne toks sutrikęs, tarsi bū-

tume kalbėję kaip lygus su lygiu, du laisvi žmonės, besiremiantys kiekvienas savo protu. Pamažu šis pasitikėjimas skeldėjo, neberadau savyje nieko, kas galėtų suteikti pakankamai jėgų, buvau vieni griuvėsiai ir pasidaviau.

Šis pokalbis jos anaiptol neišsekino kaip kiti, susiję su jos ligomis, kūno silpnumu, fizine neviltimi. Priešingai, ji atrodė stipri, nirši ir tokia nepermaldaujama, kokią kitomis aplinkybėmis labiausiai mylėjau. Nuo šios akimirkos jau neatlyžo. Pradėjo rengtis persikelti į Vokietiją, pasak jos, karo paženklintą šalį. Įsivaizdavo, kad ten atsidursiu griežtesnėje mokykloje, tarp vyrų, buvusių kare ir patyrusių didžiausių blogybių.

Kaip įmanydamas priešinausi šiam persikėlimui, tačiau ji nieko nepaisė ir pasiėmė mane. Baigėsi vieninteliai visiškos laimės metai, mano rojus Ciuriche. Gal ir būčiau likęs laimingas, jei ji nebūtų manęs iš ten ištempusi. Vis dėlto tiesa, kad patyriau kitokių dalykų nei tie, kuriuos pažinau rojuje. Tiesa, kad aš kaip ir pirmasis žmogus atsiradau tik išvarytas iš rojaus.

Komentarai

Pirma dalis

40 p. Septynpilis (*Siebenbürgen*) – senasis Transilvanijos pavadinimas.

Antra dalis

60 p. Zonentalis, Adolfas fon (Adolf von Sonnenthal, 1834–1909) – įvairialypio talento austrų aktorius, puikus ir saloninių komedijų, ir herojinių, charakterinių vaidmenų atlikėjas.

61 p. Lėvė, Karlas (Carl Loewe, 1796–1869) – vokiečių kompozitorius ir dainininkas, išpopuliarinęs baladę kaip išplėtotą solinės dainos formą.

61 p. „Kapas tyrlaukiuose" – vokiečių kompozitoriaus Vilhelmo Heiserio (Wilhelm Heiser, 1816–1897) baladė Ferdinando Brunoldo (Ferdinand Brunold, tikr. August Ferdinand Meyer, 1811–1894) žodžiais.

94 p. Ušis (*Ouchy*) – Lozanos miesto kvartalas prie pat Ženevos ežero.

Trečia dalis

109 p. Vurstelprateris (*Wurstelprater*) – viešojo Vienos parko Praterio dalis, kurioje sutelkti įvairiausi atrakcionai ir pramogos.

133 p. *Apakimas* – taip pavadintas E. Kanečio romano *Die Blendung* (Apakinimas) lietuviškasis vertimas. Antroje savo autobiografinės trilogijos dalyje *Die Fackel im Ohr* (Fakelas ausyje) E. Kanetis

aprašo, kokią įtaką šiam romanui padarė Rembranto paveikslas „Samsono apakinimas".

160 p. Goldmarkas, Karlas (Karl Goldmark, 1830–1915) – žydų kilmės Austrijos-Vengrijos kompozitorius, smuikininkas, muzikos pedagogas.

Ketvirta dalis

213 p. Zuteris, Vilhelmas Augustas (Wilhelm August Sutter, 1803–1880) – šveicarų kilmės Kalifornijos kolonistas, Naujosios Helvecijos kolonijos įkūrėjas.

213 p. Lacko, Andreasas (Andreas Latzko, 1876–1943) – vengrų kilmės rašytojas pacifistas.

215 p. Ragacas, Leonhardas (Leonhard Ragaz, 1868–1945) – reformatorių teologas, vienas iš religinio ir socialinio sąjūdžio Šveicarijoje pradininkų.

219 p. Durigo, Ilona (Ilona Durigo, 1881–1943) – vengrų dainininkė.

229 p. ... paprašiau *Zeldvilos valstiečių*... – iš tikrųjų knyga vadinasi *Zeldvilos žmonės*.

233 p. ...papasakojo apie Šilerio supuvusius obuolius... – Šilerio rašomojo stalo stalčiuje visada turėjo būti supuvusių obuolių, be jų kvapo jis negalėjo gyventi nei dirbti.

Penkta dalis

248 p. ...sakėsi neturinti nieko bendra su Mina fon Barnhelm... *Mina fon Barnhelm arba kareivių laimė* (Minna von Barnhelm oder Soldatenglück) – vokiečių rašytojo Gotholdo Efraimo Lesingo (Gotthold Ephraim Lessing, 1729–1781) komedija.

255 p. Burkhartas, Jakobas Christofas (Jacob Christoph Burkhardt, 1818–1897) – šveicarų kultūros istorikas, ypač daug dėmesio skyręs Europos menui.

267 p. Šoichcerštrasė, kurioje gyvenome, buvo pavadinta vieno iš jų vardu... – Šoichceris, Johanas Jakobas (Johann Jakob Scheuchzer, 1672–1733) – šveicarų gydytojas ir gamtininkas.

271 p. Brest Litovskas – Lietuvos Brasta, senasis Bresto pavadinimas.

273 p. *Natanas Išmintingasis* – Gotholdo Efraimo Lesingo idėjų drama.

274 p. *Sisto e sesto* – istorinis Heinricho Federerio (Heinrich Federer, 1866–1928) romanas.

312 p. „Kannitverstan" – Johano Pėterio Hebelio kalendorinė istorija iš rinkinio *Lobių skrynelė*. Joje pasakojama apie jauną pameistrį, iš Vokietijos provincijos pirmą kartą atvykusį į Amsterdamą. Čia jam krito į akį labai prašmatnus namas, paskui – iškraunamas laivas uoste. Pasiteiravęs vietinių žmonių, kam priklauso namas ir laivas, ir abiem atvejais išgirdęs atsakymą *Kannitverstan* (Nesuprantu), pameistrys pamanė, kad tai savininko pavardė. Galiausiai pamatęs ir tariamo Kanitverstano laidotuves jis nustojo graužtis dėl savo skurdo.

331 p. „Gana nėra gana" – Konrado Ferdinando Mejerio (Conrad Ferdinand Meyer, 1825–1898) eilėraščio „Gausa" pirmosios eilutės pradžia.

347 p. Kondivis, Askanijas (Askanio Condivi, 1525–1574) – italų dailininkas ir rašytojas, labiausiai pagarsėjęs Mikelandželo biografija.

330 p. „gražiausią Europos kalną", pasak Rohano hercogo... – Hercogas Anri de Rohanas (Henri II. de Rohan, 1579–1638) – prancūzų protestantų vadas Liudviko XIII laikais. Užgniaužus hugenotų sukilimus 1633 m. įsijungė į Trisdešimties metų karą ir vadovavo

prancūzų pulkams Šveicarijoje, išvijo ispanus ir austrus iš Veltlino.

330 p. ...su Jurgu Jenaču siejamą kraujo dėmę... – Jurgas Jenačas (Jürg Jenatsch, 1596–1639), šveicarų pastorius ir politikas, laikomas Graubiundeno kantono gelbėtoju per Trisdešimties metų karą. 1621 m. Rytbergo pilyje jis su keliais bendrininkais nužudė Pompėjų Plantą, katalikiškosios ir ispaniškosios partijos vadą.

343 p. Novelė „Juodasis voras" atpasakoja legendą iš maro laikų. Prieš keletą amžių kaimas slėnyje priklausė riteriui, nežmoniškai engiančiam savo baudžiauninkus. Dirbdami tik jam valstiečiai visiškai apleido savo ūkius. Vos spėję pastatyti pilį, per labai trumpą laiką jie turi apsodinti ją iš tolimo miško atsivežtais bukais. Į pagalbą valstiečiams pasisiūlo Žaliasis Medžioklis – mainais už nekrikštytą kūdikį. Vyrai išsigąsta, tačiau viena moteris, Kristina, tikėdamasi velnią pergudrauti, pažada jam kūdikį. Sutarties ženklan velnias pabučiuoja moterį į skruostą. Pirmąjį kaimo naujagimį kunigas pakrikštija vos gimusį. Kristiną iškart pradeda kamuoti baisus skausmas, bučinio vietoje išauga voras kryžiuotis. Pakrikštijus ir antrą naujagimį iš voro pasipila galybė voriukų, jie užpuola kaimo galvijus, ir šie visi krinta. Galiausiai Kristina sukursto visus kaimo vyrus, įskaitant ir būsimos gimdyvės sutuoktinį, paaukoti naujagimį. Kristina pagrobia kūdikį, bet velniui atiduoti nespėja , – kunigas ją pasiveja ir vaiką apšlaksto. Moteris susitraukia, pati virsta voru, įkanda kūdikiui ir kunigui ir pradeda siautėti po kaimą. Trečiojo naujagimio motina nutaria ginti kitus du vaikus – išgręžia skylę staktoje ir nusidrožia kaištį. Ji čiumpa atropojusį vorą, įkiša į skylę ir užkala kaiščiu. Pati voro įkąsta miršta. Po dviejų šimtų metų istorija pasikartoja – vienas samdinys vorą išleidžia. Šįkart jį taip pat sutramdo anos motinos ainis Kristenas. Nuo to laiko statant naują namą toji staktos sija kaskart perkeliama į naująjį.

Baigiamasis žodis

Švedijos karališkosios akademijos sprendimas 1981 m. Nobelio literatūros premiją skirti Eliui Canetti daug ką sutrikdė. Platesnė publika težinojo 76 metų laureato autobiografiją *Išgelbėtas liežuvis*. Neaišku buvo ir tai, kokios šalies atstovu reikėtų laikyti Bulgarijoje gimusį, Turkijos ir Anglijos pilietybes turintį, Ciuriche ir Londone gyvenantį Canetti, suvokiantį save kaip Vienos išugdytą austrų rašytoją.

Iš tiesų, literatūrinis Canetti kelias, kaip ir jo gyvenimas, kupinas keisčiausių vingių ir kilpų. 1931 m. spalį baigęs rašyti pirmą ir vienintelį romaną *Die Blendung* (*Apakimas*), jis ilgą laiką nerado leidėjo. Prasidėjusi politinė įtampa užkirto kelius romaną išleisti Vokietijoje, galiausiai 1935 m. jį Vienoje išleido nauja leidykla. Romaną iškart įvertino kritikai, taip pat tokios įžymybės kaip Thomas Mannas, Robertas Musilis, Albenas Bergas, Hermannas Brochas. Tačiau anuomet itin sumažėjusios platinimo galimybės, galiausiai 1938 m. Austrijos anšliusas ir Canetti emigracija su žmona Veza (Veneziana Teubner-Calderon) į Angliją romaną ilgam į užmarštį nustūmė vokiškai kalbančiose šalyse. Bemaž nepastebėtas liko ir antrasis jo leidimas ekonomiškai nestabilioje Vokietijoje 1948 m., nors anuometinėje Anglijoje jis keletą metų iš eilės sulaukė naujo leidimo, Prancūzijoje 1949 m. kaip geriausias užsienio romanas pelnė „Prix International". Tik po to, kai 1960 m. Canetti paskelbė savo daugiau nei trisdešimties metų darbo vaisių, antropologinę studiją *Masse und Macht* (*Minia ir galia*), romanas vėl išleidžiamas Vokietijoje ir šįsyk sulaukia ne tik literatūrinės, bet ir komercinės sėkmės.

Užbaigęs fundamentaliąją studiją, Canetti atsideda mažosioms formoms: leidžia esė, kelionių apybraižų, aforizmų, dienoraščių pastabų ir užrašų rinkinius. Tačiau jaučia vis stipresnį poreikį išsivaduoti iš prisiminimų, kad galėtų imtis ko nors naujo. Todėl imasi rašyti autobiografiją ir tikisi, kad tai pavyks padaryti „labai greitai". 1977 m. pasirodo pirmasis – skirtas rašytojo vaikystei ir paauglystei – tomas *Die gerettete Zunge* (*Išgelbėtas liežuvis*). Galbūt jį paskatino ir asmeninės aplinkybės – po pirmosios žmonos mirties vedęs Herą Buschor, rašytojas susilaukė dukters ir iš Londono persikėlė į Ciurichą, savo vaikystės rojų. Po trejų metų pasirodo autobiografijos tęsinys *Die Fakel im Ohr* (*Fakelas ausyje*), apimantis 1921–1924 metus, dar po penkerių – *Das Augenspiel* (*Akių žaismas*), užsibaigiantis motinos mirtimi 1937 m.

Kaip tik šią trilogiją, ypač dvi pirmąsias jos dalis, lydėjo milžiniška sėkmė. Viename privačių laiškų kalbėdamas apie bestseleriu tapusį *Išgelbėtą liežuvį* Canetti sakosi pasidaręs „gėdingai populiarus", tačiau suskumba pridurti: „Vis dėlto knyga gera!"

Ji apima 1905–1921 metus. Canetti gimė 1905 m. liepos 25 d. Rusčiuko mieste (dab. Rusė) Bulgarijoje sefardų šeimoje. Sefardus, 1492 m. ištremtus Ispanijos žydus, svetingai priėmė turkai. Abu rašytojo seneliai į Rusčiuką atsikraustė iš Adrianopolio (turk. Edirnė). Rašytojo protėviai iš tėvo pusės kadaise, matyt, gyveno Ispanijos Kanetės miestelyje. Motinos Matilde's Arditi senelis, žinomas žydų istorikas ir švietėjas Abrahamas ben Izraelis Rosanesas, 1869 m. Rusčiuke įsteigė pirmą pasaulietinę žydų mokyklą Bulgarijoje, tėvas Nisimas Arditi priklausė prie vienos seniausių ir turtingiausių Bulgarijos sefardų šeimų.

Rusčiuke Canetti praleido pirmuosius šešerius gyvenimo metus. Pasak jo, ir svarbiausius: „Visa, ką patyriau vėliau, kartą jau buvo įvykę Rusčiuke." Čia, svarbiame Dunojaus žemupio uoste, telkėsi įvairiausių tautybių – turkų, bulgarų, rumunų, graikų, albanų, čigonų – bendruomenės, „per dieną galėjai išgirsti šnekant septyniomis ar aštuoniomis

kalbomis". Namie buvo kalbama ladino, senovine ispanų kalba, iš samdomų mergaičių bulgarių Elias pramoko bulgarų kalbos ir išgirdo pirmąsias pasakas apie vilkolakius ir vampyrus. Tėvai, kadaise mokęsi Vienoje, ten susipažinę ir svajoję ištrūkti iš šio „provincijos užkampio", tarpusavy kalbėjosi „slaptąja" vokiečių kalba, kuri sūnui iki septynerių metų liko visiška paslaptis. Šia kalba Canetti ilgainiui įkūnijo savo kaip rašytojo pašaukimą, jos įvaldymas sudaro vieną pagrindinių pirmojo autobiografijos tomo gijų: tarp pradinių knygos pavadinimo versijų – *Keturkalbė vaikystė, Keturių kalbų ginčas, Ketvirtąja kalba.* Su ja susipina kita, gilesnė, tema, tampanti visos autobiografijos leitmotyvu ir apskritai varomąja Canetti kūrybos jėga – nesuvokiama tėvo mirtis. Prieš senelio, vadovaujančio prekybos firmai, valią tėvai su trimis sūnumis ištrūksta į Mančesterį, po metų tėvas ten miršta. Motina, kuriai Elias anksčiau buvo bemaž abejingas, dabar pakeičia tėvą ir tampa sūnaus vedle į kultūros pasaulį: „Ji atvėrė man visus dvasios vartus, visur sekiau paskui ją aklai pasikliaudamas ir žavėdamasis." Našlė su trimis vaikais nusprendžia grįžti į savo mylimą miestą Vieną ir pakeliui Lozanoje beprotišku tempu ir metodu pati išmoko vyriausiąjį sūnų, Mančesteryje jau lankiusį anglišką mokyklą, vokiečių kalbos. „Mudviejų meilės – o, kokios meilės! – kalba tapo vokiečių." Vis dėlto ši aistringa meilė – kartu ir abipusė tironija, neapykantos ir pavydo bet kokiam „varžovui", taigi ir susvetimėjimo, ištakos. Savo kovą dėl dvasinės ir intelektinės nepriklausomybės nuo mamos ir visos giminės su jos komercinėmis tradicijomis Canetti aprašo antrajame autobiografijos tome, tačiau jau finalinis pirmojo disonansas leidžia numanyti šios kovos mastą.

Išgelbėtas liežuvis – nėra vien labai blaivi ankstyvojo gyvenimo kronika. Čia blykčioja įvykiai, ilgainiui tampantys Canetti kūrybos pagrindu. Antai minėtąją mirties temą papildo istorija apie pavydulingą turką, gretimame kvartale nužudžiusį žmoną, ir paties penkiamečio Elio mėginimas su kirviu pulti pusseserę. Apokaliptinės nuotaikos,

visą Rusčiuką apėmusios pasirodžius Halio kometai, ataidi pirmojoje rašytojo dramoje *Vestuvės*. Degančio namo kaimynystėje įspūdis, sustiprintas 1927 m. Vienos teismo rūmų gaisro, prasiveržia bibliotekos gaisru romane *Apakinimas* ir visuotiniu nuotraukų deginimu dramoje *Tuštybės komedija*; galiausiai studijoje *Minia ir galia* ugnis tampa vienu iš minios simbolių. Pastarasis veikalas sėmėsi nemažai peno iš vaikiškų Canetti minios ir galios patirčių. Pirmuoju minios įspūdžiu jam tapo kas penktadienį kiemą užplūstantys čigonai, paskui kometą ir gaisrą stebintys gretimų namų žmonės Rusčiuke, susijaudinusi minia Mančesterio gatvėse po „Titaniko" žūties ir priešiška minia Badene prie Vienos, mušanti tris anglakalbius vaikus, brolius Canetti, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui. Pirmasis galios atstovas jo gyvenime buvo bendravardis senelis, „švelniausias iš tironų", nepalaužiamą pasibjaurėjimą ja sukėlė su skaitinių Napoleonu sumišęs ledinių akių dėdė Salomonas.

Vokiečių kalbai – „vėlai ir per tikras kančias įdiegtai gimtajai kalbai" – Canetti liko ištikimas visą gyvenimą, net ir daugybę metų gyvendamas Londone jis rašė tik vokiškai. Pati knyga yra taupios stilistikos ir tikslios kalbos. „Žiū, įmanoma ir taip! Įmanoma apsieiti be nekontroliuojamų žodžių kaskadų, be pramanytų stiliaus priemonių, be laikmečio žargono, be nuolaidų kalbos madoms, nepaliksiančioms pėdsako vokiečių kalbos istorijoje!"* Džiugu kadaise buvo ją skaityti pirmą kartą, gal bent dalelę to džiugesio pajus ir skaitytojas.

Vertėja

* Jean Améry, „Sprache, Tod und Eifersucht", *Der Spiegel*, 1977, nr. 12.

Turinys

Pirma dalis
Rusčiukas
1905–1911

Antra dalis
Mančesteris
1911–1913

Trečia dalis
Viena
1913–1916

Ketvirta dalis
Ciurichas, Šoichcerštrasė
1916–1919

Penkta dalis
Ciurichas, Tyfenbrunenas
1919–1921

UAB „Baltų lankų" leidyba
Kęstučio g. 10, LT-08116 Vilnius
leidykla@baltoslankos.lt
www.baltoslankos.lt

Spausdino UAB „Spindulio spaustuvė"
Vakarinis aplinkkelis 24, LT-48184 Kaunas

Elias Canetti (Elijas Kanetis, 1905–1994) – vienas žymiausių XX a. intelektualų, 1981 m. Nobelio literatūros premijos laureatas. *Išgelbėtas liežuvis* (1977) – pirma autobiografinės trilogijos dalis. 1979 m. pasirodė autobiografijos tęsinys *Fakelas ausyje*, apimantis 1921–1924 metus, dar po penkerių – *Susižvalgymai* (liet. 2002).

Kaip tik šią trilogiją, ypač dvi pirmąsias jos dalis, lydėjo milžiniška sėkmė. Viename privačių laiškų, kalbėdamas apie bestseleriu tapusį *Išgelbėtą liežuvį*, Canetti užsimena pasidaręs „gėdingai populiarus", tačiau suskumba pridurti: „Vis dėlto knyga gera!"

Išgelbėtas liežuvis – spalvingas autoriaus vaikystės, prabėgusios tautų katile, paveikslas. Nuo kūrinio parašymo datos išlieka intriguojanti aplinkybė – „kokios šalies atstovu reikėtų laikyti Bulgarijoje gimusį, Turkijos ir Anglijos pilietybes turintį, Ciuriche ir Londone gyvenantį Canetti, suvokiantį save kaip Vienos išugdytą austrų rašytoją". Sekant unikalios asmenybės augimo keliu, brėžiamos Vidurio Europos XX a. pradžios politinio, kultūrinio gyvenimo gairės – su rašytojui būdingu minties ir stiliaus skaidrumu, galinga epinio pasakojimo įtaiga.

Be šios trilogijos, Canetti 1931 m. parašė pirmą ir vienintelį romaną *Apakimas* (liet. 1997), 1960 m. paskelbė savo daugiau nei trisdešimties metų darbo vaisių, antropologinę studiją *Minia ir galia*. Užbaigęs fundamentaliąją studiją, atsidėjo mažosioms formoms: rašė esė, kelionių apybraižas, aforizmus, dienoraščių pastabas ir užrašų rinkinius.

Viršelio fotografija © Zigmantas Butautis

